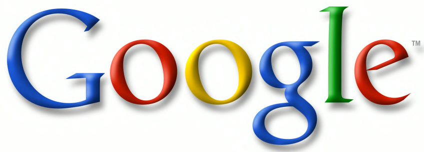
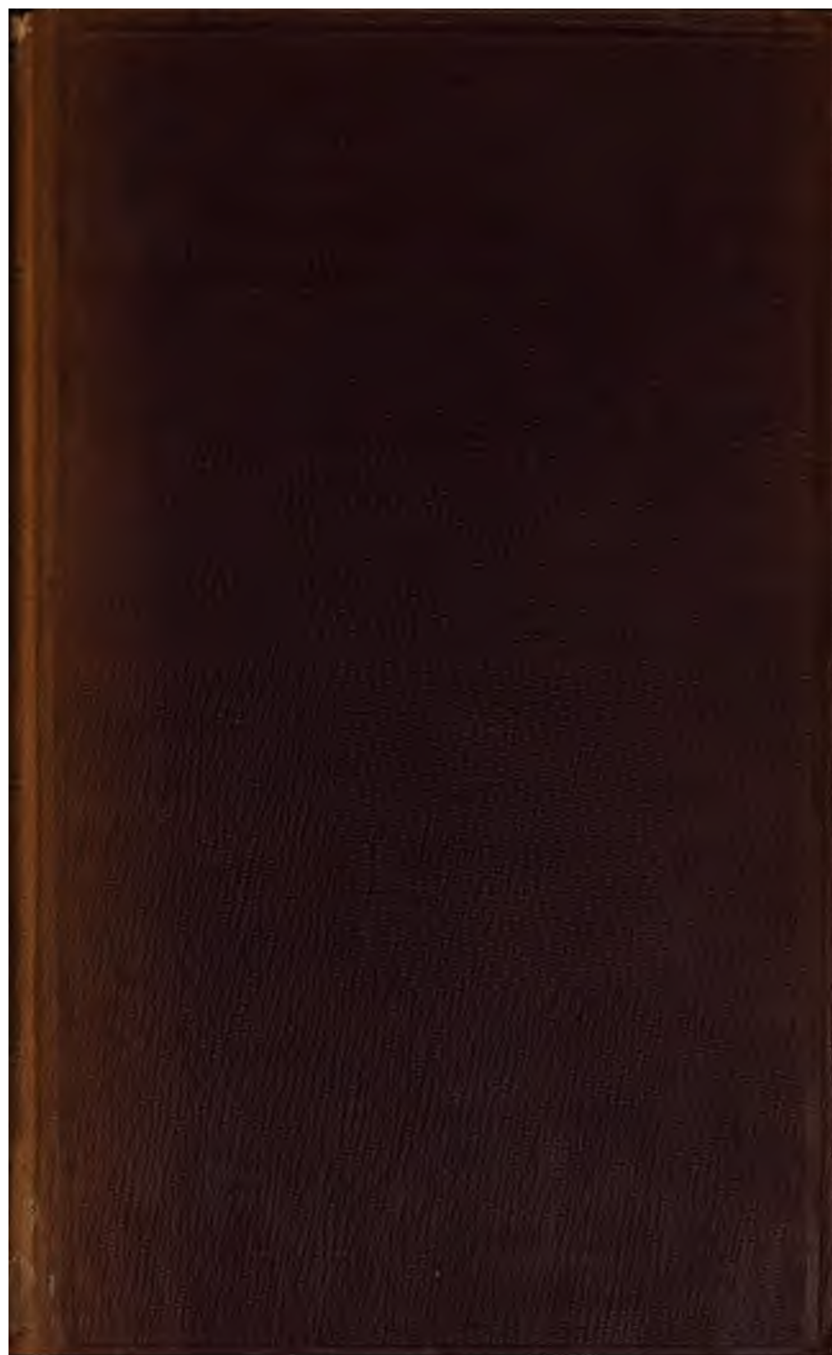
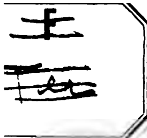
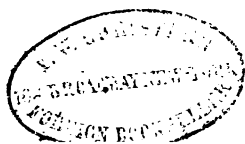

Series librorum p. 315.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

OPERA

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUINTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE
APUD IOH. CHRISTIAN. HENDEL
MDCCLXXIII.

TYPIS RECUSUM
MDCCCXXVIII.

PRAEFATIO.

Absolvere tandem licuit librorum Tertulliani recensionem, quinto iam volumine, post varia, quae intercesserunt impedimenta, prodeunte. Quod praeter informia illa librorum ad nationes rudera Apologeticum, et commentationem de Pallio complectitur, qui libri cum alias lectu dignissimi sint, tum praecipue hoc nomine commendabiles, quod in iis ingenia summa *Havercampii*, et *Salmasii* feliciter elaboraverint. Quapropter si nos in Apologetico illius, in libro autem de Pallio huius auctoritatem praecipue secutos esse profiteamur, nemo facile temeritatis aut credulitatis nimiae nos accuset. Et Havercampius quidem, post sedulas editorum antiquiorum curas non solum codicis Fuldensis lectiones variantes a Michaele Iuliano Lutetiae Paris. MDLXXX editas multo quam Rigaltius diligentius et plenius adhibuit, sed etiam accurata codicis Agobardini alterius, diversi quidem ab illo, e quo scripta olim reliqua Tertulliani ducta fuere, sed satis tamen bonae notae, et a nemine adhuc inspecti, collatione usus est. Praeterea lectiones plurimas e cod. Lugd. Batavo excerpsit. Salmasius autem vere dici potest, libellum de Pallio cum per se ab auctore

contorte scriptum, tum propter obscuritatem insigniter a librariis depravatum, restituisse. Librorum ad nationes fragmenta ex editione Rigaltii descripsimus. Non alienum vero ab hac occasione fuerit gratum animum eruditis viris declarare, qui hanc qualemcunque operam Tertulliano, institutore Cel. SEMLERO, me autem administro navatam liberaliter aliis lectoribus commendarunt. Nam praeter *Schroeckhium* V. Cl. qui in praestanti opere historiae ecclesiasticae germanice scripto, cum de argumento scriptionum Tertulliani copiose disputaret, calculum conatibus nostris adiecit, multi etiam alii, librorum praesertim novorum censores ita de editione nostra iudicarunt, ut quantum illi consilio faverent, facile appareret. E quibus virum doctissimum nescio quem, qui in bibl. univ. germ. (vol. XVII. part. 1. p. 272) de *Ἐκδόσει* nostra commentatus est, humaniter ut aequum est, rogamus, ut adversus ea quae hic ibi admonuit, pauca vel excusandi, vel defendendi caussa proferre liceat. Initio *Rigaltianae* editionis variantes lectiones nobis excerpendas fuisse monuit. At quis non videt, V. D. hic aut calami festinatione, aut oculorum lapsu aberrasse? Ubique enim vel Rigaltii textum expressimus, vel quomodo ille a reliquis editoribus discedat, indicavimus. Deinde vitio nobis vertit, quod in librorum serie temporis rationem non habuerimus. Reliquorum editorum exemplum, quo me superiori voluminis praefatione tutatum, severe notam posse negari. Recte quidem,

ſi id negligentiae ſuperiorum deberetur. At quum Pamelius, qui tamen in vita Tertulliani ſuam de librorum aetate ſententiam prodidit, alium, quam quem ipſe defendiſſet in libris collocandis ordinem ſecutus fuerit, ceteri etiam non temporis ordine ſervato, ſed ut quique in manus veniſſent, libros ediderint, planum eſt eos modeſtia magis, quam negligentia ductos, ut fortuitam librorum ſeriem potius, quam certis opinionibus definitam, typographum ſequi mallent. Scilicet res omnis ad coniecturas eruditorum redit, in quibus quae probabilior ſit, fortaſſe, quae autem certitudinem inferat, haud facile decreveris. Ut exemplum aliquod lectorum oculis ſubiiciamus, praetermiſſis aliorum opinionibus librorum Tertulliani aetates a ſententia Pamelii hic ſiſtimus.

A. p. C. n. 196. de Pallio.
199. lib. adv. Iudaeos.
200. Apologeticus.
201. de teſtimonio animae.
de poenitentia.
de oratione.
202. ad Scapulam.
ad Martyras.
de patientia.
203. de praeſcriptionibus.
204. de baptiſmo adv. Quintillam.
205. de ſpectaculis.
de idololatria.
de habitu muliebri.

de cultu feminarum.
ad uxorem.
206. adversus Hermogenem.
adversus Valentinianos.
de anima.
208. de carne Christi.
de resurrectione carnis.
adversus Marcionem.
209. de corona militis.
scorpiace.
210. de virginibus velandis.
adversus Praxean.
212. de fuga in persecutione.
de exhortatione castitatis.
213. de monogamia.
215. de ieiuniis.
216. de pudicitia.

Iam comparent lectores ordinem librorum qui placuit S. V. NOESSELTO in tribus *de vera aetate scriptorum* dissertationibus.

A. C. 197. lib. ad Martyras.
198. de spectaculis.
de idololatria.
199. Apologeticus.
ad nationes libri II.
de testimonio animae.
201. de corona.
201. aut 202. { de habitu muliebri. / de cultu feminarum. }
202. de fuga in persecutione.
204. Scorpiace.

207. aut 208. adv. Marcionem lib. I.
208. de Pallio.
211. ad Scapulam.

dubiae aetatis, ante Montanismum scripti
lib. de oratione.
de baptismo.
libri II. ad uxorem.

incerto anno, sed post Montanismum susceptum editi
de patientia.
de virginibus velandis.
de exhortatione castitatis.
de monogamia.
de ieiuniis.
de pudicitia.
adversus Praxeam.
adv. Hermogenem.
de anima.
adv. Valentinianos.
de praescr. haereticorum.
de carne Christi.
de resurrectione.

aetatis pariter ac doctrinae dubiae.
lib. de poenitentia.
adv. Iudaeos.

Denique omnibus argumentis inter se collectis hunc fere ordinem probari posse existimavit V. C.

Ante susceptum Montanism.	*In Montanismo.*
de oratione.	de corona.
	de virginibus velandis.
ad martyras.	de cultu feminar.

de ſpectaculis,
de idololatria,
Apologeticus,
libri 2. ad nationes,
de teſtimonio animae,
de baptiſmo,
libri 2, ad uxorem,
(adverſus Iudaeos.)

de fuga in perſecut.
de exhort. caſtitatis.
de monogamia.
de ieiuniis.
de pudicitia,
adverſus Praxeam.
adv. Hermogenem.
de anima.
Scorpiace.
adverſus Valentinianos.
adverſ. Marcionem, lib. 1,
de praeſcr. haereticorum.
l. 2 et 4 adv. Marcionem.
de carne Chriſti.
de reſurrectione.
liber 3. adv. Marcionem,
de Pallio.
(de patientia.)
ad Scapulam,
(de poenitentia.)

Hic etſi nemo erit tam imprudens aut iniquus arbiter, quin Ven. NOESSELTUM quam plurima rectius et acutius, ceteris vidiſſe, fateatur, haud facile tamen iſtam cauſſam plane compoſitam et profligatam eſſe dixerit. Ablegamus lectores ad *primam* S. V. SEMLERI diſſertationem huic volumini inſertam, e qua non ſolum librum adverſus Iudaeos omnem e libris adverſus Marcionem miſere compilatum eſſe, intelligent; verum etiam alia magnam partem nova, neque ab aliis adhuc obſervata, non ſine magno voluptatis fructu cognoſcent.

quae incertam horum librorum indolem exaugeant et illustrent. Cum enim relatum legent, et oculis adeo manifesta indicia deprehendent, quam pulere Tertullianus in lib. adversus Valentinianos cum Irenaeo adversus Haereses conveniat, quam dolose porro *Irenaeus* e Clemente Alex. furatus sit; profecto non mirabuntur etiam nos in ordine librorum constituendo ἐποχὴν magis et inscientiam Academicam, quam dogmaticam certae scientiae speciem professos fuisse. Attamen ut et consilio censoris Berolinensis V. D. et quorundam lectorum usui satis fiat, adiiciemus dissertationem, in qua historia operum Tertulliani et editionum enarrabitur. Nam duobus adhuc aut tribus voluminibus opus erit, ut et *clavem Tertullianeam*, et reliquas Ven. SEMLERI dissertationes comprehendamus. Illa tribus indicibus constabit, quos iam nuper me promittere memini; uno dictorum S. S. longe pleniori quam in edit. Rig. et si fas est dicere completo; in quo etiam praeter loca expressis verbis a Tertulliano allegata, omnes tam historicae, quam dogmaticae allusiones accurate indicabuntur, altero Septimii nostri opiniones, suis quaeque locis et capitibus dispositae (v. c. *Anima*, *Christus*, *Deus*, *Peccatum*) colligentur; tertio vero *latinitatis* indice, quicquid ad interpretationem pertinuerit, copiose illustrabimus. Quae etiam causa fuit, cur in V. L. designandis ab interpretandi sedulitate plane nos contineremus; nam quid idem saxum bis volvere opus fuisset!

In congerendis illis *Irenaei*, *Clementis*, *Hippolyti* etc. locis, quibus in *prima dissertatione Tertull.* nisus est SEMLERUS adiutum se profitetur liberali opera GEORGII FRID. TREUMANNI, e Seminarii regii senioribus, ingenii pariter ac doctrinae morumque laude inter nos florentis.

Ceterum et huic quo iam defuncti sumus labori, et reliquis quae restant studiis Tertulliano illustrando consecrandis, ut lectorum quidem aequitas et favor, dei vero numen et sapientia porro adspiret ex animo precamur. Scr. in Fridericiana Regia Halensi a. d. XX. Ian. CIƆIƆCCLXXIII.

M. CHRISTIAN. GODOFR. SCHÜTZ.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI APOLOGETICUS ADVERSUS GENTES PRO CHRISTIANIS.

Cap. I. Si non licet vobis, Romani imperii antiſtites, in aperto et edito ipſo 1) fere vertice civitatis praeſidentibus ad iudicandum, palam diſpicere 2), et coram examinare, quid ſit liquido in cauſa Chriſtianorum, ſi ad hanc ſolam 3) ſpeciem auctoritas veſtra de iuſtitiae- P. 2.
diligentia in publico aut timet, aut erubeſcit inquirere: ſi denique (quod proxime accidit) domeſticis indiciis 4) nimis operata 5) ſectae huius infeſtatio obſtruit viam defenſioni 6), liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures veſtras pervenire. Nihil illa de cauſa 7) ſua deprecatur 8), quia nec de conditione miratur; ſcit ſe peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos invenire. Ceterum genus, ſedem, ſpem, gratiam, dignitatem in coelis habere: unum geſtit interdum, ne ignorata damnetur. Quid hic deperit legibus in ſuo regno dominantibus, ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur poteſtas earum

1) et in ipſo *Pariſ.* et edito in ipſo *Rig.* 2) *alii* deſcribere. *Iun. leg. cum Rhen.* deſpicere *i. e. de ſuperiore loco aſpicere.* 3) ſed ad hanc, *alii.* 4) iudiciis *Rig.* 5) onerata *Pariſ.* 6) viam *del. Iun. ex MS.* obſtruit os defenſioni *MS. Fulden.* 7) Nihil de cauſa *Iun. ex MS. Rig.* 8) deprecaretur *Pariſ.*

rum, quo[9]) etiam inauditam[10]) damnabunt veritatem? Ceterum inauditam ſi damnent, praeter invidiam iniquitatis, etiam ſuſpicionem merebuntur alicuius conſcientiae, nolentes audire, quod auditum damnare non poſſint. Hanc itaque primam cauſam apud vos collocamus, iniquitatis odii erga nomen Chriſtianorum[11]). Quam iniquitatem idem titulus et
P. 3. onerat et revincit, qui videtur excuſare, ignorantia ſcilicet. Quid enim iniquius, quam ut oderint homines, quod ignorant, etiamſi res mereretur[12]) odium? Tunc etenim mereretur[12]) cum cognoſcitur, an mereatur. Vacante autem meriti notitia, unde odii iuſtitia defenditur? quae non de eventu, ſed de conſcientia probanda eſt. Cum ergo propterea oderint[13]) homines[14]), quia ignorant quale ſit quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud eſſe, quod non debeant odiſſe? Ita utrumque ex alterutro redarguimus, et ignorare illos, dum oderunt, et iniuſte odiſſe dum ignorant. Teſtimonium ignorantiae eſt, quae iniquitatem[15]) dum excuſat, condemnat, cum omnes qui retro oderant, quia ignorabant, quale eſſet quod oderant, ſimul ut[16]) deſinunt ignorare, ceſſent[17]) et odiſſe. Ex his fiunt Chriſtiani, utique de comperto, et incipiunt odiſſe quod fuerant, et profiteri quod oderant: et ſunt tanti quanti et denotamur[18]). Obſeſſam vociferantur civitatem, in agris, in caſtellis, in inſulis Chriſtianos; omnem ſexum, aetatem, conditionem, etiam dignitatem transgredi ad hoc nomen quaſi detrimento moerent.

Nec

9) quod *Pariſ.* 10) auditam *Rig.* quod etiam auditam damnabunt veritatem *ſine interrogatione Havercamp.* 11) iniquitatis odium erga nomen Chriſtianum, *Franeq.* 12) meretur *Pariſ. Iun. ex Puteani MS.* 13) oderunt *Iun.* 14) homines *abeſt aliis.* omnes *praefert Havercamp.* 15) omnes *Iun.* 16) ſimul deſinunt *Rig.* 17) ceſſant *Iun.* 18) denotantur *Pariſ.*

Neo tamen hoc ipso modo ad aestimationem alicuius latentis[19]) boni promovent animos; non licet[20]) rectius suspicari, non licet propius experiri. Hic tantum humana[21]) curiositas torpescit, amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus iudicantes, quam immusicos[22]) de musicis. Malunt nescire, quia iam oderunt. adeo quod nesciunt, praeiudicant id esse[23]), quod si sciant, odisse non poterant[24]); quando si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere iniuste odisse: si vero de merito constet, non modo nihil odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, etiam iustitiae ipsius auctoritate. Sed non ideo, inquit[25]), bonum, quia multos convertit. Quanti enim ad malum praeformantur[26]), quanti transfugae in perversum? Quis negat? tamen quod vere malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent[27]). Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper P. confitentur: certe damnati[28]) moerent: dinumerant in semetipsos, mentis malae impetus vel fato vel astris imputant. nolunt enim suum esse, quia malum agnoscunt. Christianus[29]) vero quid simile? neminem pudet, neminem poenitet, nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur: si accusatur, non defendit;

A 2 in-

19) labentis *Paris.* 20) libet *Paris.* licet — libet *Rig.* 21) Sic tantum urbana *Paris.* 22) non musicos *Paris.* 23) praeiudicandi esse *Rig.* 24) poterunt *Iun.* 25) inquiunt *Iun.* 26) performantur *Paris. Rig.* 27) *Wouwer. mavult scribi ex MS.* Quis negat tamen quod vere malum est — — quos capit defendere. 28) condemnati *Paris. et alii.* 29) Christianis *Paris. Iun.*

interrogatus[30]) vel ultro confitetur; damnatus gratias agit. Quid hoc mali eſt[31]), quod naturam[32]) mali non habet? timorem, pudorem, tergiverſationem, poenitentiam, deplorationem? Quid hoc mali eſt[33]), cuius reus gaudet? cuius accuſatio votum eſt, et poena felicitas? Non potes dementiam dicere, quod revinceris, ignorare.

Cap. II. Si certum eſt denique nos nocentiſſimos eſſe, cur a vobis ipſis aliter tractamur, quam pares noſtri, id eſt ceteri nocentes? cum eiusdem noxae[34]) eadem tractatio deberet intervenire. Quodcunque dicimur[35]), cum alii dicuntur, et proprio ore et mercenaria advocatione utuntur ad innocentiae ſuae commendationem. Reſpondendi, altercandi facultas patet, quando nec liceat indefenſos et inaudi-
P. 6. tos omnino damnari. Sed Chriſtianis ſolis nihil permittitur loqui, quod cauſam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat iniuſtum. Sed illud ſolum exſpectatur[36]), quod odio publico neceſſarium eſt, confeſſio nominis, non examinatio criminis: quando ſi de alio[37]) nocente cognoſcitis, non ſtatim confeſſo eo nomen homicidae, vel ſacrilegi, vel inceſti, vel publici hoſtis (ut de veſtris elogiis[38]) loquar) contenti ſitis ad pronuntiandum, niſi et conſequentia exigatis, qualitatem facti, numerum,[39]) locum, modum, tempus, conſcios, ſocios. De nobis nihil tale, cum aeque extorqueri oporteret, quodcumque falſo iactatur, quot quisque iam infanticidia deguſtaſſet, quot inceſta contenebraſſet[40]), qui

30) interrogatur *Pariſ.* 31) Quod hoc malum eſt *Cod. Agob. Lugd.* 32) naturalia *Fran. Rig.* 33) quod hoc malum eſt *alii.* 34) noxietatis *Rigalt. Haverc.* 35) dicimus *Pariſ.* 36) ſpectatur. *corrigit Havercamp.* 37) aliquo *Rigalt.* 38) de noſtris eclogiis *Pariſin.* 39) nunnerum *abeſt Par. Rig.* 40) concelebraſſet *Par.*

qui coci, qui canes affuissent. O quanta illius praesidis gloria si eruisset[41]) aliquem, qui centum iam infantes comedisset. Atquin invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus, cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cetero ageret, consuluit tunc[42]) Traianum imperatorem, allegans praeter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris[43]) eorum comperisse, quam coetus antelucanos ad canendum Christo et[44]) Deo, et ad confoederandam[45]) disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, et cetera scelera prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. O sententiam necessitate confusam! negat inquirendos, ut innocentes, et mandat puniendos,[46]) ut nocentes. Parcit et saevit, dissimulat et animadvertit. Quid temetipsum[47]) censura circumvenis? si damnas, cur non et[48]) inquiris, si non inquiris, cur non et absolvis? Latronibus vestigandis[49]), per universas provincias militaris statio sortitur, in reos maiestatis et publicos hostes omnis homo miles est; ad socios, ad conscios usque, inquisitio extenditur. Solum Christianum inquiri non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, quam oblatio[50]). Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum, qui puto iam non ideo meruit poenam, quia nocens est, sed quia, non requirendus, inventus est[51]). Itaque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga

41) invenisset *Parisin.* 42) tunc *abest Parisin.* 43) sacramentis *Iun. Rig.* 44) ut *Iun.* 45) conferendam *Paris.* 46) puniri *Paris.* 47) Quid temetipsam *V. C. Wouwer.* 48) et *abest Fran.* 49) investigandis *Paris.* 50) oblationem *Paris.* 51) est *abest aliis.*

erga nos, quod ceteris negantibus, adhibetis tormenta ad confitendum, ſolis Chriſtianis ad negandum; cum ſi malum eſſet, nos quidem
P. 8. negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis. Neque enim ideo putaretis non requirenda [52]) quaeſtionibus ſcelera, quia certi eſſetis admitti ea ex nominis confeſſione, qui hodie de confeſſo homicida ſcientes. homicidium quod ſit, nihilominus ordinem extorquetis admiſſi: quo perverſius, cum praeſumatis de ſceleribus noſtris ex nominis confeſſione, cogitis tormentis de confeſſione [53]) decedere, ut negantes nomen, pariter utique negemus et ſcelera, de quibus ex confeſſione nominis praeſumpſeratis. Sed opinor non vultis nos perire, quos peſſimos creditis, ſic enim ſoletis dicere homicidae [54]), nega, [55]) laniari iubere ſacrilegum, ſi confiteri perſeveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentiſſimos iudicatis, cum quaſi innocentiſſimos non vultis in ea confeſſione perſeverare, quam neceſſitate, non iuſtitia damnandam, a vobis ſciatis. Vociferatur homo, Chriſtianus ſum. quod eſt dicit; tu vis audire, quod non eſt. Veritatis extorquendae praeſides de nobis ſolis mendacium elaboratis audire. Hoc ſum, inquit, quod quaeris, an ſim. Quid me torques in perverſum? confiteor, et torques: quid faceres, ſi negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis: nobis, ſi negaverimus, ſtatim creditis. Suſpecta ſit no-
P. 9. bis [56]) iſta perverſitas, ne qua vis lateat in occulto, quae vos adverſus formam, adverſus naturam iudicandi, contra ipſas quoque leges miniſtret [57]). Niſi enim fallor, leges malos erui iubent, non abſcondi: confeſſos damnari prae-

52) non putaretis requirenda *Rig.* 53) de confeſſo *Latin.* 54) homicidas *Fran.* 55) negare *Fran.* 56) ſit vobis *Pariſ.* 57) infeſtet *Woswer.*

praescribunt, non absolvi. hoc senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis. Civilis non tyrannica dominatio [58]) vestra est. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro poena adhibentur: apud vos soli quaestioni temperatur [59]). vestram illis servate legem usque ad confessionem et si confessione praeveniantur, vacabunt. sententia opus est, debito poenae nocens expungendus [60]) est, non eximendus. Denique illum nemo gestit absolvere, [61]) non licet hoc velle, ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturae totius inimicum existimas, et cogis negare, ut absolvas, quem non poteris absolvere, nisi negaverit. Praevaricaris in [62]) leges. Vis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem, et quidem invitum iam, nec de praeterito reum. Unde ista perversitas? ut etiam illud non recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim neganti? vel ne compulsus negare, non ex fide negarit? et absolutus ibidem post tribunal de vestra rideat aemulatione, iterum Christianus [63]). Cum igitur in omnibus in nos aliter disponitis quam in caeteros nocentes [64]), id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur (excludimur enim si facimus quae faciunt non Christiani) intelligere potestis non scelus aliquod in causa esse, sed nomen, quod quaedam ratio aemulae operationis insequitur, hoc primum agens [65]) ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. Ideo et credunt de nobis

58) definiunt. Hoc — dominatio est *Rigalt.* 59) temperantur *Rigalt.* 60) expugnandus *Parisin.* 61) vobis *addit. Wouwer.* 62) ita *Wouw.* 63) *alii,* inter Christianos. 64) Cum igitur in omnibus nos aliter disponatis quam ceteros nocentes; *Parisin. Rigalt.* 65) agentes *Paris.*

bis quae non probantur: et nolunt inquiri ne probentur non esse, quae malunt credi esse, ut nomen illius aemulae rationis [66]) inimicum, praesumptis non probatis criminibus de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, et punimur perseverantes, et absolvimur negantes, quia nominis praelium est. Denique quid de tabella recitatis illum Christianum, cur non et homicidam? Si [67]) homicida Christianus, cur non et incestus? vel quodcunque aliud nos esse creditis? In nobis solis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare? Christianus si nullius criminis [68]) reus est; nomen [69]) valde infestum si solius nominis crimen est.

P. 11. Cap. III. Quid? quod ita plerique clausis oculis in odium eius impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes admisceant nominis exprobrationem, Bonus vir Caius Seius, [69a]) tantum quod Christianus. Item alius, Ego [70]) Lucium sapientem virum repente factum Christianum defero [71]), nemo retractat: ne ideo bonus Caius, et prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens et bonus. Laudant quae sciunt, vituperant quae ignorant, et id quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt. Cum sit iustius occulta de manifestis praeiudicare, quam manifesta de occultis praedamnare. Alii quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos noverant, ex ipso denotant, quo laudant. caecitate odii in suffragium impingunt. Quae mulier! quam lasciva, quam festiva! Qui iuvenis! quam lusius, quam amasius! facti sunt Christiani [72]). Ita nomen emendationi im-

66) aemulationis *Franeq.* 67) et *addit Wouwer.* 68) nomine *addit Paris.* cr. nomen est *Rig.* 69) nomen *abest Paris.* valde ineptum si *Rig.* 69 a) sed malus *add. Fran.* 70) miror *addit Rig.* 71) defero *abest Rigalt.* 72) *Wouwer. ex vet. lib. sic legit:* ex ipso quo denotant,

imputatur. Nonnulli etiam de utilitatibus ſuis
cum odio iſto paciſcuntur contenti iniuria, dum
ne domi habeant, quod oderunt. Uxorem
iam [73]) pudicam maritus iam non zelotypus
eiecit, filium iam ſubiectum pater retro patiens
abdicavit, ſervum iam fidelem dominus olim
mitis ab oculis relegavit: ut quisque hoc nomi- P. 12.
ne emendatur, offendit. Tanti non eſt bonum,
quanti eſt [74]) odium Chriſtianorum. Nunc igi-
tur, ſi nominis odium eſt, quis nominum rea-
tus? Quae accuſatio vocabulorum, niſi ſi aut
barbarum ſonat aliqua vox nominis, aut infau-
ſtum, aut maledicum, aut impudicum. Chri-
ſtianus vero, quantum interpretatio eſt, de un-
ctione deducitur. Sed et [75]) cum perperam
Chriſtianus pronuntiatur a vobis (nam nec no-
minis certa [76]) eſt notitia penes vos) de ſuavi-
tate vel benignitate compoſitum eſt. Oditur
ergo in hominibus innocuis etiam nomen inno-
cuum. At enim ſecta oditur in nomine utique
ſui auctoris. Quid novi, ſi aliqua diſciplina
de magiſtro cognomentum ſectatoribus ſuis in-
ducit? nonne philoſophi de auctoribus ſuis
nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici?
etiam a locis conventiculorum et ſtationum ſua-
rum Stoici, Academici? Aeque medici ab Era-
ſiſtrato, et grammatici ab Ariſtarcho, coci
etiam ab Apicio? nec tamen quemquam offen-
dit profeſſio nominis, cum inſtitutione transmiſ-
ſa ab inſtitutore. Plane ſi qui probat [77]) ma-
lam ſectam, et ita malum auctorem, is proba-
bit et nomen malum dignum odio de reatu ſe-
ctae et auctoris. Ideoque ante odium nominis
competebat prius de auctore ſectam recogno-
ſcere, vel auctorem de ſecta. At nunc utrius-
que

laudant; c. o. i. ſ. i. Quod mulier, quod laſciva, quod
feſtiva. Quod iuvenis, quod laſcivus, quod amaſius,
facti ſunt Chriſtiani. 73) iam *abeſt Pariſ.* 74) iam
addit Pariſ. 75) et *abeſt Pariſ.* 76) certa *abeſt Par.*
77) probavit *Pariſ.*

que inquiſitione et agnitione neglecta nomen
P. 13. detinetur, nomen expugnatur, et ignotam ſectam, ignotum et auctorem vox ſola praedamnat, quia nominantur, non quia revincuntur.

CAP. IV. Atque adeo quaſi praefatus haec ad ſuggillandam odii erga nos publici iniquitatem, iam de cauſa innocentiae conſiſtam, nec tantum refutabo, quae nobis obiiciuntur, ſed etiam in ipſos retorquebo, qui[78]) obiiciunt: ut ex hoc quoque ſciant homines in Chriſtianis non eſſe quae in ſe non neſciunt eſſe, ſimul uti erubeſcant accuſantes non dico peſſimi optimos, ſed iam, ut volunt, compares ſuos. Reſpondebimus ad ſingula quae in occulto admittere dicimur, quae illos palam admittentes invenimus, in quibus ſceleſti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam cum ad omnia occurrit veritas noſtra, poſtremo legum obſtruitur auctoritas adverſus eam, ut aut nihil dicatur retractandum eſſe poſt leges, aut ingratis neceſſitas obſequii praeferatur veritati, de legibus prius concurram[79]) vobiscum ut cum tutoribus legum. Iam primum cum[80]) dure definitis dicendo, non licet eſſe vos, et hoc ſine ullo retractatu humaniore praeſcribitis, vim profitemini; et iniquam exercetis[81]) dominationem: ſi ideo negatis licere, quia vultis, non quia debuit, non licere. Quod ſi quia non debet, ideo non vultis licere, ſine dubio id non
P. 14. debet licere quod male fit[82]), et utique hoc ipſo praeiudicatur licere, quod bene fit. Si bonum invenero eſſe, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo praeiudicio prohibere me non poteſt[83]), quod ſi malum eſſet, iure prohiberet?

78) quae *Pariſ.* 79) conſiſtam *Rig.* 80) quam *Iun. Wouwer.* 81) ex arce *Pariſ. Rig.* 82) quod male fit *delet Pariſ.* 83) prohibuit nomen, ex illo pro-

ret? Si lex tua erravit, puto ab homine concepta eſt. neque enim de coelo ruit. Mirami-
ni hominem aut [84]) errare potuiſſe in lege condenda, aut reſipuiſſe [85]) in reprobanda? Nonne [86]) et ipſius Lycurgi leges a Lacedaemoniis emendatae, tantum auctori ſuo doloris incuſſerunt, ut in ſeceſſu inedia de ſemetipſo iudicarit? Nonne et vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem et ſqualentem ſilvam legum novis principalium reſcriptorum et edictorum ſecuribus truncatis [87]) et caeditis? Nonne vaniſſimas Papias leges quae ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Iuliae [88]) matrimonium contrahi, poſt tantae auctoritatis ſenectutem, heri Severus conſtantiſſimus principum excluſit? Sed et iudicatos retro in partes ſecari a creditoribus leges erant: conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt et in pudoris notam capitis poena converſa. bonorum adhibita proſcriptione [89]), ſuffundere maluit hominis ſanguinem, P. 15.
quam effundere. Quot adhuc vobis repurgandae [90]) leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, ſed aequitas ſola? et ideo cum iniquae recognoſcuntur, merito damnantur, licet damnent [91]). Quomodo iniquas dicimus? ſi imo nomen puniunt, etiam ſtultas. ſi vero facta, cur [92]) de ſolo nomine puniunt facta, quae in aliis de admiſſo, non de nomine probata defendunt [93])? inceſtus ſum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in Deos, in Caeſares aliquid committo, cur non audior qui ha-

hibere me non poteſt *Pariſ.* n. e. i. praeiudico prohibere eam non poſſe *Rig.* 84) aut *delet Pariſ.* 85) recepiſſe ſe *Pariſ.* 86) Non enim *Rig.* 87) ruſtatis *Rig.* 88) permittunt *addit Wouwer.* 89) proſcriptio *Rig.* 90) repugnandae *Pariſ.* 91) damnentur *Par.* 92) in nobis *addit Wouwer.* 93) probanda definiunt *Wouwer.*

habeo[94]) quo purger[95])? nulla lex vetat diſcuti, quod prohibet admitti: quia neque iudex iuſte ulciſcitur, niſi cognoſcat admiſſum eſſe quod non licet: neque civis fideliter legi obſequitur, ignorans quale ſit quod ulciſcitur. Nulla lex ſibi ſoli conſcientiam iuſtitiae ſuae debet, ſed eis a quibus obſequium exſpectat. Ceterum ſuſpecta lex eſt, quae probari ſe non vult, improba autem, ſi non probata dominetur.

Cap. V. Ut[96]) de origine aliquid retractemus eiusmodi legum, vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore conſecraretur, niſi a ſenatu probatus[97]); ut M. Aemilius de deo ſuo
P. 16. Alburno. Facit et hoc ad cauſſam noſtram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas penſitatur. Niſi homini deus placuerit, deus non erit; homo iam deo propitius eſſe debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen Chriſtianum in ſeculum introivit, annunciatum ſibi ex Syria Palaeſtina quod[98]) illic veritatem illius divinitatis revelaverat, detulit ad ſenatum cum praerogativa ſuffragii ſui. Senatus quia non ipſe probaverat, reſpuit. Caeſar in ſententia manſit, comminatus periculum accuſatoribus Chriſtianorum. Conſulite commentarios veſtros. illic reperietis primum Neronem in hanc ſectam tum maxime Romae orientem, Caeſariano gladio ferociſſe. ſed | tali dedicatore damnationis noſtrae etiam gloriamur. Qui enim ſcit illum, intelligere poteſt, non niſi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. Tentaverat et Domitianus, portio[99]) Neronis[100]) de crudelitate,[101]) ſed qua[102]) et homo, facile

94) cur non audior, ſi quid habeo, *Wouw.* 95) purgem *Par.* 96) At *Par.* 97) probaretur *Par.* 98) annuntiata — quae — revelarunt *Rig.* 99) praenomine Ner. *Pariſ.* 100) praemonitu Neronis *Wouw.* 101) eandem crudelitatem *Wouw.* 102) quia *Pariſ.* quid? *Wouwer.*

cile coeptum [103]) repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insecutores [104]), iniusti, impii, turpes: quos et ipsi damnare consuestis, et a quibus damnatos restituere soliti estis. Ceterum de tot exinde principibus, usque [105]) ad hodiernum, divinum humanumque sapientibus; edite aliquem P. 17.
debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus protectorem, si litterae M. Aurelii gravissimi Imperatoris requirantur, quibus illam [106]) Germanicam sitim, Christianorum forte [107]) militum precationibus, impetrato imbri, discussam contestatur. Qui sicut non palam ab eiusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adiecta etiam accusatoribus damnatione, et quidem tetriore. Quales ergo leges istae, quas adversus nos soli exercent [107 a]) impii, iniusti, turpes, truces, vani [108]), dementes? Quas Traianus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos: quas nullus Hadrianus, quanquam curiositatum omnium explorator; nullus Vespasianus, quanquam Iudaeorum debellator, nullus Pius, nullus Verus [109]) impressit. Facilius itaque [110]) pessimi ab optimis quibusque, ut ab aemulis, quam a suis sociis eradicandi iudicarentur.

CAP. VI. Nunc religiosissimi legum et paternorum institutorum protectores et ultores [111]) respondeant velim de sua fide, et honore, et obsequio, erga maiorum consulta, si a nullo desciverunt? si in nullo [112]) exorbitaverunt? si non necessaria et aptissima quaeque disciplinae P. 18.
oblitteraverunt? Quonam [113]) illae leges abierunt,

103) receptum *Paris.* 104) persecutores *Wouwer.* 105) usque *abest Par.* 106) illam *abest Par.* 107) certe *Iun.* 107 a) exsequuntur *Haverc.* 108) varii *Paris.* truces *abest Haverc.* 109) Severus *Paris.* 110) utique *Paris.* 111) cultores *Paris.* 112) illo *Parisin.* 113) quomodo *Iun.*

runt, ſumptum et ambitionem comprimentes: quae centum aera non amplius in coenam ſubſcribi iubebant? nec amplius quam unam inferri gallinam, et eam non ſaginatam? quae patricium, quod decem pondo argenti habuiſſet, pro magno titulo ambitionis ſenatu ſummovebant? quae theatra ſtuprandis moribus orientia ſtatim deſtruebant? quae dignitatum[114] et honeſtorum natalium inſignia non temere nec impune uſurpari ſinebant? Video enim et centenarias coenas, a centenis iam ſeſtertiis dicendas, et in lances (parum eſt enim[115] ſi ſenatorum et[116] non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video et theatra nec ſingula ſatis eſſe, nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, primi Lacedaemonii penulam ludis[117] excogitaverunt. Video et inter matronas atque proſtibulas nullum de habitu diſcrimen relictum. Circa feminas quidem etiam illa maiorum inſtituta ceciderunt quae modeſtiae, quae ſobrietati patrocinabantur: cum aurum nulla norat[118] praeter unico digito[119] quem ſponſus oppignoraſſet pro-
P. 19. nubo annulo: cum mulieres usque adeo a vino abſtinerentur[120], ut matronam ob reſignatos cellae vinariae loculos ſui inedia necarint; ſub Romulo vero quae vinum attigerat, impune a Maecenio marito trucidata ſit[121]. Idcirco et oscula propinquis offere[122] neceſſitas erat, ut ſpiritu iudicarentur[123]. Ubi eſt illa felicitas matrimoniorum de moribus utique proſperata, qua per annos ferme ſexcentos ab urbe condita, nulla repudium domus ſcripſit? At nunc in feminis prae auro nullum leve eſt mem-

114) dignitatem *Pariſ.* 115) etiam *Iun.* 116) et *delet Iun.* 117) *al.* nudis *Haverc. autem:* odium penulae ludis. 118) nulla membra norant *Par.* 119) unicum digitum *Par.* 120) abstinerent *Par.* 121) eſt *Pariſ.* 122) etiam *add. Fran.* 123) indicarentur *Fr.*

membrum, prae vino nullum liberum est osculum: repudium vero iam et votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos Deos vestros quae prospecte [124]) decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis suis [125]) Consules senatus auctoritate non modo, urbe, sed universa Italia eliminaverunt. Serapidem et Isidem et Harpocratem cum suo cynocephalo, Capitolio prohibitos inferri, id est curia deorum pulsos, Piso et Gabinius consules, non utique Christiani, eversis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium et otiosarum superstitionum vitia cohibentes; his vos restitutis summam maiestatem contulistis. Ubi religio? ubi veneratio maioribus debita a vobis? habitu, victu, [126]) instructu, censu [127]), ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper antiquitatem, et [128]) nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum a bonis maiorum institutis deceditis, ea vos retinere et custodire quae non debuistis, cum quae debuistis non custodistis [129]). Ipsum adhuc quod videmini fidelissime tueri a patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico deorum colendorum (de quo maxime erravit [130]) antiquitas) licet Serapidi iam Romano aras restruxeritis licet Baccho iam Italico furias vestras immolaritis, suo loco ostendam proinde [131]) despici et negligi et destrui a vobis adversus maiorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, ut iam inde ad manifestiora pergam [132]). P. 20.

CAP.

124) perspecte *Parisin.* 125) suis *delet Parisin.* 126) et *addit Paris.* 127) sensu *Fran.* 128) antiquos sed *Rig.* 129) custoditis *Haverc.* 130) curavit *Iun.* 131) perinde *Paris.* 132) ut viam mihi ad manifestiora purgem *Iun. ex MS. Haverc.*

Cap. VII. Dicimur ſceleratiſſimi, de ſacramento infanticidii, et [133]) pabulo inde [134]); et poſt convivium inceſto, quod everſores luminum canes, lenones ſcilicet tenebrarum et
P. 21. libidinum impiarum [135]) inverecundia [136]) procurent. Dicimur tamen ſemper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, ſi creditis, aut nolite credere, qui non eruiſtis. de veſtra vobis diſſimulatione praeſcribitur, non eſſe, quod nec ipſi audetis eruere. Longe aliud munus carnifici in Chriſtianos imperatis, non ut dicant quae faciunt, ſed ut negent quod ſunt. Cenſus iſtius diſciplinae, ut iam edidimus, a Tiberio eſt *), cum odio ſui coepit veritas ſimul atque apparuit inimica eſſe. Tot hoſtes eius, quot extranei; et quidem proprii [137]) ex aemulatione Iudaei, ex concuſſione milites, ex natura ipſi etiam domeſtici noſtri. Quotidie obſidemur, quotidie prodimur, in ipſis plurimum coetibus et congregationibus noſtris opprimimur. Quis unquam taliter vagienti infanti ſupervenit? quis cruenta ut invenerat Cyclopum et Sirenum [138]) ora iudici reſeravit [139])? Quis vel in uxoribus aliqua [140]) immunda veſtigia deprehendit? quis talia facinora cum inveniſſet, celavit? aut vendidit ipſos trahens [141]) homines? Si ſemper latemus, quando proditum eſt, quod admittimus? Imo a quibus prodi potuit? ab ipſis enim reis non utique cum vel
P. 22. ex forma omnium myſteriorum [142]) ſilentii fides debeatur. Samothracia et Eleuſinia reticentur; quanto magis talia, quae prodita interim

*) Luc. 3.

133) de *Iun.* 134) crudae *Pariſ.* 135) impiarum *delet Iun.* 136) tenebras, tum et libidinum imp. inverecundiam p. *Wouwer. Haverc.* 137) proprie *Par.* 138) Sirenarum *Pariſ.* 139) iudicium reſervavit *Par.* 140) *Forte:* aliqua unquam *Haverc.* 141) vendens *Pariſ.* 142) omnibus myſteriis *Fran. Rig.*

terim etiam [143]) humanam animadversionem provocabunt, dum divina servatur [144]). Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei, et unde extraneis notitia? cum semper etiam piae [145]) initiationes arceant profanos et ab arbitris [146]) caveant, nisi si impii minus metuunt. Natura famae omnibus nota est. Vestrum est; *Fama* [147]) *malum, quo non aliud velocius ullum*. Cur fama malum? [148]) quia velox? quia index? an quia plurimum mendax? quae ne tunc quidem quum aliquid veri affert, sine mendacii vitio est, detrahens, adiiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio est, ut non nisi quum mentitur, perseveret, et tamdiu vivit, quamdiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse, et quasi officio nunciandi functa, rem tradit: exinde res tenetur, res nominatur. Nec quisquam dicit, (verbi gratia) Hoc Romae aiunt factum [149]): aut Fama est, illum provinciam sortitum: sed, Sortitus est ille provinciam, et, Hoc factum est Romae. Fama nomen incerti, locum non P. 23. habet, ubi certum est. An vero famae credat, nisi inconsideratus? quia sapiens non credit incerto [150]). Omnium est [151]) aestimare [152]) quantacunque illa [153]) ambitione diffusa sit, quantacunque asseveratione constructa. Quod ab uno aliquando principe exorta sit, necesse est, exinde in traduces linguarum et aurium serpat: et ita modici seminis vitium cetera rumoris obscurat [154]), ut nemo recogitet num pri-

143) interiment, iam *Paris.* 144) servantur *Fran.* 145) impiae *Fran.* 146) et arbitros *Fran.* 147) N. f. o. nota est vestrum. Est fama m. — *Paris.* 148) cur malum fama *Rig.* 149) fama est, hoc Romae factum *Paris.* 150) an famae credat, nisi inconsideratus? qui sapiens est non credit incerto *Havere.* 151) erit *Rig.* 152) existimare *Par.* 153) illa *delet Par.* 154) obscurant *Paris.*

primum illud os mendacium seminaverit, quod saepe fit aut ingenio aemulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non nova, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate. Bene autem quod omnia tempus revelat, testibus etiam vestris proverbiis atque sententiis, ex dispositione naturae, quae ita ordinavit, ut nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Merito igitur fama tamdiu sola conscia est scelerum Christianorum. Hanc indicem adversus nos profertis, quae quod aliquando iactavit, tantoque temporis spatio in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit.

Cap. VIII. Ut fidem naturae ipsius appellem adversus eos qui talia credenda esse praesumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem, vitam aeternam repromittunt. Cre-
P. 24. dite interim. De hoc enim quaero, an et qui credideris, tanti habeas ad eam tali conscientia pervenire? Veni demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filium, vel si alterius officium est, tu modo assiste morienti homini antequam vixit: fugientem animam novam exspecta[155], excipe rudem sanguinem, eo panem tuum satia, vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca, ubi mater, ubi soror; nota diligenter, ut quum tenebrae ceciderint caninae, non erres. Piaculum enim admiseris, nisi incestum feceris[156]. Talia initiatus et consignatus vivis in aevum. Cupio respondeas, si tanti aeternitas, aut si non, ideo nec credenda? etiam si credideris, nego te velle: etiam si volueris, nego te posse. Cur ergo alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt? Alia nos,[157]) opinor, natura, Cynopaene[158]) aut Sciapodes: alii

155) specta *Paris.* 156) piaculum enim nisi incestum feceris *vel* admiseris *coni. Havercamp.* 157) vos *Wouwer.* 158) Cyclopes *Wouw.* Cynophanes *Fran.*

alii ordines dentium, alii ad incestam libidinem nervi. Qui ista credis de homine, potes et facere. Homo es et ipse, quod et Christianus. qui non potes facere, non debes credere. homo est enim et Christianus, et quod et tu. Sed ignorantibus subiicitur et imponitur. Nihil enim tale de Christianis asseverari sciebant, observandum utique sibi et omni vigilantia investigandum. Atquin volentibus initiari moris P. 25. est, opinor, prius patrem illum sacrorum adire, quae praeparanda sint describere. Tum ille: infans tibi necessarius, adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat. Item panis, quo sanguinis iurulentiam 159) colligas. Praeterea candelabra, et lucernae, et canes aliqui, et offulae, quae illos ad eversionem luminum extendant. Ante omnia cum matre et sorore tua venire debebis. Quid si noluerint, vel nullae fuerint? quid denique singulares Christiani? non erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater aut filius. quid nunc, et si ista omnia ignaris praeparantur? certe postea cognoscunt et sustinent et ignoscunt. Timent plecti, qui si proclament, defendi merebuntur, qui etiam ultro perire malint, quam sub tali conscientia vivere. Age nunc timeant, cur etiam perseverant? Sequitur enim ne ultra velis id te esse, quod si prius scisses, non fuisses.

Cap. IX. Haec quo magis refutaverim, a vobis fieri ostendam partim in aperto, partim in occulto, per quod forsitan et de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatum Tiberii, qui ipsos sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum votivis crucibus 160) exposuit, teste militia patriae nostrae, quae id ipsum munus illi proconsuli functa

B 2

159) virulentiam *Paris.* 160) vivos *add. Haverc. e cod. Fuld.*

cta est. Sed et nunc in occulto perseverat hoc sacrum facinus. non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui Deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo, perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, et libentes exponebant [161]), et infantibus blandiebantur, ne lacrymantes immolarentur: et tamen multum homicidio parricidium differt. Maior aetas apud Gallos Mercurio prosecatur [162]). Remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima urbe Aeneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. sed bestiarii, inquitis. Hoc, opinor, minus quam hominis. An hoc [163]) turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur. O Iovem Christianum, et solum patris filium de crudelitate. Sed quoniam de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio [164]) intersit) convertar ad populum. Quot vultis ex his circumstantibus et in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis et severissimis in nos praesidibus, apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent? siquid et de genere necis? differt. utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori et fami et canibus exponitis: ferro enim mori aetas quoque maior optavit [165]). Nobis vero homicidio semel interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur [166]), dissolvere non licet. Homicidii festinatio est, prohibere nasci: nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet: homo est, et qui est futurus,

P. 26.

P. 27.

161) respondebant *Rig.* 162) prosecabatur *Rig.* 163) *Forte:* ut hoc *Haverc.* 164) licet de parricidio intersit *Rig.* 165) optaverit *Iun.* 166) deliberatur *Rigalt.*

rus, et fructus omnis iam in semine est. De sanguinis pabulo et eiusmodi tragicis ferculis legite necubi relatum sit [167]) (est apud Herodotum opinor) diffusum [168]) brachiis sanguinem, ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est. Aiunt et apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi. Longe excurro. Hodie isthic [169]) Bellonae sacratus [170]) sanguis de femore proscisso parmula [171]) exceptus suis datur signatis [172]); item illi, qui munere in arena noxiorum iugulatorum [173]) sanguinem recentem de iugulo decurrentem exceptum, avida siti comitiali morbo medentes hauserunt [174]), ubi sunt? item illi, qui de arena ferinis obsoniis coenant? qui de apro, qui de cervo petunt? Aper ille quem cruentavit, colluctando [175]) detersit. Cervus ille in gladiatoris sanguine iactavit [176]). Ipsorum ursorum alvei appetuntur cruditantes [177]) adhuc de visceribus humanis. Ructatur proinde [178]) ab homine caro pasta de homine. Haec qui editis, quantum abestis a conviviis Christianorum? Minus autem et illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia [179]) vivos vorant? minus humano sanguine ad spurcitiam [180]) consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes plane, sed magis puberes. Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis P. 28.

167) sit *abest V. C. Wouwer.* 168) defusum *Rig.* 169) et hic *Wouw.* 170) sacratur *Wouw.* sacratos *Rig.* succatus *edit. Barraei.* 171) in palmulam *Franeq.* 172) esui datus signat *Rig.* 173) rigulatorum *Cod. Fuld. Forte:* vigilatorum *Haverc.* 174) auferunt *Par.* 175) conculcando *Paris.* 176) iacuit *Paris.* Cervus ille se glad. sanguine iactavit *Haverc.* 177) trucidantibus *Iun.* tuditantibus *vel* truditantibus *Havercamp.* 178) deinde *Paris.* 179) qua *Iun.* 180) a spurcitia *Paris.*

lentis habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus, ne quo [180 a]) sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admovetis [181]) certissimi scilicet, illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare [182]) credatis? nisi forte suaviorem eum experti. Quem quidem et ipsum
P. 29. proinde examinatorem Christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. proinde [183]) enim probaretur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo: alioquin negandi si non gustassent [184]); quemadmodum si immolassent. et utique non deesset vobis in auditione custodiarum et damnatione sanguis humanus. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Iupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert: sed et Macedones suspecti, quia quum primum Oedipum tragoediam audissent, ridentes incesti dolorem ἤλαυνε [185]) dicebant τὴν μητέρα. Iam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad incesta miscenda suppeditante materias passivitate luxuriae [186]): In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua praetereunte misericordia extranea [187]) vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari, et semel error impegerit, exinde iam tradux proficiet incesti, serpente genere cum sce-

180 a) quo modo *Fran.* quoque *MS. L. Bat.* 181) certissimi — Porro *abest Paris.* 182) initiare *legit Wouwerius ad Minucium p. 39.* 183) perinde *Par.* 184) necandi si gustassent *Rig.* 185) ἔμεσεν *Franeq.* ἔμιγνε *erat in quibusdam codd. quod defendit le Prior* ἔλαυνε εἰς τὴν μητέρα *Rig.* 186) passim invitante luxuria *Paris.* 187) matre extranea *Paris.* — misericordiae extraneae *Fran.*

scelere. Tunc deinde quocunque in loco domi, peregre, trans freta, comes est libido: cuius ubique saltus facile possunt alicubi ignaris [188]) filios pangere vel ex aliqua seminis P. 30. portione [189]); ut ita sparsum [190]) genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas coetus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto eventu diligentissima et fidelissima castitas sepsit, quantumque ab stupris et ab omni post matrimonium excessu, tantum et ab incesti casu tuti sumus. Quidam multo securiores totam vim huius erroris virgine continentia depellunt, senes pueri. Haec in vobis esse si consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. Iidem oculi renuntiassent utrumque. Sed caecitatis duae species facile concurrunt, ut qui non vident quae sunt, videre videantur quae non sunt. Sic per omnia ostendam.

CAP. X. Nunc de manifestioribus dicam [191]) Deos, inquitis, non colitis, et pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobis ipsis, semel deos non colendo. Itaque sacrilegii et maiestatis rei convenimur. Summa haec causa, imo tota est: et utique digna cognosci, si non persumptio aut iniquitas iudicet, altera quae desperat [192]), altera quae recusat [193]) veritatem. Deos vestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos deos, et idcirco non colendos, quia P. 31. tunc demum coli debuissent, si dii fuissent. Tunc et Christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos deos esse. Sed nobis inquitis, dii sunt. Appel-

188) ignati *Par.* 189) partione *Rig.* 190) uti asperfum *Franeq.* 191) Nunc de manifestis *Rigalt.* 192) desperet *Paris.* 193) recuset *Paris.*

pellamus et provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos condemnet, si poterit negare omnes istos deos vestros homines fuisse. Sed et ipsa inficias si ierit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur, de quibus eos didicit testimonium perhibentibus ad hodiernum, et civitatibus in quibus nati sunt, et regionibus in quibus aliquid operati vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, novos, veteres, Barbaros, Graecos, Romanos, peregrinos, captivos, adoptivos, proprios, communes, masculos, feminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares, otiosum est etiam titulos persequi, ut colligam in compendium, et hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certe enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo est, ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id de posteritate conveniet. Saturnum itaque quantum litterae docent, neque Diodorus Graecus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator eiuscemodi antiquitatum aliud quam hominem promulgaverunt. Si quantum [194]) rerum argumenta, nusquam invenio
P. 32. fideliora, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones, postque Attica hospitia consedit, exceptus a Iano, vel Iane, ut Salii volunt. Mons quem incoluerat [195]) Saturnius dictus, civitas quam depalaverat [196]) Saturnia usque nunc est. Tota denique Italia, post Oenotriam, Saturnia cognominabatur [197]). Ab ipso primum tabulae, et imagine signatus numus, et inde aerario praesidet. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine,

194) quaeras *Fran. Rig.* cognominabatur *Parisin.* 195) caluerat *Par.* 196) debellaverat *Par.* 197) Tota — cognominabatur *abest Paris.*

mine, et quia ab homine, non utique de coelo et terra. Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, quorum et omnes possumus videri. Quis enim non coelum et terram matrem et patrem venerationis et honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti, vel ex inopinato apparentes, de coelo supervenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino adventu ubique coelitem contigit dici. Nam et terrae filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cuiuslibet novi viri aspectu quasi divino commoverentur, quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis. Etiam Iovem ostendemus tam hominem quam ex homine, et deinceps totum generis examen tam mortale quam seminis sui par.

Cap. XI. Et quoniam sicut illos homines fuisse non audetis negare, ita post mortem deos factos instituistis asseverare, causas quae hoc exegerint retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, et mancipem quendam divinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. nam neque sibi illi potuissent sumere divinitatem, quam non habebant, nec alius praestare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat [198]. Ceterum si nemo esset qui deos faceret, frustra praesumitis deos factos auferendo factorem. Certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes apud se scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, revertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus deorum, nec ullas invenio, nisi si ministeria [199] et auxilia officiis divinis desideravit ille magnus deus. P. 33.

Primo

198) possidebant *Paris.* 199) mysteria *Paris.*

Primo indignum est ut alicuius opera indigeret, et quidem mortui, quum dignius ab initio Deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operae locum video. Totum enim hoc mundi corpus sive innatum et infectum secundum Pythagoram, sive natum et factum secundum Platonem, semel utique in hac constructione[200]) dispositum, et instructum, et ordinatum cum omnis rationis gubernaculo inventum est. Imperfectum non potuit esse quod perfecit omnia. Nihil Saturnum et Saturniam gentem exspectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, a primordio et pluvias de coelo ruisse, et sidera radiasse, et lumina floruisse, et tonitrua mugisse et ipsum Iovem, quae in manu eius ponitis fulmina timuisse[201]). Item omnem frugem ante Liberum et Cererem et Minervam, imo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo et sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. Denique invenisse dicuntur necessaria ista vitae, non instituisse: quod autem invenitur, fuit: et quod fuit, non eius deputabitur, qui invenit, sed eius qui instituit. Erat enim ante quam inveniretur. Ceterum si propterea Liber deus, quod vitem demonstravit, male cum Lucullo actum est, qui primus cerasa ex Ponto Italiae promulgavit, quod non est propterea consecratus, ut novae frugis auctor, quia inventor et ostensor. Quamobrem si ab initio et instructa et certis exercendorum officiorum suorum rationibus dispensata universitas constitit, vacat ex hac parte causa allegendae humanitatis in divinitatem: quia quas illis stationes et potestates distribuistis tam fuerunt ab initio, quam et fuissent etiam si deos istos non creassetis. Sed convertimini ad causam

P. 34.

200) in ipsa dispositione *Haverc.* 201) et ipsum I. — timuisse *abest Paris.*

ſam aliam, reſpondentes collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuiſſe rationem. Et hinc concedetis, opinor, illum deum deificum iuſtitia praecellere, qui nec temere, nec indigne nec prodige tantum praemium diſpenſarit. Volo igitur merita recenſere, an eiusmodi ſint ut illos in coelum extulerint, et non potius in imum tartarum demerſerint, quem carcerem poenarum infernarum, cum multis [202]), affirmatis. Illuc enim abstrudi ſolent impii, quique in parentes et in ſorores inceſti, et maritarum adulteri, et virginum raptores et puerorum contaminatores, et qui ſaeviunt, et qui occidunt, et qui furantur, et qui decipiunt, et quicunque ſimiles ſunt alicuius Dei veſtri. Quem neminem [203]) integrum a crimine, aut vitio probare poteritis, niſi hominem negaveritis. Atquin ut illos homines fuiſſe non poteſtis negare, etiam iſtae notae accedunt, quae nec deos poſtea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis praeſidetis, ſi commercium, colloquium, convictum malorum, et turpium probi quique reſpuitis, horum autem pares deus ille maieſtatis ſuae conſortio aſcivit, quid ergo damnatis, quorum collegas adoratis? Suggillatio eſt in coelo [204]) veſtra iuſtitia. Deos facitis [205]) criminoſiſſimos quosque, ut placeatis diis veſtris, illorum eſt honor conſecratio coaequalium. Sed ut omittam huius indignitatis retractatum, probi, et integri, et boni fuerint. Quot tamen potiores viros apud inferos reliquiſtis? aliquem de ſapientia Socratem, de iuſtitia Ariſtidem, de militia Themiſtoclem, de ſublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de copia Croeſum, de eloquentia Demoſthenem. Quis ex illis diis veſtris gravior et

P. 35. P. 36.

202) vultis *Rig.* 203) hominem *Par.* 204) coelum *Havere.* 205) facite *Rig.*

et ſapientior Catone? iuſtior et militarior Scipione? Quis ſublimior Pompeio? felicior Sylla? copioſior Craſſo? eloquentior Tullio? Quanto dignius iſtos deos ille aſſumendos expectaſſet, praeſcius utique potiorum. Properavit, opinor, et coelum ſemel cluſit, et nunc utique melioribus apud inferos muſſitantibus erubeſcit.

Cap. XII. Ceſſo iam de iſtis, ut qui ſciam me ex ipſa veritate demonſtraturum quid non ſint, quum oſtendero quid ſint. Quantum igitur de diis veſtris, nomina ſolummodo video quorundam veterum mortuorum et fabulas audio, et ſacra de fabulis recognoſco. Quantum autem de ſimulachris ipſis nihil aliud deprehendo, quam matre[206] ſorores eſſe vaſculorum inſtrumentorumque communium, vel ex iisdem vaſculis et inſtrumentis, quaſi fatum conſecratione mutantes, licentia artis tansfigurante, et quidem contumelioſiſſime, et in ipſo opere ſacrilege, ut revera nobis maxime, qui propter deos ipſos plectimur, ſolatium poenarum eſſe poſſit, quod eadem et ipſi patiuntur ut fiant. Crucibus et ſtipitibus imponitis Chriſtianos, quod ſimulachrum non prius argilla deformat cruci et ſtipiti ſuperſtructa? in patibulo primum corpus Dei veſtri dedicatur. Ungulis deraditis latera Chriſtianorum, at in deos veſtros per omnia membra validius incumbunt aſciae et runcinae, et ſcobinae. Cervices ponimus ante plumbum et glutinum et gomphos: p. 37. ſine capite ſunt dii veſtri. Ad beſtias impellimur: certe quas Libero, et Cybele, et Cereri applicatis. Ignibus urimur: hoc et illi a prima quidem maſſa. In metalla damnamur: inde cenſentur dii veſtri. In inſulas relegamur: ſolet et in inſulis aliquis deus veſter aut naſci, aut mori. Si per haec conſtat divinitas aliqua, ergo

206) materias *Fran. Rigalt.*

ergo qui puniuntur consecrantur: et numina erunt dicenda supplicia. Sed plane non sentiunt has iniurias et contumelias suae fabricationis[207]) dii vestri, sicut nec obsequia. O impiae voces, o sacrilega convicia, infrendite, inspumate, iidem estis qui Senecam aliquem pluribus et amarioribus de vestra superstitione perorantem reprehendistis. Igitur si statuas et imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus, quas milvi et mures et araneae intelligunt, nonne laudem magis quam poenam merebatur repudium agniti erroris? Possumus enim videri laedere eos, quos certi sumus omnino non esse? Quod non est, nihil ab eo patitur, qui non est[208]).

CAP. XIII. Sed nobis dei sunt, inquitis. Et quomodo vos e contrario impii, et sacrilegi, et irreligiosi erga deos vestros deprehendimini? qui quos praesumitis esse, negligatis: quos timetis, destruatis: quos etiam vindicatis, illudatis. Recognoscite si mentiar[209]). Primo quia cum alii alios colitis, utique quos non colitis, offenditis, praelatio alterius sine contumelia alterius non potest procedere, quia nec P. 38.
electio sine reprobatione. Iam ergo contemnitis quos, reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam ut supra praestruximus[210]), status dei cuiusque in senatus aestimatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus noluisset, et nolendo damnasset. Domesticos deos, quos lares dicitis, domestica potestate tractatis pignerando, venditando, demutando, aliquando in cacabulum de Saturno[211]), aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque contusus est, dum diu

co-

207) fabricationis *Paris.* 208) ab ullo p. quia non est *Fran. Rig.* 209) mentior *Iun.* 210) praestrinximus *Paris. al.* perstrinximus. 211) aliquando in cacabulum de Saturno *abest Paris.*

colitur; ut quisque dominus[212] sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos aeque publico iure foedatis, quos in hastario vectigales habetis; sic capitolium, sic olitorium forum petitur, sub eadem voce praeconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quaestoris, divinitas addicta conducitur. Sed enim agri tributo onusti, viliores: hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hae[213] sunt notae captivitatis. Dii vero qui magis tributarii, magis sancti; imo qui magis sancti, magis tributarii: maiestas quaestuaria efficitur. Circuit caupones religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri: non licet deos nosse gratis; venales sunt. Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris conferatis? aedes
P. 39. proinde, aras proinde[214] idem habitus et insignia in statuis. ut aetas, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita deus est. quo differt ab epulo Iovis silicernium? a simpulo[215] obba? ab aruspice pollinctor? nam et aruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus et viventibus eum addicitis.[216] accepto ferent dii vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. sed quum Larentinam[217] publicum scortum, velim saltem Laidem aut Phrynen, inter Iunones et Cereres ac Dianas adoratis, cum Simonem Magum statua et inscriptione sancti dei inauguratis, quum de paedagogiis[218] aulicis nescio quem cinaedum[219] deum facitis, licet non nobiliores dii veteres, tamen contumeliam a vobis deputabunt hoc, et aliis licuisse, quod solis antiquitas contu-

lit

212) dominum *Paris.* deum *Haverc.* 213) haec *Paris.* 214) aedes perinde et aras *Paris.* 215) simpuvio *Paris.* 216) adiicitis *Paris.* 217) Larentiam *Paris.* 218) aut *addit Paris.* 219) Synodi *Rigalt. Haverc.*

lit[220]. Nolo[221] et ritus veſtros recenſere: non dico quales ſitis in ſacrificando, cum enecta et tabidoſa et ſcabioſa quaeque mactatis, cum de opimis et integris ſupervacua quaeque truncatis capitula et ungulas, quae domi quoque pueris vel canibus deſtinaſſetis; quum de decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudabo[222] magis ſapientiam, P. 40. quod de perdito aliquid eripitis[223].

CAP. XIV. Sed converſus ad litteras veſtras, quibus informamini ad prudentiam, et ad liberalia officia, quanta invenio ludibria? Deos inter ſe propter Troianos et Achivos ut gladiatorum paria congreſſos depugnaſſe. Venerem humana ſagitta ſauciatam; quod filium ſuum Aenean pene interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim menſibus in vinculis pene conſumptum. Iovem ne eandem vim a ceteris coelitibus experiretur, opera cuiusdam monſtri liberatum, et nunc flentem Sarpedonis caſum, nunc foede ſubantem in ſororem ſub commemoratione non ita delictarum iamprìdem amicarum. Exinde quis non poëta ex auctoritate principis ſui dedecorator invenitur deorum? Hic Apollinem Admeto regi paſcendis pecoribus addicit, ille Neptuni ſtructorias operas Laomedonti locat. Eſt et ille de lyricis (Pindarum dico) qui Aeſculapium canit avaritiae merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum[224]. Malus Iupiter, ſi fulmen illius eſt, impius in nepotem, invidus in artificem. Haec neque vera prodi, neque falſa confingi apud religioſiſſimos oportebat. Nec Tragici quidem aut Comici parcunt, ut non aerumnas vel errores domus alicuius

220) quod ſoli ab antiquitate praeceperant *Haverc.* 221) Volo *Fran.* 222) Laudo *Pariſ.* 223) deripitis *Iun.* 224) iudicatum *Rig. Haverc.*

P. 41. illa dei praesentur[225]). Taceo de philosophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum et hircum et canem deierabat. Sed propterea damnatus est Socrates, quia deos destruebat. Plane olim, id est semper, veritas odio est. Tamen cum poenitentia sententiae Athenienses criminatores Socratis postea afflixerint[226]), et imaginem eius auream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed et Diogenes nescio quid in Herculem ludit, et Romanus Cynicus Varro trecentos Ioves sive Iupiteres dicendum, sine capitibus introducit[227]).

Cap. XV. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur. Dispicite Lentulorum et Hostiliorum venustates, utrum mimos an deos vestros, in iocis et strophis rideatis[228]). Moechum Anubim, et masculum Lunam, et Dianam flagellatam, et Iovis mortui testamentum recitatum, et tres Hercules famelicos irrisos. Sed et histrionum litterae[229]) omnem foeditatem eorum designant. Luget sol filium iactatum de coelo laetantibus vobis, et Cybele pastorem suspirat fastidiosum, non erubescentibus vobis[230]). Et sustinetis Iovis elogia cantari, et Iunonem, Venerem, Minervam a pastore iudicari. Quid quod imago dei vestri igno-
P. 42. miniosissimum caput et famosum vestit? quod corpus impurum et ad istam artem effoeminatione productum Minervam aliquam vel Herculem repraesentat? nonne violatur maiestas, et divinitas constupratur plaudentibus vobis? Pla-

225) prae se ferant *Paris.* praeferant *Iun.* et — praefantur *Haverc.* 226) effixerint *Sol. Fuld.* 227) introduxit *Paris.* 228) rideatis *abest Paris.* 229) latera *Paris.* 230) et Cybele post. — non erubescentibus vobis *abest Paris.*

Plane religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum proinde saltant dii vestri, argumenta et historias noxiis ministrantes, nisi quod et ipsos deos vestros saepe noxii induunt. Vidimus aliquando castratum Atyn[231]) illum deum ex Pessinunte[232]), et qui vivus ardebat, Herculem induerat. Risimus et inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus et Iovis fratrem gladiatorum cadavera cum malleo deducentem[233]). Singula ista quaeque adhuc investigare quis posset, si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis vestigia obsoletant[234]); de contemptu utique censentur, tam eorum qui eiusmodi factitant, quam eorum quibus factitant. Sed ludicra ista sint. Ceterum si adiiciam quae non minus conscientiae omnium recognoscent, in templis adulteria componi; inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque aedituorum et sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis et apicibus et purpuris thure flagrante libidinem expungi: nescio plus ne[235]) de vobis dii vestri quam de Christianis querantur. Certe sacrilegi de vestris semper apprehenduntur. Christiani enim templa nec interdiu norunt, spoliarent[236]) forsitan ea et ipsi, si et ipsi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi subiacet veritatis esse cultores, qui mendacii non sint: nec errare amplius in eo in quo errasse se recognoscendo cessaverunt. Hoc prius capite, et omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite, repercussis ante[237]) tamen opinionibus falsis. P. 43.

CAP.

231) Atten *Parisin.* 232) Pessinunte *Parisin.* 233) diducentem *Iun.* 234) fastigium adsolant *Havert.* 235) ne plus *Rig.* 236) polluerent *Lat.* 237) ante abest *Paris.*

Cap. XVI. Nam [238]), ut quidam somniastis caput asininum esse deum nostrum, hanc Cornelius Tacitus suspicionem eiusmodi inseruit [239]). Is enim in quinto Historiarum suarum bellum Iudaicum exorsus ab origine gentis, etiam de ipsa tam origine, quam de nomine et religione gentis quae voluit argumentatus [240]), Iudaeos refert [241]) Aegypto expeditos, sive, ut putavit, extorres [242]), in vastis Arabiae locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris qui forte de pastu potum petituri aestimabantur, indicibus fonti usos: ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem consecrasse. Atque ita inde, opinor, praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis [243]) propinquos eidem simulachro initiari.
P. 44. At enim idem Cornelius Tacitus sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert Cneum Pompeium cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adiisset speculandis Iudaicae religionis arcanis, nullum illic reperisse simulachrum. Et utique si id colebatur quod aliqua effigie repraesentabatur, nusquam magis quam in sacrario suo exhiberetur, eo magis quia nec verebatur [244]) extraneos arbitros [245]) quamquam vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitum, et conspectus ceterorum velo oppanso interdicebatur [246]). Vos tamen non negabitis et iumenta omnia, et totos cantherios cum sua Hippona [247]) coli a vobis. Hoc forsitan improbandum [248]), quod inter cultores omnium pecudum, bestiarumque asinarii tantum sumus. Sed et qui crucis nos

238) Iam *Paris.* 239) Iudaismo inseruit *Iun.* 240) argutatus *Iun.* 241) infert *Paris.* 242) exterminatos *Havercamp.* 243) religionis *abest Parisin.* 244) veretur *Iun.* 245) arbitros *abest Par.* 246) oppanso *Paris.* *alii*, oppanso intercidebatur. 247) Epona *Iun.* 248) improbamur *Haverc.*

nos religiosos putat, consecraneus[249]) noster erit. Cum lignum aliquod propitiatur, viderit habitus, dum materiae qualitas eadem sit; viderit forma dum id ipsum dei corpus sit, et tamen quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica? et Ceres farrea[250]), quae sine effigie rudi palo et informi ligno prostant[251])? Pars crucis est omne robur, quod erecta statione defigitur; nos si forte integrum et totum P.45.
Deum colimus. Diximus originem deorum vestrorum a plastis de cruce induci. Sed et victorias adoratis; cum in tropaeis cruces intestina sint tropaeorum. Religio Romanorum tota castrensis signa veneratur, signa iurat, signa omnibus diis praeponit. Omnes illi imaginum suggestus insignes[252]), monilia crucium sunt. Sipara illa vexillorum et Cantabrorum[253]) stolae crucium sunt. Laudo diligentiam, noluistis nudas et incultas cruces consecrare. Alii plane humanius et verisimilius solem credunt deum nostrum. Ad Persas si[254]) forte deputabimur (licet solem non in linteo depictum adoremus) habentes ipsum ubique[255]) in suo clypeo. denique inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed et plerique vestrum affectatione aliquando et coelestia adorandi ad solis ortum labia vibratis. Aeque si diem solis laetitiae indulgemus, alia longe ratione quam de religione solis secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et ipsi a Iudaico more, quem ignorant. Sed nova iam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidem[256]) in frustrandis[257]) bestiis mercenarius noxius pi-

 cturam

249) consectaneus *Paris.* et *Wouwer.* consacraneus. 250) faria *sive* pharia *Iun.* 251) prostat *Parisin.* 252) in signis *emendat Lips. Ep. Qu. V, 15.* 253) Candelabrorum *Paris.* 254) sic *Paris.* 255) utique *V. C.* 256) quidam *Par.* 257) infrustrandus *la Cerda.*

cturam propoſuit cum eiusmodi inſcriptione,
P. 46. DEUS CHRISTIANORUM ΟΝΟΚΟΙΤΗΣ[258].
Is erat auribus aſininis, altero pede ungulatus,
librum geſtans, et togatus. Riſimus et nomen
et formam. Sed illi debebant[259] adorare
ſtatim biforme numen[260], quia et canino et
leonino capite commiſtos, et de capro et de
ariete cornutos, et a lumbis hircos, et a cruribus
ſerpentes, et planta vel tergo alites deos
receperunt. Haec ex abundanti, ne quid rumoris
irrepercuſſum[261], quaſi de conſcientia
praeteriſſemus. Quae omnia, converſi
iam[262] ad demonſtrationem religionis noſtrae,
repurgavimus[263].

Cap. XVII. Quod colimus nos[264], deus
unus eſt; qui totam molem iſtam cum omni
inſtrumento elementorum, corporum, ſpirituum,
verbo, quo iuſſit, ratione, qua diſpoſuit,
virtute, qua potuit, de nihilo expreſſit,
in ornamentum maieſtatis ſuae*): unde et
Graeci nomen mundo κόσμον accommodaverunt.
**) Inviſibilis eſt, etſi[265] videatur; incomprehenſibilis,
etſi per gratiam repraeſentetur;
inaeſtimabilis, etſi humanis ſenſibus[266]
P. 47. aeſtimetur, ideo[267] verus et tantus eſt. Ceterum
quod videri communiter, quod comprehendi,
quod aeſtimari poteſt, minus eſt et
oculis quibus occupatur, et manibus quibus
contaminatur, et ſenſibus quibus invenitur.
Quod vero immenſum eſt, ſoli ſibi notum eſt:
hoc eſt quod deum aeſtimari facit, dum aeſtimari
non capit. Ita eum magnitudinis et
notum hominibus obiecit[270] et ignotum. Et
haec

*) Deut. 6. **) Eſ. 40.

258) onocorſites *Iun.* ononychites *Fran.* onochoetes *Rig.* 259) debuerant *Haverc.* 260) nomen *Pariſ.* 261) impercuſſum *Pariſ.* 262) converſari iam *Iun.* 263) repurgabimus *Pariſ.* 264) nos *abeſt Pariſin.* 265) et ſi *Pariſ.* 266) ſenſibilis *Pariſ.* 267) adeo *Fran.* 270) obiicit *Iun. ex MS.*

haec est[271]) summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt. Vultis et ex operibus ipsius tot ac talibus quibus continemur, quibus sustinemur[272]) quibus oblectamur, etiam quibus exterremur: vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus? Quae licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis diis exancillata[273]) cum tamen resipiscit, ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam patitur, [274]) deum nominat, hoc solo nomine quia proprio dei veri, *deus magnus, deus bonus.* Et *quod deus dederit,* omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus mihi reddet.* O testimonium animae naturaliter Christianae. Denique pronuntians haec, non ad Capitolium, sed ad coelum respicit. P. 48. Novit enim sedem dei vivi; ab illo, et inde descendit.

Cap. XVIII. Sed quo plenius et impressius tam ipsum dispositiones eius et voluntates adiremus, instrumentum adiecit litteraturae, si qui velit de deo inquirere, et inquisito invenire, et invento credere, et credito deservire. Viros enim iustitia et innocentia dignos deum nosse et ostendere a primordio in seculum emisit spiritu divino inundatos, quo praedicarent deum unicum esse, qui universa condiderit, qui hominem de humo struxerit; hic enim est[275]) verus Prometheus, qui seculum certis temporum dispositionibus et exitibus ordinaverit exinde quae signa maiestatis suae iudicantis ediderit per imbres, per ignes, qui demerendo sibi disciplinas determinaverit, quas

271) est *delet Paris.* 272) quibus sustinemur *abest Paris.* 273) exanculata *Iun.* 274) et *add. Paris.* 275) non est *Franeq.*

quas ignoratis et deferitis*). Sed et obfervantibus[276]) has praemia deftinarit, ut qui prodacto[277]) aevo ifto iudicaturus fit fuos cultores in vitae aeternae retributionem**): profanos in ignem aeque perpetem et iugem, fuscitatis omnibus ab initio defunctis et reformatis, et recenfitis ad utriusque meriti dispunctionem. Haec et nos rifimus aliquando. De veftris fuimus; fiunt, non nafcuntur Chriftiani. Quos diximus[278]) praedicatores, prophetae de officio praefandi[279]) vocantur. Vo-
P. 49. ces eorum itemque virtutes quas ad fidem divinitatis edebant; in thefauris litterarum manent, nec iftae nunc latent. Ptolemaeorum eruditiffimus (quem Philadelphum fupernominant) et omnis litteraturae fagaciffimus, cum ftudio bibliothecarum Pififtratum (ut opinor) aemularetur, inter cetera memoriarum, quibus aut vetuftas, aut curiofitas aliqua ad famam patrocinabatur, ex fuggeftu Demetrii Phalerei grammaticorum tunc probatiffimi, cui praefecturam mandaverat, libros a Iudaeis quoque poftulavit, proprias fcilicet[280]) atque vernaculas litteras, quas foli habebant. Ex ipfis enim et ad ipfos femper prophetae peroraverant, fcilicet ad domefticam dei gentem ex patrum gratia. Hebraei retro, qui nunc Iudaei. igitur et litterae Hebraeae, et eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemaeo a Iudaeis fubfcriptum eft, feptuaginta et duobus interpretibus indultis: quos Menedemus quoque philofophus providentiae vindex de fententiae communione fufpexit. Affirmavit haec vobis etiam Ariftaeas, ita in Graecum ftylum ex aperto[281]) monimenta reliquit. Hodie apud Sera-

*) Gen. 1. Gen. 2. Gen. 19. **) Matth. 24.

276) obfervationibus *Parif.* 277) producto *Fran.* 278) dicimus *Iun.* 279) prophetandi *Parif.* 280) fcilicet *delet Iun. Haverc.* 281) exaperto *Haverc.* exaperta *Seni. Sciopp.*

rapeum Ptolemaei bibliothecae cum ipsis Hebraicis litteris[282]) exhibentur. Sed et Iudaei palam lectitant, vectigalis libertas vulgo aditur, sabbatis omnibus: qui audierit, inveniet deum: qui etiam studuerit intelligere, cogetur et credere.

CAP. XIX. Primam igitur instrumentis P. 50.
istis[283]) auctoritatem summa antiquitas vendicat[284]). Apud vos quoque religionis est instar, fidem[285]) de temporibus asserere. Omnes itaque substantias, omnesque materias, origines, ordines, venas veterani cuiusque styli vestri, gentes etiam plerasque et urbes insignes, historiarum canas[286]) et memoriarum, ipsas denique effigies litterarum, indices custodesque rerum, et (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam deos vestros, ipsa templa et oracula, et sacra unius interim prophetae scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Iudaici sacramenti, et inde[287]) etiam nostri. Si quem[288]) audistis interim Moysen, Argivo Inacho pariter aetate est; quadringentis pene annis, nam et septem minus, Danaum, et ipsum apud vos vetustissimum, praevenit[289]), mille[290]) circiter cladem Priami antecedit. Possem etiam dicere, quingentis amplius et Homerum; habens quos sequar. Ceteri quoque prophetae, etsi[291]) Moysi postumant, extremissimi tamen eorum P. 51.
non retrosiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus et legiferis et historicis.

Haec

282) litteris *abest cod. Fuld.* 283) istis *abest Paris.* 284) vindicat *Iun.* 285) finem *Fran.* 286) causas *Fran.* 287) proinde *V. C.* 288) Siquidem *Paris.* 289) *Paris. sic legit:* S, a. i. Moysen, Argivo Inacho parem aetate (par est aetate *Fran.*) octingentis pene annis ante urbem conditam, nam et centum septuaginta Danaum ipsum apud vos vetustissimum praevenit. 290) trecentos *V. C.* 291) et si *Paris.*

292

Haec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme, nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. reserenda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Phoenicum: advocandi etiam municipes, per quos notitia subministrata est, aliqui [292]) Manethon Aegyptius, et Berosus Chaldaeus: sed et Iromus Phoenix Tyri rex [293]), sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemaeus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, et rex Iuba, et Appion, et Thallus, et qui istos aut probat, aut revincit [294]), Iudaeus Iosephus antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Graecorum etiam censuales conferendi, et quae quando sint gesta, ut concatenationes temporum aperiantur, per quae luceant annalium numeri. Peregrinandum est in historias et litteras orbis. et tamen quasi partem [295]) iam probationis intulimus, cum per quae probari possint, aspersimus. Verum differre praestat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo.

P. 52. Cap. XX. Plus iam offerimus pro ista dilatione, maiestatem scripturarum, si non vetustatem [296]), divinas probamus, si dubitatur antiquas [297]). nec [298]) hoc tardius aut aliunde discendum; coram sunt quae docebunt, mundus, et seculum, et exitus. Quicquid agitur, praenuntiabatur; quicquid videtur, audiebatur. Quod terrae vorant urbes, quod insulas maria fraudant, quod externa atque interna bella

292) alioquin *Iun. ex MS.* 293) Hieronymus *Fran.* 294) et Apion et Thallus, et (si qui istos probat aut revincit) Iudaeus *Iun. ex MS.* 295) patrem *Iun.* 296) vetustate *Paris.* 297) antiquitas *Paris.* 298) ne *Paris.*

bella dilaniant, quod regnis regna compulſant, quod fames, et lues, et locales quaeque clades et frequentiae pleraque montium [299]) vaſtant; quod humiles ſublimitate, ſublimes humilitate mutantur; quod iuſtitia rareſcit, et iniquitas increbreſcit, bonarum omnium diſciplinarum cura torpeſcit; quod etiam officia temporum, et elementorum munia exorbitant; quod et monſtris et portentis naturalium forma turbatur, providentiae [300]) ſcripta ſunt. Dum patimur, leguntur; dum recognoſcimus, probantur. Idoneum, opinor, teſtimonium divinitatis, veritas [301]) divinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta eſt, iam ſcilicet probatorum, quia cum illis, quae quotidie probantur, praedicebantur. Eadem voces ſonant, eadem litterae [302]) notant, idem ſpiritus pulſat, unum tempus eſt divinationi futura praefanti apud homines, ſi forte diſtingui- P. 53.
tur dum expungitur, dum ex futuro praeſens, dehinc ex praeſenti praeteritum deputatur. Quid delinquimus, oro vos, futuro [303]) quoque credentes, qui iam didicimus illis per duos gradus credere?

Cap. XXI. Sed quoniam edidimus antiquiſſimis Iudaeorum inſtrumentis ſectam iſtam eſſe ſuffultam, quam aliquanto novellam, ut Tiberiani temporis *) plerique ſciunt, profitentibus nobis [304]) quoque, fortaſſe an hoc nomine de ſtatu eius retractetur, quaſi ſub umbraculo inſigniſſimae religionis, certe licitae [305]), aliquid propriae praeſumptionis abscondat, vel quia praeter aetatem, neque de victus exceptio-

*) Luc. 3.

299) mortuae *Pariſin.* plerumque mortium] *Franeq.* 300) providenter *Fran.* 301) veritatem *Par.* 302) Eaedem voces ſonant, eaedem litterae *Iun.* 303) futura *Pariſ.* 304) vobis *Fran.* 305) certe licentiae *Fran.*

ptionibus, neque de solennitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Iudaeis agimus, quod utique oporteret, si eidem deo manciparemur? Sed et vulgus iam scit Christum, hominem utique aliquem, qualem Iudaei iudicaverunt, quo facilius quis nos hominis cultores existimaverit[306]. Verum neque de Christo erubescimus, quum[307] sub nomine eius deputari et damnari iuvat, neque de deo aliter praesumimus[308]. Necesse est igitur pauca de Christo, ut deo.
P. 54. Tantum[309] Iudaeis erat apud deum gratia, ubi et insignis iustitia, et fides[310] originalium auctorum, unde illis et generis magnitudo, et regni sublimitas floruit, et tanta felicitas, ut[311] dei vocibus quibus edocebantur, de promerendo deo, et non offendendo praemonerentur. Sed quanta deliquerint[312], fiducia patrum inflati ad delirandum[313], derivantes[314] a disciplina in profanum modum; etsi ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum. Dispersi palabundi, et coeli et soli sui extorres vagantur per orbem sine homine, sine deo rege, quibus nec advenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Cum haec illis sanctae voces praeminarentur, eaedem fere[315] semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis curriculis seculi ex omni iam gente, et populo, et loco cultores sibi adlegeret deus multo fideliores, in quos gratiam transferret[316] pleniorem quidem ob disciplinae auctoris[317] capacitatem. [Venit igitur qui ad reformandam et il-

Iu-

306) qui — existimaverint *alii Iun.* 307) ut quos *Haverc.* 308) neque de deo aliquid praesumimus aliter *Par.* 309) ut de deo totum *Fran.* 310) ob insignem iustitiam et fidem *Haverc.* 311) de *addit Paris.* 312) dereliquerint *Fran.* 313) ad declinandum *Fran.* 314) declinantes *Paris.* deviantes *Iun.* 315) fere *abest Paris.* 316) et *addit Iun.* 317) auctoris *Paris.*

luminandam eam venturus a deo praenuntiabatur Christus ille filius dei][318]. Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani filius dei annunciabatur, non quidem ita genitus, P. 55. ut erubescat de filii nomine, aut de patris semine, non de sororis incesto, nec de stupro filiae, aut coniugis alienae deum patrem passus est, squamatum, aut cornutum, aut plumatum amatorem, aut in aurum conversum[318 a]. Iovis enim ista sunt numina vestri[319]. Ceterum dei filius nullam de impudicitia[320] habet matrem, etiam quam videtur habere non nupserat. Sed prius substantiam edisseram, et[321] ita nativitatis qualitas intelligetur. Iam ediximus deum universitatem hanc mundi verbo et ratione et virtute molitum *). Apud vestros quoque sapientes λόγον, id est sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis. Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in dispositione formaverit, eundem et fatum vocari, et deum et animum Iovis, et necessitatem omnium rerum. Haec Cleanthes in spiritum congerit, quem permeatorem universitatis affirmat: et nos etiam sermoni atque rationi, itemque virtuti, per quae omnia molitum deum ediximus, propriam substantiam spiritum[322] inscribimus, cui et sermo insit pronuncianti, et ratio adsit disponenti, et virtus praesit perficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus[323], et prolatione generatum, et idcirco filium dei et deum dictum ex unitate substantiae: nam et P. 56. deus spiritus. Et cum radius ex sole porrigitur,

*) Gen. 1. Ioan. 1.

318) *Uncinis inclusa delent Rig. et Haverkamp.* 318 a) aut in auro conversum Danaidis *Fran.* 319) nomina vestri *MS.* et numina vestra *V. C.* 320) pudicitia *Par. defenditur a Rig. Haverc.* 321) et *abest Paris.* 322) spiritus *Paris.* 323) dicimus *Paris.*

tur, portio ex ſumma, ſed ſol erit[324] in radio, quia ſolis eſt radius, nec ſeparatur ſubſtantia, ſed extenditur. Ita de ſpiritu ſpiritus, et de deo deus, ut lumen de lumine accenſum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etſi plures inde[325] traduces qualitatis[326] mutueris: ita et[327] quod de deo profectum eſt, deus eſt et dei filius, et unus ambo. Ita et de ſpiritu ſpiritus, et de deo deus modulo alterum non numero, gradu non ſtatu[328] fecit, et a matrice non receſſit, ſed exceſſit. Iſte igitur dei radius, ut retro ſemper praedicabatur[329], delapſus in virginem quandam, et in utero eius caro figurata[330], naſcitur homo deo miſtus. Caro ſpiritu inſtructa[331] nutritur, adoleſcit, affatur, docet, operatur et Chriſtus eſt. Recipite interim hanc fabulam, ſimilis eſt veſtris, dum oſtendimus quomodo Chriſtus probetur. Sciebant et qui penes vos eiusmodi fabulas aemulas ad deſtructionem veritatis iſtiusmodi praeminiſtrave-
P. 57. runt[332]. Sciebant et Iudaei venturum eſſe Chriſtum *), ſcilicet quibus prophetae loquebantur: nam et nunc adventum eius expectant, nec alia magis inter nos et illos compulſatio eſt, quam quod iam veniſſe non credunt. Duobus enim adventibus eius ſignificatis, primo, qui iam expunctus eſt in humilitate conditionis humanae; ſecundo, qui concludendo ſeculo imminet in ſublimitate divinitatis exertae: primum non intelligendo, ſecundum quem mani-

*) Matth. 2.

324) exit *Iun.* 225) in *Par.* 326) qualitatum *Par. Rig. Haverc.* 327) et *abeſt Pariſ.* 328) non gradu ſed ſtatu *Pariſ.* modulo alternum, numerum gradu, non ſtatu *Fran.* 329) praedicebatur *cod. vet. Scriverii.* 330) figuratus *Iun. Haverc.* quandam et in utero eius caro figuratur *cod. Fuld.* 331) ſtructa *MS. Fuld.* 332) *inepte edd. Fran. Pariſ. etc.* probetur et qui — — praeminiſtraverint.

nifeſtius praedicatum [333]) ſperant, unum exiſtimaverunt. Ne enim intelligerent priſtinum, credituri ſi intellexiſſent, et conſecuturi ſalutem, ſi credidiſſent, meritum fuit delictum eorum [334]) *). Ipſi legunt, ita ſcriptum, mulctatos ſe ſapientia et intelligentia, et oculorum et aurium fruge. Quem igitur ſolum hominem modo [335]) praeſumpſerant de humilitate, ſequebatur uti magum aeſtimarent de poteſtate, cum ille verbo daemonia de hominibus excuteret, caecos reluminaret [336]), leproſos purgaret, paralyticos reſtringeret, mortuos denique verbo redderet vitae **), elementa ipſa famularet, compeſcens procellas et freta ingrediens, oſtendens ſe eſſe λόγον dei, id eſt, verbum. [337]) illud primordiale primogenitum, virtute et ratione comitatum, et ſpiritu fultum [338]), P. 58.
eundem qui verbo omnia et faceret et feciſſet [339]). Ad doctrinam vero eius qua [340]) revincebantur magiſtri primoresque Iudaeorum, ita exaſperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo deflecteret [341]), ut poſtremo oblatum Pontio Pilato ***) Syriam tunc ex parte [342]) Romana [343]) procuranti, violentia ſuffragiorum in crucem [344]) dedi ſibi extorſerint. Praedixerat et ipſe ita facturos. Parum hoc, ſi non et prophetae retro. Et tamen [345]) ſuffixus [346]) ſpiritum cum verbo ſponte dimiſit, prae-

*) Eſ. 5. **) Matth. 4. et 9. ***) Matth. 27.

333) praedictum *Pariſ.* 334) delictorum *Fran.* 335) ſolummodo hominem *Rig. Haverc.* 336) illuminaret *Pariſ.* 337) oſtendens ſe eſſe filium et illum olim a Deo praedicatum; et ad omnium ſalutem natum verbum dei, *cod. Fuld.* 338) inſtructum *Fran. Pariſ.* ſuffultum *MS. Lugd.* 339) *Iſtam* ῥῆσιν eundem — feciſſet *delet Rigaltius; Havercampius autem tuetur ſic reformatam:* eundem qui omnia et faceret et feciſſet. 340) quia *Par.* 341) conflueret *cod. Fuld.* 342) plebe *MS. Lugd. Bat.* 343) Romanam *cod. Fuld.* 344) Ieſum *add. Fran.* 345) retro etiam. Tamen *Fran. Pariſ.* 346) *Hic editt. ante Rigaltium addebant:*

praevento carnificis officio. Eodem momento dies media[347]) orbem signante sole, subducta est. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo praedicatum non scierunt; ratione non deprehensa, negaverunt[348]); et
P. 59. tamen eum mundi casum relatum in archivis[349]) vestris habetis. Tunc Iudaei detractum et sepulchro conditum, magna etiam militaris custodiae[350]) diligentia circumsederunt[351]), ne quia praedixerat tertia die resurrecturum se a morte*), discipuli furto amoliti cadaver fallerent suspectos. Sed ecce die tertia[352]) concussa repente terra, et mole revoluta quae obstruxerat sepulchrum, et custodia pavore disiecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est, praeterquam exuviae sepulti[353]). Nihilominus tamen primores, quorum intererat et scelus divulgare, et populum vectigalem et famularem sibi a fide[354]) revocare, surreptum a discipulis iactitaverunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore liberarentur, ut et fides, non mediocri praemio destinata, difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilaeam Iudaeae regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quae docerent**). Dehinc ordinatis eis ad officium praedicandi per orbem, circumfusa nube in coelum est ereptus[355]) ***), multo verius quam apud vos asseverare de Romulo[356]) Proculi solent.

*) Matth. 28. **) Marc. 16. Luc. 24. ***) Act. 1.

multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam — — *Delevit autem Rig. auctoritate cod. Fuld. sic et Havercamp.* 347) medium *Fran. Rig.* 348) ratione — negaverunt *Fran. Paris. absunt, addita primum a Rig.* 349) arcanis *Haverc. e cod. Fuld.* 350) militari manu custodiae *Franeq. Parisin.* 351) circumsepserunt *MS. Agobard.* 352) Sed ad diem tertiam *MS. Fuld.* 353) praeter exuvias sepulturae *cod. Fuld.* 354) ad fidem *Franeq.* 355) receptus *Fran.* 356) Romulis *Rig. Haverc.*

lent. Ea omnia super Christo Pilatus, et ipse iam pro sua conscientia Christianus Caesari tum P. 60. Tiberio nunciavit. Sed et Caesares credidissent super Christo, si aut Caesares non essent saeculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Caesares. Discipuli quoque diffusi per orbem, ex praecepto magistri dei paruerunt*): qui et ipsi a Iudaeis insequentibus multa perpessi, utique pro fiducia veritatis libenter, Romae postremo per Neronis saevitiam sanguinem Christianum seminaverunt. Sed demonstrabimus 357) vobis idoneos testes Christi, ipsos illos quos adoratis. Multum est si eos adhibeam, ut credatis Christiani, propter quos non creditis Christianis 358). Interim hic est ordo nostrae institutionis; hunc edimus 359) et sectae et nominis censum cum suo auctore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas 360) est ulli de sua religione mentiri. Ex eo enim quod aliud a se coli dicit, quam colit, negat quod colit, et culturam et honorem 361) in alterum transfert, et transferendo iam non colit quod negavit. Dicimus, et palam dicimus, et vobis torquentibus lacerati et cruenti vociferamur: Deum colimus per Christum. Illum hominem putate, per eum et in eo se cognosci vult deus et coli. Ut autem Iudaeis respondeam, et ipsi deum per hominem 362) Moysen colere didicerunt: ut Graecis occurram, Orpheus Pieriae, Musaeus Athe- P. 61. nis, Melampus Argis, Trophonius Boeotiae initiationibus homines obligaverunt. Ut ad vos quoque dominatores gentium adspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissi-

*) Marc. 16.

357) monstrabimus *Havere.* 358) adhibeam, ut credatis Christiani *Fran.* 359) edidimus *Fran.* 360) nefas *al.* 361) *Cod. Fuld. delet* et culturam *cod. Agob.* honorem. *Utrumque videtur ab interprete adiectum esse.* 362) hominem *elicit Haverc.*

ſimis ſuperſtitionibus oneravit. Licuerit et Chriſto commentari divinitatem rem propriam; non qui rupices et adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa; ſed qui iam expolitos et ipſa urbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet. Quaerite ergo ſi vera eſt iſta divinitas Chriſti. Si ea eſt, qua cognita ad bonum quis reformatur [363]), ſequitur ut falſa renuncietur quaevis alia contraria comperta; inprimis illa omni ratione [364]), quae deliteſcens ſub nominibus et imaginibus mortuorum, quibusdam ſignis et miraculis et oraculis fidem divinitatis operatur.

Cap. XXII. Atque adeo dicimus, eſſe ſubſtantias quasdam ſpiritales; nec nomen novum eſt. Sciunt daemonas philoſophi, Socrate ipſo ad daemonii arbitrium exſpectante. Quidni? cum et ipſi daemonium adhaeſiſſe a pueritia dicatur, dehortatorium, plane a bono. omnes ſciunt poëtae. Et iam vulgus indoctum in uſum maledicti frequentat [365]) Satanam principem huius mali generis proinde de propria conſcientia anima eadem ex ſacramenti voce
P. 62. pronunciat. Angelos quoque etiam Plato non negavit. Utriusque nominis teſtes vel Magi adſunt [366]). Sed quomodo de angelis quibusdam ſua ſponte corruptis corruptior gens daemonum evaſerit damnata a deo cum generis auctoribus, et cum eo quem diximus principe; apud litteras ſanctas ordo [367]) cognoſcitur. Nunc de operatione eorum ſatis erit exponere. Operatio eorum eſt hominis everſio, ſic malitia ſpiritalis a primordio auſpicata eſt in hominis exitium. Itaque corporibus quidem et valetudines

363) reformetur *Pariſ.* 364) contraria comperta omni rationi. Inprimis illa omni *coni. Havercamp.* 365) frequentat. Nam et *Fran.* 366) teſtes eſſe vel Magos aſſerunt *Fran.* 367) ordine *Fran.*

dines infligunt et aliquos casus acerbos, animae vero repentinos et extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis adeundam mira[368]) subtilitas et tenuitas sua; multum spiritalibus viribus licet, ut invisibiles et insensibiles in effectu potius quam in actu suo appareant. Si poma, si fruges, nescio quod aurae latens vitium in flore praecipitat, in germine exanimat, in pubertate convulnerat, ac si caeca ratione tentatus aër pestilentes haustus suos offundit. Eadem igitur obscuritate contagionis adspiratio daemonum et angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus et amentiis foedis, aut saevis libidinibus cum erroribus variis: quorum iste potissimus, quo deos istos captis et circumscriptis hominum mentibus commendat, ut et sibi pabula propria nidoris et sanguinis procuret simulachris et imaginibus oblata; et quae illis accuratior pascua est, hominem recogitatu verae divinitatis avertat praestigiis falsae divinationis[369]), quas et ipsas, quomodo operentur, expediam. Omnis spiritus ales est. hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est; quid ubique[370]) geratur tam facile sciunt, quam enunciant[371]). Velocitas, divinitas creditur; quia substantia ignoratur. Sic et auctores interdum videri volunt eorum quae annunciant; et sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Dispositiones etiam dei, et tunc prophetis concionantibus exceperunt[372]), et nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita et hinc sumentes quasdam temporum sortes, aemu- P. 63.

368) mira *abest Fran. Rig.* 369) nisi ut hominem a recogitatu verae divinitatis — — *Rig.* pascua est hominem a cogitatu v. d. avertat praestigiis falsis *Franeq.* 370) ubi *Havercamp.* 371) annunciant *Iun. ex MS.* 372) nunc — excerpunt *Fran.*

aemulantur divinitatem, dum furantur divinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in eventus, ſciunt Croeſi, ſciunt Pyrrhi. Ceterum teſtudinem decoqui cum carnibus pecudis, Pythius eo modo renunciavit, quo ſupra diximus momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aëris, et de vicinia ſiderum, et de commercio nubium coeleſtes ſapere paraturas; ut et pluvias quas iam ſentiunt repromittant. Veneſici[373]) plane et circa curas valetudinum. Laedunt enim primo,
P.64. dehinc remedia praecipiunt ad miraculum nova, ſive contraria, poſt quae deſinunt laedere, et curaſſe creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis vel etiam viribus fallaciae ſpiritalis ediſſeram? phantaſmata Caſtorum, et aquam cribro geſtatam, et navem cingulo promotam, et barbam tactu irruſatam; ut numina lapides crederentur, et deus verus non quaereretur.

Cap. XXIII. Porro ſi et Magi Phantaſmata edunt, et iam defunctorum infamant[374]) animas; ſi pueros in eloquium oraculi elidunt[375]), ſi multa miracula circulatoriis praeſtigiis ludunt; ſi et ſomnia immittunt habentes ſemel invitatorum angelorum et daemonum aſſiſtentem ſibi poteſtatem, per quos et caprae et menſae divinare conſueverunt; quanto magis illa poteſtas de ſuo arbitrio et pro ſuo negotio ſtudeat totis viribus operari, quod alienae praeſtat negotiationi? Aut ſi eadem et angeli et daemones operantur quae et dii veſtri; ubi eſt ergo praecellentia divinitatis, quam utique ſuperiorem omni poteſtate credendum eſt? Non ergo dignius praeſumetur, ipſos eſſe qui ſe deos faciant, cum eadem edant quae faciant deos credi, quam pares angelis et daemonibus

deos

373) beneſici *Franeq.* 374) inclamant *Franeq.*
375) eliciunt *Fran.*

deos esse? Locorum differentia distinguitur, opinor, ut a templis deos existimetis, quos alibi deos non dicitis; ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat, aliter qui tecta viciniae transilit; et alia vis pronunciatur in eo qui genitalia vel lacertos, alia in eo qui sibi gulam prosecat. Compar exitus furoris; et una ratio est instigationis[376]). Sed hactenus verba, iam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem daemone agi constet. Iussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se daemonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. Aeque producatur aliquis ex iis qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur[377]), qui anhelando praefantur. Ista ipsa virgo coelestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Aesculapius medicinarum demonstrator, alia die morituris Socordio et Thanatio et Asclepiodoto vitae subministrator, nisi se daemones confessi fuerint Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est: virtus illi sua assistit: nihil suspicari licebit. magia aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dicetis[378])? si oculi vestri et aures permiserint vobis. Quid autem inniti potest adversus id quod ostenditur nuda sinceritate? Si altera parte vere[379]) Dei sunt, cur sese daemonia mentiuntur? an ut nobis obsequantur? Iam ergo subiecta est Christianis divinitas vestra, nec utique divinitas deputanda est, quae subdita est homini, et si quid ad

P. 65. (beside "qui sibi gulam prosecat") P. 66. (beside "cur sese daemonia")

 dede-

376) investigationis *Par.* 377) curvantur *Haverc.* *Post Rig.* profantur. 378) fieri dictis non stetis *Fran.* 379) *MS. Lugd. Bat.* naturae *unde Haverc. suspicatur* natura *vel*, vere natura.

dedecus fabit, aemulis suis. Si altera parte daemones sunt vel angeli, cur se alibi pro diis agere respondent? Nam sicut illi qui dii habentur, daemones se dicere[380]) noluissent, si vere dii essent, scilicet ne de maiestate se deponerent: ita et isti, quos directo daemones nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dii essent, quorum nominibus utuntur. Verentur enim abuti maiestate superiorum[381]) sine dubio, et timendorum: adeo nulla est divinitas ista quam tenetis, quia si esset, neque a daemoniis affectaretur[382]), neque a diis negaretur. Cum ergo utraque pars concurrit in confessionem, deos esse negans, agnoscite unum genus esse, id est daemonas: verum utrobique[383]). Iam Deos quaerite; quos enim praesumpseratis, daemonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi Dii sint[384]), neque ulli alii.[385]) Etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere deus, et an ille, et an unicus, quem Christiani
P. 67. profitemur, et an ita credendus colendusque, ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. Dicent ibidem: ecquis ille Christus cum sua fabula? si homo communis conditionis, si magus, si post mortem[386]) de sepulchro a discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos, si non in coelis, ocius[387]) et inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, sed non[388]) Christianorum, ut dei virtus et dei spiritus et sermo et sapientia et ratio et dei filius. Quodcunque ridetis, rideant et illi vobiscum; negent Christum omnem ab aevo animam

380) dici *Par.* 381) maiestatem superiorem *Fran.* maiestate superiore *Par.* 382) in confessione *add. Fran.* 383) verum utrobique *Franeq.* 384) sunt *Parisin.* 385) Sed *add. Par.* 386) crucem *Haverc.* 387) in coelis potius et *Fran. Paris.* 388) si non *Fran.*

mam restituto corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali (si forte) Minoën et Radamanthum secundum consensum[389]) Platonis et poetarum esse sortitos: suae saltem ignominiae et damnationis notam refutent. Renuant[390]) se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum sanguine, et fumo et putidis rogis pecorum et impuratissimis[391]) linguis ipsorum vatum intelligi debuit. Renuant ob malitiam praedamnatos se in eundem iudicii diem cum omnibus cultoribus, et operatoribus suis. Atqui omnis haec nostra in illos dominatio et potestas de nominatione Christi valet, et de commemoratione eorum, quae sibi a deo per arbitrum Christum imminentia expectant. Christum timentes in deo, et deum in Christo, subiiciuntur servis dei et Christi. Ita de contactu deque afflatu nostro, contemplatione et repraesentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes, et vobis praesentibus erubescentes. Credite illis cum verum[392]) de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona[393]) est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Haec denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo, in Christo domino[394]) credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostrae fidentiam aedificant. Colitis illos quod sciam etiam de sanguine Christianorum. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne a vobis quandoque an Christianis fu- P. 68.

389) sensum *Paris.* 390) Renuncient *Fran. Rig.* 391) impurissimis *Paris.* 392) verum *abest Parisin.* 393) plena *la Cerda* proxima *Havert.* 394) in Christo dominum *mavult Wouwer.*

fugentur[395]) si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare, mentiri liceret.

Cap. XXIV. Omnis ista confessio illorum qua se deos negant esse, quaque non alium deum respondent praeter unum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen laesae publicae et[396]) maxime Romanae
P. 69. religionis. Si enim non sunt dei pro certo, nec religio pro certo est: si religio non est, quia nec dii pro certo, nec nos pro certo rei sumus laesae religionis. At e contrario in vos exprobratio resultabit[397]), qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligendo, quin insuper expugnando[398]) in verum[399]), committitis crimen verae irreligiositatis. Nunc ut constaret illos deos esse, nonne conceditis se aestimatione communi aliquem esse sublimiorem et pontentiorem velut principem mundi, perfectae potentiae[400]) et maiestatis? nam et sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summae dominationis esse penes unum, officia eius penes multos velint: ut Plato Iovem magnum in coelo comitatum exercitu describit deorum pariter et daemonum. Itaque oportere et Procurantes et Praefectos et Praesides pariter suspici.[401]) et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Caesarem promerendum et operam et spem suam transfert, nec appellationem dei ita ut imperatoris in alio quam principe confitetur, cum capitale esse iudicetur alium praeter Caesarem et dicere et audire? Colat alius deum, alius Iovem, alius ad coelum supplices manus tendat: alius ad aram Fidei, alius, si hoc puta-

395) quandoque Christianis fugentur *Franeq.* fugarentur *Wouwer. e. Cod.* 396) publicae et *abest Frau. Paris. Rig.* 397) resultavit *Fran.* reista resultabit *V. Cod. Fuld.* 398) oppugnando *Iun.* 399) deum verum *Fran.* 400) peritiae *Fran.* 401) suscipi *al.*

tatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius suam animam deo suo voveat, alius hirci. P. 70. Videte enim ne et hoc ad irreligiositatis elogium concurrat[402]), adimere libertatem religionis, et interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab invito coli volet[403]), ne homo quidem, atque adeo et Aegyptiis permissa est tam vanae superstitionis potestas, avibus et bestiis consecrandis, et capite damnandis, qui aliquem huiusmodi deum occiderit. Unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae, Atargatis, ut Arabiae Dusares[404]), ut Noricis Belenus, ut Africae Coelestis, ut Mauritaniae reguli sui, Romanas (ut opinor) provincias edidi, nec tamen Romanos Deos earum, quia Romae non magis coluntur, quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur: Casiniensium Deluentinus[405]), Narniensium Visidianus[406]), Aesculanorum Ancharia, Volsiniensium Nortia[407]), Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Hostia[408]), Faliscorum in honorem patris Curis[409]), unde accepit cognomen Iuno. Sed nos soli arcemur a religionis proprietate. Laedimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum deum colimus. Bene quod omnium deus est, cuius velimus aut[410]) nolimus omnes sumus. P. 71. Sed apud vos quodvis colere ius est, praeter verum deum, quasi non hic magis omnium sit deus, cuius omnes sumus.

Cap. XXV. Satis mihi quidem videor probasse de falsa et vera divinitate, cum demonstra-

402) *MS. L. B.* excurrat. 403) vellet *Franeq.* 404) Dusares *Iun.* 405) Crustuminiensium Beluentinus *Fran.* 406) Visidianus *Fran.* 407) Nertia *Franeq.* 408) Hortia *Fran.* 409) honore est pater Curis *Fran.* 410) aut *abest Paris.*

ſtravi quemadmodum probatio conſiſtat, non modo disputationibus nec argumentationibus, ſed ipſorum etiam teſtimoniis, quos deos creditis, ut nihil iam ad hanc cauſam ſit retractandum: quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congreſſionem quam provocat illa praeſumptio dicentium Romanos pro merito religioſitatis diligentiſſimae in tantum ſublimitatis elatos, ut orbem occuparint, et adeo deos eſſe, ut praeter ceteros floreant, qui illis officium praeter ceteros faciant. Scilicet iſta merces a Romanis diis [411]) pro gratia expenſa eſt, Sterculius, et Mutinus, et Larentina provexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneae genti magis fautum voluiſſe quam ſuae, et patrium ſolum, in quo nati, adulti, nobilitati, ſepultique ſunt, transfretanis dediſſe. Viderit Cybele ſi urbem Romanam [412]) ut memoriam Troiani generis adamavit, vernaculi ſui ſcilicet adverſus Achivorum arma protecti, ſi ad ultores [413]) transire proſpexit, quos ſciebat Graeciam Phrygiae debellatricem ſubacturos? Itaque maieſtatis ſuae in Urbem collatae
P. 72. grande documentum noſtrae etiam aetati propoſuit, cum Marco Aurelio apud Sirmium reipublicae exempto, die decimo ſexto Kalendarum Aprilium, Archigallus ille ſanctiſſimus, die nono Kalend. earundem, quo ſanguinem impurum, lacertos quoque caſtrando libabat pro ſalute imperatoris Marci iam interempti [414]) ſolita aeque imperia mandavit. O nuncios tardos, o ſomniculoſa diplomata, quorum vitio exceſſum imperatoris non ante Cybele cognovit, nae Deam talem riderent Chriſtiani. Sed non ſtatim et Iupiter Cretam ſuam Romanis

411) Si iſta merces Romànis a deis *Fran.* 412) Romam *Pariſ.* Romanorum *Iun.* 413) ad eos ultra *Fran.* 414) intercepti *Iun. Haverc.*

nis facibus[415]) illum concuti sineret, oblitus antrum illud Idaeum, et aera Corybantia, et iucundissimum illic nutricis suae odorem. Nonne omni Capitolio tumulum suum praeposuisset, ut ea potius orbi terra praecelleret, quae cineres Iovis texit? Vellet Iuno Punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Aeneadarum utique genere deleri? Quod si,

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque:

misera illa coniunx Iovis et soror adversus fata non valuit plane,

Fato stat Iupiter ipse.

nec tantum tamen honoris Romani dicaverunt fatis dedentibus sibi Carthaginem adversus destinatum votumque Iunonis, quantum prostitu- P. 73. tissimae[416]) Lupae Larentinae. Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, a quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus et Iupiter? aliquem opinor Sterculium, sed Romae postea cum indigenis suis[417]): etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum dii habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo ante quam isti dii inciderentur. Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium sive adhuc regnum auctis iam rebus religio profecerit?[418]) nam etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat; frugi religio et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia coelo, sed temeraria de cespite alta-

415) fascibus *Paris.* 416) prostratissimae *Haverc.* 417) suis *abest Haverc.* 418) adhuc regnum religio profecerit? Age iam rebus religio profecerit *Fran.*

altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor ex illis, et deus ipse nusquam. nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris urbem inundaverant. Ergo non ante religiosi Romani, quam magni: ideoque non ob hoc magni, quia religiosi. Atquin quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de
P. 74. irreligiositate [419]) provenit? Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur, et victoriis propagatur. Porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. id negotium sine deorum iniuria non est. Eaedem strages moenium et templorum, pares caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophaea: tot de diis quot de gentibus triumphi: tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. et ab hostibus ergo suis sustinent adorari, et illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias quam adolationes [420]) remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune laeduntur, quam frustra coluntur. Certe non potest fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui ut suggessimus, religionem aut laedendo creverunt, aut crescendo laeserunt. Etiam illi quorum regna conflata sunt in imperii Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

Cap. XXVI. Videte igitur ne ille regna dispenset, cuius est et orbis qui regnatur, et homo ipse qui regnat, ne ille vices dominationum ipsis temporibus in seculo ordinarit, qui ante omne tempus fuit [421]) et seculum [422]) corpus tem-

419) de religiositate *Fran.* de vera irreligiositate *Iun. Paris. leg.* ob irreligiositatem. 420) adulationes *Paris.* 421) ante omnia nec tempus fuit *Cod. Lugd. et Agob. forte:* qui ante omnia et tempus fuit et seculum *Havercamp.* 422) qui seculum *cod. Fuld.*

temporum fecit, ne ille civitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine civitatibus genus hominum[423]. Quid erratis? prior est quibusdam Diis suis[424] sylvestris Roma: ante regnavit, quam tantum ambitum Capitolii extrueretur[425]. Regnaverunt et Babylonii ante pontifices, et Medi ante Quindecim viros, et Aegyptii ante Salios, et Assyrii ante Lupercos, et Amazones ante virgines Vestales: postremo si Romanae religiones regna praestant, nunquam retro Iudaea regnasset despectrix communium[426] istarum divinitatum. Cuius et deum victimis, et templum donis, et gentem foederibus aliquamdiu Romani[427] honorastis, nunquam dominaturi eius, si non ultimo deliquisset in Christum[428]. P. 75.

Cap. XXVII. Satis haec adversus intentionem laesae[429] divinitatis, quo non videamur laedere eam quam ostendimus non esse. Igitur provocati ad sacrificandum, obstruimus gradum pro fide conscientiae nostrae, qua certi sumus ad quos ista perveniant officia, sub imaginum prostitutione, et humanorum nominum consecratione. Sed quidam dementiam existimant, quod cum possimus et sacrificare in praesenti, et illaesi abire manente apud animum proposito, obstinationem saluti praeferamus. Datis scilicet consilium quo vobis abutamur: sed agnoscimus unde talia suggerantur, quis totum hoc agitet, et quomodo nunc astutia suadendi, nunc duritia saeviendi, ad constantiam nostram deiiciendam operetur. Ille scilicet spiritus daemoniacae et angelicae paratu- P. 76.

423) genus humanum *Rhen. Paris.* gens hominum *cod. Lugd.* 424) discipulis suis *Rhen.* 425) exstruet *Rig.* 426) omnium *Iun.* 427) aliquando o Romani *C. V. Wouwer.* 428) si deo non deliquisset, ultimo in Christum. *Rhen. Fran.* 429) religionis ac *Havercamp.* addidit e *cod. Fuld.*

raturae, qui noster ob divortium aemulus, et ob dei gratiam invidus, de mentibus vestris adversus nos praeliatur, occulta inspiratione, modulatis et subornatis ad omnem quam in primordio exorsi sumus et iudicandi perversitatem et saeviendi iniquitatem. Nam licet subiecta sit nobis tota vis daemonum et eiusmodi spirituum[430], ut nequam tamen servi metui nonnunquam contumaciam[431] miscent, et laedere gestiunt quos alias verentur: odium enim etiam timor inspirat[432]: praeterquam quod[433] desperata conditio eorum ex praedamnatione solatium reputat, fruendae interim malignitatis de poenae mora. et tamen apprehensi subiguntur, et conditioni suae succidunt[434]: et quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque dum vice[435] rebellantium ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum,
P.77. vel hoc genus poenalis servitutis erumpunt adversus nos, in quorum potestate sunt (certi et impares se esse, et hoc magis proditos)[436] ingratis resistimus ut aequales, et repugnamus perseverantes in eo quod oppugnant, et illos nunquam magis detriumphamus, quam quum pro fidei obstinatione damnamur.

Cap. XXVIII. Quoniam autem facile iniquum videretur[437], liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum (nam et alias divinae rei faciundae libens animus indicitur)[438] certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui caussa placare deberet, ne prae manu esset iure liber-

430) spiritus *Paris. Rig.* 431) metum nonnunquam contumaciae *cod. Fuld.* 432) *Ita Havercamp. et Fuld. reliqui* spirat. 433) praeterquam et *Fran.* praeterque et *Rig.* 434) succinunt *Paris.* 435) repugnantium et *et add. Haverc. Fuld.* 436) perditos *Fran. Paris. L.* 437) videtur *Franeq.* 438) inducitur *Rhen. Paris.*

libertatis dicere, Nolo mihi Iovem propitium. Tu qui[439]) es? me conveniat Ianus iratus ex qua velit fronte. Quid tibi mecum est? Formati[440]) estis ab iisdem utique spiritibus, ut nos pro salute Imperatoris sacrificare cogatis. Et imposita est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulum laesae augustioris maiestatis: siquidem maiore formidine et callidiore[441]) timiditate Caesarem observatis, quam ipsum de Olympo Iovem, et merito si sciatis. Quis enim? ex viventibus quilibet non omni mortuo potior[442])? Sed nec hoc vos ratione facitis potius quam respectu repraesentaneae[443]) potestatis, adeo et in isto irreligiosi erga deos vestros deprehendimini[444]), qui plus[445]) timoris humano dominio dicatis. citius denique apud vos per omnes deos, quam per unum genium Caesaris peieratur. P. 78.

Cap. XXIX. Constet igitur prius, si isti quibus sacrificatur, salutem Imperatori[446]) vel cuilibet homini impertiri possunt, et ita nos crimini[447]) addicite. Si angeli aut daemones substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perditi conservant, si damnati liberant, si denique (quod[448]) conscientia vestra est) mortui vivos tuentur, iam utique suas primo statuas, et imagines, et aedes tuerentur[449]). Quae (ut opinor) Caesarum milites excubiis suis[450]) salva praestant. Puto autem et hae ipsae materiae de metallis Caesarum veniunt, et tota templa de nutu Caesaris constant,

439) quis *Cod. Wouwer.* 440) Informati *Paris.* 441) calidiore *Haverc. e cod. Fuld.* 442) Quis enim ex viventibus non cuilibet mortuo potior? *Fran. Paris.* 443) praesentaneae *Paris.* 444) deprehendemini *Fran.* 445) cum plus *Fran. Paris. Rig.* 446) imperatoribus *Fran. Rig.* 447) maiestatis *add. Fran.* 448) in *add. Fran.* 449) vindicarent *cod. Fuld.* 450) suis *abest Paris.*

stant, multi denique dii habuerunt Caesarem iratum. Facit ad causam, si et propitium, P.79. cum illis aliquid[451]) aut liberalitatis aut privilegii, confert. ita qui sunt in Caesaris potestate, cuius et toti sunt, quomodo habebunt salutem Caesaris in potestate? ut eam praestare posse videantur, quam facilius ipsi a Caesare consequuntur[452]). Ideo ergo[453]) committimus in maiestatem imperatorum, quia illos non subiicimus rebus suis; quia non ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in manibus esse plumbatis. Sed vos religiosi[454]) qui eam quaeritis ubi non est, petitis a quibus dari non potest, praeterito eo in cuius est potestate. Insuper eos debellatis qui eam sciunt petere, qui etiam possint[455]) impetrare: dum sciunt petere.

Cap. XXX. Nos enim pro salute imperatorum deum invocamus*) aeternum, deum verum[456]), deum vivum, quem et ipsi imperatores propitium sibi praeter ceteros malunt. Sciunt quis illis dederit imperium. Sciunt qua[457]) homines, quis et animam[458]). Sentiunt eum deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, a quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes et super omnes deos. [459]) Quidni? cum super omnes homines, qui P.80. utique vivunt et[460]) mortuis antistant. Recogitant quousque vires imperii sui valeant, et ita deum intelligunt. Adversus quem valere non possunt, per eum valere se cognoscunt. Coelum denique debellet imperator, coelum capti-

*) 1 Tim. 2, 2.

451) si et propitius illis aliquid — *leg. Parisin.* 452) consequantur *cod. Lugd.* 453) enim *cod. Fuldens.* 454) irreligiosi *Fran.* 455) possint *Fran.* 456) et *addit. Paris.* 457) quis *Paris.* 458) animos *Paris.* 459) Quidni? cum — homines *abest Paris.* 460) viventes *Havert. e cod. Fuld.*

captivum triumpho suo invehat, coelo mittat excubias, coelo vectigalia imponat[461]). Non potest: ideo magnus est, quia coelo minor est. Illius enim est ipse, cuius et coelum est et omnis creatura. Inde est imperator, unde est et homo antequam imperator, inde potestas illi, unde et spiritus. Illuc sursum[462]) suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quaecunque hominis et Caesaris vota sunt. Haec ab alio orare non possum, quam a quo me scio[463]) consecuturum, quoniam et ipse est qui solus praestat, et ego sum cui impetrare debetur, famulus eius, qui eum solum observo, qui propter disciplinam[464]) eius occidor[465]), qui ei offero opimam et maiorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam. Non grana thuris unius assis, Arabicae arboris la- P. 81.
crymas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi bovis[466]) mori optantis, et post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam: ut mirer, cum hostiae probantur[467]) penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur praecordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinantur[468])? Sic itaque nos ad deum expansos ungulae fodiant, cruces suspendant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, bestiae in-

si-

461) coelo — imponat *abest Paris.* 462) sursum *e cod. Fuld. add. Haverc.* 463) sciam *Paris.* 464) pro disciplina *Haverc. e Fuld.* 465) qui — occidor *abest Paris.* 466) hominis *Fran.* 467) probentur *Paris.* 468) examinentur *mavult Iun. Haverc.*

filiant, paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani. Hoc agite, boni praesides, extorquete animam deo supplicantem pro Imperatore. Hic erit crimen, ubi veritas et dei devotio est[469]).

Cap. XXXI. Adulati nunc sumus Imperatori, et mentiti vota, quae diximus, ad evadendam[470]) scilicet vim[471]). Plane[472]) proficit ista fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo putaveris[473]) nihil nos de salute Caesarum curare, inspice dei voces, litteras nostras, quas neque ipsi supprimimus, et plerique casus ad extraneos trans-
P. 82. ferunt. Scito ex illis: praeceptum est nobis[473 a]), ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis Deum orare, et persecutoribus nostris bona precari*). Qui magis inimici, et persecutores Christianorum, quam de quorum maiestate convenimur in crimen? Sed etiam nominatim atque manifeste: *Orate*, inquit**), *pro regibus, et pro principibus, et potestatibus, ut omnia tranquilla sint vobis.* Cum[474]) enim concutitur imperium, concussis etiam ceteris membris eius: utique et nos (licet extranei a turbis)[475]) in aliquo loco casus invenimur.

Cap. XXXII. Est et alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque Romanis, qui[476]) vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque

*) Matth. 6. **) 1 Timoth. 2.

469) ubi veritas dei, et devotio est *Iun.* 470) evadendum *Paris.* 471) vim *abest Paris.* 472) tamen *cod. Fuld.* 473) putas *Fran. Paris.* 473 a) Scio ex illis praeceptum esse nobis *Fran. Par. Rig.* 474) tranquilla sint. Vobiscum *Fran. Paris.* 475) aestimamur, *add. Fran. Paris.* 476) quod *Fran. Paris.*

que clausulam[477]) seculi acerbitates horrendas comminantem, Romani imperii commeatu scimus retardari. Itaque nolumus experiri, et dum precamur differri, Romanae diuturnitati favemus. Sed et iuramus, sicut non per genios Caesarum, ita per salutem eorum, quae est augustior omnibus geniis. Nescitis genios daemonas dici, et inde diminutiva voce daemonia? Nos iudicium dei suspicimus in imperatoribus qui gentibus illos praefecit, id in eis scimus esse, quod deus voluit: ideoque et salvum volumus esse[478]) quod deus P. 83. voluit[480]) et pro magno id iuramento habemus. Ceterum daemonas, id est genios adiurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorem divinitatis conferamus.

Cap. XXXIII. Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in imperatorem? quem necesse est suspiciamus, ut eum quem dominus noster elegit[481]): ut merito dixerim, noster est magis Caesar, ut a nostro deo constitutus. Itaque et in eo[482]) plus ego illi operor in salutem: non solum quod eam ab eo postulo, qui[483]) potest praestare, aut quod talis postulo, qui merear impetrare, sed etiam quod temperans maiestatem Caesaris infra deum magis illum commendo deo, cui soli subiicio. Subiicio autem cui non adaequo. Non enim deum imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici. Si homo sit, interest homini deo cedere; satis ha-

477) clausuram *Paris.* 478) esse *abest cod. Fuld.* 480) ideoque — voluit *abest Paris.* 481) elegerit *Par.* 482) ut meo *Fran. Paris.* 483) siquidem non solum ab eo postulo eam qui *Fran.*

habet[484]) appellari imperator. grande et hoc nomen est, quod a deo traditur. negat illum imperatorem, qui deum dicit: nisi homo sit, non est imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admone-
P. 84. tur. Suggeritur enim ei a tergo, respice post te, hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditionis suae sit necessaria. Minor erat si tunc deus diceretur, quia non vere diceretur. Maior est qui revocatur, ne se deum existimet.

Cap. XXXIV. Augustus imperii formator, ne dominum quidem dici se volebat, et hoc enim Dei est cognomen. Dicam plane imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor, ut dominum dei vice dicam. Ceterum liber sum illi: dominus enim meus unus est, deus omnipotens et aeternus[485]), idem qui et ipsius. Qui pater patriae est, quomodo dominus est? Sed et gratius est nomen pietatis quam potestatis: etiam familiae magis patres quam domini vocantur. Tanto[486]) abest ut imperator deus debeat dici, quod non potest credi non modo turpissima, sed et perniciosa[487]) adulatione, tamquam si habens imperatorem alterum appelles: nonne maximam et inexorabilem[488]) offensam contrahes eius quem habuisti, etiam ipsi timendam quem appellasti? Esto religiosus in deum, qui vis illum propitium imperatori. Desine alium deum colere vel credere, atque ita et hunc deum dicere, cui deo opus est. Si non de mendacio erubescit adulatio eiusmodi, hominem deum appellans, timeat

484) habeat *Fran.* 485) omnipotens deus aeternus *Fran.* 486) autem *add. Fran.* 487) credi nisi non — perniciosissima *Fran.* 488) inexplicabilem *cod. Agobard.*

meat saltem de infausto. Maledictum est ante apotheosin deum Caesarem nuncupare [489]. P. 85.

Cap. XXXV. Propterea igitur publici hostes Christiani, quia imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant, quia verae religionis homines etiam solennia eorum conscientia potius quam lascivia celebrant. Grande videlicet officium focos et thoros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernae habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per dedecus publicum? Haeccine solennes dies principum decent [490], quae alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Caesaris respectu, hi eam propter Caesarem deserent [491], et malorum morum licentia pietas erit, occasio luxuriae religio deputabitur? O nos merito damnandos! cur enim vota et gaudia Caesarum casti et sobrii et probi expungimus? cur die laeto non laureis postes obumbramus? [492] nec lucernis diem infringimus? Honesta res est solennitate publica exigente inducere [493] domui tuae habitum alicuius novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione secundae maiestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani, P. 86. non celebrando vobiscum solennia Caesarum, quo more celebrari nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis magis quam digna ratio persuasit, fidem et veritatem vestram demonstrare, ne forte et isthic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. Ipsos Quiri-

E 2 tes,

489) nuncupari *Fran.* 490) principium dicent *cod. Lugd.* 491) deferunt? *Fran.* 492) adumbramus *Paris.* 493) inducere *Paris.*

tes, ipſamque vernaculam ſeptem collium plebem convenio, an alicui Caeſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis eſt[494]) Tiberis, et ſcholae beſtiarum. Iam ſi pectoribus ad transhucendum quandam ſpecularem materiam natura obduxiſſet, cuius non praecordia inſculpta apparerent[495]) novi ac novi Caeſaris ſcenam congiario dividundo praeſidentis[496])? etiam illa hora qua acclamant,

De noſtris annis tibi Iuppiter augeat annos.

Haec Chriſtianus tam enunciare non novit, quam de novo Caeſare optare. Sed vulgus, inquis. Ut vulgus, tamen Romani, nec ulli magis depoſtulatores[497]) Chriſtianorum, quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religioſi ex fide, nihil hoſticum de ipſo ſenatu, de equite, de caſtris, de palatiis ipſis ſpirat[498]). Unde Caſſii, et Nigri et Albini? unde qui inter duas laurus[499]) obſident Cae-
p. 87. ſarem? unde qui faucibus eius exprimendis palaeſtricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Sigeriis[500]) atque Partheniis audaciores? De Romanis, (niſi fallor,) id eſt de non Chriſtianis. Atque adeo omnes illi ſub ipſa usque impietatis eruptione et ſacra faciebant pro ſalute imperatoris, et genium eius deierabant, alii foris, alii intus, et utique publicorum hoſtium nomen Chriſtianis dabant. Sed et qui nunc ſceleſtarum partium ſocii aut plauſores quotidie revelantur, poſt vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes, quam recentiſſimis et ramoſiſſimis laureis poſtes praeſtruebant? quam elatiſſimis et clariſſimis lucernis veſtibula enubila-

bant

494) et *Fran.* 495) apparent *Iun. et Pariſ.* apparerent *Fran.* 496) praeſentis *Pariſ.* 497) depopulatores *Cod. Fuld.* 498) iſtis ſpirant *Fran.* 499) lauros *Fran.* 500) Stephanis *Fran.*

bant[501])? quam cultiſſimis et ſuperbiſſimis toris forum ſibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, ſed ut vota propria iam edicerent[502]), et in aliena ſolennitate exemplum atque imaginem ſpei ſuae inaugurarent, nomen principis in corde mutantes[503]). Eadem officia dependunt et qui aſtrologos, et aruſpices, et augures, et magos de Caeſarum capite conſultant. quas artes ut ab angelis deſertoribus proditas, et a deo interdictas, ne ſuis quidem cauſis adhibent Chriſtiani. Cui autem opus eſt perſcrutari ſuper Caeſaris ſalute, niſi a quo aliquid adverſus illam cogitatur vel optatur? aut poſt illam ſperatur[504]) et ſuſtinetur? non P. 88. enim ea mente de charis conſulitur, qua de dominis. Aliter curioſa eſt ſollicitudo ſanguinis, aliter ſervitutis.

Cap. XXXVI. Si haec ita ſunt, ut hoſtes deprehendantur qui Romani vocabantur, cur nos qui hoſtes exiſtimamur, Romani negamur[505])? non poſſumus et Romani eſſe, et hoſtes non eſſe[506]), cum hoſtes reperiantur qui Romani habebantur? adeo pietas et religio et fides imperatoribus dedita non in huiusmodi officiis conſiſtit, quibus et hoſtilitas magis ad velamentum ſui poteſt fungi: ſed in iis moribus quibus civilitas in imperatorem, tam[507]) vere quam circa omnes neceſſe habet,[508]) exhiberi. neque enim haec opera bonae mentis ſolis imperatoribus debentur a nobis. Nullum bonum ſub exceptione perſonarum adminiſtramus, quia nobis praeſtamus qui non ab homine aut laudis, aut praemii expen-

501) nebulabant *Iun.* 502) ediſcerent *Fran. Par.* 503) immurantes *Pariſ.* imitantes *Rhen.* invitantes *Cod. Lugd.* 504) ſeparatur *Haverc.* 505) negemur *Par.* 506) et Romani non eſſe et hoſtes eſſe *Fran.* 507) *Hanc lect. reſtituit Wouw. e Ms. cum in prioribus eſſet* quibus divinitas imperat. 508) neceſſe habet *abeſt Pariſ.*

penſum captamus, ſed a deo exactore, et remuneratore indifferentis benignitatis. Iidem ſumus imperatoribus qui et vicinis noſtris [509]). Male enim velle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex aequo vetamur. Quodcunque non licet in imperatorem, id nec
P.89. in quenquam, quod in neminem, eo forſitan magis nec in ipſum, qui per deum tantus eſt.

Cap. XXXVII. Si inimicos (ut ſupra diximus) iubemur diligere, quem habemus [510]) odiſſe? item ſi [511]) laeſi vicem referre prohibemur, ne de facto pares ſimus, quem poſſumus laedere? Nam de iſto ipſi recognoſcite. Quotiens enim in Chriſtianos deſaevitis, partim animis propriis, partim legibus obſequentes? Quotiens etiam praeteritis vobis [512]) ſuo iure nos inimicum vulgus invadit lapidibus et incendiis? Ipſis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Chriſtianis, quin illos de requie ſepulturae, de aſylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos avellant, diſſecent, distrahant. quid tamen de tam conſpiratis unquam denotaſtis [513]), de tam animatis ad mortem usque pro iniuria repenſatum [514])? quando vel una nox pauculis faculis [515]) largiter ultionis [516]) poſſet operari, ſi malum malo diſpungi penes nos liceret. Sed abſit ut aut igni humano vindicetur divinitas ſectae [517]), aut doleat pati, in quo probatur. Si enim hoſtes exertos [518]) non tantum vindices occultos age-
P.90. re vellemus, deeſſet nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni, ipſique Parthi, vel quantaecunque unius tamen loci, et ſuorum finium gentes, quam

509) ex ipſo quia et vicinis noſtris *corrigit Haverc.*
510) habebimus *Pariſ.* 511) iidem *add. Cod. Fuld.*
512) praeteritos a vobis *Pariſ.* 513) denotatis *Fran.*
514) repenſatis *Fran.* 515) facidulis *coni. Haverc.*
516) *Ita Cod. Fuldenſ. Rigalt. etc.* in largitatem ultionis.
517) divina ſecte *Fran.* 518) exſortes *Pariſ.*

quam totius orbis? externi[518 a)] ſumus et ve-
ſtra omnia implevimus, urbes, inſulas, caſtel-
la, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tri-
bus, decurias, palatium, ſenatum, forum.
Sola vobis relinquimus templa. Poſſumus di-
numerare exercitus veſtros: unius provinciae
plures erunt[519]): cui bello non idonei, non
prompti fuiſſemus, etiam impares copiis, qui
tam libenter trucidamur? ſi non apud iſtam
diſciplinam magis occidi liceret, quam occi-
dere. Potuimus et inermes nec rebelles, ſed
tantummodo diſcordes ſolius divortii invidia
adverſus vos dimicaſſe. Si enim tanta vis ho-
minum in aliquem orbis remoti ſinum abrupiſ-
ſemus a vobis, ſuffudiſſet pudore[520]) utique
dominationem veſtram tot qualiumcunque
amiſſio civium, immo etiam et ipſa deſtitutio-
ne puniſſet. proculdubio expaviſſetis ad ſolitu-
dinem veſtram, ad ſilentium rerum et ſtupo-
rem quendam, quaſi mortui orbis[521]); quae-
ſiſſetis quibus imperaretis. Plures hoſtes quam
cives vobis remanſiſſent. nunc enim pauciores
hoſtes habetis prae multitudine Chriſtianorum,
pene omnium civitatum[521 a.]), pene omnes ci- P. 91.
ves Chriſtianos habendo. Sed hoſtes maluiſtis
vocare generis humani[522]). Quis autem vos
ab illis occultis et usquequaque vaſtantibus
mentes et valetudines veſtras hoſtibus raperet?
a daemoniorum incurſibus dico, quae de vo-
bis ſine praemio, ſine mercede depellimus.
Suffeciſſet hoc ſolum noſtrae ultioni, quod va-
cua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pa-
teretis[523]). Porro nec tanti praeſidii compen-
ſatio-

518 a) heſterni *Ald. Rigalt. Havercamp.* 519) *Iſta poſſumus* — plures erunt *Havercamp. inſeruit e Cod. Fuld.* 520) pudore *abeſt Fran. Pariſ. Rig.* 521) mortuae urbis quibus in ea imperaſſetis *Par. Fr.* 521 a) *Ita reſcripſit Haverc. cum antea leg.* civium. 522) potius quam erroris humani *add. Fran. Pariſ.* 523) pateret *Fran. Pariſ.*

ſationem cogitantes, non modo non moleſtum vobis genus, verum etiam neceſſarium, hoſtes iudicare maluiſtis: qui ſumus plane non generis humani tamen, ſed potius erroris.

Cap. XXXVIII. Proinde nec paulo lenius inter licitas factiones ſectam iſtam deputari oportebat, a qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri ſolet. niſi fallor enim, prohibendarum factionum cauſa de providentia conſtat modeſtiae publicae [524]) ne civitas in partes ſcinderetur, quae res facile comitia, concilia, curias, conciones, ſpectacula etiam aemulis ſtudiorum compulſationibus inquietaret, cum iam et in quaeſtu habere coepiſſent venalem et mercenariam homines violentiae ſuae operam [525]). At enim nobis ab omni
P. 92. gloriae et dignitatis ardore frigentibus nulla eſt neceſſitas coetus, nec ulla magis res aliena, quam publica. Unam omnium rempublicam agnoſcimus, mundum. Aeque ſpectaculis veſtris in tantum renunciamus, in quantum originibus eorum: quas ſcimus de ſuperſtitione conceptas, cum et ipſis rebus, de quibus transiguntur, praeterſumus [526]). Nihil eſt nobis dictu, viſu, auditu, cum inſania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum vanitate xyſti. Licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem [527]); quo vos offendimus, ſi alias praeſumimus voluptates? ſi oblectari noviſſe nolumus, noſtra iniuria eſt, ſi forte, non veſtra. Sed reprobamus quae placent vobis, nec vos noſtra delectant.

Cap.

524) ac modeſtia publica *Fran. Par.* 525) *Corrigit Haverc.* vilem et mercenariam omnes violentiae ſuae operam. 526) praeſumimus *Latin.* praeferimus *Pariſ.* 527) *Iſta in edd. ante Rig. in fine demum capitis legebantur ita ſcripta:* Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id eſt animi aequitatem et ampla negotia.

Cap. XXXIX. Edam iam nunc ego [528]) ipſe
negotia Chriſtianae factionis, ut qui [529]) mala
refutaverim, bona oſtendam. Corpus ſumus
de conſcientia religionis et diſciplinae divini-
tate [530]) et ſpei foedere. Coimus in coetum
et congregationem, ut ad deum [531]) quaſi
manu facta, precationibus ambiamus [532]).
Haec vis deo grata eſt. Oramus etiam pro im- P.93.
peratoribus, pro miniſteriis [533]) eorum, ac
poteſtatibus [534]) ſeculi, pro rerum quiete, pro
mora finis. Cogimur [535]) ad litterarum divi-
narum commemorationem, ſi quid praeſen-
tium temporum qualitas aut praemonere co-
git, aut recognoſcere. Certe fidem ſanctis
vocibus paſcimus, ſpem erigimus, fiduciam
figimus, diſciplinam praeceptorum nihilomi-
nus inculcationibus [536]) denſamus. ibidem
etiam exhortationes, caſtigationes, et cenſura
divina. nam et iudicatur magno cum pondere,
ut apud certos de dei conſpectu: ſummumque
futuri iudicii praeiudicium eſt, ſi quis ita de-
liquerit, ut a communicatione orationis et
conventus et omnis ſancti commercii relegetur.
Praeſident probati quique ſeniores, honorem
iſtum non pretio, ſed teſtimonio adepti. neque
enim pretio ulla res dei conſtat. etiam ſi quod
arcae genus eſt, non de honoraria [537]) ſumma,
quaſi redemptae religionis congregatur [538]):
modicam unusquisque ſtipem menſtrua die,
vel quum velit, et ſi modo velit [539]) et ſi mo-
do poſſit, apponit [540]): nam nemo compelli-
tur, ſed ſponte confert. Haec quaſi depoſita
pie-

528) ego *abeſt Pariſ.* 529) quo minus *Cod. Fuld.* 530) veritate *Pariſ.* unitate *Fran.* 531) coimus ad deum *Rig.* 532) orantes *add. Fran. Par.* 533) miniſtris *Franeq. Pariſin.* 534) pro ſtatu *add. Franeq.* 535) Coimus *Pariſ.* 536) in compulſationibus *cod. Fuld. Haverc.* 537) de ordinaria *Fran.* 538) congregat *Pariſin.* 539) et ſi modo velit *abeſt Pariſin.* 540) opponit *Pariſ.*

P. 94. pietatis ſunt, nam inde non epulis [541]), nec potaculis, nec ingratis voratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis humandisque, et pueris ac puellis re ac parentibus deſtitutis, iamque domeſticis [542]) ſenibus, item naufragis [543]), et ſi qui in metallis, et ſi qui in inſulis, vel in cuſtodiis, duntaxat ex cauſa dei ſectae, [544]) alumni confeſſionis ſuae fiunt. Sed eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem ſe diligant, ipſi enim invicem oderunt. et ut pro alterutro mori ſint parati. ipſi enim ad occidendum alterutrum paratiores [545]). Sed et quod fratrum appellatione cenſemur [546]), non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipſos omne ſanguinis nomen de affectatione ſimulatum eſt. Fratres autem [546]) etiam veſtri ſumus, iure naturae matris unius, etſi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum patrem deum agnoverunt, qui unum ſpiritum biberunt ſanctitatis; qui de uno utero ignorantiae eiusdem ad unam lucem expaverunt [547]) veritatis. Sed eo fortaſſe minus legitimi exiſtimamur, quia nulla de noſtra fraternitate tragoedia exclamat, vel quia ex ſubſtantia familiari fratres ſumus, quae penes vos
P. 95. fere dirimit fraternitatem. Itaque quia animo animaque miſcemur, nihil de rei communicatione dubitamus. omnia indiſcreta ſunt apud nos, praeter uxores: in iſto loco conſortium ſolvimus, in quo ſolo ceteri homines conſortium exercent. qui non amicorum ſolummodo matrimonia uſurpant, ſed et ſua amicis patientiſ-

541) quippe non epulis inde *cod. Fuld.* 542) iam otioſis *add. cod. Fuld. Haverc.* aetateque domitis *Pariſ.* 543) naufragiis *Haverc. e Fuld.* 544) conflictatur *add. cod. Fuld.* 545) erunt *add. Fran. Pariſ.* 546) fratres nos vocamus *Franeq. Pariſ.* 547) expiraverunt *Pariſ. Iun.*

tissime subministrant, ex illa (credo) maiorum et sapientissimorum disciplina Graeci Socratis et Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant liberorum causa, et alibi creandorum, nescio quidem an invitas: quid enim [548]) de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientiae Atticae, o Romanae gravitatis exemplum! Leno est [549]) philosophus et censor. quid ergo mirum si tanta charitas convivatur [550])? Nam et coenulas nostras praeterquam sceleris infames, ut prodigas quoque [551]) suggillatis. de nobis scilicet Diogenis dictum est, Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri, aedificant vero quasi nunquam morituri [552]). Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quam in suo trabem. Tot tribubus, et curiis, et decuriis ructantibus acescit [553]) aër. Saliis coenaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum et [554]) polluctorum sumtus P. 96. tabularii [555]) supputabunt: Apaturiis, Dionysiis, mysteriis Atticis, coquorum delectus indicentur. Ad fumum coenae Serapiacae sparteoli excitabuntur. De solo triclinio Christianorum retractatur. Coena nostra de nomine rationem sui [556]) ostendit. Id vocatur quod [557]) dilectio penes Graecos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum. siquidem inopes quoque [558]) refrigerio isto iuvamus, non qua penes vos parasiti affectant, ad gloriam famulandae libertatis [559]), sub auctoramento ventris inter contu-

548) enim *abest Paris.* 549) Lenones *Havercamp.* 550) conviolatur *Franeq.* 551) quoque *abest Parisin.* 552) aedificant — morituri *abest Paris.* 553) acrescet *Iun.* 554) et *abest Paris.* 555) stabularii *Parisin.* 556) suam *Paris.* 557) vocatur enim *ἀγάπη* id quod *Fran.* 558) quosque *Iun. ex MS.* 559) famulare libertatem *Iun. cf. c. 21.*

tumelias saginandi, sed qua penes deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem disciplinae aestimate, qui sit[560]), de religionis officio. nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit[561]), non prius discumbitur quam oratio ad deum praegustetur. editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile. ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum deum sibi esse: ita fabulantur, ut qui sciant dominum audire. Post aquam manualem[562]) et lumina ut quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest,
P. 97. provocatur in medium deo canere: hinc probatur quomodo biberit. Aeque oratio convivium dirimit: inde disceditur non in catervas caesionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiae et pudicitiae, ut qui non tam coenam coenaverint, quam disciplinam. Haec coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par: merito damnanda, si non dissimilis damnandis, [563]) si quis de ea queritur eo titulo, quo de factionibus querela est. In cuius perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod et dispersi, hoc universi, quod et singuli: neminem laedentes, neminem contristantes. Quum probi, quum boni coeunt, quum pii, quum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia.

Cap. XL. At e contrario illis nomen factionis[564]) accommodandum est: qui in odium bonorum et proborum conspirant, qui adversum sanguinem innocentium conclamant[565]), prae-

560) disciplinae de causa aestimate quid sit *Fran.*
561) admittitur *Paris.* 562) aquaemanalem χέρνιβον *Iun.* 563) si — damnandis *addidit Rig. e Cod. Fuld.*
564) factionum *Paris.* 565) clamant *Paris.*

praetexentes sane ad odii defensionem, quoque vanitatem, quod existiment omnis publicae cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam[566]. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim[567] Christianos ad leonem. Tan- P. 98.
tos ad unum? Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi adventum, quantae clades orbem et urbem ceciderunt? Legimus Hieran Anaphen[568], et Delon, et Rhodon, et Co[569] insulas multis cum millibus hominum pessum abiisse. Memorat et Plato maiorem Asiae et Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed et mare Corinthium terrae motus ebibit: et vis undarum Lucaniam Italiae abscisam in Siciliae nomen relegavit. Haec utique non sine iniuria incolentium accidere potuerunt. Ubi vero tunc non dicam deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi dii vestri, cum totum orbem cataclysmus abolevit? vel ut Plato putavit, campestre solummodo? Posteriores enim illos clade diluvii contestantur ipsae urbes in quibus nati mortuique[570] sunt, etiam quas condiderunt. Neque enim alias in hodiernum[571] manerent, nisi et ipsae postumae cladis illius. Nondum Iudaeum ab Aegypto examen Palaestina susceperat, nec iam illic Christianae sectae origo consederat, quum regiones ac fines[572] eius Sodoma et Gomorra igneus imber exussit. Olet adhuc incendio terra, et si qua illic arborum poma conantur[573], oculis tenus, ceterum contacta cinerescunt. Sed nec Tuscia[574] atque

566) in causa *Paris.* 567) acclamatur *addit Iun.* 568) Hierapolim *Fran.* 569) Con *Par.* 570) moratique *Cod. Fuld.* 571) alias hodiernum *Rig. Havere.* 572) adfines *Iun. Havere.* 573) oriantur *Paris. Latin.* 574) iam tunc *add. Iun.*

P. 99. que Campania de Christianis querebatur [575]), quum Volsinios de coelo, Tarpeios de suo monte perfudit [576]) ignis. Nemo adhuc Romae deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas Romanos annulos, caedes suas, modio metiebatur. Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, cum [577]) ipsum Capitolium Senones occupaverunt. Et bene quod si quid adversi accidit urbibus, eaedem clades templorum quae et moenium fuerunt: ut jam hoc revincam, non a deis evenire, quia et ipsis evenit. Semper humana gens male de deo meruit. primo quidem ut inofficiosa [578]) eius, quem cum [579]) intelligeret ex parte, non solum non requisivit timendum, sed et alios sibi citius commenta est [580]) quos coleret: dehinc quod non inquirendo innocentiae magistrum, et nocentiae iudicem et exactorem, omnibus vitiis et criminibus inolevit [581]). Ceterum si requisisset, sequeretur [582]), ut cognosceret [583]) et recognosceret [584]) requisitum, et recognitum observaret, et observatum magis propitium experiretur quam iratum. Eundem ergo nunc
P. 100. quoque scire debet iratum, quem et retro semper priusquam Christiani nominarentur. Cuius bonis utebatur ante editis, quam deos sibi fingeret: cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius et ingrata. Et tamen si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a deo orbis accepit. Ex eo enim et innocentia seculi iniquitates temperavit, et deprecatores dei esse coeperunt.

575) querebantur *Iun. Post al.* Pompeios. 576) profudit *Paris.* 577) ad *addit Iun.* 578) in officia *Paris.* 579) quemcunque *Paris.* 580) non requisivit, sed et alios insuper sibi commentata est *Franeq.* 581) involvit *Paris.* 582) sequebatur *Iun.* 583) sequeretur ut cognosceret *abest Paris.* 584) et recognosceret *delet Iun.*

runt. Denique cum ab imbribus aestiva hyberna suspendunt, et annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati [585], Aquilicia Iovi immolatis, nudipedalia populo denunciatis, coelum apud Capitolium quaeritis, nubila de laquearibus expectatis; aversi ab ipso et deo et coelo. Nos vero ieiuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vitae fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia coelum tundimus, deum tangimus [586], et cum misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur a vobis, Deus negligitur [587].

Cap. XLI. Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum, vos malorum illices semper, apud quos deus spernitur, statuae adorantur. Utique enim credibilius haberi debet eum irasci qui negligatur, quam qui coluntur [588]. aut nae [589] illi iniquissimi, si propter Christianos, etiam cultores suos laedunt, quos separare deberent a meritis Christianorum. Hoc, inquitis, et in deum vestrum repercutere est, qui et ipse patitur [590] propter profanos etiam cultores suos laedi. Admittite prius dispositiones eius, et non retorquebitis. qui enim semel aeternum iudicium destinavit post seculi finem, non praecipitat discretionem, quae est conditio iudicii, ante seculi finem. Aequalis est interim super omne hominum genus, et indulgens, et increpans. [591] communia voluit esse et commoda profanis, et incommoda suis, ut pari consortio omnes et lenitatem eius et severita- P. 101.

585) lupanaribus operantibus *Rig.* 586) *forte:* angimus *Haverc.* 587) a vobis Deus negligitur, *absunt in tot. editt. e Cod. Fuldens. ab Havercamp. addita.* 588) *forte:* quam qui colitur *Haverc.* 589) sed nae *cod. Fuld.* 590) Siquidem et ipse patiatur *Fran. Par. Rig.* 591) increpitans *Fran. Paris. Rig.* incessens *cod. Fuld.*

ritatem experiremur. quia haec ita [592]) didicimus apud ipſum, diligimus lenitatem, metuimus ſeveritatem, vos contra utramque deſpicitis: et ſequitur ut omnes ſeculi plagae nobis, ſi forte, in admonitionem, vobis in caſtigationem a Deo obveniant. Atquin nos nullo modo laedimur: in primis quia nihil noſtra refert in hoc aevo, niſi de eo quam celeriter excedere; dehinc, quia ſi quid adverſi infligitur, veſtris id meritis [593]) deputatur. ſed et ſi aliqua nos quoque perſtringunt ut vo-
P. 102. bis cohaerentes, laetamur magis recognitione divinarum praedicationum, confirmantium ſcilicet fiduciam et fidem ſpei noſtrae [594]). Si vero ab eis quos colitis, omnia vobis mala eveniunt noſtri cauſa, quid colere perſeveratis tam ingratos, tam iniuſtos? qui magis vos in dolore Chriſtianorum iuvare et aſſerere debuerant [595]).

Cap. XLII. Sed alio quoque [596]) iniuriarum titulo poſtulamur; et infructuoſi in negotiis dicimur. quo pacto homines vobiscum degentes, eiusdem victus, habitus, inſtructus, eiusdem ad vitam neceſſitatis? neque enim Brachmanae, aut Indorum gymnoſophiſtae ſumus, ſylvicolae et exules vitae. Meminimus gratiam nos debere Deo domino creatori [597]), nullum fructum operum eius repudiamus. plane temperamus, ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non ſine foro, non ſine macello, non ſine balneis, tabernis, officinis, ſtabulis, nundinis veſtris, ceterisque commerciis

592) quia aequitatem *Fran.* qui aequitatem *Pariſin.* qui autem ita diſcimus *MS. Fuld.* 593) veſtris id meritis *Iun.* 594) confirmamus ut — agnoſcentes *cod. Fuld.* 595) *Sequebatur in edd.* quos ſeparare deberent a meritis Chriſtianorum; *quod ſecundum cod. Fuld. delevit Rig.* 596) adhuc *cod. Fuld.* 597) domino Deo creatori *Fran. Pariſ.*

ciis cohabitamus in hoc seculo. navigamus et nos vobiscum et militamus, et rusticamur, et mercamur, proinde miscemus artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus, et de quibus vivimus, non scio. Sed si cerimonias tuas non frequento, attamen et illa die P. 103. homo sum. non lavo sub noctem [598]) Saturnalibus, ne et noctem et diem perdam: attamen lavo et debita hora et salubri [599]), quae mihi et calorem et sanguinem servet. rigere et pallere post lavacrum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod bestiariis suprema [600]) coenantibus mos est: attamen ubi ubi de copiis tuis coeno. [601]) non emo capiti coronam. quid tua interest, emptis nihilo minus floribus quomodo utar? puto gratius esse [602]) liberis, et solutis, et undique vagis. Sed et si in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus: quae tamen apud illos coetus venditantur, si desideravero, libentius [603]) de propriis locis sumamur [604]). Thura plane non emimus. Si Arabiae queruntur, scient Sabaei [605]) pluris et carioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis. Certe, inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt, stipes quotusquisque iam iactat. non enim sufficimus et hominibus et Deis vestris mendicantibus opem ferre, nec putamus aliis quam petentibus impertiendum. Denique por- P. 104. rigat manum Iupiter, et accipiat, cum interim

598) non lavor diluculo *Fran.* 599) lavor honesta hora et salubri *Fran.* 600) suprema *Fran.* 601) ubi de copiis tuis coeno? *cod. Agob. et Lugd.* 602) esse *abest cod. Fuld. Rig. Havert.* 603) liberius *Fran. Paris.* 604) sumantur *Fran.* 605) sciant *Fran. Paris.*

rim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cetera vectigalia gratias Christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus: ut si ineatur quantum vectigalibus pereat[606] fraude et mendacio vestrarum pro-
10. fessionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo ceterarum rationum[607].

Cap. XLIII. Plane confitebor, quinam, si forte, vere de sterilitate Christianorum conqueri possunt[608]) primi erunt lenones, perductores, aquarioli, tum sicarii, venenarii, magi: item arioli, aruspices, mathematici. his infructuosos esse, magnus fructus est: et tamen quodcunque dispendium est rei vestrae per hanc sectam cum aliquo utique[609]) praesidio compensari potest. quantos[610]) habetis, non dico qui iam de vobis daemonia excutiant, non dico iam qui pro vobis quoque vero deo preces sternant, quia forte non creditis, sed a quibus nihil timere possitis.

Cap. XLIV. At enim illud detrimentum Reipublicae tam grande quam verum nemo
P. 105. circumspicit, illam iniuriam civitatis nullus expendit, quum tot iusti impendimur, quum tot innocentes erogamur. Vestros enim iam contestamur actus, qui quotidie iudicandis custodiis praesidetis, qui sententiis elogia dispungitis: tot[611]) a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur, quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus, aut corruptor,

606) quantum publico pereat *c. Fuld. Havercamp.* 607) compensatio pro ceterarum rationum securitate *cod. Fuld.* 608) confitebor qui conqueruntur. nam si qui forte — possint *Fran. Paris.* 609) utique *abest Fran.* 610) quanti *Haverc. Rig. e MS. Fuld. Ageb.* 611) quot *cod. Fuld.*

ruptor, aut lavantium praedo, idem etiam
Chriſtianus adſcribitur? aut cum Chriſtiani
ſuo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis,
quales tot nocentes. de veſtris ſemper aeſtuat
carcer, de veſtris ſemper metalla ſuſpirant,
de veſtris ſemper beſtiae ſaginantur, de ve-
ſtris ſemper munerarii noxiorum greges pa-
ſcunt. nemo illic Chriſtianus, niſi hoc tan-
tum[612]), aut ſi et aliud, iam non Chriſtianus.

Cap. XLV. Nos ergo ſoli innocentes. Quid
mirum ſi neceſſe eſt? Enimvero neceſſe eſt.
Innocentiam a deo edocti, et perfecte eam
novimus, ut a perfecto magiſtro revelatam,
et fideliter cuſtodimus, ut ab incontemptibili
diſpectore mandatam[613]). Vobis autem hu-
mana aeſtimatio[614]) innocentiam tradidit, hu-
mana item dominatio imperavit, inde nec ple-
nae, nec adeo timendae eſtis diſciplinae ad in- P. 106.
nocentiae veritatem. Quanta eſt prudentia ho-
minis ad demonſtrandum quid vere bonum[615]),
quanta auctoritas ad exigendum? tam illa falli
facilis, quam iſta contemni. Atque adeo quid
plenius dictum eſt non occides? an vero ne
iraſcaris quidem? Quid perfectius, prohibe-
re adulterium, an etiam ab oculorum ſolitaria
concupiſcentia arcere? Quid eruditius de ma-
leficio, an et de maliloquio interdicere? Quid
inſtructius, iniuriam non permittere, an nec
vicem iniuriae ſinere? dum tamen ſciatis ipſas
quoque leges veſtras quae videntur ad inno-
centiam pergere de divina lege ut antiquiore
formam[616]) mutuatas. Diximus iam de Moſis

612) niſi plane tantum Chriſtianus *Franeq. Pariſin.*
613) ab intemtibili deo doctore praeceptam *Cod. Fuld.*
ab incomptibili dispenſatore mandatam *Barraeus.* ut ab
inconceptibili dispenſatore mandatum *Ald.* ab incontemti-
bili dispenſatore *Rhen. Pariſ.* 614) doctrina *cod. Fuld.*
615) Tanta e. p. h. a. d. qui vere bonum *Franeq. Pariſin.*
616) antiquiore ferme *Ald.* ut antiquiore forma *Rhenan.*

aetate. Sed quanta auctoritas legum humanarum? quum illas et[617]) evadere homini contingat, et plerumque in admissis delitescenti[618]), et aliquando contemnere ex voluntate[619]) vel necessitate delinquenti, recogitata etiam pro[620]) brevitate supplicii cuiuslibet, non tamen ultra mortem remansuri? Sic et Epicurus omnem cruciatum doloremque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronunciando, magnum vero non diuturnum. P.107. Enim vero nos qui sub deo omnium speculatore dispungimur, quique aeternam ab eo poenam providemus, merito soli innocentiae occurrimus, et pro scientiae plenitudine, et pro latebrarum difficultate, et pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni, eum timentes quem timere debebit et ipse, qui timentes iudicat, deum non proconsulem timentes.

Cap. XLVI. Constitimus, ut opinor, adversus omnium criminum intentationem[621]), quae Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, et quibus modis probare possimus ita esse sicut ostendimus, ex fide scilicet et antiquitate divinarum litterarum. item ex confessione spiritualium[622]) potestatum. Quis nos[623]) revincere audebit non arte verborum, sed eadem forma qua probationem constituimus de veritate debebit reniti[624]). Sed dum unicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas dum de bono sectae huius obducitur (quod usui iam[625]) et de commercio

ut antiquioris formae *Fran.* ut antiquiores formas *MS. Lugd.* 617) illas etsi *Fran.* illas etiam *Iun.* 618) delitesceret *Fran.* 619) voluntate *Fran.* 620) pro *abest Fran. Paris.* 621) intentionem *Franeq. Parisin.* 622) spiritalium *Rig.* 623) Existat qui nos *Cod. Fuld. Haverc.* 624) debebit reneiti *addidit Rig. e Cod. Fuld.* 625) usu iam *Rig.*

dio innotuit) non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiae genus: eadem, inquit, et philosophi monent et profitentur, innocentiam, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, proinde illis non adaequamur ad licentiam impunitatemque disciplinae[626]: vel cur et illi ut pares nostri non urgentur ad officia, quae nos non obeuntes periclitamur? quis enim philosophum sacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie vanas prostituere[627] compellit? Quinimmo et deos vestros palam destruunt, et superstitiones vestras commentariis quoque accusant, laudantibus vobis. Plerique etiam in principes latrant sustinentibus vobis. Et facilius statuis et salariis[628] remunerantur, quam ad bestias pronuntiantur. Sed merito. philosophi enim non Christiani cognominantur. Nomen hoc Philosophorum daemonia non fugat. quidni? quum secundum deos philosophi daemonas deputent[629]. Socratis vox est, Si daemonium permittat. Idem et quum aliquid de veritate sapiebat, deos negans, Aesculapio tamen gallinaceum prosecari iam in fine iubebat. Credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum: sapientiae testimonium reddidit ei viro, qui negabat deos esse. In quantum odium[630] flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide praestat, offendit. Qui autem adulterat et affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, qua et illusores et contemtores[631]. Mimice philosophi affectant veritatem, et affectando cor-

P. 108.

P. 109.

626) *Haverc. corrigit e MS. Fuld.* non proinde adaequamur licentia et immunitate disciplinae. 627) proferre *Fran. Paris.* 628) salutariis *Franeq.* 629) deputant *Franeq.* 630) odio *Fran. Parisin.* 631) qua illusores et corruptores *Fran. Paris.*

corrumpunt, ut qui gloriam captant. Christiani eam necessario appetunt, et integre praestant, ut qui saluti suae curant, adeo neque de scientia[632]), neque de disciplina, ut putatis, aequamur[633]). Quid enim Thales ille princeps physicorum sciscitanti Croeso de divinitate certum renunciavit, commeatus deliberandi saepe frustratus? Deum quilibet opifex Christianus et invenit, et ostendit, et exinde totum quod a Deo[634]) quaeritur, re quoque assignat: licet Plato affirmet factitatorem universitatis, neque inveniri facilem, et inventum enarrari in omnes difficilem. Ceterum si de pudicitia provocemus[635]), lego partem sententiae Atticae in Socratem: corruptor adolescentium pronuntiatur[636]). Sexum nec femineum mutat Christianus[637]). Novi et Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardori[638]) subantem. Audio et quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus uxori suae soli masculus nascitur.

P. 110. Democritus excaecando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, et doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At Christianus salvis oculis feminam videt, animo adversus libidinem caecus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Platonis toros alia superbia deculcat: Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem, ecce Pythagoras apud Thurios, Zeno apud Prienenses tyrannidem affectant: Christianus vero nec aedilitatem. Si de animi aequitate congrediar, Lycurgus apocar-

632) conscientia *Fran. Paris.* 633) adaequamur *MS. L. Bat.* 634) in deo *Rig. Havert.* 635) provocemur *Rhen. Rig.* 636) corruptorem adolescentium pronuntiarunt *Fran. Paris.* 637) Christianus ad sexum nec feminae mutat e *Fuld. Rig. Havert.* 638) ardorem *Fran. Paris.*

castrensin optavit; quod leges eius Lacones emendassent: Christianis etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem; Anaxagoras depositum hostibus denegavit: Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco [639]) excedere fecit: Christianus nec inimicum suum laedit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quam Plato Dionysio ventris gratia venditatur. Aristippus in purpura sub magna gravitatis superficie nepotatur. et Hippias dum civitati insidias disponit, occiditur. hoc pro suis omni atrocitate dissipatis nemo unquam Christianus tentavit. Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam a regula disciplinae, desinunt tum Christiani haberi penes nos, philosophi vero illi cum talibus factis in nomine et in honore sapientiae apud vos perseverant. Quid adeo [640]) simile philosophus et Christianus, Graeciae discipulus et coeli, famae negociator et vitae [641])? verborum et factorum operator? et rerum aedificator et destructor? interpolator erroris, et integrator veritatis, furator eius et custos [642]). P. 111.

CAP. XLVII. Antiquior omnibus ni fallor? Adhuc enim mihi [643]) proficit antiquitas praestructa divinae litteraturae, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiae. Et si non onus iam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poëtarum, quis sophistarum,

639) *forte* thoro *Haverc.* 640) Quid adeo *Rig.* 641) salutis *Rig.* 642) et r. ae. et d. amicus et inimicus erroris? veritatis interpolator et integrator? f. e. e. c. c. *Fran. Paris.* 643) Antiquior omnibus ni fallor? et hoc mihi *Franeq.* Antiquior omnibus veritas etc. *Iun.* Antiquior omnibus etc. *la Cerda.*

rum, qui non [644]) de prophetarum fonte potaverit? inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt. nam quia quaedam de nostris habent, ea propter nos comparant illis. [645]) inde opinor et a quibusdam philosophia legibus [646]) quoque eiecta est, a Thebanis dico, a
P. 112. Spartiatis, et Argivis, dum ad nostra conantur [647]), et homines gloriae (ut diximus) et eloquentiae solius libidinosi, si quid in sanctis [648]) offenderunt digestis, exinde regestum [649]), pro instituto curiositatis ad propria [650]) verterunt, neque satis credentes divina esse, quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, ut adhuc tunc subnubila [651]), etiam ipsis Iudaeis obumbrata quorum propria videbantur. Nam et si qua simplicitas erat veritatis, eo magis scrupulositas humana fidem aspernata nutabat [652]), per quod incertum miscuerunt etiam quod invenerant certum. Inventum enim solummodo Deum non ut invenerant, disputaverunt, ut de qualitate et de natura eius et de sede disceptent. Alii incorporalem asseverant, alii corporalem qua Platonici qua et Stoici [653]): alii ex atomis, alii ex numeris, qua [654]) Epicurus et Pythagoras, alii ex igne, qua Heraclito visum est. Et Platonici quidem curantem rerum: contra Epicurei otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem humanis rebus [655]); positum vero extra

644) omnino *add. Franeq.* omnium *Wouwer.* omnia *Cod. Lugd.* 645) ut quae de nostris habent, ea nos comparent illis *Fran. Paris.* 646) legibus *addidit Havero. e Cod. Fuld.* 647) dum nostra conantur *Franeq.* dum nostra contaminantur *Rhen. Wouwer.* nam ad nostra contaminantur *Rig.* 648) scripturis *intrusum in rel. expunxit Rig.* 649) exinde regestum *Rig. inseruit e Cod. Fuld.* 650) opera *add. Fran.* 651) sublimia *Rhen.* 652) mutabat *Rhenan.* 653) ut tam Platonici quam Stoici *Fran. Paris.* 654) sicut *Fran. Paris.* 655) immunem ab humanis rebus *Wouwer.*

tra mundum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Sic et de ipso mundo natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit, variant. Sic et de animae statu, quam alii divinam et aeternam; alii dissolubilem contendunt, ut quis sensit, ita et intulit aut reformavit. Nec mirum si vetus instrumentum ingenia philosophorum interverterunt. Ex horum semine et nostram hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulteraverunt, et de una via obliquos multos tramites et inextricabiles[656]) sciderunt. Quod ideo suggesserim, ne cui nota varietas sectae huius, in hoc quoque nos philosophis adaequare videatur, et ex varietate defensionum iudicet veritatem[657]). Expedite autem praescribimus adulteris[658]) nostris, illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus aemulationem istam spiritibus erroris. Ab iis adulteria huiusmodi salutaris disciplinae subornata[659]), ab his quaedam etiam fabulae immissae, quae de similitudine[660]) fidem infirmarent veritatis, vel eam sibi potius evincerent[661]): ut quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poëtis, nec philosophis; vel ideo magis poëtis et philosophis existimet credendum, quia

P. 113.

P. 114.

656) multos et inexplicabiles tramites *Rig. Haverc.*, 657) ut ex veritate defensionum vindicet veritatem *Ald.* vanitatem *Wouwer.* *Sed Haverc. optimam perhibet lectionem Cod. Fuld.* defectionem vindicet veritatis. 658) adulteriis *Haverc. e Cod. Lugd.* 659) subortata *Fran. Par.* 660) dissimilitudine *Fran. Paris.* 661) etiam si possent evincerent *Ald. Rhen.* vel eadem sibi potius fidem raperent *Cod. Fuld.*

quia non Christianis. Itaque et ridemur Deum praedicantes iudicaturum. Sic enim et poëtae et philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quae est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus, proinde decachinnamur. Sic enim et Pyriphlegethon apud mortuos [662]) amnis est. Et si paradisum nominemus, locum divinae amoenitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneae illius zonae a notitia orbis communis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt. Unde haec, oro vos, philosophis aut poëtis tam consimilia? non nisi de nostris sacramentis. si de nostris sacramentis, ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra, magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt. Si de suis sensibus, iam ergo sacramenta nostra imagines posteriorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet. nunquam enim corpus umbra, aut veritatem imago praecedit.

P. 115. Cap. XLVIII. Age iam si qui philosophus affirmet, ut ait Laberius, de sententia Pythagorae, hominem fieri ex mulo, colubram [663]) ex muliere, et in eam opinionem omnia argumenta eloquii virtute distorserit [664]), nonne consensum [665]) movebit, et fidem infiget etiam ab animalibus abstinendi? proptereaque persuasum quis hoc habeat, ne forte bubulam de aliquo proavo suo obsonet. At enim Christianus si de homine hominem, ipsumque de Caio Caium reducem repromittat, illic vesica queritur [666]) lapidibus magis, nec saltem caestibus [667]) a populo exigetur? Quasi non quaecun-

662) ad mortuos *Haverc. e Cod. Fuld.* 663) colubrum *Fran.* 664) detorserit *Paris.* 665) sensum *Ald. Rhen.* 666) *Ita Cod. Fuld. In editt. legebatur* reducere repromittat lapidibus magis etc. 667) caedibus *Franeq.*

cunque ratio praeest animarum humanarum in corpora reciprocandarum, ipsa exigat illas in eadem corpora revocari: quia hoc sit revocari, esse quod fuerant. Nam si non id sunt quod fuerant, id est, humanum et id ipsum corpus indutae, iam non ipsae erunt, quae fuerant. Porro quae iam non erunt ipsae, quomodo redisse dicentur? Aut aliud factae non erunt ipsae aut manentes ipsae non erunt aliunde [668]. Multis etiam iocis [669]) ex otio opus erit, si velimus ad hanc partem lascivire. Quis in quam bestiam reformari videretur [670]) Sed de nostra magis defensione, qui proponimus, multo utique dignius credi, hominem ex homine rediturum, quemlibet pro quolibet, dum hominem, ut eadem qualitas animae in eandem restauretur conditionem, etsi non effigiem, certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est, necessario idem ipse qui fuerat exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a deo referat. Ideoque repraesentabuntur et corpora, quia neque pati quicquam potest anima sola sine stabili materia, id est carne; et quod omnino de iudicio Dei pati debent animae, non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum o homo, et fidem rei invenies. Recogita quid fueris, antequam esses, utique nihil: meminisses enim si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras priusquam esses, idem nihil factus quum esse desieris: cur non possis esse rur- P. 116

668) *Ita Haverc. e cod. Fuld. In editt. ita concipiebatur locus.* Si quaecunque ratio praeest animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant, quum hoc sit restitui, id esse quod fuerat? Iam non ipsae sunt quae fuerant, quia non potuerunt esse quod non erant, nisi desinant esse quod non erant, nisi desinant esse quod fuerant. 669) locis *Fran.* 670) quis inquam b. r. vidit *Fran.*

rurſus de nihilo eiusdem ipſius auctoris voluntate, qui te voluit eſſe de nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es: quum iterum non eris, fies. Redde ſi potes rationem qua factus es, et tunc require qua fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuiſti aliquando,
P. 117. quia aeque non difficile factus es quod nunquam fuiſti aliquando. Dubitabitur [671]) credo de dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis et inanitatis compoſuit [672]) animatum ſpiritu omnium animarum animatore, ſignatum et per ipſum [673]) humanae reſurrectionis exemplum in teſtimonium vobis. Lux quotidie interfecta reſplendet, et tenebrae pari vice decedendo ſuccedunt [674]), ſidera defuncta reviviſcunt [675]), tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus conſumuntur [676]), et redeunt; certe ſemina non niſi corrupta et diſſoluta fecundius ſurgunt, omnia pereundo ſervantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tantum nomen, ſi intelligas te, vel de titulo Pythiae diſcens, dominus omnium morientium et reſurgentium, ad hoc morieris, ut pereas? Ubicunque reſolutus fueris, quaecunque te materia deſtruxerit, hauſerit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. Eius eſt nihilum ipſum, cuius et totum. Ergo, inquitis, ſemper moriendum erit, et ſemper reſurgendum. Si ita rerum dominus deſtinaſſet, ingratis [677]) experireris conditionis tuae legem.
P. 118. At nunc non aliter deſtinavit, quam praedicavit. Quae ratio univerſitatem ex diverſitate compoſuit, ut omnia ex aemulis ſubſtantiis ſub unitate conſtarent ex vacuo et ſolido, ex ani-

671) Dubitatur *Franeq.* 672) impoſuit *Franeq.* 673) et ipſum *Fran.* 674) *Havercampius ſuſpicatur legendum vel* decedendae ſuccedunt *vel* decedendo ſuccedunt. 675) viveſcunt *Fran.* 676) conſummantur *Fran.* 677) ingratiis *coni. Haverc.*

animali et inanimali, ex comprehensibili et incomprehensibili, ex luce et tenebris, ex ipsa vita et morte: eadem aevum quoque ita destinata ac distincta conditione conseruit, ut prima haec pars ab exordio rerum quam incolimus, temporali aetate ad finem defluat: sequens vero quam expectamus, in infinitam aeternitatem propagetur. Quum ergo finis et limes medius, qui interhiat, adfuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur aeque temporalis, quae illi dispositioni aeternitatis aulaei vice oppansa est: tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum, quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exin dependendum in immensam [678]) aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ad rursus resurrectio, sed erimus iidem qui nunc, nec alii post: Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis: profani vero et qui non integre [679]) ad Deum, in poena aeque iugis ignis, habentis ex ipsa natura eius, divina scilicet, subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt et philosophi diversitatem arcani, et publici ignis: ita longe alius est qui usui humano, alius qui P. 119. iudicio Dei apparet, sive de coelo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans. Non enim absumit, quod exurit, sed dum erogat, reparat: adeo manent montes semper ardentes, et qui de coelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii, poenam nutrientis. Montes uruntur et durant. Quid nocentes et Dei hostes?

CAP. XLIX. Hae [680]) sunt, quae in nobis solis praesumptiones vocantur, in philosophis et

678) et exinde perdendum immensam *Fr.* 679) integri *Fran.* 680) Haec *Rig. Havers.*

et poëtis summae scientiae, et insignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. Illi honorandi, nos irridendi, immo eo amplius et puniendi. Falsa nunc sint quae tuemur, et merito praesumptiones, attamen necessaria: inepta, attamen utilia: siquidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu aeterni supplicii et spe aeterni refrigerii. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quae expedit [681]) vera praesumi. Nullo titulo damnari licet, omnino quae prosunt [682]). In vobis itaque praesumptio est haec ipsa; quae damnat utilia. Proinde nec inepta esse possunt: certe et si falsa et inepta, nulli tamen noxia. nam et multis aliis similia,
P. 120. quibus nullas poenas irrogatis, vanis et fabulosis, inaccusatis et impunitis, ut innoxiis. Sed in eiusmodi si utique, irrisu iudicandum est [683]), non gladiis et ignibus, et crucibus, et bestiis, de qua iniquitate saevitiae non modo caecum hoc vulgus exsultat et insultat, sed et quidam vestrum, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe, si velim Christianus sum, tunc ergo me damnabis, si damnari velim. quum vero quod in me potes, nisi velim, non potes, iam meae voluntatis est quod potes, non tuae potestatis. Proinde et vulgus vane de nostra vexatione gaudet, proinde enim nostrum est gaudium, quod sibi vindicat, qui malumus damnari quam a deo excidere. contra illi qui nos oderunt, do-

lere

681) et expedit *Fran.* 682) quae prosunt omnino *Fran. Paris.* 683) Sed in eiusmodi error, si utique irrisioni adiudicandum est *Rhen.* Sed in eiusmodi, si utique irrisioni adiudicandum est *Ald.* Sed in eiusmodi error sit. Utique irrisu iudicandum est *Herald.* Sed in eiusmodi error si utique, irrisu vindicandum est *Fran.* Sed in eiusmodi, error si utique, irrisu vindicandum est *Iun.* ut noxiis: aeque enim si ubique irrisum iudicandum est *cod. Fuld.*

lere non gaudere debebant, consecutis nobis quod elegimus[684].

CAP. L. Ergo, inquitis, cur querimini quod vos insequamur, si pati vultis, cum diligere debeatis, per quos patimini quod vultis. plane volumus pati: verum eo more, quo et bellum P. 121. nemo quidem libens[685] patitur, cum et trepidare et periclitari sit necesse, tamen et praeliatur omnibus viribus, et vinceps in praelio gaudet, qui de praelio querebatur, quia et gloriam consequitur et praedam. Praelium est nobis, quod provocamur ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem, pro quo certaveris, obtinere. Ea victoria habet et gloriam placendi deo, et praedam vivendi in aeternum. Sed obducimur. Certe cum obtinuimus: ergo vicimus, cum occidimur: denique evadimus, cum obducimur. Licet nunc sarmenticios et semaxios[686] appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriae nostrae, haec palmata vestis. Tali curru triumphamus. Merito itaque victis non placemus. Propterea enim desperati et perditi existimamur. Sed haec desperatio et perditio penes vos in caussa gloriae et famae, vexillum virtutis extollunt. Mutius dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum sese Catanensium Aetnaeis incendiis donavit. O vigor mentis! Aliqua Carthaginis conditrix rogo secundum matrimonium dedit. O praeconium castitatis. Regulus, ne unus pro multis P. 122. hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O virum fortem, et in captivitate victorem! Ana-

684) eligimus *Fran.* 685) bellum miles. Nemo quippe libens *Fran. Paris.* 686) semassios *Ald.* semisserios *Rhen.*

Anaxarchus, quum in exemplum [687]) ptiſſanaè pilo contunderetur, Tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis. O philoſophi magnanimitatem, qui de tali ſuo exitu etiam iocabatur! Omitto eos qui cum gladio proprio aliove genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim et tormentorum certamina coronantur a vobis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, poſtremo linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni ſaevientis exſpuit, ut exſpueret et vocem, ne coniuratos confiteri poſſet, ſi etiam victa voluiſſet. Zeno Eleates conſultus a Dionyſio, quidnam philoſophia praeſtaret, quum reſpondiſſet, contemptu mortis impaſſibilem fieri [688]) flagellis tyranni obiectus ſententiam ſuam ad mortem usque ſignabat. Certe Laconum flagella ſub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata, tantum honores tolerantiae domi [689]) conferunt, quantum ſanguinis fuderunt [690]). O gloriam licitam, quia humanam! cui nec praeſumptio perdita, nec perſuaſio deſperata deputatur [691]), in contemptu P. 123. mortis, et atrocitatis omnimodae, cui tantum pro patria, pro agro, pro imperio, pro amicitia pati permiſſum eſt, quantum pro Deo non licet. et tamen illis omnibus et ſtatuas defunditis [692]), et imagines inſcribitis, et titulos inciditis in aeternitatem, quantum de monumentis poteſtis ſcilicet, praeſtatis et ipſi quodammodo mortuis reſurrectionem. hanc qui veram a Deo ſperat, ſi pro Deo patiatur, inſanus eſt. Sed hoc agite boni praeſides, meliores multo apud populum, ſi illis Chriſtianos immolaveritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos.

687) exitium *Fran.* 688) impaſſibilis flagellis *Fran.* 689) tantum honorem tolerantiae domui *Fran.* 690) ſuderint *Fran. Pariſ.* 691) reputatur *Fran. Par.* 692) diffunditis *Cod. Haverc.* ſtatuas decernitis et imagines ſcribitis *Cod. Fuld.*

nos. probatio est enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati deus patitur. nam et proxime ad lenonem damnando Christianum potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorem omni poena et omni morte reputari, nec quicquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra, illecebra est magis sectae. plures efficimur quoties metimur a vobis, semen est sanguinis Christianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur, ad P. 124. requirendum, quid intus in re sit? Quis non ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat? ut totam dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est quod ibidem sententiis vestris gratias agimus, ut est aemulatio divinae rei et humanae, cum damnamur a vobis, a Deo absolvimur.

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI AD NATIONES,

LIBER PRIMUS.

P. 125. CAP. I. Testimonium ignorantiae vestrae, quae iniquitatem dum defendit, revincit, in promptu est, quod omnes qui vobiscum retro ignorabant, et vobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse qui desinunt ignorare: immo fiunt et ipsi quod oderant, et incipiunt odisse quod fuerant. Adeo quotidie adolescentem numerum Christianorum ingemitis. Obsessam vociferamini civitatem; in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, omnem aetatem, omnem denique dignitatem transgredi a vobis, quasi detrimento, doletis: nec tamen hoc ipso ad aestimationem alicuius latentis boni animos promovetis. non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. hic tantum curiositas humana torpescit. Amatis ignorare, quod alii gaudeant invenisse. mavultis nescire, quia iam odistis, quasi certe non odituros vos sciatis. Atquin, si nullum erit odii, reperietur optimum utique ab iniustitia priore discedere: sin vero causa constiterit, nihil odio detrahetur: quod adeo amplius iustitiae scientia cumulabitur. nisi si emendari pudet, aut excusari piget.
P. 126. Scio plane, qua responsione soletis redundantiae nostrae testimonium convenire: non utique eo bonum praeiudicari, quia plerosque convertat, et sibi rapiat, inquitis. novi demutationem mentis in malas partes. quot desertores bonae vitae? quot transfugae in per-

ver-

versum? Multi bona fide, immo iam plures pro extremitatibus temporum. Verum, deficit adaequatio comparationis istius. nam de malo ita constat apud omnes, ut ne ipsi quidem rei qui ad malum transeunt, et a vobis in perversa divertunt, defendere malum pro bono audeant. turpia timori: pudori impia habent: denique gestiunt latere: devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati; ne torti quidem facile aut semper confitentur, certe damnati moerent; exprobrant etenim quod erant in semetipsos: malae mentis ab innocentia transitum vel fato imputant: adeo nolunt suum esse, quia malum negare non possunt. Christiani vero quid tale consequuntur? neminem pudet, neminem poenitet, nisi tantum pristinorum: si denotatur, gloriatur: si trahitur, non subsistit: si accusatur, non defendit. interrogatus, confitetur: damnatus, gloriatur. Quod hoc malum est, in quo mali natura cessat?

CAP. II. In quo ipsi etiam contra formam iudicandorum malorum iudicatis. Nam, nocentes quidem perductos, si admissum negent, tormentis urgetis ad confessionem, Christianos vero sponte confessos, tormentis comprimitis ad negationem. Quae tanta perversitas, ut confessioni repugnetis, tormentorum officia mutetis, gratis reum evadere, invitum compellentes negare? Praesides extorquendae veritatis de solis nobis mendacium exquiritis, ut dicamus nos non esse quod sumus. Opinor, non vultis nos malos esse, ideoque gestitis de isto nomine excludere! Sane ceteros ad hoc tenditis et carnificatis, ut negent esse quod esse dicuntur! Atquin illis negantibus non creditis: nobis si negaverimus, statim creditis. Si certi estis nos nocentissimos esse, cur etiam in hoc aliter quam nocentes a vobis agimur? P. 127.

 Non

Non dico, quod neque accusationi, neque recusationi spatium commodetis: soletis et inaccusatos et indefensos non temere damnare: sed verbi gratia, si de homicida consutatur, [1]) non statim confesso eo nomen homicidae dispuncta causa est aut satiata cognitio. quanquam confessis difficile creditis: verum insuper consequentia exigitis; quotiens caedem egerit, quibus in locis, quibus spoliis, sociis, receptoribus, ne quid omnino mali hominis delitescat, aut desit aliquid instruendae ad sententiam veritati. Porro de nobis, quos atrocioribus ac pluribus criminibus deputatis, breviora ac leviora elogia conficitis. Credo, non vultis oneratos, quos omni opere perditos vultis; aut non putatis requirenda quae nostis. Hoc ergo perversius, si cogitis negare, de quibus certissime scitis. Immo, quod magis odio vestro competebat, seposita forma iudicandi, proprio studio non ad negationem certare, ne
P.128. quos odistis liberaretis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo magis inimicitiae satiarentur exaggeratione poenarum, dum recognoscitur, quot quisque iam convivia illa celebrasset, quotiens in tenebris incursasset incesta. Quid? quod eradicandi generis diffundenda erat requisitio, porrigenda quaestio in socios consciosque. Perducerentur infantarii et coqui et ipsi canes pronubi, emendata res esset. Etiam spectaculis gratia adgregaretur: quanto enim studio in caveam conveniretur, depugnaturo aliquo, qui centum infantes devorasset? Sed enim, tam horrenda tamque monstruosa de nobis deferuntur, utique erui debuerunt, ne incredibilia viderentur, et odium in nos publicum refrigesceret. nam et plerique fidem talium temperant, horrentes naturam quaerere pabulum ferinum, quam concubitus ab humano genere praeclusit.

Cap.

1) *forte:* consultatur *Rigalt.*

CAP. III. Vos igitur, alias diligentissimi, ac pertinacissimi discussores scelerum longe minorum, cum talibus tam horrendis et omnem impietatem supergressis eam diligentiam deseratis, neque confessionem recipiendo iudicantibus semper laborandam, neque exquisitionem digerendo damnatoribus semper consulendam, iam apparet, omne in nos crimen non alicuius sceleris sed nominis dirigi. Adeo, si de criminum veritate constaret; ipsa criminum nomina damnatis accommodarent, ut ita pronuntiaretur in nos, illum homicidam, vel incestum, vel quodcunque iactamur, duci, suffigi, ad bestias dari placet. Porro, sententiae vestrae nihil nisi Christianum confessum notant. P. 129. nullum criminis nomen exstat, nisi nominis crimen est. Haec etenim est re vera ratio totius odii adversus nos. Nomen in causa est, quod quaedam occulta vis per vestram ignorantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo, quod vos pro certo nescire certi estis, et ideo nec creditis quae non probantur, et, ne probentur facile, non vultis inquirere, ut nomen inimicum sub praesumptione criminum puniatur: adeo, ut de nomine inimico recedatur, ideo negare compellimur, dehinc negantes liberamur, tota impunitate praeteritorum: iam non cruenti, neque incesti, quia nomen illud amisimus. Sed, dum haec ratio suo loco ostenditur, vos quam insequimini ad expugnationem nominis, edite: quod nominis crimen? quae offensa? quae culpa? Praescribitur enim vobis, non posse crimina obiicere, quae neque institutum dirigit, neque probatio assignat, neque sententia enumerat. Quod praesidi offeratur, quod de reo inquiratur, quod respondetur vel negatur, quod de consilio recitatur, id reum agnosco. Itaque de nominis merito, si qui reatus est nominum, si qua accusatio vocabulorum, ego arbitror nullam esse vocabulo

aut

aut nomini querelam, nisi cum quid aut barbarum sonat, aut infaustum sapit, vel impudicum, vel aliter quam enunciantem delectet. Haec vocabulorum aut nominum crimina, sicuti verborum atque sermonum barbarismus est vitium, et soloecismus, et insulsior figura: Christianum vero nomen, quantum significatio est,
P. 130. de unctione interpretatur: etiam cum corrupte a vobis Christiani pronuntiamur (nam ne nominis quidem ipsius liquido certi estis) sic quoque de suavitate vel bonitate modulatum est. Detinetis igitur in hominibus innoxiis etiam nomen innoxium nostrum, non incommodum linguae, non auribus asperum, non homini malum, non patriae infestum: sed et graecum aliis et sonorum, et interpretatione iucundum. Et utique non gladio, aut cruce, aut bestiis punienda sunt nomina.

Cap. IV. Sed dicitis, sectam nomine puniri sui auctoris. Primo quidem, sectam de auctoris appellatione notari, utique probum usitatumque ius est: dum Philosophi quoque de auctoribus cognominentur, Pythagorici et Platonici, ut medici Erasistratei, et grammatici Aristarchii. Itaque si ob auctorem malum mala secta, tradux mali nominis plectitur. Atquin temeritate praesumeretur. prius erat cognoscere auctorem, ut cognosceretur secta, quam de secta inspectionem auctoris retinere. At nunc necessario ignorando sectam, qui ignoratis auctorem, aut non recensendo auctorem, quia nec sectam recensetis, in solum nomen impingitis, quasi in illo detinentes sectam et auctorem, quos omnino non nostis. Et tamen philosophis patet libertas transgrediendi a vobis in sectam et auctorem et suum nomen, nec quisquam illis odium movet; cum in mores, ritus, cultus, victusque vestros palam ac publice omnem eloquii amaritudinem elatrent,

cum

cum legum contemptu, sine respectu persona- P. 131.
rum, ut quidam etiam in principes ipsos libertatem suam impune iaculentur. Sed veritatem seculo operosissimam philosophi quidem affectant, possident autem Christiani: ideoque qui possident, magis displicent: quia qui affectat, inludit: qui possidet, defendit: denique Socrates ex ea parte damnatus est, quia propius tentaverat veritatem, Deos vestros destruendo: quamquam nondum tunc in terris nomen Christianum, tamen veritas semper damnabatur; itaque et sapientem non negabitis, cui etiam Pythius vester testimonium dixerat. Virorum, inquit, omnium Socrates sapientissimus. Vicit Apollinem veritas, ut ipse adversus se pronuntiaret: confessus est enim, se Deum non esse, sed eum quoque sapientissimum affirmans, qui Deos abnuebat: porro apud vos eo minus sapiens, quia Deos abnuens: cum ideo sapiens, quia Deos abnuens. Quo more etiam nobis soletis, bonus vir Lucius Titius, tantum quod Christianus. item alius, Ego miror Caium Seium gravem virum factum Christianum. Pro stultitiae caecitate laudant quae sciunt, vituperant quae nesciunt, et id quod sciunt eo quod nesciunt vitiant. Nemini subvenit, ne ideo bonus quis et prudens, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens et bonus: cum sit humanius occulta manifestis adiudicare, quam manifesta de occulto praeiudicare? Aliquos 2) retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos norant, emendatos repente mirantur; et tamen mirari quam assequi norunt. Alii tanta P. 132.
obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, quas de commercio istius nominis capere possunt: scio maritum, unum atque alium, anxium retro de uxoris suae moribus, qui ne mures quidem in cubiculum inrepentes sine gemitu suspicionis sustinebat. comperta causa

2) *forte*: ali quos *le Prior*.

causa novae sedulitatis insolitatae captivitatis, omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelotypum, maluisse lupae quam Christianae maritum. ipsi suam licuit in perversum demutare naturam mulieri non permisit in melius reformari. Pater filium de quo queri desierat, exheredavit. Dominus servum, quem praeterea necessarium senserat, in ergastulum dedit. Simul quis intellexerit Christianum, mavult nocentem. nam et ipsa per se traducitur disciplina, nec aliunde prodimur, quam de bono nostro: si et mali de suo malo radiant: cur nos soli contra instituta naturae pessimi de bono denotamur? Quid enim insigne praeferimus, nisi primam sapientiam, qua frivola humanae manus opera non adoramus: abstinentiam, qua ab alieno temperamus: pudicitiam, quam nec oculis contaminamus: misericordiam, qua super indigentes flectimur: ipsam veritatem, qua offendimus: ipsam libertatem, pro qua mori novimus? qui vult intelligere qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est.

Cap. V. Quod ergo dicitis, pessimi et probrosissimi avaritia, luxuria, improbitate, non negabimus quosdam: sufficit et hoc ad testimonium nominis nostri, si non omnes, si non
P. 133. plures. Necesse est in corpore, et quantum velis integro aut puro, ut naevus aliquis effruticet, aut verrucula exsurgat, aut lentigo sordescat. Coelum ipsum nulla serenitas tam colata purgat, ut non alicuius nubeculae flocculo resignetur. Modica macula in fronte, in parte quadam exemplari visa, quo universitas munda est: maior boni portio modico malo ad testimonium sui utitur. Cum tamen aliquos de nostris malos probatis, iam hoc ipso Christianos non probatis: quaerite, secta cui malitiae deputatur? Ipsi in colloquio, si quando ad-

adversus nos, cur ille, inquitis, fraudator, si abstinentes Christiani? cur immitis, si misericordes? Adeo testimonium redditis, non esse tales Christianos, dum cur tales sint qui dicuntur Christiani, retorquetis. Multum distantiae inter crimen et nomen, inter opinionem et veritatem. Nam et nomina sic sunt instituta, ut fines suos habeant inter dici et esse. Quot denique philosophi dicuntur, nec tamen legem philosophiae adimplent? Omnes nomen de professionibus gestant: seducant nomen professionis praestantia, qui superficie vocabuli infamant veritatem. Non statim sunt, qui dicuntur: sed quia non sunt, frustra dicuntur, et fallunt eos qui rem nomini addicunt, cum de re status nominis competat. Et tamen eiusmodi neque congregant, neque participant nobiscum, facti per delicta denuo vestri: quando ne illis quidem misceamur, quos vestra vis atque saevitia ad negandum subegit. Utique enim facilius inter nos inviti desertores disciplinae, quam voluntarii continerentur. Ceterum sine causa vocatis Christianos, quos ipsi negant Christiani, qui se negare non norunt. P. 134.

CAP. VI. His propositionibus responsionibusque nostris, quas veritas de suo suggerit, quotiens comprimitur et coartatur conscientia vestra, tacitae ignorantiae suae testis, confugitis aestuantes ad arulam quamdam, id est, legum auctoritatem. Quod utique non plecterent sectam istam, nisi de meritis apud conditores legum constitisset. Quid ergo prohibuit apud exsecutores quoque legum proinde constare, cum de ceteris criminibus quae similiter legibus arcentur ac puniuntur, nisi prius requiratur, poena cessat, verbi gratia, homicidam, adulterum lege, discutitur tamen de ordine admissi: et tamen cognitum est omnibus

hus genus facti. Christianum puniunt leges. si quod est factum Christiani, erui debet. nulla lex prohibet inquirere. Atquin pro legibus facit inquisitio. Quomodo enim legem observabis cavendo quod lege prohibetur, adempta diligentia cavendi, per defectum agnoscendi quid observes. Nulla sibi lex debet conscientiam iustitiae suae, sed eis a quibus captat obsequium. Ceterum suspecta lex est, si probari se non vult. Merito igitur tamdiu iustae in Christianos et reverendae et observandae censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur: merito, post agnitionem iniquissimae repertae, cum suis machaeris et patibulis et leonibus despuuntur: legis iniustae honor nullus est. Ut opinor autem dubitatur de P. 135. iniquitate legum quarumdam, cum quotidie novis consultis constitutisque duritias nequitiasque earum temperetis.

Cap. VII. Unde ergo, inquitis, tantum de vobis famae licuit, cuius testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? Quis oro, sponsor aut illis tunc, aut exinde vobis, de fide? Fama est. Nonne haec est: *fama, malum, quo non aliud velocius ullum?* Cur malum, si vera semper sit, non mendacio [3]) plurimum; quae ne tum quidem cum vera defert, a libidine mendacii cessat, ut non falsa veris intexat, adiiciens, detrahens, varietate confundens. Quid? quod ea conditio illi, ut non nisi cum mentitur perseveret: tamdiu enim vivit, quamdiu non probat quicquam; si quidem approbata cadit, et quasi officio nuntiandi functa decedit; exinde, res tenetur, res nominatur: nec quisquam dicit, verbi gratia: hoc Romae aiunt factum: aut, Fama est illum provinciam sortitum: sed, Ille provinciam sortitus est: et, hoc factum est Romae. Nemo famam nomi-

3) mendacior *emendat Rig.*

minat, nisi incertus, quia nemo sit fama, sed conscientia, certus: nemo famae credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama, quantacumque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum et aurium serpit, et modicum originum vitium rumores obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit, quod saepe fit aut aemulationis ingenio, aut suspicionis arbitrio, aut etiam nova mentiendi voluptate. Sed bene, quod omnia tempus revelat, testibus sententiis et proverbiis vestris, ipsaque natura, quae ita ordinata est, ut nihil lateat, etiam quod fama non prodidit. Videte qualem prodiciam adversus nos subornastis, quia quod semel detulit tantoque tempore ad fidem corroboravit, usque adhuc probare non potuit. Principe Augusto nomen hoc ortum est: Tiberio, disciplina eius inluxit: sub Nerone, damnatio invaluit, ut iam hinc de persona persecutoris ponderetis, si pius ille princeps, impii Christiani, si iustus, si castus, iniusti et incesti Christiani: si non hostis publicus, nos publici hostes: quales simus damnator ipse demonstravit, utique aemula sibi puniens: et tamen permansit erasis omnibus, hoc solum institutum Neronianum: iustum denique, ut dissimile sui auctoris. Igitur aetati nostrae nondum anni CCL. Tot iniqui interea, tot cruces divinitatem consecutae, tot infantiae trucidatae, tot panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum: et adhuc Christianis sola fama decernit. Habet quidem grande fundamentum de vitio ingenii humani, felicius in acerbis atrocibusque mentitur; quanto enim proni ad malitiam, tanto ad mali fidem opportuni estis, facilius denique falso malo, quam vero bono creditur. Si quem tamen apud vos prudentiae locum iniqui-

P. 136.

quitas reliquisset, ad explorandam famae fidem utique iustitia poscebat dispicere, a quibus potuisset fama in vulgus, et ita in totum
P. 137. orbem dari. Ab ipsis enim Christianis non opinor, cum vel ex forma ac lege omnium mysteriorum silentii fides debeatur: quanto magis talium, quae prodita non evitarent interim humana animadversione praesentaneum supplicium. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Oro vos, extraneis unde notitia? cum etiam iusta et licita mysteria omnem arbitrii extraneum caveant? nisi inclita minus spernunt. Atquin extraneis tam honorare quam confingere magis competit . . . . domesticorum curiositas furata est per rimulas et cavernas. Quid? cum domestici eos vobis prodant? omnes a nullis magis prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quae iustitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpit, non potuerit continere, quod horruit, mens: quod expavit, oculos? Hoc quoque mirum, si et ille qui tanto impatientiae iure prosiluit, deferre, non et probare gestit, et ille qui audiit, et non videre curavit: siquidem par fructus est et delatoris, si quod detulit probet: et auditoris, si quod audit etiam sibi credat. Tunc, inquitis, primo delatum et exhibitum est, auditum et inspectum est, atque exinde famae commendatum. Hoc quidem superscendit omnem admirationem, si semel deprehensum est quod semper admittitur: nisi desivimus iam talia factitare. atquin et idem vocamur, et in iisdem deputamur, et de die redundamus. quod plures, hoc pluribus odiosi: magis increscit odium, increscente materia. proficiente multitudine reorum, quid ita non
P. 138. proficit multitudo nuntiatorum? Quod sciam, et conversatio notior facta est: scitis et dies conventuum nostrorum: itaque et obsidemur et opprimimur, et in ipsis arcanis congregationi-

ni-

nibus detinemur. Quis unquam tamen semeso puero supervenit, quis incruentato pane vestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino lumine inruptis immunda aliqua, ne dixerim incesta, indicia recognovit? Si praemio impetramus, ne tales in publicum extrahamur, quare et opprimimur? possumus et omnino non extrahi: quis enim proditionem criminis alicuius, sine crimine ipso, aut vendit, aut redimit? Sed quid extraneis speculatoribus et indicibus detractem, qui talia obiiciatis, quae non ab ipsis nobis cum maxima vociferatione publicentur, aut statim audita si prius demonstrantur, aut postea reperta si interim celentur? Sine dubio enim initiatum volentibus mos est prius ad magistrum sacrorum vel patrem adire: tum ille dicet, Infans tibi qui adhuc vagetur necessarius qui immoletur, et panis aliquantum qui in sanguine infringatur: praeterea, candelabra quae canes annexi deturbent, et offulae quae eosdem canes: sed, et mater aut soror tibi necessaria est. Quid si nullae erunt? opinor legitimus Christianus esse non poteris? Haec, oro vos, denunciata ab aliis sustinent prodi? Diversum opus. Non est scire illos: prius fallaciae negotium perpetratur, ignaris, et dapes, et nuptiae subiiciuntur. Nihil enim unquam retro de Christianis mysteriis audierunt, . Tamen postea cognoscant necesse est vel aliis quos induçunt praeministranda. Ceterum quam vanum est profanos scire quod nesciat sacerdos? Tacent igitur, et accepto ferunt, et nihil tragoediae Thyestae, vel Oedipodis erumpunt, et non protrahunt ad populum, fide in ministros, et magistris, et de ipsis potiores morsus iam doctis . . . . rapiunt. Si nihil tale probetur, grande nescio quid aestimari oportet, cuius compensatio tantarum atrocitatum tolerantia constet. Miserae atque miserandae nationes, P. 139.

ecce

ecce proponimus vobis disciplinae nostrae sponsionem. Vitam aeternam sectatoribus, et conservatoribus suis spondet, e contrario profanis, et aemulis supplicium aeternum aeterno igni comminatur: ad utramque causam mortuorum resurrectio praedicatur. Viderimus de fide istorum, dum suo loco digeruntur: interim credite, quemadmodum nos: volo enim scire, si per talia scelera adire parati estis, quemadmodum nos? Veni, si quis es, demerge ferrum in infantem; vel, si alterius officium est, tum modo specta morientem animam antequam vixit; certe excipe rudem sanguinem in quo panem tuum saties, vescere libenter: interea discumbens dinumera loca ubi mater aut soror torum presserit: nota diligenter, ut cum tenebrae inruerint, tentantes scilicet diligentiam singulorum, non erres extraneam incursans: piaculum feceris, nisi incestum. Haec cum expunxeris, vives in aevum. Cupio respondeas, si tanti facias aeternitatem? immo idcirco nec credis, et iam
P. 140. si credideris nego te velle, et iam si velles; nego te posse. cur autem alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt. Impunitatem, aeternitatem quanto constare vultis. An hae nobis omni modo redimendae videntur, an alii ordines dentium Christianorum, et alii specus faucium, et alii ad incesti libidinem nervi. Non opinor: satis enim est nobis sola veritate a vestra positione discerni. Tertium genus dicimur, Cynopennae aliqui, vel Sciapodes, vel aliqui de subterranea Antipodes.

Cap. VIII. Si qua istic apud vos saltem ratio est, edatis velim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet. Psametichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus si de prima generis: dicitur enim infantes recenti

e partu seorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici, quam et ipsam propterea elinguaverat, ut in totum exules vocis humanae non auditu formarent loquelam, sed suo promentes, eam primam nationem designarent, cuius sonum natura dictasset: prima Bekkos renuntiata est: interpretatio eius Panis apud Phrygas nomen est. Phryges primi genus exinde habentur. Sed hoc unum erit de vanitatibus vestrarum fabularum non otiose nobis retractandum, quo fidem vestram vanitatibus quam veritatibus deditam demonstrare gestimus. An omnino credibile sit, tali membro defecto, vastato ipsius animae organo, et utique radicitus caeso, castratis faucibus, quae etiam extrinsecus periculose vulnerantur, exinde tabo in praecordia refluente, postremo aliquamdiu cessantibus alimentis, vitam nutrici perdurasse. Age nunc, perseveraverit P. 141. Philomelae medicamentis . . . . quam et ipsam prudentiores, non linguae caede, sed pudoris rubore mutam interpretantur. si ergo vixit, potuit effutire aliquid obtusum, et exarticulatum sonum tinnitumque, sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua stupente, de solis faucibus cogi licet: id fors tunc infantes, quia unicum, facilius commentati, paulo modulatius, utpote lignatuli, inventum alicuius interpretationis impegerint. Sint nunc primi Phryges, non tamen tertii Christiani, quantae enim aliae gentium series post Phrygas? Verum recogitate, ne quos tertium genus dicitis, principem locum obtineat, siquidem non ulla gens non Christiana; itaque quaecunque gens prima, nihilominus Christiana. Ridicula dementia, novissimos dicitis, et tertios nominatis. Sed de superstitione tertium genus deputamur, non de ratione, ut sint Romani, Iudaei, dehinc Christiani. Ubi autem Graeci? vel si in Romanorum superstitioni-

tionibus censentur, quandoquidem etiam deos Graeciae Roma sollicitavit, ubi saltem Aegyptii, et ipsi, quod sciam, privatae curiosaeque religionis. Porro, si tam monstruosi qui tertii loci, quales habendi, qui primo et secundo antecedunt.

Cap. IX. Sed quid ego mirer vana vestra, cum ex forma naturali concorporata et concreta intercessit malitia et stultitia, sub eodem mancipe erroris? Sane, quia non miror, enumerem necesse est, et vos recognoscendo mi-
P. 142. remini in quantam stultitiam incidatis, qui omnis cladis publicae vel iniuriae nos causas esse vultis; si Tiberis redundaverit, si Nilus non redundavit, si coelum stetit, si terra movit, ... tiva vastavit, si famis afflixit, statim omnium vox, Christi . . . . tum. Quasi modicum habeant aut aliud metuere! Quid igitur? Opinor, ut contemptores deorum vestrorum haec iacula eorum provocamus. Ut supra edidimus aetatis nostrae nondum anni trecenti, quantae clades ante id spatium supra universum orbem ad singulas urbes et provincias ceciderunt? quanta bella externa et intestina? quot pestes, fames, ignes, hiatus, motusque terrarum seculum digessit? ubi tunc Christiani, cum res Romana tot historias laborum suorum subministravit? ubi tunc Christiani, cum Hierennape, et Delphos, et Rhodos, et Creta insulae multis cum millibus hominum pessumierunt, vel quam Plato memorat maiorem Asiam aut Africam in Atlantico mari mersam: cum Vulsinios de coelo, Tarpeios de suo monte perfudit ignis, cum terrae motu mare Corinthium ereptum est? cum totum orbem cataclysmus abolevit? Ubi tunc non dicam contemptores deorum Christiani, sed ipsi dei vestri, quos clade illa posteriores loca, oppida approbant, in quibus nati, morati,

rati, ſepulti ſunt, etiam quae condiderunt: non alias enim ſuperfuiſſent ad hodiernum, niſi poſtuma cladis illius? Sed relegere et revolvere non curatis teſtimonia temporum, aliter vobis renuntiata; inprimis ne deos veſtros iniuſtiſſimos pronuntietis, qui propter contemptores etiam cultores ſuos laedunt: tunc enim vosmetipſos errare probatis, ſi deos traditis, qui vos a meritis profanorum non diſcernunt. Quod ſi, ut unus atque alius . . . . . mus ait, idcirco vobis quoque iraſcuntur, quoniam de noſtra eradicatione negligitis, abſolutum eſt de infirmitate et mediocritate eorum: nam non iraſcerentur vobis in animadverſione ceſſantibus, ſi ipſi exſequi poſſent. Quamquam et alias confitemini iſtud, ſi quando illos ſupplicio noſtro videmini ulciſci. Abaliud a maiore defenditur. P. 143.

CAP. X. Pudeat igitur deos ab homine defendi. Effundite iam omnia venena, omnia calumniae tela infligite huic nomini, non ceſſabo ultra repellere: at poſtmodum obtundentur expoſitione totius noſtrae diſciplinae: nunc vero eadem ipſa de noſtro corpore vulſa in vos retorquebo, eadem vulnera criminum in vobis defoſſa monſtrabo, quo machaeris veſtris admentationibusque cadatis. Iam primo, quod in nos generali accuſatione dirigitis, divortium ab inſtitutis majorum, conſiderate etiam atque etiam, ne vobiscum communicemus crimen iſtud. Ecce enim per omnia vitae ac diſciplinae corruptam immo delatam in vobis antiquitatem recognoſco. De legibus quidem iam ſupra dictum eſt, quod eas novis de die conſultis conſtitutisque obruiſtis. De reliqua vero converſationis humanae diſpoſitione palam ſubiacet, quanto a maioribus mutaveritis, cultu, habitu, apparatu, ipſoque victu,

P. 144. victu, ipsoque sermone, nam pristinum ut rancidum relegastis; exclusa ubique antiquitas in negotiis, in officiis; totam auctoritatem maiorum vestra auctoritas deiecit, sane, quod vobis magis probro est; laudatis semper vetustates, et nihilominus recusatis; qua perversitate tanti [illegible] maiorum apud vos permanere probari debuerunt, cum ea quae probatis recusatis? Sed et ipsum quod videmini a maioribus traditum fidelissime custodire et defendere, vel quo maxime reos non transgressionis postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, deorum dico culturam, perinde a vobis destrui ac despici ostendam; nisi quod non perinde: nos enim contemptores deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit quod sciat omnino non esse. Quod omnino est, id contemni potest, quod nihil est, nihil patitur. Igitur quibus est, ab eis patiatur necesse esse. Quo magis oneramini, credentes esse et contemnentes, colentes et despuentes, honorantes et lacessentes. Licet etiam hinc recognoscere, inprimis, cum alii alios Deos colitis, eos quos non colitis, utique contemnitis: praelatio alterius sine alterius contumelia esse non potest, nec ulla electio non reprobatione componitur. Qui de pluribus suscipit aliquem, eum quem non suscipit despexit. Sed, tot ac tanti ab omnibus coli non possunt. Iam ergo tunc primo contempsistis, non veriti scilicet ita instituere, ut omnes coli non possent. At enim illi sapientissimi ac prudentissimi maiores, quorum institutis renuntiare non nostris, maxime in persona deorum vestrorum, ipsi quoque impii deprehen-
P. 145. duntur. Mentior, si nunquam censuerat, neque Imperator fanum, quod in proelio vovisset, prius dedicasset, quam senatus probasset: ut contigit M. Aemilio, qui voverat Alburno Deo. Utique enim impiissimum, immo contu-

tu-

tumeliosissimum admissum est, in arbitrio et libidine sententiae humanae locare honorem divinitatis, ut Deus non sit, nisi cui esse permiserit Senatus. Saepe Censores inconsulto populo adsoluerunt, certe Liberum patrem cum sacro suo, Consules Senatus auctoritate urbe non solummodo, verum tota Italia eliminaverunt. Ceterum, Serapem et Isidem et Arpocratem et Anubem prohibitos capitolio Varro commemorat, eorumque statuas a Senatu deiectas, nonnisi per vim popularium restructas. Sed tamen et Gabinius Consul Kalendis Ianuariis, cum vix hostias probaret, prae popularium coetu, quia nihil de Serape et Iside constituisset, potiorem habuit Senatus censuram, quam impetum vulgi, et aras institui prohibuit. Habetis igitur in maioribus vestris, etsi non nomen, attamen sectam Christianam, quae Deos negligit. Horum, si [illegible] saltem integrum honoribus vestris rei esse laesae religionis: sed invenio conspirasse a vobis tam superstitionis quam impietatis profectum. Quanto enim irreligiosiores deprehendemini? Privatos enim Deos, quos Lares et Penates domestica consecratione perhibetis, domestica licentia inculcatis, venditando pignerando pro necessitate ac voluntate. Essent quidem tolerabiliora eiusmodi contumeliae sacrilegia, nisi quod eo iam contumeliosiora, quod medica. P. 146. Sed aliquo solatio privatorum et domesticorum deorum querelae iuvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. Iam primum, quos in hastarium regessistis publicanis subd... ... tis, omni quinquennio inter vectigalia vestra proscriptos addicitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur, conducitur ... sub eadem voce praeconis, eadem exactione quaestoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hae sunt captivitate no-

tae 4) poena; dei vero qui magis tributarii magis sancti; immo qui magis sancti magis tributarii; maiestas constituitur in quaestum, mercatu religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat: exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, pro stipitibus, pro hostiis; venditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; plus denique publicanis cedit, quam sacerdotibus. Non sufficerat vectigalibus deorum contumelia, de contemptu scilicet aestimanda, nec contenti estis deis honorem non habuisse, nisi etiam quemcunque habetis, depretietis aliqua indignitate. Quid enim omnino ad honorandos eos facitis, quod etiam non mortuis vestris ex aequo praebeatis? extruitis deis templa; aeque mortuis

P. 147. templa; extruitis aras deis, aeque mortuis aras; eisdem titulis superscriptis litteras; easdem statuis inducitis formas, ut cuique ars aut negotium, aut aetas fuit; senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, et miles in Marte, et Vulcano faber ferri consecratur. Nihil itaque mirum si hostias easdem mortuis, quas et deis caeditis, eosdemque odores crematis. Quis istam contumeliam excuset, quae ut aut mortuos cum deis deputat; regibus quidem etiam sacerdotia adscripta sunt, sacrique apparatus, ut tensae et currus et solisternia et lectisternia . . . . et ludi. Plane, quoniam illis coelum patet, hoc quoque non sine contumelia Deorum. Primo quidem, quod non decuerit alios eis adnumerari, quibus datum sit post mortem Deos fieri: secundum, quod tam libere atque manifeste coram populo deieraret contemplator Proculus in coelum recepti nisi contemneret quos deieraret, quam ipse, quam ii qui ei deierare permittant: consentiunt enim nisi nihil esse quod deierant, immo insuper et [illegible] prae-

4) captivitatis notae. *Rig. corrigit.*

praemio afficiunt, quia publica contempſerint periurii vindices. Quamquam periurii apud vos unuſquisque purus eſt. Immo iam per deos deierandi periculum evanuit, potiore habita religione per Caeſarem deierandi, quod et ipſum ad offuſcationem pertinet deorum veſtrorum; facilius enim per Caeſarem peierantes punirentur, quam per ullum Iovem. Sed contemptus honeſtior eſt, habens quandam ſuperbiae gloriam; venit enim aliquando P. 148. etiam de fiducia, vel conſcientiae ſecuritate, vel naturali ſublimitate animi. Deriſus vero quanto laſcivior, tanto denotatior ad contumeliae morſum. Recognoſcite igitur quam deriſores inveniamini numinum veſtrorum, non dico quales ſitis in ſacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactatis; de opimis autem et integris, ſupervacui eſui, capitula et ungulas et plumarum ſetarumque praevulſa, et ſi quid domi quoque habituri non fuiſſetis. Omitto quae vulgus aut ſacrilegae gulae videbuntur maiorum prope religionem convenire: atquin doctiſſimi graviſſimi, quatenus gravidas atque prudentia de doctrina proficere credunt, et inreverentiſſimi erga deos veſtros ſemper exiſtunt, nec eis ceſſit literatura, quam ut aut turpia aut vana aut falſa de deis inferat. Ab ipſo exordiar Homero veſtro, eius unda omnis et omne aequor, cui quantum honorem additis, tantum deis veſtris derogaſtis, magnificando qui de eis luſit. Adhuc meminimus Homeri: ille opinor eſt, qui divinam maieſtatem humana conditione tractavit, caſibus et paſſionibus humanis deos imbuens, qui de illis favore diverſis gladiatoria quodammodo paria commiſit: Venerem ſauciat ſagitta humana, Martem tredecim menſibus in vinculis detinet fortaſſe periturum, eadem Iovem pene perpeſſum a coelitum plebe traducit, aut lacrimas eius ſuper Sarpedonem excutit, aut lu-

luxuriantem cum Iunone foedissime inducit,
P.149. commendato libidinis desiderio per commemorationem amicarum. Exinde quis non poëtarum ex auctoritate principis sui in deos insolens, aut vera prodendo, aut falsa fingendo? Et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non aerumnas ac poenas dei praefarentur? Taceo de philosophis, quos superbia severitatis et duritia disciplinae ab omni timore securos, nonnullus etiam afflatus veritatis, adversus deos erigit; denique et Socrates in contumeliam eorum quercum et canem et hircum iurat. Nam etsi idcirco damnatus est, cum poenituerit Athenienses damnationis, discriminatores quoque impenderit, restituitur testimonium Socrati, et possum retorquere, probatum esse ab illo, quod nunc reprobatur in nobis. Sed et Diogenes nescio quid in Herculem ludit; et Romani stili Diogenes Varro trecentos Ioves, seu Iuppiteres dicendum est, sine capitibus inducit. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptates vestras per dedecus deorum administrant. Dispicite apud vos Lentulorum, et Hostiorum sacrilegas venustates, utrum mimos an deos vestros in strophis et iocis rideatis; sed et histrionicas literas magna cum voluptate suscipitis, quae omnem foeditatem designant deorum. Constuprantur coram vobis maiestates in corpore impuro. Famosum et diminutum caput imago cuiuslibet dei vestit. Luget sol filium fulmine extinctum laetantibus vobis: Cybele pastorem suspirat fastidiosum non erubescentibus vobis, et sustinetis Iovis
P. 150. elogia modulari. Plane religiosiores estis in gladiatorum cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum, proinde saltant dei vestri argumenta et historias nocentibus erogandis, aut in ipsis Deis nocentes puniuntur. Vidimus saepe castratum Attin Deum a Pessinunte, et qui vivus cremabatur

tur Herculem induerat. Risimus et meridiani ludi de Deis lusum, quo Dis Pater Iovis frater gladiatorum exsequias cum malleo deducit, quo Mercurius, in calvitio pennatulus, in caduceo ignitulus, corpora exanimata iam mortemve simulantia e cauterio probat. Singula ista, quaeque adhuc investigare quis possit, si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis fastigium adsolant, de contemptu utique censentur, quam eorum qui eiusmodi factitant, quam eorum qui ita suscipiunt. Quare nescio, ne plus de vobis dei vestri quam de nobis querantur . . . . . ex alia parte adulamini, reditis si qua delinquitis, et postremo licet vobis in eos quos esse voluistis, nos vero in totum aversamur.

CAP. XI. Nec tantum in hoc nomine rei desertae communis religionis, sed superductae monstruosae superstitionis. Nam, ut quidam somniastis, caput asininum esse deum nostrum, hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Is enim in quarta historiarum suarum, ubi de bello Iudaico digerit, ab origine gentis exorsus, et tam de ipsa origine quam de nomine religionis ut voluit argumentatus, Iudaeos refert in expeditione vastis in locis aquae inopia laborantes, onagris, qui de pastu aquam petituri aestimabantur, indicibus, fontibus usos evasisse, ita ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem a Iudaeis coli. Inde opinor praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis propinquos eidem simulacro initiari. Atenim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, oblitus affirmationis suae in posterioribus refert, Pompeium magnum Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse, et perscrutatum nihil simulacri reperisse. Ubi ergo is deus fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memorabili, P. 151.

bili, praesertim omnibus praeter sacerdotibus clauso, quo non vererentur extraneum. Si quid ego defendam, professus interim confessionem temporalem omnium in vobis ex pari transferendorum? Credatur Deus noster, asinina aliqua persona. Certe negabitis vos eadem habere nobiscum? Sane vos totos asinos colitis et cum sua Epona, et omnia iumenta, et pecora, et bestias, quae perinde cum suis praesepibus consecratis. Et hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium tantum asinarii sumus. Sed et qui nos crucis antistites affirmat, consecraneus erit noster.

Cap. XII. Crucis qualitas, signum est de ligno: etiam de materia colitis penes vos cum effigie. Quamquam sicut vestrum humana figura est, ita et nostrum propria; viderint nunc liniamenta, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit Dei corpus. Quod
P. 152. si de hoc differentia intercedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, et Ceres Pharia, quae sine forma rudi palo et solo staticulo ligni informis repraesentatur. Pars crucis, et quidem maius, est omne robur, quod de recta statione defigitur. Sed nobis tota crux imputatur, cum antenna scilicet sua, et cum illo sedilis excessu. Hoc quidem vos incusabiliores, qui mutilum et truncum dicastis lignum, quod alii plenum et structum consecraverunt. Enimvero de reliquo integra est religio vobis integrae crucis, sicut ostendam. Ignoratis autem etiam originem istam deis vestris de isto patibulo provenisse. Nam omne simulacrum, seu ligno, seu lapide desculpitur, seu aere defunditur, seu quacunque alia locupletiore materia producitur, plasticae manus praecedant necesse est; plasta autem lignum crucis in primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita et secreta linea crucis situs

tus est. Quod caput emicat, quod spina dirigitur, quod humerorum obliquatio . . . . Si statueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. Huic igitur exordio, et velut statum in argilla desuper intexta paulatim membra complet. Et corpus struit, et habitum quem placuit argillae intus cruci ingerit: inde circino et plumbeis modulis praeparatio simulacri in marmor, in lutum, vel aes, vel quodcunque placuit deum fieri, transmigratur. A cruce argilla; ab argilla Deus; quodammodo transit crux in deum per argillam. Crucem igitur consecratis, a qua incipitur consecratus. Exempli gratia dictum erit, nempe de olivae nucleo, et nuce persici, et grano piperis sub terra temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, in speciem sui generis. Eam si transferas, vel de brachiis eius in aliam subolem utaris, cui deputabitur quod de traduce provenit, non illi grano, aut nuci aut nucleo. Nam cum tertius gradus secundo adscribitur, aeque primo secundus, sic tertius redigitur ad primum transmissus per secundum. Nec diutius super isto argumentandum est, quando naturali praescriptione omne omnino genus censum ad originem refert, quantoque genus censetur, tanto origo convenitur in genere. Si igitur in genere deorum crucum originem colitis, hic erit nucleus et granum primordiale, ex quibus apud vos simulacrorum silvae propagantur. At manifesta iam: victorias ut numina, et quidem augustiora quanto laetiora, veneramini Con . . . . . . one quid melius extollant, cruces erunt intestina quodammodo tropaeorum. Itaque in victoriis et cruces colit castrensis religio, signa adorat, signa deierat, signa ipsi Iovi praefert. Sed ille imaginum suggestus, et totius auri cultus, monilia crucum sunt. Sic etiam in cantabris atque vexillis, quae non minore sancti-

ctita-

ctitate militia custodit, siphara illa vestes cru- cum sunt. Erubescitis, opinor, in cultas et nudas cruces colere.

P. 154. Cap. XIII. Alii plane humanius, solem Christianum Deum aestimant; quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem, vel die solis laetitiam curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam coelestia ad solis initium labra vibratis. Vos certi estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis; et ex diebus ipsum praelegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi, sabbata, et coena pura, et Iudaici ritus lucernarum, et ieiunia cum azymis, et orationes litorales, quae vtique aliena sunt a diis vestris. Quare, vt ab excessu revertar, qui solem et diem eius nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem, non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.

Cap. XIV. Nova iam de deo nostro fama suggessit. Adeo nuper quidam perditissimus in ista civitate, etiam suae religionis desertor, solo detrimento cutis Iudaeus, utique magis post bestiarum morsus, ad quas se locando quotidie toto iam corpore decutit, cum incedit picturam in nos proposuit sub ista proscriptione, ONOCHOETES. Is erat auribus canteriorum, et in toga, cum libro, altero pede ungulato; et credidit vulgus Iudaeo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostrae? Itaque in tota civitate Ono-
P. 155. choetes praedicatur. Sed et hoc tamque hesternum, et auctoritate temporis destitutum, et qualitate auctoris infirmum, libenter excipiam studio retorquendi. Videamus igitur,

an

an hic quoque nobiscum deprehendamini. Neque enim interest qua forma, dum deforma simulacra caremus. Sunt penes vos et canino capite, et leonino, et de bove, et de ariete et hirco cornuti dii, caprigenae, vel anguini, et alites planta, fronte et tergo. Quid itaque nostrum unicum denotatis?

CAP. XV. Plures Onochoetae penes vos deprehenduntur; si in deis aequalitate concurrimus, sequitur ut sacrificii vel sacri quoque inter nos diversitas nulla sit, ut ex alia specie comparationis satis fiat. Nos infanticidio litamus sive initiamus? Vos, si de memoria abierunt quae caede hominis, quaeque infanticidiis transegisse, recognoscetis suo ordine: nunc enim differimus pleraque, ne eadem videamur ubique retractare. Interim, ut dixi, ex alia parte non deest adaequatio: nam etsi nos aliter, tamen non aliter vos quoque infanticidae, qui infantes editos enecantes legibus quidem prohibemini, sed nullae magis leges tam impune, tam secure sub omnium conscientiae unius ae . . . . tabellis eluduntur. Sed nec eo distant, si vos non ritu sacri, neque deo necatis. Atquin in hoc asperius, quod frigore et famae, aut bestiis . . . . tis, aut longiore in aquis morte demergitis. At et si quo . . . . dissimilius penes vos sit, eo addicite, quo vestra pignora ex . . . . s, et supplebitur. Immo superacervabitur in vobis quidquid . . . . ratione defecerit. Sed de ea impietatis hostia dicimur, . . . dum ita quoque in vobis recognoscitur, ubi opportunius positum est, non multo secernimur a vestra voracitate; si illa impudica est, nostra vero crudelis, coniungimur si forte natura, qua semper saevitia cum impudicitia concordat. P. 156.

CAP. XVI. Quamquam quid minus, immo quid non amplius facitis? parum scilicet huma-

maris visceribus inhiatis, quia vivos et puberes devoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quoniam futurum sanguinem elicitis? parum infante vescimini, quia infantem totum praecoquum perhauritis? Ventum est ad horam lucernarum, et caninum ministerium, et ingenia tenebrarum. Quo in loco metuo ne cedam. Quid enim tale in vobis detinebo? Verum iam laudate consilium incesti verecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, ne aut lucem, aut veram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum existimavimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus: quodcunque enim facimus, si volumus suspicamur. Ceterum incesta vestra pro sua libertate et luce omni, et nocte omni, et tota coeli conscientia fruuntur, quodque felicius proveniat cum, palam miscеatis incesta toto conscio coelo, soli ipsi ignoratis: nos vero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. Plane Persae, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere fiunt. Sed et Mace-
P. 157. dones id quod probaverunt, palam est factitare, siquidem cum primus scenam eorum Oedipus intravit trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt: tragoedus consternatus, retracta persona: nunquid, ait, domini, displicui vobis? responderunt Macedones: immo tu quidem pulchre. Aut scriptor vanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit; atque exinde alter ad alterum, ΕΛΑΥΝΕ, dicebat, ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΗΤΕΡΑ. Sed, una vel alia gens quantula macula totius orbis? nos enim omnem infecimus solem, omnem polluimus oceanum! Date igitur aliquam nationem vacantem ab eis, quae omne hominum genus ad incestum trahunt. Si qua gens concubitu ipso et aetatis ac sexus necessitate, ne dixerim libidine et luxuria caret, ea erit quae carebit

in-

incesto; si qua ab humana conditione privata quadam natura remota est, ut neque ignorantiae, neque errori, neque casui opposita sit, ea erit quae sola Christianis respondere constantius possit. Respicite igitur luxuriatu inter errores et ventos fluctuantem, si desunt populi, quos ad hoc sceleris incursent lata vada et aspera erroris. Inprimis, cum infantes vestros alienae misericordiae exponitis, aut in adoptionem melioribus parentibus, obliviscimini quanta materia incesti subministratur, quanta occasio casibus aperitur? Plane ex aliqua disciplina severiores, aut certo respectu eiusmodi eventuum a libidine temperatis, quocunque loco domi aut peregre, ut non dispersio seminum, et saltus ubique luxuriae nescientibus filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes, aut alii . . . . . incursent, quando etiam aetatum moderatio libidine exclusa sit. Quotcunque adulteria, quotcunque stupra, quotcunque publicatae libidinis . . . . sive statino vel ambulatorio titulo, tot sanguinis mixtiones, tot compagines generis, tot indetraduces ad incestum; unde adeo mimis et comoedis argumentorum venae fluunt; unde ista quoque, talis ante tragoedia, erupit. Fusciano praefecto urbi, iudicata punitione reatus, fortuita negligentia comitata ultra ianuam progressus iter; praetereuntibus tractus domo excidit. Graeculus (vel a limine) Graeculo more captaverat (intrans.) Inde mutatus Asiae aetate Romam in venalicio refertur. Emit imprudens pater, et utitur Graeco. Dehinc, ut vestra, adolescentem dominus in agrum et vincula legat. Illic iam dudum paedagogus et nutrix poenas dabant. Repraesentatur eis tota caussa, referunt invicem exitus suos. Illi, quod alumnus in pueritia periisset. Ille, se quoque a pueritia perisse. Ceterum, eodem eventu Romae natum honesta domo. Forsitan P.158.

tam et signa quaedam retexuerit. Igitur, Dei voluntate, ut tanta seculo macula exprobraretur, spiritus de die concutit: tempora cum aetate respondent, aliquid et oculi de lineamentis recordantur, proprietates nonnullae in
P. 159. corpore recensentur. Dominos, immo iam parentes, tantum prolatae inquisitionis diligentia impellit. Investigatur *venaliciarius*, infeliciter invenitur. Revelato scelere, parentes sibi laqueo medentur. Bona filio male superstiti praefectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendium stupri et incesti. Satis erat unum istud exemplum publicae erubescentiae eiusmodi scelerum delitescentium in vobis. Nihil semel evenit in rebus humanis, semel plane erui potest. De sacramentis nostrae religionis opinor intentatis. Et sunt paria vestris etiam non sacramentis.

CAP. XVII. De obstinationibus vero, vel praesumtionibus, si qua proponitis, ne istae quidem ad communionem comparationis absistunt. Prima obstinatio est, quae secunda ab eis religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod irreligiosi dicamur in Caesares, neque imagines eorum repropitiando, neque genios deierando hostes populi nuncupamur. Ita vero sit, cum ex vobis nationibus quotidie Caesares, et Parthici, et Medici, et Germanici. Hoc loco Romana gens viderit, in quibus indomitae et extraneae nationes. Vos tamen de nostris adversus nostros conspiratis. Agnoscimus sane Romanam in Caesares fidem. Nulla unquam coniuratio erupit, nullus in senatu, vel in palatiis ipsis sanguinis Caesaris notam fixit. Nulla in provinciis affectata maiestas. Adhuc Syriae cadaverum odoribus spirant. Adhuc Galliae Rhodano suo non lavant. Sed
P. 160. omitto vesaniae crimina, quia nec ista Romanum nomen admittunt. Vanitatis sacrilegia con-

conveniam, et ipsius vernaculae gentis irreverentiam recognoscam, et festivos libellos, quos statuae sciunt, et illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta, quae circi sonant. Si non armis, saltem lingua semper rebelles estis. Sed aliud opinor est, non iurare per genium Caesaris. Dubitatur enim de periuris iure, cum ne per Deos quidem vestros ex fide deieretis. Sed non dicimus Deum imperatorem, super hoc enim, quod vulgo aiunt, sannam facimus.

CAP. XVIII. Immo qui deum Caesarem dicitis, et deridetis, dicendo quod non est; et male dicitis, quia non vult esse quod dicitis: mavult enim vivere, quam Deus fieri. Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis. Quod neque gladios, neque cruces, neque bestias vestras, non ignem, non tormenta, ob duritatem ac contemptum mortis, animo recusemus. At enim haec omnia apud priores maioresque vestros non contemni modo, sed etiam magna laude pensari ac virtute didicerunt. Gladius quot et quantos viros voluntarios? piget prosequi. Crucis vero novitatem numerosae abstrusae Regulus vester libenter dedicavit. Regina Aegypti bestiis suis usa est. Ignes post Carthaginensem feminam Asdrubale marito in extremis patriae constantiorem docuerat invadere ipsa Dido. Sed et tormenta mulier Attica fatigavit tyranno negans postremo, ne cederet corpus et sexus, linguam suam pastam expuit, totum eradicatae confessionis ministerium. Sed vestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. Destruite nunc gloriam maiorum, quo nos quoque destruatis. Contenti estote detrahere etiam laudi parentum ad praesens ne nobis locum detis. De his forsitan et temporum qualitas robustioris antiquitatis exegerit ingenia du- P. 161.

duriora, at nunc tranquillitas pacis, et ingenia mitiora, et mentes hominum etiam in extraneos. Ergo, inquitis, veteribus vos comparate; nobis necesse est in vobis odio prosequi quod a nobis non probatur; quia nec invenitur in nobis. Respondete igitur ad singulas species. Non eadem voce exempla deposco. Si contemptu scilicet mortis gladius de maioribus fabulas fecit, utique non vitae amore gladio vos ad lanistas auctoritatis, sed mortis nomen militiae datis. Si feminae alicui de bestiis famosa mors est, medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. Si crucem, configendi corporis machinam, nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit, attamen iam ignis contemptus evasit, ex quo se quidam proxime vestiendum incendiali tunica ad certum usquequaque locum auctoravit. Si flagris mulier insultavit, hoc quoque proxime inter venatorios ordine transcurso remensus est, ut taceam de Laconica gloria.

P. 162. CAP. XIX. Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum; quae si vobiscum communicamus, superest deridenda personarum conferamus: quamquam de persuasionibus omnis obstinatio nostra praestruitur; mortuorum enim praesumimus resurrectionem. Spes resurrectionis, fastidium est mortis. Ridete igitur quantumlibet stupidissimas mentes, quae moriuntur ut vivant, sed quo facilius rideatis, et resolutius decachinnetis, arrepta spongia, vel interim lingua delete literas interim vestras, quae similiter asseverant animas in corpora redituras. Attamen quanto acceptabilior nostra praesumtio est, quae in eadem corpora redituras defendit? vobis autem quanto vanius traditum est, hominis spiritum in cane, vel mulo, aut pavone rediturum? Item, iudicium annuntiamus a

a Deo pro cuiusque meritis post interitum destinatum. Id vos Minoi et Radamantho adscribitis, iustiore interim Aristide recusato. Eo iudicio iniquos aeterno igni, pios et insontes amoeno in loco dicimus perpetuitatem transacturos. Apud vos . . . . quoque Pyriphlegethontis et Elysii non alia conditio disponitur. Nec Mythici ac Poëtici soli talia canunt, sed et Philosophi de animorum reciprocatione, et iudicii distributione confirmant. Quoniam igitur usque, iniquissimae Nationes, non agnoscitis, immo insuper exsecramini vestros, si nihil inter vos diversitas habet, si unum et eidem sumus. Quia non odistis quod estis, P. 163. date dextras potius, compingite oscula, miscete complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, coniurati cum coniuratis, obstinati et vani cum aequalibus. Pariter deorum numina laesimus, pariter indignationem eorum provocamus. Habetis et vos tertium genus, etsi non de tertio ritu, attamen de tertio sexu. Illud aptius de viro et femina, viris et feminis iunctum. Aut nunquid ipso vos collegio offendimus? Solet aequalitas aemulationis materiam subministrare. Sic figulus figulo, faber fabro invidet. Immo iam de fine simulata confessio redigit conscientiam ad veritatem, et ad constantiam veritatis, (nam omnia ista in nobis solis erunt, et a nobis solis revincuntur quibus inlata sunt;) agnitione scilicet diversae partis, unde scientia instructa et consilium inspirat, et iudicium gubernat. Vestra denique sententia est, ne causam quis iudicet, nisi duobus auditis. Quod in nobis solis negligitis, naturae vitio satisfacitis, ut quae in nobis non refutetis, in aliis . . . . tis, aut quorum reatum in vobis memineritis, ea in alios iactetis . . . . opere occupatiores eritis, in extraneos casti, in vosmetipsos incesti; exer-

exerciores foris, subiecti domi. Haec est iniquitas, ut gnari ab ignaris, absoluti a reis iudicemur. Auferte stipulam de oculo vestro, aut trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis. Emendate vosmetipsos prius,
P. 164. ut Christianos puniatis: nisi quod emendaveritis non punietis, immo eritis Christiani; immo si fueritis Christiani, eritis emendati. Discite quod in nobis accusetis, et non accusabitis. Recognoscite quid in vobis non accusetis, et accusabitis. Patet etiam hinc vobis, quantum aperire potuerimus, e paucis istis libellulis, erroris inspectio, et veritatis recognitio. Damnate veritatem, sed inspectam si potestis, et probate errorem, sed repertum si putatis. Quod si praescribitur vobis, errorem amare, et odisse veritatem; cur quod amatis et oditis, non noveritis?

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI AD NATIONES, LIBER SECUNDUS.

P. 165. Cap. I. Nunc de deis vestris, miserandae Nationes, congredi vobiscum defensio nostra desiderat, provocans ipsam conscientiam vestram, ad censendum, an vere Dei, ut vultis, an falso, ut scire non vultis. Haec enim materia est erroris humani, per artificem eius,

ne

ne ignorantia erroris . . . . quo magis rei sitis. Patent oculi, nec vident; hiant aures, nec audiunt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit. Denique, si tantam perversitatem una praescriptione discuti liceret, in expedito esset nuntiatio, cum omnes istos deos ab hominibus institutos, non . . . . hinc excidere fidem verae divinitatis, quo nihil utique aliquando coeptum divinum videri iure possit. Sed enim multa sunt, quibus teneritas conscientiae obduratur in callositatem voluntarii erroris. Ingenti manu veritas obsidetur, at ipsa de sua virtute secura est. quidni? quoscunque vult de ipsis adversariis socios protectoresque sibimet assumit, et omnem illam expugnatorum multitudinem prosternit. Adversus haec igitur nobis negotium est, adversus institutiones maiorum, auctoritates receptorum, leges dominantium, argumentationes prudentium; adversus vetustatem, consuetudinem, necessitatem; adversus exempla, prodigia, miracula, quae omnia adulterinam istam divinitatem corroboraverunt. Quare secundum vestros commentarios, quos ex omni theologiae genere cepistis, gradum conferens, quoniam maior in huiusmodi penes vos auctoritas literarum, quam rerum est, elegi ad compendium Varronis opera, qui rerum divinarum ex omnibus retro digestis commentatus, idoneum se nobis scopum exposuit. Hunc si interrogem, qui insinuatores deorum? aut philosophos designat, aut populos, aut poëtas. Triplici enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, quod philosophi retractant; aliud mythicum, quod inter poëtas volutetur; tertium gentile, quod populi sibi quique adoptaverunt. Igitur cum philosophi physicum coniecturis concinnarint, poëtae mythicum de fabulis traxerint, populi gentile ultro praesumpserint, ubinam veritas col-

P. 166.

locanda? in coniecturis? sed incerta conceptio est; in fabulis? sed foeda relatio est; in adoptionibus? sed passiva et municipalis adoptatio est. Denique apud philosophos incerta, quia varia; apud poetas omnia indigna, quia turpia; apud populos passiva omnia, quia voluntaria. Porro divinitas, si veram retractes, ea definitione est, ut istud neque argumentationibus incertis colligatur: neque fabulis indignis contaminetur, neque adoptionibus passivis iudicetur, haberi enim debet, sicut est,
P. 167. certa, integra, communis, quia scilicet omnium. Ceterum, quem Deum credam, quem suspicio aestimavit, quem historia iactavit, quem civitas voluit? Dignius multo neminem credam, quam dubitandum, aut pudendum, aut adoptivum.

Cap. II. Sed physicorum auctoritas philosophorum, ut mancipium sapientiae patrocinatur. Sane mera sapientia philosophorum, cuius infirmitatem prima haec contestatur varietas opinionum, veniens de ignorantia veritatis. Quis autem sapiens, expers veritatis, qui ipsius sapientiae ac veritatis patrem et dominum Deum ignoret. . . . . divina alias enuntiatio Salomonis, Initium, inquit, sapientiae, metus in Deum. Porro timoris origo, notitia est; quis enim timebit quod ignorat? Ita qui Deum timuerit, omnium notitiam et veritatem adsecutus, plenam atque perfectam sapientiam obtinebit. Hoc autem philosophiae non liquido successit. Licet enim per curiositatem omnimodae literaturae inspiciendae, divinis quoque scripturis ut antiquioribus possint videri incursasse, et inde nonnulla dempsisse, cum tamen . . . . nt, probant sese aut omnia despexisse, aut non omnibus . . . . nam et alias veritatis simplicitas per scrupulositatem . . . . ve fide nutat; et ita accedente libidi-

bidine gloriae ad proprii ingenii opera mutasse, per quod incertum abiit etiam quod invenerant, et facta est argumentationum inundatio, de stillicidio uno atque alio veritatis; invento enim solummodo eo, non ut invenerunt, exposuerunt, ut de qualitatis eius et de natura, et iam de sede disceptent. Platonici quidem, curantem rerum, et arbitrum, et iudicem. Epicurei, otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem, positum vero extra mundum, Stoici: intra mundum, Platonici, quem non penitus admiserant, neque nosse potuerunt, neque timere, nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiae, id est, metu in Deum. Extant testimonia tam ignoratae quam dubitatae inter philosophos divinitatis. Diogenes consultus, quid in coelis agatur? Nunquam, inquit, ascendi. Item, an Dei essent? Nescio, inquit, nisi ut sint expedire. Thales Milesius, Croeso sciscitanti, quid de deis arbitraretur? post aliquot deliberandi commeatus, nihil renunciavit. Socrates ipse deos istos quasi certus negabat. Idem Aesculapio gallinaceum secari quasi certus iubebat. Et ideo cum tam incerta et inconstans definiendi de Deo philosophia deprehenditur, quem potuit . . . . . re eius, quem non liquido tenebat, determinare? De mundo . . . . . dicimus. Hunc enim physicum theologiae genus cogunt: q . . . . ta deos tradiderunt, ut Dionysius stoicus trifariam deos dividat unam vult speciem; quae in promptu sit, ut solem, lunam . . . . aliam, quae non compareat, ut Neptunum reliquam, quae de hominibus ad divinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphiaraum. Aeque Arcesilaus trinam formam divinitatis ducit Olympios, Astra, Titaneos; de Coelo et terra ex his, Saturno et ope Neptunum, Iovem, et Orcum, et ceteram successionem. Xenocrates Academicus bi-

P. 168.

P. 169.

bifariam facit, Olympios et Titanios, qui de coelo et terra. Aegyptiorum plerique quatuor deos credunt, solem et lunam, coelum ac terram. Cum reliquo igni superno deos ortos Democritus suspicatur, cuius instar vult esse naturam Zeno. Unde et Varro ignem mundi animum facit, ut perinde in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Atqui vanissime. Nam cum est, inquit, in nobis, ipsi sumus; cum exivit, emorimur. Ergo et ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

Cap. III. His ita expeditis, videmus physicum istud ad hoc subornatum, ut deos elementa contendat, cum his etiam alios deos natos alleget: Dei enim nonnisi de deis nascerentur, quos quoniam in mythico apud poëtas plenius suo loco examinabimus, tamen quod de ipsis interim retractandum est, quod ad praesentem speciem facit, simul et de praesenti specie ad ipsos . . . an ostensuri sumus, deos nullo modo videri posse qui de elementis nati dicuntur, ut iam hinc praeiudicatum sit, deos elementa non esse, cum qui de elementis nati dicuntur, dei non sunt: aeque demonstrando, orta deos non esse, ad illam agnatorum speciem praestruemus recte non esse defendi, quorum parentes: id est elementa dei non sunt. Scitum, Deum e Deo nasci, quemadmodum de non Deo non Deum. Igitur, quod elementa contineat mundus iste, ut summaliter tractem de universitate, partibus eius praeministrans; nam quae conditio eius, eadem utique erit et elementorum et membrorum, P. 170. aut ab aliquo institutus sit, necesse est, qua Platonis humanitas: aut a nullo, qua Epicuri duritia. Et si institutus est, habendo initium habebit et finem, ita quod aliquando non fuit ante initium, et quandoque non erit post finem,

nem, non capit utique videri Deus, carens substantia divinitatis, id est aeternitate, quae sine initio et fine censetur. Si vero institutus omnino non est, ac propterea Deus habendus; quod ut Deus neque initium, neque finem sui patitur, quomodo quidam assignant elementis, quae deos volunt, generationem, cum Stoici negent quicquam Deo nasci? Item, quomodo volunt, quos de elementis natos ferunt, deos haberi, cum Deum negent nasci? Itaque quod mundi erit, hoc elementis adscribetur, coelo dico, et terrae, et sideribus, et igni, quae deos et deorum parentes adversus negatam generationem Dei et nativitatem frustra credi proposuit Varro. Et qui Varro indicaverat animalia esse coelum et astra. Quod si ita est, etiam mortalia sint necesse est, secundum animalis formam: nam etsi immortalem constat animam, ipsi hoc soli licebit, non etiam illi cui adnectitur, id est corpori. nemo autem negabit mortale corpus esse, cum et contingamus ea, et contingamur ab eis; certa corpora ex illis decidere videamus. Ergo si animalia deposita ratione animae, qua corporum conditio, mortalia, non utique, dii elementa. Et tamen unde animalia Varroni videntur elementa? Quoniam moventur. Ac, ne ex diverso proponatur, multa alia moveri, P. 171. ut rotas, ut plaustra, ut machinas ceteras, ultro praevenit dicens, eo animalia credita, quod per semetipsa moverentur, nullo extrinsecus apparente motatore eorum aut minatore, sicut apparet qui rotam compellit, et plaustra volvit, et machinam temperat. Igitur nisi animalia, non mobilia per se. Porro allegans, quid non appareat, ostendit quid quaesisse debuerat, id est, artificem et arbitrum motus; neque enim statim non est, quod quia non videmus, non credimus esse. Immo eo altius investigandum est, quod non videatur, ut quod

quod videatur quale sit scire possimus. Alioquin si tantum ea quae comparent, deo esse creduntur quia comparent, quomodo deos etiam eos recipitis, qui non comparent, si autem videntur esse qui non sunt, cur non sint et qui non videntur? Motatorem dico coelestium rerum. Sint ergo et animalia, quia mobilia per se, etiam mobilia per se quia non per alium; tamen illa non statim dei, quia animalia, ita nec ideo quia per se mobilia; aut quid vetat universa animalia, ut mobilia per se, deos haberi? . . . . lia sane vanitate Aegyptiis licet.

Cap. IV. Aiunt quidam propterea deos fuisse appellatos, quod θέειν et σείεσθαι procurrere ac motari interpretatio est. Sane vocabulum istud non est alicuius maiestatis; a cursu enim et motu, non ab divinitatis denominatione formatum est. Sed cum etiam ille unus Deus quem colimus, Θεὸς cognominetur, nec tamen aut motus ullus aut cursus eius appa-
P. 172. reat, quia nec visibilis cuiquam sit, palam est, ut vocabulum istud . . . . sumptum propriumque, quia se nativum, divinitatis inventum . . . . . interpretationis eius astutia, verisimilius est non a cursu et motu Θεοὺς dictos, sed de appellatione veri Dei mutuatum, uti quos aeque deos excudissetis, Θεοὺς cognominaretis. Denique quam ita sit, probatio suppetit, cum etiam universos deos vestros, in quibus nullius cursus aut motus officium denotatur, Θεοὺς communiter appelletis, itaque si aeque Θεοὺς aeque immobiles, disceditur vocabuli interpretatione pariter, et divinitatis opinione. quae a cursu et motu modulata rescinditur. Quodsi nomen istud proprium divinitatis, et simplex, nec interpretatorium in illo Deo reprehensum, in cetera quae deos vultis, docete etiam qualitatis inter illos esse consortium, ut

ut iure consistat collegium nominis communione substantiae. Porro Θεὸς ille iam hoc solo, quod non sit in promptu, vacat a comparatione eorum quae in promptu sunt et visui et sensui, sed sensui satis quod est testimonii ad diversitatem occulti et manifesti renuntiatio; si elementa palam proposita omnibus? si contra Deus, nemini, quomodo poteris ex ea parte quam non vidisti quae vides congredi? Cum ergo non habes coniungere sensu . . . . ratione, quid vocabulo coniungis, ut coniungas etiam potestate? Ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a Deo separat, vel eum per illam, tamquam mel per favos transisse dicit. Itaque materia et deus duo vocabula, duae res. Pro discrimine vocabulorum etiam res separantur, etiam materiae conditio vocabulum sequitur. Quodsi materia non est, quia sic et appellatio praescribit, quomodo quae sunt in materia, id est elementa, Dei habebuntur, cum membra a corpore aliq . . . . esse non possint? Sed quid ego cum argumentationibus physiologicis? S . . . . ascendere debuit de statu mundi, non in incerta descen . . . . . lo platonica forma quadratum eum angulatumque com . . . . do circino rotunda ita collegit, quod sine capite solum credi laborat. Sed Epicurus qui dixerat, quae super nos, nihil ad nos, cum et ipse coelum inspicere desiderat, solis orbem pedalem deprehendit. Adhuc scilicet frugalitas et in coelis agebatur. Denique ut ambitio profecit, etiam sol aciem suam extendit, ita illum orbem maiorem Peripatetici denotaverunt. Oro vos, quid sapit coniecturarum libido? Quid probat tanta praesumptione asseverationis otium affectatae morositatis eloquii artificio adornatum? Merito ergo Milesius Thales dum totum coelum examinat et ambulat oculis, in puteum cecidit . . . . r, multum inrisus Aegyptio illi: In P. 17

terra,

terra, inquit, nihil perspiciebas, coelum tibi speculandum existimas? Itaque casus eius per figuram . . . . s notat, scilicet eos qui stupidam exerceant curiositatem . . . . naturae, quam prius in artificem eius et praesidem, in vacuum . . . . n dum habituros.

Cap. V. Quin ergo ad humaniorem aliquanto . . . . imur opinionem, quae de communi omnium sensu et simplici cog . . . . deducta videatur? Nam et Varro meminit eius,
P. 174. creditam praeterea dicens elementorum divinitatem, quod nihil omnino sine suffragio illorum gigni, ali, provehi possit ad vitae humanae et terrae sationem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum temperamento, quo habitatio ista mundi circulorum conditionibus foederata praestatur, nisi quod hominum incolatui denegavit enormitas frigoris aut caloris. Itaque deos credi. Solem, qui diei de suo cumulet, fruges caloribus, p . . . . et annum stationibus servet: Lunam, solatium noctium patrocinium mensium gubernaculis. Item sidera signacula quaedam temporum ad mutationem notandorum. Ipsum denique coelum, sub quo omnia; terram, super quam omnia, et quicquid illorum inter se ad commoda humana conspirat. Nec tantum beneficiis fidem divinitatis elementis convenire, sed etiam de diversis quae tanquam de ira et offensa eorum incidere soleant, ut fulmina, ut grandines, ut ardores, ut aurae pestilentes: item diluvia: item hiatus motusque terrarum. Et iure credi deos, quorum natura honoranda sit in secundis, metuenda sit in adversis: domina scilicet iuvandi et nocendi. Porro, si ita sentiuntur in . . . . conversatione, non perinde rebus, ipsis quibus iuvantur, sive laeduntur, aut gratias referunt, aut querelas intendunt:

sed

ſed his ſub quorum ducatu et poteſtate operatio rerum decurrit. Nam in voluptatibus veſtris non tibiae aut citharae coronam ad praemium adiudicatis, ſed artifici, qui tibiam et P. 175. citharam ſuavitatis temperet vi. Aeque, cum quis valetudine male eſt, non lanis, nec antidotis, aut malagmatis ipſis gratiam meminiſtis; ſed medicis, quorum opera atque prudentia remedia proveniunt. Item in adverſis qui ferro ſauciantur, non gladium ipſum aut lanceam accuſant; ſed hoſtem vel latronem. Et quos . . . . . tegulas aut imbrices arguunt, ſed vetuſtatem: ſicut et naufragi non petris et fluctibus imputant, ſed procellas. Merito. Certum enim eſt, quodcunque eſt, ei adſcribendum, non per quod fit; ſed a quo fit, quia is eſt caput facti, qui et ut fiat, et per quid fiat, inſtituit. Et ſunt in omnibus rebus tres tituli iſti, quod eſt, per quod eſt, et a quo eſt; quia prius eſt, qui quid velit fieri, et quod poſſit, inveniri. Et ita recte in ceteris agitis, auctorem conſiderantes. At in phyſicis contra naturam regula veſtra, qua in ceteris ſapientiam iudicatis, auferendo ſummum gradum auctoris; et quae fiunt, non a quo fieri, ... ita credere contingit elementorum poteſtates et ar . . . . eſſe, quae ſunt ſervitutes et officia. Non in iſta inveſtigatione ali . . . . us artificis intus et domini, ſervitutis autem non tendimus elementorum, ... operis eorum quas facis poteſtatis. Sed Dei non ſerviunt: ea igitur quae ſerviunt, Dei non ſunt. Aut doceant vulgo fieri ut de licentia paſſivitatis libertas approbetur; de libertate, dominatio; de dominatione, divinitas intelligatur. Nam ſi omnia haec ſuper nos certis curriculis, legitimis decurſibus, propriis ſpatiis, aequis P. 176. vicibus ſub legis inſtar conſtituta volvendis temporibus, et exercendis temporum ducatibus occurrere meminerunt, ... ex ipſa obſer-

servatione conditionum suarum, et fide operum et instantia . . . . et cura demutationum, memoria reciprocatorum, aliquam dominationem sibi praeesse persuadeant vobis, cui apparere videatur universa negotiatio mundialis perveniens ad humani generis utilitatem et . . . . vem? Non enim potest dicere, ea sibi agere ista, ac sibi curare, nec quicquam hominum causa disponere, cum propterea defendas elementis divinitatem, quod ab aliis aut iuvari te, aut laedi sentiás: nam si sibi praestat, nihil eis debes.

Cap. VI. Age iam, conceditisne divinitatem non modo non serviliter currere, sed inprimis integre stare, neque minui, neque intercipi, neque corrumpi debere. Ceterum abiit omnis felicitas eius, si quid patitur unquam. Ecce autem et astrā intercidunt, et intercidisse se attestantur. Confitetur et luna quantum amiserit, cum resumit. Iam maiora eius detrimenta soletis in aquae speculo considerare: ut nihil amplius ullam . . . . credam quod magi norunt. Ipse etiam sol saepe defectione tentatus est. Fingite quaslibet rationes coelestium casuum, non volet Deus aut minor fieri, aut esse desinere. Viderint igitur humanae doctrinae patrocinia, quae coniectandi artificio sapientiam mentiuntur et veritatem. Nam alias natura sic est, ut qui melius dixerit, hic verius dixisse videatur: non qui verius, is melius.

P. 177. Cap. VII. Ceterum cui res examinabitur, verisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi, quam ultro . . . . igitur non deos, quae sub aliquo. At si in isto erratur, melius est simpliciter, quam ut physici, diligenter. Sed enim si ad mythic . . . . tes, melius iam in physico mortalitas errat, eis divinitatem ad-

scri-

scribendo, quae super hominem putat situ, et vi, et magnitudine et divinitate sentiri: quod enim super hominem, credas Deo proximum. Ceterum ut ad mythicum transeamus, quod poëtis deputatur, nescio an tantum, ... mediocritati nostrae, an tanti de documentis divinitatis conf. . . . . ut Mopsus Africanus, et Boeotus Amphiaraus. Delibanda enim nunc est species ista, cuius suo loco ratio reddetur. Interim, hos certe homines fuisse, vel eo palam est, quod non constanter deos illos, sed heroas appellatis. Quid ergo contendimus? si addicenda mortuis divinitas erat non utique talibus. Ecce vos, cum eadem licentia praesumptionis sepulcris regum vestrorum coelum infamatis, nonne probatos quosque iustitia, virtute, pietate, et omni bono, eiusmodi consecrationis solatio honestatis contenti pro talibus etiam inrideri peierantes. At e contrario impios, turpes etiam pristinis humanae gloriae praemiis aufertis, decreta eorum et titulos lancinatis, imagines detrahitis, monetam repercutitis. Ille autem conspector omnium, comprobator, imo largitor bonorum, tantae indulgentiae suae ordinationem vulgo prostituet, et plus diligentiae atque iustitiae hominibus licebit in distribuendis divinitatibus sapere? Mundiores erunt regum et principum comites quam summi Dei? Atquin horretis et aversamini, vagos, exules, ... debiles, sordide natos, inhoneste institutos. Contra incestos, adulteros, raptores, parricidas etiam legibus exerendis. Ridendum an irascendum sit, tales deos credi, quales homines esse non debeant? sed enim in isto mythico genere, quod poetae ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem, et pudoris defensionem. Nam quotiens mise . . . ., turpia, vel atrocia deorum exprobramus, allegationem poeti . . . . . e ut fabulosa defenditis? P. 178.

quo-

quotiens ultro siletur de eiusmodi poetica; non modo non horretis sed insuper honoratis, utque in necessariis artibus habetis. Denique per hanc initiatricem literaturae ingenuitatis studia producitis. Criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit; ipsum Homerum sane coronatum civitate pellendum. At cum excipiatis illos et retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis vestris? Igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? si ideo colitis, quia non creditis poetis, cur laudem mendacibus fertis, nec cavetis ne offendatis eos, quorum detrectatores honoratis? Sane fides a poetis non exigenda. Nonne qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? Quid ergo novi, si qui homines fuerint, humanis aut casibus, aut criminibus, aut fabulis polluuntur? Non creditis poetis, cum de relationibus eorum etiam
P. 179. sacra quaedam disposueritis? Cur rapitur sacerdos Cereris si non tale Ceres passa est? Cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit, cur Ideae masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adolescens libidinis frustratae dolore castratus est? Cur Herculeum polluctum mulieres Lanuvinae non gustant, si non mulierum causa p . . . . Mentiuntur sane poetae! sed non ideo quod talia gesserint . . . . homines quas defuerint necquod divinas adscripserint fo . . . . divinitatis, cum interim vobis credibilius visum est deos fuisse, sed non tales? quam tales, sed non deos.

Cap. VIII. Superest gentile illud genus inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia veritatis, docet privata notitia. Deum ergo existimo ubique notum, ubique praesentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demerendum. At enim cum illi quoque quos totus orbis communiter colit,

colit, excidant probationi verae divinitatis; quanto magis isti, quos ne ipsi quidem municipes sui norunt. Nam quae idonea auctoritas praecucurrit eiusmodi theologiae, quam etiam fama destituit. Quanti sunt qui norint visu vel auditu Atargatin Syrorum! Coelestem Afrorum: Varsutinam Maurorum: Obodan et Dusaren Arabum: Belenum, Norium: vel, quos Varro ponit, Casiniensium Deluentinum, Narniensium Visidianum, Atheniensium Numentinum: Aesculanorum Anchariam, et quam Praeverim: Vulsiniensium Nortiam quorum ne nominum quidem dignitas humanis cognominibus distat. Satis rideo etiam deos decuriones cuiusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur. Haec libertas adoptandorum deorum, quousque profecerit, Aegyptiorum superstitiones docent, qui etiam bestias privatas colunt, p . . . . crocodilos et anguem suum. Parum est, si etiam hominem consecrarunt. Illum dico, quem non iam Aegyptus aut Graecia, verum totus orbis . . . . Afri iurant; de cuius statu quid coniici potest apud nostras literas ut verisimile videtur positum est. Nam Serapis iste quidam olim Ioseph . . . . fuit de genere sanctorum, iunior inter ceteros fratres, sed excellior . . . . ab iisdem fratribus per livorem venum in Aegyptum datus, serviebat in familia regis Aegyptiorum Pharaoe a regina minus pudica desideratus: sed quia non obsequebatur, e contrario ab eadem delatus, a rege in carcerem datur. Illic somnia quibusdam non perperam interpretatus, vim spiritus sui ostendit. Interea rex quoque somnia terribilia quaedam illi, detractis quos convocaverat, voluit exponere. Ioseph expedimenta de carcere edocuit, somnium regi aperit: illos boves septem opimissimos, defluentes, totidem annorum ubertatem significare: posteriores ae-

que

que ſeptem ineptos, ſubſequentium ſeptem annorum inopiam. Praedicare itaque ſaepe de recondendis praeſidiis in futuram famem de copia priore. Credidit rex: exitus rerum et prudentem et ſanctum ſemper neceſſarium probavit. Itaque Pharao univerſae Aegypto P. 181. et frumentandae et exinde curandae eum praefecit. Hunc, Serapidem ex ſuggeſtu quo caput eius ornatum, vocaverunt: cuius ſuggeſtus modialis figura, frumentationis memoriam obſignat; et curam frugum ſuper caput eius fuiſſe, ipſis ſpicis, quibus per ambitum notatur, apparet. Propterea et canem, quem apud inferos deputant, ſub dextera eius dicaverunt; quod ſub manu eius compreſſatus Aegyptiorum, et Fariam adiungunt quam filiam regis Pharao derivatio nominis eſſe demonſtrat; nam et tunc Pharao, inter cetera honorum et remunerationum, filiam quoque in matrimonium ei dederat. Sed quia et feras et homines colere ſusceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt, in quo naturae conditionisque ſuae potius argumenta videri poſſet conſecraſſe gens rixoſa, ſuis regibus recontrans, in extraneis deiecta, ſane et gula et ſpurcitia . . . . etiam ſervi ipſa.

Cap. IX. Haec ſecundum tripertitam diſpoſitionem . . . . divinitatis aut notiora, aut inſigniora digeſſimus, ut poſſit iam videri ſatis reſponſum de phyſico genere, de poëtico, de gentibus: et quoniam omnis ſubſtitutio, non iam philoſophorum, nec poetarum, nec populorum a quibus tradita eſt, ſed dominantium Romanorum quibus occupata eſt, auctoritatem ſibi extruxit, alia iam nobis ineunda eſt humani erroris latitudo: immo ſilva caedenda, quae undique conceptis ſuperſtitionum ſeminibus, vitii pueritatem obumbravit. Sed et Romanorum deos Varro bifariam diſpoſuit, in-

incertos, et electos. Tantam vanitatem! Quid P. 132.
enim erat illis cum incertis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores recipere voluerunt: nam et Athenis ara est inscripta: ignotis deis, colit ergo quis quod ignorat? Tum si certos habebant, contenti esse debuerunt, nec electos desiderare. In quo etiam inreligiosi deprehenduntur. Si enim Dei, ut bulbi, seliguntur: qui non seliguntur, reprobi pronuntiantur. Nos vero bifariam Romanorum deos recognoscimus, communes, et proprios, id est, quos cum omnibus habent, et quos ipsi sunt commenti. Et numquid hi sunt publici et adventitii dicti? hoc enim arae docent, adventitiorum, ad fanum Carnae; publicorum, in Palatio. Quare eum communes Dei, quam physico, quam in mythico comprehendantur, actum est iam de istis speciebus. De propriis dicere . . . . . et . . . De Romanis stupeamus, tertium illud genus hostilium deorum . . . . eo quod nulla gens alia tantum sibi superstitionis invenerit . . . . duas species dirigimus; alios de hominibus assumptos, alias inde conceptos. Igitur quoniam idem illis color et suppetit consecrationis mortuorum, tanquam ob merita vitae, eandem et nos responsionem opponamus necesse est, neminem ex his quoque tanti fuisse. Patrem diligentem Aenean crediderunt, militem nunquam gloriosum, lapide debilitatum: quod telum quantum volgare, atque caninum, tanto ignobile volnus! Sed et proditor patriae Aeneas invenitur. Tam Aeneas, quam Antenor. Ac si hoc verum nolunt, Aeneas certe patria flagrante dereliquit P. 133.
socios feminae Punicae subiiciendus, quae maritum Hasdrubalem Aeneae timiditate supplicantem hosti non comitata, raptis secum filiis, formam et patrem sibi habere non in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthaginis, ut

ut in amplexus patriae pereuntis incubuit. Pius Aeneas, ob unicum puerum et decrepitum senem, Priamo et Astyanacte destitutis: atquin Romanis magis detestandus. Qui pro salute principum et domus deorum, adversus liberos et coniuges et omne pignus suum deierant. Consecrat filium Veneris, et hoc Volcanus sciens patitur, et Iuno concedit. Si veredi parentum in coelo sedent, cur non potius Argivi iuvenes Dei habiti, quod matrem ne in sacris piaculum committeret, plus quam humano more iugales provexerunt? Cur non magis dea, quae magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus suis educatrix? Quid aliud Aeneae gloriosum, nisi quod praelio Laurentino nusquam comparuit? Rursus forsitan solito more quasi desertor e praelio fugerit. Romulus aeque post mortem Deus, si quia urbem condidit, Deus; usque in feminas, urbium auctores. Sane Romulus et fratrem interfecit, et alienas virgines dolo rapuit. Ideo Deus, ideo Quirinus est, quia tunc parentibus quiritatum est per illum! Quid Sterculus meruit ad divinitatem? si agros stercoribus iuvando diligens fuit, plus fimi Augias conferebat. Si Faunus Pici filius in ius agitabatur mente ictus, curari eum magis quam
P. 184. consecrari decebat. Si Fauni filia pudicitia praecellebat, ut ne conversaretur quidem inter viros, aut barbaria, aut conscientia deformitatis, aut rubore insaniae paternae, quanto dignior Bona dea Penelopa, quae inter utilissimos amatores diversata, obsessam castitatem tenere protexit? Est et sanctus, propter hospitalitatem a rege Plotio fanum consecutus: potuit et Ulixes de humanissimo Alcinoo unum amplius Deum vobis contulisse. Ad foediora festino.

Cap. X. Non puduit Auctores vestros de

Lau-

Laurentina palam facere. Scortum haec meritorium fuit, sive dum Romuli nutrix, et ideo lupa, quia scortum; sive dum Herculis amica est, et iam mortui Herculis, id est, iam Dei. Nam ferunt, aedituum eius solum forte in aede calculis ludentem ut sibi conlusorem, quem non habebat, repraesentaret, una manu Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, si ipse vicisset, coenulam et scortulum ex stipitibus Herculis sumeret: si vero Hercules, id est manus altera, eadem Herculi exhiberet. Vicit manus Herculis, (id quoque potuit duodecim titulis eius adscribi.) Aedituus coenam Herculi dependit, scortum Larentinam conducit: coenat ignis, qui Sol, et ipsius Herculis co . . . . nia ara consumpsit: Larentina in aede sola dormit . . . . . de lenonio ludo iactitat se somniis Herculi functam: et potuit, dum animo contemplatur, somnio pati. Eam de aede progredientem mane primo quidam adolescens, tertius quod aiunt Hercules concupiscit, ad se . . . . id dictum sibi ab Hercule, utique . . . . ceantur. Non enim impune licui . . . . dem quoque scribit: mox illa prop . . . . per Herculem fuerat insecuta, agrum . . . . divinitatem et filiabus suis, quas ut ipsas h . . . . dium a Larentiniana Romanorum numina digni . . . . sola de tot uxoribus Herculi cara, sola enim dives . . . . or Cerere quae mortuo placuit. Tot exemplis et vo . . . . quis non Deus affirmari potuit? Quis denique Antinoo controversiam divinitatis agitavit, quod decorior Ganymedes, aut carior suo amatori . . . .? apud vos mortuis coelum viam ab inferis ad astra subigitur: Pass . . . . ta ascendunt: ne multum putetis vos praestare regibus vestris. P. 155.

CAP. XI. Non contenti eos deos asseverare, qui visi retro, auditi contrectatique sunt, quorum

rum effigies descriptae, negotia digesta, memoria propagata, umbras nescio quas incorporales, inanimales, et nomina de rebus efflagitant, deosque sanciunt, dividentes omnem statum hominis singulis potestatibus ab ipso quidem uteri conceptu, ut si Deus Consevius quidam, qui consationibus concubitalibus praesit; et Fluviona, quae infantem in utero . . . . hinc Vitumnus, et Sentinus, per quem vivificat infans et sentiat . . . . : de hinc Diespiter, qui puerum perducat ad partum. Cum prin . . . . . . et Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebant, et quae . . . . us dictae. Perverse natos . . . . to Prosae carmentis esse provin . . . . et ab Effatu Farinus, et aliis a lo . . . . . . vem ad cavendum subministrat . . . .
P. 136. . . . rix et Albana, et una Rucinia. Mirum . . . . non esse provisos. Exinde et primi cibi sum . . . . . . Potina et Eduda, et statuendi infantis sta . . . . do, Abeona, et Domiducam, et habent Edeam . . . . cae et malam. Item voluntatis, Volumnum, voletam . . . . Paventinam, Pavoris, Spei, Veniliam: voluptatis, Volupiam . . . . ntiae, Praestitiam: aeque ab actu, Peragenorem: si aliis con . . . . consum: iuventam, novorum togatorum: virorum iam; fortuna barbata . . . . nuptialibus differam. Afferenda est ab afferendis dotibus ordinata . . . . dor, et Mutunus, et Tutunus. Et dea Pertunda, et Subigus, et Prema . . . . parcite dei impudentes, luctantibus sponsis nemo intervenit . . . . quorum votum est foris gaudentes erubescunt.

Cap. XII. Et quoniam usque deos . . . . quia differendum quales deos receperitis, quantum vobis erus . . . . Rideam vanitatem, an exprobrem caecitatem, est admodum incertum. Nam quot deos, et quos utique producam? Maiores, an et minores? veteres, an et novitios? mares, an et feminas? coelibes, an et

le

le . . . . artifices, an et inertes? rusticos, an et urbanos? cives, an et peregrinos. Tot enim familiae, tot nationes, census bona fide quaerunt, ut difpici et diftingui defcribique non poffint: ut quanto diffufa res eft, tanto fubftringenda nobis erit. Et ideo, qui in ifta fpecie unum tuemur propofitum demonftrandi, illos omnes homines fuiffe: non quidem ut cognofcatis, nam quafi oblita agitis, compendio ab ipfa difpiciendi ratione fummam originem generis illorum retractando. . . . Origo P. 187. enim, totius pofteritatis. Ea origo deorum veftrorum, Saturno, ut opinor, fignatur. Neque enim fi Varro antiquiffimos deos Iovem, Iunonem, et Minervam refert, nobis excidiffe debet, omnem patrem filiis antiquiorem, tam Saturnum Iove, quam Coelum Saturno; de Coelo enim et Terra Saturnus et tamen Coeli et terrae originem omitto. Erant unde coelibes diu et orbi, antequam mariti et parentes, Longo fcilicet aevo crefcendum illis fuit ad tantam proceritatem. Denique, fimul coepit et Coelo vox infolefcere, et ubera terrae labillifcere, faciunt nuptias inter fe. Credo, aut Coelum defcendit ad fponfam, aut Terra afcendit ad fponfum! Concepit tamen, Terra de Coelo, et peperit illa Athos, Athos Saturnum: mira ratione. Utri parentum fimilis: fed et peperit, certe ante Saturnum neminem procreaverunt, nifi unam poftea Opem, exinde de fubole ceffatum eft. Nam Saturnus quidem Coelum caftravit dormientem, legimus Coelum genere masculino: ceterum quomodo pater, nifi masculinus? Sed et unde caftrandum, falx illi: hoc L . . l . . . , Nondum enim Vulcanus artifex ferri. Terra vero orbata distulit, etfi adhuc iuvenili aetate, alii nubere. Sed nec habebat Coelam . . . , tamen nifi illam Mare amplectitur, fed olet falfuginem . . . , aquis affueta. Ita Saturnus

uni-

unicus masculus Coeli atque Terrae. Sed ipse pubescens sorori suae iungitur. Nondum leges quae incesta prohiberent, nec quae parri-
P.188. cidium plecterent. Itaque filios virili sexu devorabat: melius ipse quam lupi, si exponeret; timebat scilicet, ne quis illorum de paterna falce didicisset. Nato mox, et abalienato Iove, saxum infantis ementiti deglutivit. Hoc ingenio diu securus, tandem filio quem nondum digesserat, in tenebris adulto, oppressus, regnoque privatus est. Hunc vobis patriarcham deorum, Coelum et Terra, poëtis obstetricantibus, procreaverunt. Sed eleganter quidam sibi videntur physiologice per allegoricam argumentationem de Saturno interpretari tempus esse, et ideo Coelum et Terram parentes, ut et ipsos origini nullos, et ideo falcatum, quia tempore omnia dirimantur. Et ideo voratorem suorum, quod omnia ex se edita in seipsum consumat. Nominis quoque testimonium compellant: Cronium dictum graece, ut Chronon: aeque latini vocabuli a sationibus rationem . . . . unt, qui eum procreatorem coniectantur: per eum seminalia coeli in terram deferri: opem adiungunt, quod opem videndi semina conferant; et quod opere semina evadant. Quae oro, huius translationem . . . . ponas. Aut Saturnus fuit, aut tempus. Quomodo Saturnus . . . . quomodo tempus. utrumque enim non potes, corporale in eo . . . . mare. Quid autem prohibuit tempus coli in sua qualitate . . . . hominis, aut fabulam hominis, aut famulam hominis in sua specie, non in tempo . . . . Quid sibi vult intellectio ista, nisi foedas materias mentitis argumentationibus colorare. Satur-
P.189. num neque ideo qui . . d . . . . tempus, aut dum eum tempus facis, iam nec hominem vix fuisse. Pla . . . . s omnino Saturnus in terris humanae qualitatis apud veteres memorias recen-

censetur. Potest incorporaliter fingi quodvis quod non fuerit omnino: vacat fingendi locus, ubi veritas est. Cum autem Saturnum constat vixisse, frustra demutatis: non conceditur vobis, quem non negabitis fuisse hominem, qui neque deus, neque tempus defendi potest. Exstat apud literas vestras usquequaque Saturni census: legimus apud Cassium Severum, apud Cornelios, Nepotem et Tacitum, apud Graecos, quoque Diodorum, quive alii antiquitatem canos collegerunt, nec fideliora vestigia . . . . . quam in ipsa Italia signata sunt. Nam post plurimas tetras et Attica hospitia Italiae, vel, ut tunc vocabatur, Oenotriae, consedit: exceptas ab Iano, sive Iane, ut si alii vocant: mons quem coluerat Saturnius dictus: urbs quam depalaverat, Saturnia usque nunc est: tota denique Italia de Saturno vocabatur: tali teste terram, quae nunc dominatur orbi, etiam si de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat hominem illum fuisse. Ita si homo Saturnus, proculdubio de . . . . : immo, quia homo, non utique de coelo atque terra, sed cui parentes ignoti, quibusdam facile fuit illum deorum filium dici: quorum possunt omnes videri. Qui enim non coelum ac terram patrem ac matrem venerationis gratia appellet? An de consuetudine humana, qua ignoti quique ex inopinato apparentes, de coelo advenisse dicuntur? Proinde . . . . semper P. 190. eg . . . . ra pentino, ubique inolevit coelitem diei. Nam et volgo generis incertos, terrae filios iactitamus. Nihil allego de statu antiquitatis, qua . . . rudes tunc agebantur et oculi, et mentes hominum, et cuiuslibet novi viri aspectu, quasi divino commoverentur, ne dum et regis, et quidem primi. Adhuc de Saturno immorabor, quod et ceteris compendium praestruam, satiata primordiorum disputatione; nec praetermittam potiora testimonia divina-

rum

rum literarum, quibus fides pro antiquitate superior debetur. Ante enim Sibylla, quam omnis literatura extitit. Illa scilicet Sibylla, veri vera vates, et cuius vocabula daemoniorum vatibus induistis. Ea senario versu in hunc sensum de Saturni prosapia et rebus eius exponit; decima, inquit, genitura hominum, ex quo cataclysmum prioribus accidit, regnavit Saturnus, et Titan, et Iapetus, terrae et coeli fortissimi filii. Si qua ergo, vel vestris .. .... oribus literis vestris superioribus, sed idcirco magis proximis .... in illius aetatis, fides adiscet.

Cap. XIII. Satis de Saturno et prosapia eius ...., um est, homines fuisse. Tenemus compendium, in ceteros originis praescriptionem, ne per singulos evagemur. Qualitas posteritatis a principibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus, terrena de terrenis, gradus ad gradus comparantur, nuptiae, conceptus natales cucurrerunt, patriae sedes, regna monumenta l .... qui natos non possunt
P. 191. negare, mortuos credant; qui mortuos confitentur, deos non putent. Sed enim manifestis vis sua adsistit; quos a primordio non ...., divinitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro, et qui cum eo somniaverunt; hic igitur consisto: .... alle .... in hoc nomen et numen, ut in ordinem senatorium, ... vestra cedatis iam necesse est, aliquem summum dominatorem .... allegendi potestatem, et quasi Caesarem; neque quisquam aliis praestare potest, qui non ipse dominetur. Ceterum si potuerunt deos sese facere post mortem, a .... deterioris conditionis ab initio esse voluerunt; aut si nemo est qui deos fecerit, quomodo facti dicentur, qui non nisi ab alio fieri potuissent? Ita nullus datur vobis renuendi locus, esse mancipem

quem-

quendam divinitatis. Perſpiciamus itaque cauſas allegendae mortalitatis in coelum. Harum duplicem rationem credo proferetis; aut enim illu . . . . quis idem praeſtans facit, ut habeat vel amminicula, vel munimenta, vel etiam ornamenta faſtigii ſui; aut meritorum neceſſitas . . . . s dignis quibusque. Aliud quid ſuſpicari non datur. Nemo . . . . giendo alicui, aut non ſua, aut illius cauſa facit; ſed neque . . . . . . petere numini ineſt tanta et poteſtas, ut ſcilicet . . . . faciat, ſi tanta humanitas inrogetur, qui egeat opera vel adiumento quorundam, et quidem mortuorum, quo mirum magis, cum alios ſibi immortales inſtituere potuiſſet. Nec diutius de . . . . tus conquiret, qui humana divinis comparavit. Sa . . . . rior opinor eſt, discuti debet, ſi Deus reminiſ . . . . buta ſi priſtinis viris . . . . recogitandum. Quod exinde nemo dig . . . . ſi capere iam locus non poteſt. Tantis videlicet . . . . a meruerit antiquitas. Ergo an meruit, re . . . . meruiſſe, proponat ipſius merita. Si quid in cunabulis . . . . litatis, valent, ad ſuffragium divinitatis, in ceſtorum . . . . Opem et Saturnum fratres recepiſtis. Furtivus infans . . . . ter dignus et tecto et ubere humano, meritoque incre . . . . tam mala manebant. Adultus denique qualemcunque genitorem, ... liciſſimum, regem aurei ſcilicet ſeculi, ſub quo laboris inopiae . . . . ae pax quieſcebat; ſub quo nulli ſubigebant arva coloni, . . . tellus nullo poſcente ferebat. Sed oderat patrem inceſtum eius . . . . caſtratorem. Ecce autem et ipſe cum ſorore miſcetur, ut huic primum dictum putem; τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον. Tam pius pater, quam pius filius . . . . m tunc legibus ageretur, in duos culleos dividi Iovem decuit . . . . dubitaret, libidine ab inceſto corroborata, in leviora, id eſt, ... et ſtupra diffundere? de quo poëtica ſic luſitavit. Quomodo . . . . de fugitivo palam

P. 192.

palam factum solemus et operam eius per-con .... abusui nundinare, modo in pretia luxuriae eum figurando .... bovem aut pretium bovis pensaverit, et imbrem pergulis .... aditum pecunia ruperit? modo in similitudines actuum ip .... im, qui rapuit, cycnum; qui cantaverat. Adeo non fabulae istae sunt de fa .... sit an non lasciv .... na hominum, quos .... emissa iam pridem a fide per incr ..
P.193. .... non est nobis extensius agendum. Si enim et re .... pibus et prosemiatoribus suis morata plebs eadem q .... natura, alibi auctoritas exigebat similitudinem morum .... quanto deterior, qui non melior? privato enim titulo Iovem optimum .... tis, et est Virgilii Aequus Iupiter Optimus. Proinde incesti in suos, impudici in extraneos, impii, iniusti, cui nullam insignem infamiam fabula reliquit .. .... Deus fieri non fuit dignus.

Cap. XIV. Sed quoniam alios seorsum volunt in divinitatem ab hominibus receptos, et distingui inter Nativos et Factos secundum Dionysium Stoicum, de ista quoque specie adiciam. De ipso quidem Hercule .... ma responsionis, an dignus coelo et divinitate, sic enim pro va .... meritis addicunt divinitatem? Si ob virtutem, quod feras constan .... rit, quid tam memorabile? nonne ludo puniti, vel etiam ad .... arenariae vilitatis plurimas in unum, et quidem studiosiores .... ciunt. Si ob peragratum orbem, quantis ad locupletibus dulcis .... tas, aut philosophis famulatoria mendicitas idem praestitit? non meminerunt, Asclepiadem Cynicum unica vaccula, cuius et dorso vehebatur et si quando ubere alebatur, orbem totum oculis subegisse? Si .... etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, viam ad inferos omni .... as plurimas .... s ille Pompeius .... qui nec hostias al .... n unum agnulum

lum Byrsae Cartha....re. Quo magis Scipio quam Hercules ob....ti deputatur? Adicite potius tituli Hercula.... rum, uxorum, et foetas Omfales, et ob decori pueri amissio.... desertam militiam Argonautarum: adicite ad P. 194. gloriam post turpi..... ani, etiam furias eius: auctorate sagittas, quae filios et uxorem.... erunt: qui tunc dignius rogo sese inrogasset prae dolore parti.... Qui uxoris ob lasciviam venenis circumventus magis metu.... honesta morte moreretur. Hunc vos de pyra in coelum-suble.... a facilitate, qua et alium ignis et divini confectum, qui pauca e.... ingenia commentus, dicebatur mortuos ad vitam recurasse.... filius, tam homo, quam Iovis nepos, Saturni pronepos.... spurius ut incerto patre, ut Argivus Socrates detulit.... repertum, turpius Iove educarum, canino scilicet ubere.... nemo negare potest; fulmine haustus est. Malus Iupiter.... sus est impius in neppotem invidus in artificem. Sed enim pin....um eius non occultavit, capiditatem et avaritiam lucri....atam, qua quidem ille vivos ad mortem, non motu.... praevaricatione venalis medicinae agebat. Dicitur etiam mater eius eodem casu obiisse: merito.... sam m.... bestiam ediderat, isdem quasi scalis ad coelum erupisse. Et tamen Athenienses fcient eiusmodi deis sacrificare. Nam Aesculapio et matri inter mortuos parentant, quasi non et ipsi Thesea suum adorent: mer.... deum, qui nisi conservatricem suam in littore peregrino dereliquit, eadem oblivione, immo amentia, quae patri causa mortis fuit.

Cap. XV. Longum foret recensere etiam de illis quos in sidera sepelistis, et audaciter Dei....tratis. Sic opinor digni de coelo Castores, et Perseus, et Erigona, quemadmodum et Iovis expletus. Sed quid mirandum? P. 195.

etiam

etiam canes et scorpios cancros in coelum transtulistis. Differo de his quos in oraculis.. .... et testimonium hic divini, qui et tristitiae deos arbitros esse voltis .... dius, qui animam corpore viduet, quem intra muros cludi non permittendo damnastis! Item Caeculus, qui oculos sensu exani .... Orbana, quae in orbitatem semina extinguat, et ipsius Mortis.. .... Ut cetera transvolem, etiam locorum urbis, vel loca, deos ar.... patrem, et diva Aquis, et Lana, et montium Septemontium.. .... illi faciunt, qui in iisdem locis aras vel aedes habent, praeterea .... in alieno loco aut mercedibus habitant. Taceo Ascensum .... et Levicolam a clivis. Taceo deos Forculum, a foribus, et Cardeam a cardinibus, et liminum Limentinum, sive qui alii inter vicinos ap.... ...num Ianitorum adorantur. Quid enim magnum? cum et habeant in lupanaribus, in culinis, et in imo carcere: in i.... itaque propr.. .... aliisque Romanorum deis, quibus totius vitae officia distribuuntur, taliter, ut ceteris deis opus non sit. Immo, cum privatim apud Romanos deputentur, quos supra signavimus, nec facile foris cogniti, quomodo ea omnia quibus illos praeesse voluerunt in omni genere humano, et in omni gente proveniunt; ubi praedes eorum, non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent. Sed enim quidam fructus et necessaria victui demonstraverunt?

P. 196. Cap. XVI. Quaeso vos, cum dicitis invenisse illos, non confitemini prius fuisse quae invenirentur. Cur ergo non auctorem potius honoratis, cuius haec dona sunt, sed auctorem transfertis in repertores? .... quam invenisset, utique auctori gratias egit, utique illum Deum sensit: .... ministerium institutoris, a quo et ipse institutus est qui invenit .... sum quod invenirentur. Ficum viridem Romae ne-

nemo noverat . . . . . um Cato senatui intulit, ut quo iam provincia hostilis esset, cui sub . . . . semper instabat exprimeret. Cerasum Cn. Pompeius de Ponto . . . . Italiae provolgavit. Potuerunt mihi novorum apud Romanos pomorum . . . . ruisse praeconium divinitatis. Tam vanum hoc, quam etiam . . . . commenta deos haberi: quibus si comparentur nostrae aetatis . . . . o dignius posteris, quam prioribus consecratio competisset . . . . on in omnibus iam artificiis antiquitas exolevit, usu quotidiano instruente novitatem: atque adeo quos ob artes sanctifi . . . . in ipsis artibus et provocatis in aemulis insuperatos.

CAP. XVII. Denique . . . . toribus suis non negatis omnibus his quos deos antiquitas voluit, posteritas c . . . . superstitionum . . . . l . . . . praesumptio, cui . . . . bemus: propterea scilicet Romanos totius orbis domi . . . . se, quod officiis religionum meruerint domina . . . . cis praevaleant. Nimirum Sterculus . . . . hoc imperium . . . . seu Romanorum distin . . . . tem extraneo potius . . . . tores et destitutores in . . . . . ti, sepultique sunt. Ita nempe . . . . oblitus antrum illud Idaeum . . . . dissimum odorem. P. 197.
Nonne omni Capitolio . . . . ut illa potius terra regnaret, ... posthabita Samo dilecta, et utique Aeneadarum ignibus adoleri . . . . hic illius arma.

Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse;
Si qua fata sinant, iam tunc tenditque fovetque.

Misera adversus fata non valuit. Nec tamen tantum honoris Romani satis decreverint, ut dedentibus Carthaginem sibi, quantum Larentinae. Si dei isti conferendi in pote . . . . vit enim Iupiter Cretae, et Saturnus Italiae, et Isis Aegypto . . . . regnaverunt, quibus etiam operati plerique traduntur. Itaque . . . . mines

fa-

facit, et deditițius Admeti cives Romanos imper . . . . . lem cultorem suum Croesum ambiguis sortibus fallendo . . . . timebat Deum verum constanter praenuntiare regno . exc . . . . potestate regnandi quoque velut in urbes suas tueri . . . . . potuissent. Si Romanis praestitisse valuerunt, cur Athenas a Xerxe Minerva non defendit? vel cur Delfos de manu Pyrrhi Apollo non eruit? Servarint urbem Romanam, qui sua perdiderunt. Si hoc religiositas Romana meruit. Atqui, non post summum imperium auctis iam rebus superstitio quaesita est? et si a Numa sacra introducta sunt, nondum tamen aut simulacris, aut templis res vestras divina frustrabant. Frugi religio et paupertina superstitio, altaria temeraria, et vasa sordida, et nidor . . . . ex illis, et deus ipse nusquam . . . . religiosi, quam maiores, quia religiosi. Atquin

p. 198. quomodo . . . . religionem, et deorum profundissimam curam imperium Romanis . . . . videri possit, quod laesis potius deis auctum est? nisi fallor enim omne regnum vel imperium bellis quaeritur, et bellis ampliatur. Porro . . . . ib. et dei urbis. Nam eadem strages et moenium et templorum, pares caedes et civium et sacerdotum, eaedem rapinae profanorum et sacrorum. Tot sacrilegia Romanorum, quod trophaea: tot de deis quot de gentibus triumphi. Manent et simulacra captiva, et utique senti . . . . deos non amant. Sed quia nihil sentiunt, impune laeduntur, et qui non laeduntur, frustra adorantur. Itaque quorum fastigium . . . . adultum est, non possunt videri religionis meritis excrevisse . . . . nis sive laedendo creverunt. Regnum universae nationes temporibus habuerunt, ut Assyrii, ut Medi, ut Persae, ut Aegyptii . . . . aut penes quosdam, et tamen qui amiserunt, non sine religionibus et cultu, et de propitiorum deorum mora . . . . cessit universa pene dominatio. Sors temporum ita uni-

volutat .... Quaerite quis temporum vices ordinavit. Idem regna diſpenſat, et nunc penes Romanos eam ſummam, tanquam pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregavit. Quid de ea ſtatuerit, ſciunt proximi ei.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE PALLIO, LIBER.

Cap. I. Principes ſemper Africae, viri Carthaginienſes, vetuſtate nobiles, novitate felices; gaudeo vos tam proſperos temporum, cum ita vacat ac iuvat, habitus denotare. pacis haec et annonae otia: ab imperio et a caelo bene eſt. tamen et vobis habitus aliter olim; tunicae fuere, et quidem in fama de ſubteminis ſtudio, et luminis concilio [1]), et menſurae temperamento, quod neque trans crura prodigae, nec intra genua inverecundae, nec brachiis parae [2]), nec manibus artae, ſed nec cingulo ſinus dividere, expetitum: quadrata iuſtitia beatae in viris ſtabant. pallium, extrinſe- P. 199.

1) conſilio *Rhen. Fren. Pariſ.* 2) parcae *Franeq. Pariſin.*

secus [3]) habitus, et ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus, et cervicibus circumstrictus [4]), in fibulae morsu humeris adquiescebat. Instar eius, hodie Aesculapio iam vestro sacerdotium est. Sic et in proximo soror
P. 200. civitas vestiebat, et sicubi alibi in Africa, Tyros. At cum saecularium sortium variavit urna, et Romanis deus maluit: soror quidem civitas suopte arbitrio mutare properavit, ut adpulsum Scipionem ante iam de habitu salutasset; Romanum [5]) praecoqua. Vobis vero post iniuriae beneficium, ut senium non fastigium [6]) exemtis, post Gracchi obscoena omina, et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras et longas Caesaris moras, ubi moenia Statilius Taurus imposuit, sollemnia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia iuvat, toga oblata est. Pro quantum circummeavit, a Pelasgis ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris sublimioris, populi Carthaginienses complecteretur. exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante suspenditis, et pallii iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, et si quid praeterea conditio vel dignitas, vel temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror prae documento superiore. nam et arietem (non quem Laberius reciprocicornem et lanicutem et testitrahum, sed trabes machina est, quae muros frangere militat) nemini umquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago *studiis asperrima belli*, prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti debile pe-
P. 201. coris caput [7]) vindicantis. Cum tamen ultimant [8]) tempora patriae, et aries iam Romanus

3) dividente atque quadrata institita in viris autem extrinsecus *Fran. etc.* 4) circumstructus *Fran. Par.* 5) salutaret Romana *Franeq.* 6) fastidium *Rhenan.* 7) capite *Fran.* 8) ultimarent — auderet *Fr. Par.*

tus in muros quondam suos audet, stupuere illico Carthaginienses ut novum extraneum ingenium,

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas.

Sic denique nec pallium agnoscitur.

CAP. II. Sit nunc aliunde res, ne Poenicum inter Romanos, aut erubescat aut doleat, certe habitum vertere naturae totius solemne munus est. Fungitur et ipse mundus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander si plures putat; viderit si quis uspiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midae blatit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed et si quem Plato aestimat, cuius imago hic sit; etiam ille habeat necesse est proinde mutare. quippe si mundus, ex diversis substantiis officiisque constabit, ad formam eius quod mundus hic est. neque enim mundus, si non ut mundus proinde. Diversa in unum, ex demutatione diversa sunt. denique diversitatis discordiam vices foederant. ita mutando erit mundus omnis, qui et diversitatibus corporatus et vicibus temperatus. Nostra certe mutatio (quod clausis, vel in totum Homericis oculis liquet) totum versiforme est; dies et nox invicem vertunt; sol stationibus annuis, luna modulationibus menstruis variat; siderum distincta confusio interdum deiicit quid, interdum resuscitat. coeli ambitus nunc sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus; aut imbres ruunt, et si qua missilia cum imbribus, dehinc subsilium, et denuo sudum. sic et mari fides infamis, dum et flabris aeque mutantibus, de tranquillo probum, de flustris temperatum, et extemplo de decumanis inquietat. *) Sic et terram si recenseas, temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem cum P. 202.

con-

*) Gen. 7. 8. 9.

conspicis flavam, mox visurus et canam. ceteri quoque eius ornatus, si quid, non aliud ex alio mutant, et montium scapulae decurrendo, et fontium venae cavillando [9], et fluminum viae obhumando [10]. Mutavit et totus orbis aliquando, aquis omnibus obsitus: adhuc maris conchae et buccinae peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse. Sed et enatando rursus formam mutavit [11] rursus orbis, aliud idem [12]. mutat et nunc localiter habitus, cum situs laeditur; cum inter insulas nulla iam Delos, harenae Samos, et Sibylla non mendax; cum [13] in Atlantico, Lybiam aut Asiam adaequans quaeritur [14]; cum Italiae quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus medio tenus interceptum, reliquias Siciliam facit, cum tota illa plaga discidii, contentiosos aequorum coitus angustis [15] retorquens, novum [16] vitii
P. 203. mari imbuit [17], non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur et continens de coelo aut de suo. Aspice ad Palaestinam, qua Iordanes amnis finium arbiter*); vastitas ingens, et orba regio, et frustra ager, et [18] urbes retro, et populi frequentes, et solum audiebat. dehinc ut Deus censor est [19], impietas ignitum meruit imbres: hactenus Sodoma, et nulla Gomorra, et cinis omnia, et propinquitas maris iuxta cum solo mortem vivit [20]. Ex huiuscemodi nubilo et Tuscia Vulsinios [21] deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompeios. Sed absit. Utinam et Asia

*) Gen. 18. et 19.

9) ebullando *Paris.* 10) obumbrando *Franeq.* 11) infirma: mutavit *Fran. Paris.* 12) alius, idem *Franeq.* 13) et si ille non mendax Aeon, *Franeq.* 14) quaeritur nunc; *Franeq.* 15) angustiis *Franeq.* 16) nomen *Franeq.* 17) induit *Franeq.* 18) ager est et *Franeq.* 19) esset *Franeq.* 20) bibit *Franeq.* mortuum ivit *Salmas.* 21) *add.* pristinos *Fran.*

Asia secura iam sit de soli ingluvie: utinam et Africa semel voraginem paverit; unicis castris fraudatis expiata. Multa et alia huiusmodi detrimenta habitum orbis mutavere[22]), situsque movere. Bellis quoque plurimum licuisse et tristitia perget[23]) non minus quam regnorum vices recensere, quotiens et ista mutaverunt iam inde a Nino Beli progenie: si tamen Ninus regnaret[24]) primus, ut autumat superiorum profanitas, (ferme apud vos, ultra stilus non solet) ab Assyriis, si forte, aevi historiae patescunt. Qui vero divinas lectitamus*), ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed laeta iam malo, quippe et laeta mutant. Denique si quid mare diluit, coelum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, alias versura compensati redit. Nam et primitus maiorem ambitum[24 a]) terra cassa, et vacans hominum, et sicubi aliqua gens occuparat, sibimet soli erat. Itaque colere[25]) omnia si demum intelligis alibi stipantem copiam, alibi deserentem, runcare atque rustare instituit, ut inde velut ex surculis et propaginibus populi de populis, urbes de urbibus, per ubique orbis pangerentur. **) Transvolavere redundantium gentium examina; ***) Scythae exuberant Persas, Phoenices in Africam eructant, Romanos Phryges pariunt, Chaldaeum semen in Aegyptum educatur, dehinc cum inde transducitur Iudaea gens est. Sic et Herculea posteritas Temeno pariter Peloponesum occupando producunt. Sic et Iones Nelei comites Asiam novis urbibus instruunt, sic et Corinthii cum Archia muniunt Syracusas. Sed vanum iam antiquitas, quando curricula nostra P. 204.

 co-

*) Gen. 1. **) Gen. 47. ***) Ps. 113.

22) novavere *Fran.* 23) licuit. Sed piget tristia *Franeq.* 24) regnavit *Franeq.* regnare *Salmas.* 24 a) maiore ambitu *Fran.* 25) cogitans omnia si domum *Fran.*

norum. Quantum reformavit orbis seculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit praesentis Imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in unum favente, quot census transcripti? quot populi repurgati? [26]) quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum huius Im-
p. 205. perii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, et cacto et rubo subdolae familiaritatis, concultus et amoenus [27]) super Alcinoi pometum, et Midae rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem?

Cap. III. Mutant et bestiae pro veste formam. Quamquam et pavo pluma vestis et quidem de cataclistis [28]) imo omni conchylio pressior [29]), qua colla florent; et omni patagio inauratior, qua terga fulgent; et omni syrmate solutior, qua caudae iacent, multicolor, et discolor, et versicolor, numquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa quando alia, totiens denique mutanda, quotiens movenda. Nominandus est et serpens licet pone pavum, nam et iste quod sortitus est convertit, corium et aevum. Siquidem ut senium persensit, in angustias [30]) stipat, pariterque specum ingrediens (et cute egrediens,) ab ipso statim limine erasus, exuviis ibidem relictis [31]) novus explicat, cum squamis et anni recusantur. Hyaena, si observes, sexus annalis est, marem et feminam alternat. taceo cervum, quod et ipse aetatis suae arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuventutem. *Est* et, *quadrupes*, *tardigrada*, *agrestis*, *humilis*, *aspera*. testudinem Pacuvianam putas? non est; capit et alia bestiola versiculum, de mediocribus opi-

pi-

26) propaginati *Fran.* repugnati *Rig.* 27) consitum et amoenum *Franeq.* 28) cataclitis *Franeq.* 29) depressior *Fran.* 30) angusta se *Fran.* 31) novus *Fran.*

pido, sed nomen grande: chamaeleontem qui audieris, haud ante gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. at eum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum; ridebis illico audaciam et Graeciam nominis: quippe nec succus est corpori, quo minutioribus multo liquet [31 a]. Chamaeleon, pellicula, vivit. capitulum statim a dorso: nam deficit cervix. itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitii ocelli, imo luminis puncta vertiginant. hebes, fessus, vix se a terra suspendit: molitur incessum stupens, et promovet, gradum magis demonstrat quam expedit. ieiunus scilicet semper et indefectus [32]: oscitans vescitur follicans ruminat, de vento cibus. Tamen et chamaeleon mutare totus, nec alius [33], valet. nam cum illi coloris proprietas una sit, ut quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamaeleonti datum, quod vulgo dictum est, de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, ut ad hominem praestructim perveniretur. *) hunc quoquo primordio accipitis, nudus certe et investis figulo suo constitit, post demum sapientiam, haud dum licitum, praereptam potitur. ibidem quod in novo corpore indebitum adhuc puderi erat, protegere festinans, ficulneis foliis interim circumdat**). dehinc cum de originis loco exterminat, (quippe deliquerat) pellitus orbi, ut metallo datur: ***) sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Aegyptii narrant, et Alexander digerit et mater [34]) legit ea tempestate Osiridis qua ad illum ex Libya Hammon facit ovium dives. denique cum ipsi [35]) Mercurium autumant forte palpati arietis mollitie delectatum, deglubasse oviculam: dumque pertentat et quod faci-

P. 206. P. 207.

*) Gen. 2. **) Gen. 3. ***) Ibidem.

31 a) qui — licet *Fran.* 32) indefessus *Parisin.* 33) allud *Fran.* 34) Afer *Fran.* 35) ipsi *Fran.*

cilitas materiae suadebat, tractu prosequente
filum eliquat[36]), in vestis pristini[37]) modum
quam philyrae tenus[38]) iunxerat, texuisse.
Sed vos omnem lanicii dispensationem structuramque
telarum Minervae mutuistis; cum penes
Arachnen diligentior officina. Exinde materia,
nec de ovibus dico Milesiis et Selgicis[39])
et Altinis, aut quis Tarentum, vel Baetica cluit,
natura colorante, sed quoniam et arbusta vestiunt,
et lini herbida post virorem lavacro
nivescunt: nec fuit satis tunicam pangere et
serere, ni etiam piscari vestitum contigisset;
nam et de mari vellera, quo muscosae lanositatis
plautiores[40]) conchae comant. Prorsus
haud latet, bombycem (vermiculi genus est)
quae per aërem liquando[41]) araneorum horoscopis
idonius sedes tendit, dehinc devorat,
mox alvo[42]) reddere, proinde si necaveris,
animata iam stamina[43]) volves. Tantam igitur
paraturam materiarum ingenia quoque vestificinae
prosecuta, primum tegendo homini
P. 208. qua necessitas praecessit, dehinc et ornando
imo et inflando, qua ambitio successit, varias
indumentorum formas promulgavere; quarum
pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes;
pars vero passivitus omnibus utiles, ut
hoc pallium, etsi Graecum magis, sed lingua
iam penes Latium est: cum voce vestis intravit.
atque adeo ipse, qui Graecos praeter urbem[44])
censebat, literas eorum vocemque senex
iam eruditus, idem Cato iuridicinae suo
in tempore humerum exsertus, haud minus
palliato habitu Graecis favit.

Cap. IV. Quid nunc? si est Romanitas omni sa-

36) eliquasse *Fran.* 37) vestis pristinae *Franeq.* 38) philyra tenui *Fran.* 39) Salgicis *Fran.* 40) lautiores *Fran.* 41) aliquando *Fran.* 42) aeque *Fran.* vacruo *Salmas.* 43) stamine *Fran.* nematam iam stamen evolves *Salmas.* 44) pellendos urbe *Fran. Rig.*

falsus nec honestis [45]) tamen modis ad Graecos estis [46])? aut ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodavit, studia palaestrae male senescentia, et incassum laborantia, et lutea unctio et pulverea volutatio, et arida saginatio? unde apud aliquos Numidas etiam equis caesariatos, iuxta cutem tonsor, et culti vertex solus immunis? unde apud hirtos et hirsutos tam rapax a calo resina, tam furax a mento volsella? Prodigium est, haec sine pallio fieri. illius est, haec tota res Asiae. Quid tibi Libya et Europa cum xysticis [47]) mundiciis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est Graecatim depilari [48]) magis quam amiciri? P. 209. Habitum transferre ita demum culpae prope [49]) est, si non consuetudo, sed natura mutetur. Sat refert inter honorem temporis, et religionem: det [50]) consuetudo fidem tempori, natura Deo. Naturam itaque concussit Larissaeus Heros in virginem mutando; ille ferarum medullis educatus; unde et nominis concilium, quandoquidem labiis vacuerat ab uberum gustu: ille apud rupicem et silvicolam, monstrum eruditorem scrupea schola eruditus. Feras si in puero matris sollicitudinem patiens certe iam histriculus [51]), certe iam virum alicui clanculus [52]) functus; adhuc sustinet stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigaeum strongyla [53]) servat. plane postea miles est: necessitas enim reddidit sexum. de praelio sonuerat, nec arma longe. *Ipsum*, inquit, *ferrum virum attrahit*. Ceterum si post incentivum

45) omnis alia nec vestis *Fran.* 46) admodum Graecis estis *Fran.* 47) exoticis *Fran.* 48) depellari *Fran.* 49) cultus probrum *Fran.* 50) dei *Fran.* 51) ustriculas *Fran.* 52) alicuius clanculo *Fran.* 53) statua *Fran.*

vum quoque puellam perseverasset, potuit et nubere. ecce itaque mutatio; monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset, neque fallacia confiteri. Uterque habitus
P. 210. mutandi malus, alter adversus naturam, alter contra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfiguravit, quam aliqua materna formido; tametsi adoratur a vobis, qui potius erubescendus est, scytaloságittipelliger ille, qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit. Tantum Lydiae clanculariae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur. ubi Diomedes et cruenta praesepia? ubi Busiris et bustuaria altaria? ubi Geryon ter unus? Cerebris adhuc eorum clava foetere malebat, cum unguentis offenderetur. Vetus iam Hydrae Centaurorumque sanguis in sagittis, pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, ut, post monstra transfixa coronam forsitan suerent. Ne sobriae mulieris quidem aut viraginis alicuius scapulae, sub exuvias bestiae tantae introire potuissent, nisi diu mollitas et evigoratas et exeduratas [54]), quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum. credo et iubas pectinem passas. ne cervicem enervem inureret ciria [55]) leonina; hiatus crinibus infarsus, genuini inter antias adumbrati [56]). Tota oris contumelia mugiret, si posset, Nemaea certe, si quis loci Genius, ingemebat, tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed et qui ante Tyrinthium accesserat pugil
P. 211. Cleomachus, post Olympia cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, intra cutem caesus et ultra inter fullones iam Novianos coronan-

54) exodoratas *Fran.* 55) stiria *Fran.* 56) genuinos — adumbratos *Fran.*

nandus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus; utique sicut vestigia[57]) caestuum viriis[58]) occupavit, ita et endromidis solocem aliqua multicia synthesi extrusit[59]). Physconem et Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. Tacendum autem ne quid et illi de Caesaribus quibusdam vestris obmussitent, pariter propudiosis: ne caninae[60]) forte constantiae mandatum sit, impuriorem Physcone, et molliorem Sardanapalo Caesarem designare, et quidem Sabneronem. Nec tepidior vis vanae quoque gloriae mutandis induviis, etiam viro salvo. calor est omnis affectus; verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriae ardor est. Habes igitur ex isto fomite aestuantem Magnum regem, sola gloria minorem: vicerat Medicam gentem, et victus est Medica veste. triumphalem cataphracten amolitus, in captiva Sarabara decessit: pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudavit, et anhelum adhuc ab opere belli, ut mollius ventilante serico exstinxit. Non erat satis animi tumens Macedo ni illum etiam vestis inflatior delectasset[61]). Nisi quod et philosophi puto ipsi aliquid eiusmodi affectant. audio enim et in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura; cur non et in baxa? Tyrium[62]) calciare, nisi auro minime Graecatur. Dicet[63]), atquin alius et sericatus et crepidam aeratus incessit, digne quidem ut Bacchanticus indumentis aliquid subtinniret, cymbalo incessit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non coenulentis pedibus ut tori Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclem in P. 212.

57) fastigia *Fran.* 58) viriosa *Fran.* 59) extrusit *Fran.* 60) nec magnae *Fran.* 61) delectasset *Fran.* 62) baxea tyria *Fran.* 63) nisi aurum minime Graecatos decet *Fran.*

in adyta Cloacinarum detulisset; ut qui coe-
listem delirarat, sorores prius suas, dehinc ho-
mines deus[64]) salutaret. Tales igitur habitus
qui de natura et modestia transferunt, et acie
figere, et digito destinare, et nutu tradere,
merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu
delicatam vestem humi protrahat, audiat pe-
nes se et Comicus, *Qualem demens iste chlamy-
dem disperdit?* Enimvero iam dudum censoriae
intentionis episcynio dispenso, quantum deno-
tatui passivitas offert libertinos, in equestri-
bus, subverbustos in liberalibus, dediticios in
ingenuis, rupices in urbanis, scurras in foren-
sibus, paganos in militaribus: vespillo, leno,
lanista, tecum vestiuntur. Converte et ad
feminas. Habes spectare quod Caecina Seve-
rus graviter senatui impressit, *matronas sine
stola in publico.* denique Lentuli Auguris con-
sultis, quae ita sese exauctorasset, pro stupro
erat poena; quoniam quidem, indices custo-
P. 213. desque dignitatis habitus, ut lenocinii factitan-
di impedimenta, sedulo quaedam desuefece-
rant. at nunc in semetipsas lenocinando, quo
planius adeantur, et stolam, et supparum, et
crepidulum, et caliendrum, ipsas quoque iam
lecticas et sellas queis in publico quoque do-
mestice ac secrete habebantur, eieravere.
Sed alius exstinguit sua lumina, alius non sua
accendit. Adspice lupas popularium libidi-
num nundinas, ipsas quoque frictrices. Et, si
praestat oculos abducere ab eiusmodi propu-
diis occisae in publico castitatis, adspice ta-
men vel sublimis, iam matronas videbis. Et
cum latrinarum antistes sericum ventilat, et
immundiorem loco cervicem monilibus conso-
latur, et armillas, quas ex virorum fortium
donis ipsae quoque matronae temere usurpas-
sent, omnium pudendorum conscias manus in-
serit, impuro cruri purum aut mulleolum in-
du-

64) deas *Fran.*

ducit calceum. Cur istos non spectas? vel illos item habitus, qui novitati suae stare religionem mentiuntur, cum ob cultum omnia candidatum, et ob notam vitae, et privilegium galeri, Cereri initiantur; cum ob diversam affectionem tenebricae vestis, et tetrici super caput velleris in Bellonae mentes [65]) fugantur; cum latioris purpurae ambitio, et galatici ruboris superiectio Saturnum commendat; cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum, et crepidae Graecatum [66]) Aesculapio adulantur. Quanto tunc magis argaas illud, et urgeas oculis, et si iam simplicis et inaffectatae tamen superstitionis reum? Enimvero cum hanc primum sapientiam vestit, quae vanissimis superstitionibus renuit; tunc certissime pallium super omnes exuvias et peplos augusta vestis, superque omnes apices et titulos [67]) sacerdos suggestus deduc oculos, suadeo, reverere habitum, unius interim erroris tui renunciatorem. P. 214.

CAP. V. Tamen, inquis: *ita a toga ad Pallium?* Quid enim si a diademate et a sceptro? An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praevertit? Nulla in melius transgressi [68]) sint signa; est habitus iste quod faciat. Prius etiam ad simplicem captatelam [69]) eius; nullo taedio constat, adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, et inde deducat in talias [70]), totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet; dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam praestabat moderatiorem [71]) texuisse recognito rursus umbone, et si quid exorbitavit reformato, partem

65) montes *Fran.* 66) cretatae Graecatim *Fran.* 67) tumulos *Rig.* 68) transgressus *Fran.* 69) spectatelam *Fran.* 70) tilias *Fran.* 71) moderationem *Franeq.*

tem quidem de laevo promittat, ambitum vero eius ex quo sinus nascitur iam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, et exclusa dextera in laevam adhuc congerat cum alio pari tabulato in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam per-
P. 215. rogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis: domum consequar, videbo quid statim a limine properes: nullius profecto alterius indumenti expositio quam togae gratulatur. calceos nihil dicimus, proprium togae tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum et falsam, quem enim non expediat in algore et ardore rigere nudipedem, quam in calceo vincipedem? 72) magnum incessui munimentum sutrinae Venetiae prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiam si duplex, quod Cratetis, mora nusquam vestiendo cum ponitur. 73) quippe tota molitio eius operire est solutim. id ex uno circumiectu licet, equidem nusquam inhumano; ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit, vel includit, ceteroquin humerum adhaeret, nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile sese regit, facile reficit. etiam cum exponitur 74), nulli cruci 75) in posterum demandatur. si quid interulae subter est 76), vacat zonae tormentum; si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis. Haec pro Pallio interim, quantum nomine comitiasti 77). Iam vero et de negocio provocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil cam-
P. 216. po, nihil curiae debeo; nihil officio advigilo, nulla rostra praeoccupo, nulla praetoria obser-

72) uncipedem *Fran.* 73) more — componitur *Franeq.* 74) reponitur *Franeq.* 75) cippo *Franeq.* 76) superest *Fran.* 77) concitasti *Fran.*

vo, canales non adoro, cancellos non adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, causas non elatro, non iudico, non milito, non regno; secessi de populo, in me unicum negocium mihi est, nisi aliud nec curo quam ne curem. Vita meliore magis in secessu fruare quam in promptu. sed ignavam infamabis [78]). scilicet patriae, et imperio reique pub. vivendum est. Erat olim ista sententia; Nemo alii nascitur, moriturus sibi. Certe cum ad Epicuros et Zenonas ventum est; sapientes vocas totum quietis magisterium, qui eam summae atque unicae voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quae felicius publicis rebus et civitatibus et imperiis bonas valetudines conferent, quam tuae operae. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togae laesere rempub. quam loricae. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis tantum Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniae numerat. Heu, quantis facultatibus aestimavere ligneas maculas? item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur. Vereor sane ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, quingenariam promulsidem aedificat, suprascriptis fortasse mensis necessariam; cui si officina extructa est, debuit et triclinium. Immergo aeque scalpellum acerbitati ei, qua Vedius Pollio servos muraenis invadendos obiectabat, nova scilicet saevitia delectato terrenae bestiae, et edentulae et exunguis et excornis: de piscibus placuit feras cogere: utique statim coquendis, ut in visceribus earum aliquid de servorum suorum P. 217.

3

78) signava infamique *Fran*.

rum corporibus et ipſe guſtaret. Praecidam gulam; qua Hortenſius orator primus pavum cibi cauſa potuit occidere; qua Aufidius Lurco primus ſagina corpora vitiavit, et coactis alimentis in adulterinum provexit ſaporem; qua Aſinius Celer mulli unius obſonium vi. HS. detulit; qua Aeſopus hiſtrio ex avibus eiusdem precioſitatis ut canoris et loquacibus quibusque centum [79] millium patinam coniſcavit; qua filius eius poſt tale pulpamentum potuit aliquid ſumptuoſius eſurire; margarita namque vel ipſo nomine precioſa dehauſit, credo ne mendicius patre coenaſſet. Taceo Nerones et Apicios et Rufos. Dabo catharticum impuritati Scauri, et aleae Curii, et vinolentiae Antonii. Et memento iſtos interim ex multis togatos fuiſſe, quales apud pallium? haud facile, has purulentias civitatis quis eliciet et exſuppurabit [80], ni ſermo palliatus?

Cap. VI. Sermone, inquis, me ſuaſiſti medicamine ſapientiſſimo. Verum etſi eloquium quieſcat, aut infantia ſubductum, aut vere-
P. 218. cundia retentum, nam et elinguis philoſophia vita contenta eſt, ipſe habitus ſonat. ſic denique auditur philoſophus dum videtur. De occurſu meo vitia ſuffundo. Quis non aemulum ſuum cum videt, patitur? quis oculis in eum poteſt, in quem mentibus non poteſt? grande pallii beneficium eſt, ſub cuius recogitatu improbi mores vel erubeſcunt. Viderit nunc philoſophia, quid proſit. Nec enim ſola mecum eſt. Habeo et alias artes in publico utiles. de meo veſtiuntur, et primus informator literarum, et primus enodator [81] vocis, et primus numerorum arenarius, et grammaticus, et rhetor, et ſophiſta, et medicus, et poëta, et qui muſicam pulſat, et qui ſtellarem

79) ſexcentorum *Fran.* 80) exvaporabit *Fran.*
81) edomator *Fran.*

rem coniectat, et qui volaticam ſpectat. omnis liberalitas ſtudiorum quatuor meis angulis tegitur. plane poſt Romanos equites, terum et accendones et omnis gladiatorum ignominia togata producitur. Haec nimirum indignitas erit *a toga ad pallium?* Sed iſta pallium loquitur. At ego iam illi etiam divinae ſectae ac diſciplinae commercium confero. Gaude pallium et exulta; melior iam te philoſophia dignata eſt, ex quo Chriſtianum veſtire coepiſti.

DISSER-

DISSERTATIONUM IN TERTULLIANUM PRIMA.

DE VARIA ET INCERTA INDOLE HORUM LIBRORUM.

§. I.

De Tertulliano quaedam historica.

P. 219. *Quintus Septimius Florens Tertullianus*, ut solet integrum nomen [1]) ferri, si fidem habemus libello *de virginibus velandis*, nomen suum sic ipse adscripsit [2]): *Septimius Tertullianus*: sed cum sint fere in cunctis his libris satis multa hic ibi *addita*, licet codices scripti non semper *additionum* talium suggerant indi-
P. 220. cium, per omissionem eorum, quae in aliis codicibus leguntur: parum commoda et tuta haec esse videtur auctoritas. Solent autem mediocria et parum luculenta esse, quae ho-

1) Sic praeter libros *Msios* iam *Angelus Politianus* designavit, lib. 4. epistol. 5. de *nominibus* his plura *Pamelius* in vita *Tertulliani* collegit. 2) Cap. XVII. seu ultimo: Haec cum bona pace legentibus, utilitatem consuetudini praeponentibus, pax et gratia a domino nostro Iesu redundet, *cum Septimio Tertulliano*, cuius hoc opusculum est. Similis est clausula libri *de Baptismo*. tantum oro, ut, cum petitis, etiam *Tertulliani* peccatoris memineritis. Similis est clausula libri, de *exhortatione castitatis*: memento in orationibus tuis *Tertulliani* exhortantis.

rum librorum auctor *de ſe et de ſuis rebus* commemorat. Non deſunt ſententiae, quibus pars ante actae vitae deſcribitur, cum chriſtianus nondum eſſet: ſed hiſtoriae utilis et clarae nihil fere ineſt. Eius generis ſunt iſta [3]). Hoc hominum genus, *quod et ipſi retro fuimus*, caeci ſine domini luce. — Nam et nos riſimus haec *aliquando* (de iudicio extremo etc.); de veſtris *fuimus;* fiunt, non naſcuntur chriſtiani [4]). Talia plura facile occurrunt legentibus; ſed nihil hiſtorici luminis ſecum ferunt; itaque nec illa commemorare opus eſt, quibus abiectiſſime *de ſe et peccatis olim ſuis, adulteriis etiam* loquitur [5]); aut cum *impatientiam* et conſtantis virtutis defectum fatetur [6]). Nec clariora ſunt, quae colliguntur, ut tempus efficiatur, quo *toga dimiſſa, ad Pallium* geſtandum acceſſit, ſeu chriſtianus factus eſt [7]); ſicut et illa parum ſunt certa, quae in eodem libro *de Pallio* cap. 2. fine leguntur: *praeſentis imperii triplex virtus, deo tot Auguſtis in unum favente;* et ſi facile poſſit illorum praeferri explicatio, qui *Severum*, filiumque *Antoninum*, et *Albinum*, intelligunt. Solet enim hic ſcriptor *declamatorum* imitari exemplum, qui ipſi *confingunt* argumenti, quod ſibi deſumſerunt, *tempus* et omnes illas rerum appendices, quibus tempora ſolent commode et ſtudioſe diſtingui. Atque eſt certe ingenium noſtri ſcriptoris eiusmodi, ut mirifice omnia fingat atque componat, quaſi meram et certam hiſtoriam perſcribat; cum tamen coniecturis ſuis ipſe illud

P. 221.

3) Tertull. apologet. cap. 18. 4) Ibid. 5) *De poenitentia*, aliquoties. 6) De Patientia, inde ab initio. 7) *De Pallio* cap. 6. ſeu ultimo. At ego iam me illi etiam *divinae ſectae* ac diſciplinae commercium confero. Gaude pallium, et exulta; melior iam te philoſophia dignata eſt, ex quo *chriſtianum* veſtire coepiſti.

lud reperire atque explere soleat, quod non minus ignorabat ipse, quam alii.

Africanum se facit scriptor, ab initio libri *de Pallio*: principes semper Africae, viri *carthaginenses* etc. nec desunt alia documenta clara in his libris; ut opus non sit, copiosius talia confirmari. De institutione hominis liberali, qua inde a pueritia usus sit, solent eruditi iam diu sententiam ferre ex his libris ipsis, qui ex *poetis*, *historicis*, *philosophis*, *ICtis*, *medicis*, multa excerpta exhibeant; ut facile credi possit, scriptorem diligenter tot auctores manibus versasse suis, ante sacra christiana, Nec diffiteor, rationem non deesse huic sententiae omnem; sed et illud facile reperimus, nimia sedulitate hominem talia congerere atque fere obtrudere legentibus; nec raro eum videri parum aequum interpretem, qui omnem opportunitatem captet irridendi, ludendi, et iocandi; qua in re sic abutitur ingenio, ut parum graviter et sobrie agat, lectoremque verborum isto vario fulgore impediat magis, quam
P. 222. adiuvet ad proba iudicia ferenda. Multa in promtu habuit hic scriptor et quasi in numerato, ex universo illo tam multorum scriptorum, graecorum latinorumque numero; sive ipse olim, inde a pueritia, legerit; sive inde ab aliquo tempore litteris dederit strenuam operam, sive aliorum ministeriis adiutus fuerit in scribendo.

§. II.

Tertullianus Romae fuit inter clericos.

Hieronymus videtur et ipse historica momenta nulla reperire potuisse, quae ad *Tertulliani* superiorem vitam pertineant. Sic enim narrat 8). TERTULLIANUS, *presbyter nunc demum*

8) In catalogo cap. 53.

mum primus, (post Victorem et Apollonium,) Latinorum ponitur; provinciae Africae, civitatis carthaginiensis, patre centurione, proconsulari.

Haec Hieronymus; qui profecto, si plura requirere atque discere potuisset, ad historiam *Tertulliani* facientia, haud dubie hic omnino perscripsisset. Nihil quicquam igitur ex narrationibus aliorum ad Hieronymum pervenit; qui tamen paulo post addit, audivisse se, e Paulo quodam, qui se dicebat hoc didicisse ex *notario* quodam Cypriani: quod *Cyprianus* quotidie in Tertulliano legerit; solitus sic a notario poscere, *da magistrum;* scil. Tertullianum. Illa autem obscuritas historiae eo magis miranda est, quod *Tertullianus*, ut scribit P. 223. Hieronymus, usque ad mediam aetatem [9]; presbyter ecclesiae (*africanae? an vero Romanae? Romanae* putamus, ut statim pluribus illustrabimus,) permansit; postea vero *invidia et contumeliis clericorum Romanae ecclesiae* (scilicet, impetitus atque ista ecclesia expulsus,) ad Montani dogma delapsus est etc. Haec narratio Hieronymi videri omnino potest, historiam ipsi non ignotam involvere, etsi verbosius atque accuratius eam describere noluit. Nisi quidem putemus, talia Hieronymum ipsum coniecturis reperisse, ex variis horum scriptorum locis; ut e libro *contra Praxeam*, ab initio; e quibus sententiis videri possit, quod *Tertullianus Romae* et ipse tum fuerit, cum *Praxeas* Romam ex Asia veniens de *Montanistis* talia episcopo romano narravit, ut hic statuerit, esse e re romanae societatis ecclesiasticae, si nihil commercii porro cum Montanistis continuetur. Scribit serte Tertullia-

M 2 nus

9) *Ad mediam aetatem;* Nicephor. lib. 4, 34. similiter describit; sunt ex *Hieronymo* desumta; ut multa alia. φθόνῳ καὶ προπηλακισμοῖς, Sophronius.

nus [10]), „Episcopum romanum, *agnoscentem* „iam prophetias *Montani*, *Priscae*, *Maximillae*, „et ex ea agnitione pacem [11]) ecclesiis Asiae et
P. 224. „Phrygiae inferentem, *falsa* de ipsis prophe„tis et *ecclesiis eorum* asseverando, et praecessorum eius auctoritates defendendo, coegit „et *litteras pacis revocare iam emissas* et a proposito, recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romae „procuravit; *prophetiam expulit* (i. e. Montani fautores, qui ibi apud episcopum illas ecclesias Asiae commendatum ibant; quos inter haud dubie hic Tertullianus ipse fuit;) „et *haeresin intulit*; (iam Tertullianus putat „romanam ecclesiam ipsam in haeresin incidisse; itaque ab illa ipse secessit;) Paracletum fugavit, et patrem crucifixit." — Addit luculenter paulo post, „et nos quidem „postea agnitio paracleti atque defensio *disiunxit a Psychicis*." Hic, ut opinamur, non obscure indicat Tertullianus, quod antea cum istis *romanis* in coniunctione ecclesiastica vixerit, quos hic nominat *Psychicos*. Ex isto igitur loco potuit Hieronymus ad historiae instar reperire *invidia et contumeliis clericorum romanae ecclesiae factum esse*, ut Tertullianus ad Montanistas ipse transierit; nec enim ulla species historiae accuratioris apud alios scriptores superest, quae persuadeat nobis, *Hieronymum* talia aliunde accepisse. Illud *expellere*, *fugare*, significat non obscure, *contumelia* affectum fuisse *ecclesiastica*, seu loco atque ordine sacro, presbyteri scilicet, hunc scriptorem motum

10) Contra Praxeam cap. 1. 11) Nempe *pacis litteras* ab illis episcopis romanis, qui praecesserant, nondum habuerant. Sic statim sequitur: Praxeas *defendit* auctoritates *praecessorum* huius romani episcopi; i. e. serio id egit, non recedendum esse ab illorum episcoporum romanorum sententia, qui Montanistas in communionem ecclesiae non admiserant.

tum atque deiectum, a romanis clericis, sic mitius loquitur Hieronymus; ab ipso enim episcopo romano id factum esse, clericorum studiis improbis, facile intelligimus [12]). Forte hanc caussam postea licet diligentius excutere. P. 225.

Hieronymum per *ecclesiae* presbyterum, intelligere, *romanae* ecclesiae presbyterum, vel ex *Eusebii* illa narratione, lib. II, cap. 2, satis certum est. Ita enim ille de Tertulliano scribit: fuisse eum τῶν μάλιστα ἐπὶ Ρώμης λαμπρῶν. Sed et clarissime ipse *Tertullianus* scribit, Romae se vixisse [13]): gemmarum quoque nobilitatem vidimus *Romae*, de fastidio Parthorum et Medorum ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem. Lubet addere hoc loco alias sententias, quae id comprobant, Tertullianum in ecclesia romana vixisse clericum. Huc maxime pertinet ille locus [14]): „Ubi tunc MARCION, Ponticus Nauclerus, Stoicae studiosus? Ubi tunc „Valentinus, Platonicae sectator? Nam constat illos Antonini principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud ecclesiam *Romanensem*; donec sub episcopatu „Eleutheri benedicti, ob inquietam semper „eorum curiositatem, qua *fratres* quoque vitiabant, semel et iterum eiecti. Marcion „quidem cum ducentis sestertiis suis, *quae* „*ecclesiae intulerat*; novissime in perpetuum „dis- P. 226.

12) Cum Hieronymus istum *catalogum* scripserit serius: istam in romanos clericos sententiam, sine vetae historiae luce, ipse scripsisse videtur, ut se ulcisceretur ab eis, quorum maligna iudicia, post *Damasi* mortem, ipse expertus fuerat. 13) De cultu feminar. libro I, cap. 6. His locis iam usus est *Ceiller* in histoire generale des auteurs ecclesiastiques tomo 2. pag. 376. contra *Praedestinatum*, qui Tertullianum adversus *Montanistas* scripsisse dicit, presbyterum *carthaginiensem*. 14) *De praescriptionibus* cap. XXX.

„discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum Marcion „poenitentiam confessus, cum conditioni datae sibi occurrit, ita pacem recepturus, si „ceteros quoque, quos perditioni erudisset, „*ecclesiae* (scil. *romanae*) restitueret: morte „praeventus est.“ Hic satis patet, eum, qui haec tam accurate sciret, fuisse *Romae* ipsum; fuisse inter clericos, qui rebus istis sic gestis interfuerant. Nempe si adhuc Romae fuisset, cum hunc librum scripsit, illam sententiam, apud ecclesiam *romanensem* non sic perscripsisset, quasi ipse non sit apud istam ecclesiam; fuit igitur iam *Roma* expulsus, et vixit in *Africa*. Id clarius patet ex capite 36 huius eiusdem libri [15]): *percurre ecclesias apostolicas* — proxima est Achaia? Habes Corinthum — — si autem Italiae adiaces, *habes Romam; unde nobis quoque* auctoritas praesto est. (Nempe Africanos describit, latina lingua utentes.) — Ista ecclesia (romana) — videamus, quid didicerit, quid docuerit, cum *Africanis quoque ecclesiis contesserarit*. Hic est longe clarissimum, scriptorem iam in *Africa* versari, cum haec scribit; eum igitur antea oportet Romae fuisse, in ista ecclesia *Romanensi*, inter *clericos*; neque enim scire istas ecclesiasticas interiores res atque historias potuerant alii, quam clerici. Huius generis sunt et plurima alia, τοπικά, historica et politica, quae hominem Romae multum versatum inter alios clericos, facile produnt.

P. 227.

§. III.

De graecis scriptionibus, quas suas allegat.

Simillimus illi loco, quem ex initio libri adversus Praxeam describebamus, est ille alter, ex

15) Locum iam illustravimus in appendice ad *Wetstenii* prolegomena; *observatione* I. pag. 585. edit. Halensis.

ex libro *de corona militis;* narrat, *varias sententias* proditas fuisse de isto milite, qui coronam manibus gestavit et christiano non licere dixit, coronatum capite incedere; vehementius ille scriptor sic loquitur: exinde sententiae super illo, *nescio an christianorum* [16]); non enim aliae ethnicorum — quasi ille miles *solus* fortem, atque inter tot fratres commilitones solus christianum se publice sic prodere temere atque arroganter voluerit. *Plane*, addit, *superest*, ut etiam martyria recusare meditentur, *qui prophetias eiusdem Spiritus Sancti respuerunt.* Hic *Romanos* haud dubie vellicat; in quos et illud, p. 228. dicit, cap. 6, fine: sed et huic materiae, propter *suaviludios nostros*, *graeco quoque stilo satis fecimus.* Innuit istos Romanos isto tempore *graeco sermone* praecipue usos fuisse; hinc se, et *suos*, *nostros*, i. e. latine loquentes, in Africa, distinguit. Sic Adversus Praxeam cap. 5. scribit, graeci λόγον dicunt; quo vocabulo etiam *sermonem* appellamus (nos, latini). Ideoque iam *in usu est nostrorum*, per simplicitatem *interpretationis* [17]), (nempe, latinae, qua utebant-

16) Tertullianum saepe in istos christianos invehere, qui minus fervoris et imprudentiae publicae prae se ferebant, quam subfanatici quidam: satis notum est. Loca alia attulit *Pamelius* in vita Tertulliani anno CCXI. Illud idem ingenium subfanaticum et nimis calidum, hominem impulit, ad praeferendas partes *Montani*. Hic solebant *prophetiae* atroces et vehementes amari, quae seculi finem iam instare minabantur, et ruinam imperii. Harum partium satis multi fuerunt; etiam illi *Sibyllistae*. 17) Simplicitatem *interpretationis*, scilicet illius *Evangelii*, Ioannis, aliarumque scriptionum graecarum catholicis sacrarum. Haec *simplicitas* satis clara est; adeo presse sequitur graeca, ut *nova latina nomina* multa primum repererit eius auctor. Collegimus exempla plura, in *appendice* ad *Wetstenii* prolegomena I. p. 189. Halensis; addimus hic, *advocatio*, παράκλησις, *magnanimis* est, μακροθυμεῖ, *ininvestibilia iudicia*, ἀνεξερεύνητα κρίματα, *indeterminatas*, ἀπεράντους,

bantur latini illi christiani,) *sermonem* dicere in primordio apud deum fuisse. (Iohan. I, 1.) Atque initio libri 4, adversus Marcionem: alterum, (deum) alterius instrumenti (διαθήκης,) vel *quod magis usui* (scil. ecclesiastico) *est dicere*, testamenti. Ita et in libro de *monogamia*, cap. XI. sciamus, plane non sic esse in *graeco authentico*, quomodo *in usum* exiit, scil. in latina *translatione*.

Utriusque vero linguae, graecae et latinae, usum sibi tribuit hic scriptor; excitat ipse saepius scriptiones suas *graecas*, sicut paulo ante
P. 229. iocabatur, *propter suaviludios graeco stilo* satisfecimus huic materiae. In libro de baptismo cap. 15. addit: sed de isto, (haereticos baptismum non habere, quia rite non habent,) plenius iam nobis *in graeco digestum* est. Ipsum illud initium libri de *velandis virginibus* similiter prodit, auctorem graece etiam de hac causa scripsisse: *Proprium iam negotium passus* meae opinionis; *latine quoque ostendam*, virgines nostras (i. christianas,) velari oportere etc. Satis obscura est illa descriptio: *proprium iam negotium passus meae opinionis*; solent interpretari: Tertullianum a graecis ob graecam scriptionem male exceptum fuisse; nec negari potest, sic etiam posse hanc orationem non inepte intelligi. *Negotium*, pro *molestia*, uti dicitur; multum *negotii*, οὐδὲν πρᾶγμα, etc.; *Proprium?* an ideo quia ab illis graecis christianis vix aliud praemium defensae opinionis severioris exspectare se posse non ignoret? An vero idem valet, postquam *defunctus sum* graece de hac re scribendi opera, quae est mihi *quasi propria* atque domestica? ut nihil prae-

apparentia, ἐπιφάνεια, *compressi*, θλιβόμενοι, *haereditate possidere*, κληρονομεῖν, *lapis summus angularis*, ἀκρογωνιαῖος, etc.

praecipue attendatur ad illud *passus*; sicut graece solet πάσχειν non raro usurpari. Ἴδιον ἤδη πρᾶγμα πεπονθὼς τῆς ἐμῆς γνώμης, aut δόξης, possit graece facillime reddi.

§. IIII.

Hic scriptor non in manibus habuit graecos libros *sacros*. *Locus Ioh. I, 13. excussus.*

Sed si hic scriptor se profiteatur *graece* lubentius et frequentius scribere, quam latine: oritur non exiguus alius scrupulus, qui fiat, ut hic homo *numquam tamen graecum textum* librorum sacrorum manibus suis versaverit? De eo enim satis certi iam sumus, etsi solent viri docti aliter statuere:, hunc scriptorem oculis suis manibusque numquam usurpasse graecum ullum codicem *Evangeliorum* aut *Epistolarum*; adeo numquam *latinam* istam, qua utitur, translationem comparat cum graeco quodam codice; si vel maxime *differentem et variam scripturam* adesse in codicibus variis ipse fateatur. Res profecto mira est atque nostra omni attentione digna; quae si tandem feliciter potest illustrari, multum omnino lucis diffundet ad plura alia momenta, quae solet ista nostra vulgata historia ecclesiastica parum fideliter et certo informare. Exposuimus de hac re primum in *appendice* ad *Wetstenii Prolegomena*, quae hic Halae edidimus, *observatione* I. pag. 587 sqq. Et, quod ad istum locum Iohannis I, 13. attinet, in notis ad *paraphrasin* eius Evangelii *latinam*; sed res, quam hic agimus, atque instituti nostri ratio maxime iam secum fert, ut paulo studiosius atque accuratius haec explicemus. P. 230.

Diximus eruditos viros aliter sentire; nempe sic *Pamelius* scribit [18]: in novo testamento, non

18) In vita *Tertulliani* ad annum 197.

P. 231. non tam latinis translatis, *quam graecis veteribus codicibus usum auctorem*, ex eius peculiari versione, ab aliis omnibus multum subinde diversa, *manifestum fit*. Sed sunt haec omnino falsa, atque non parum errant, qui sic statuunt, licet sint numero plerique. Dabimus certe hanc hic operam, ut luculentius intelligatur, per illustrationem diligentiorem tot *locorum* ex libris novi testamenti, quae *Tertullianus* sic omnino tractat, ut sit certissimum: eum nec adhibuisse *graecos codices*, *nec adhibere voluisse*. Adeo plane confidit *latinis suis libris*, quasi graecis nulla sit fides atque auctoritas, quam revereri ipsum ius fas sit. Huic rei praecipue inserviunt illa capitula Ioh. I, 13. *natus est*. Galat. II, 1. *cessimus ad horam*, sine negatione. Hebr. VI, 5. *occidente iam aevo*; praeterea etiam aliis quibusdam locis credimus lucem novam posse affundi, et rebus historicis, quas minus recte solebamus nobis fingere. Illud certe patebit, hunc scriptorem sic omnino agere, ut *adversus graecorum codicum lectionem*, suam istam latinam defendat, si qua fuit inter utrosque varietas; quasi satis sit certum, *paria*, *aequalia esse iura* latinorum librorum et graecorum; imo, quasi *graeci libri* isto iam tempore fuerint dedita opera *corrupti atque adulterati*. Adeo porro illa honorifica sententia valuit etiam ad posteros, ut similiter *latini plures antiquiores scriptores porro sequantur* tenaciter istam *lectionem*, quam praeivit Tertullianus; ut fidem quasi negent graecis codicibus, auctoritatemque et honorem la-
P. 232. tinae ecclesiae laedi atque minui putent, si graecorum librorum lectionem illam admitterent, quae differat ab illis latinis vetustis lectionibus atque sententiis. Hoc si diligentius illustretur, tandem plures difficultates poterunt explicari, quae adhuc *criticorum* operam et diligentiam non mediocriter exercuerunt;

erunt; sic quidem, ut de quibusdam lectionibus sententia satis commode ferri posse vix videretur.

Igitur ille locus Ioh. I, 13. a *Tertulliano* sic [19]) tractatur, ut omnibus studiis viribusque, quibus potest, defendat et sanciat: veram lectionem esse, *sed ex deo natus est;* falsam vero atque a Valentinianis *adulteratam* esse illam scripturam, sed ex deo *nati sunt.* Negat christianos, in Christi nomine credentes, sic describi hoc capitulo; non esse arcanum illud semen electorum et spiritualium; audet adeo illis obiicere hoc facinus, quod *adulteraverint* hunc locum Valentiniani; scriptum enim fuisse *singulariter*, ut de domino, (Christo,) Christus ex deo *natus est.* Non opus est, ut omnem istam partem describamus; nec enim ignota res est; quam nos etiam in notis ad *paraphrasin* latinam non negligenter illustravimus. Rem omnem breviter explicamus, eiusque causis reperiundis hanc damus operam. *Tertullianus* igitur affirmat, ante istam Valentinianorum fraudem et imposturam, in Evangelio Iohannis cap. I, 13. *scriptum lectumque semper fuisse*, ex deo *natus est;* igitur ex *adulteratione* et *impostura* horum haereticorum iam legi in plurali, *nati sunt.* Haec res etsi est historica, atque omnino nititur historicis documentis; tamen *Tertullianus codicem scriptum graecum* nullum excitat; nec clare aut certo dicit, in latinis libris, qui hic aut illic extent, legi illam primam et authenticam scripturam, *natus est;* nec allegat *scriptores* ecclesiasticos, qui hanc lectionem *in singulari excitaverint.* Sed causam omnem, quam agere instituit Tertullianus, defendit atque confirmat argumentis et rationibus *internis;* Iohannem omnino *de Christo* hic scribere, non vero de christianis quibuscunque, P. 233.

19) De carne Christi, cap. 18. 19.

que, qui *per fidem* dicantur *ex deo nati esse*. Sic enim ipse scribit: *de domino* scriptum est; et ex deo natus est. Merito, qua *verbum dei*[20]; et cum verbo dei, spiritus; et in spiritu, dei virtus, et quicquid dei, est Christus. — *Intelligimus* ergo, ex concubitu *nativitatem domini* negatam etc. Igitur nec *latinorum codicum* auctoritatem affert *Tertullianus*, nec graecorum; sed argumentis logicis atque internis utitur. Est sane hoc ipsum satis mirabile atque inusitatum; quasi Valentiniani illi fuerint vel soli possessores codicum Evangelii, ut eos corrumpere potuerint, corruptosque sic in aliorum manus dederint, ut tandem hos alios ex sententiarum perscripta indole sententiam illam corruptam integritati pristinae reddere oportuerit. Horum etiam auctoritatem, qua
P. 234. ad correctionem emendationemque illius imposturae et fraudis opus fuit, putat hic scriptor satis grandem esse atque probabilem, licet codicum sive graecorum sive latinorum testimonio nullo suam in rem uti possint. Sed huc iam accedit illud alterum, quod profecto non minus attentione nostra dignum est. Hic idem *Tertullianus*, qui alibi adversus hos eosdem *Valentinianos* scribit[21], allegabat ibi cum Iustino, et Miltiade, hunc ipsum *Irenaeum*; scriptores scilicet, qui adversus haeresiarchas istos statim veram doctrinam defenderint. Iam vero hic idem *Irenaeus* hanc eamdem Iohannis sententiam aliquoties sic allegat, *in singulari*, de Christo, sicut Tertullianus vult sine corruptione lectum fuisse; nec tamen hanc *Irenaei* auctoritatem hoc loco Valentinianis opponit, qua facillime fidem quodammodo facere potuis-

20) Mira est illa mutatio, verbum *dei*; cum Iohannes numquam sic scripserit; θεὸς ἦν ὁ λόγος scribit, non vero θεοῦ ἦν ὁ λόγος. 21) Liber adversus Valentinianos, cap. 5.

tuisset accusationi, qua Valentinianos tamquam adulteratores Evangelii premit. Primum igitur *Irenaeus* sic scribit[22]). Ceterum potuerat dicere Matthaeus: *Iesu vero generatio sic erat* (omisso altero nomine, *Christi*,) sed praevidens spiritus sanctus depravatores (scil. sensus; qui *Christum* a Iesu distinguunt;) et praemuniens contra fraudulentiam eorum, per Matthaeum ait, *Christi* autem generatio sic erat; et quoniam hic est Emmanuel, ne forte tantum eum hominem putaremus; non enim ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri sed ex voluntate dei, *verbum caro factum est;* neque alium quidem Iesum, alterum autem Christum suspicaremur fuisse, sed unum et eumdem sciremus esse. Hic clarum est, Irenaeum *primam* partem commatis 13, allegare, qui non ex sanguinibus, (hanc partem omittit;) *neque ex voluntate carnis nec ex voluntate viri.* Itaque etsi hic *omittit sententiam* hanc, *sed ex deo natus est:* certum tamen est, quia iungit illud ex versu 14, *verbum caro factum* est, Irenaeum, illud *nati sunt*, non de hominibus, qui credunt, intellexisse; sed de Christo, *in singulari igitur;* atque sic totum versum 13. transtulisse ad Christum; quod facere non poterat, si *in plurali Irenaeus* umquam legere atque intelligere interpretarique solebat, *nati sunt.* Alter autem locus Irenaei[23]), „cognoscit autem illum, is, cui pater, qui est in coelis, revelavit; ut intelligat, quoniam is, *qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri natus* est, filius hominis, hic est Christus, filius dei vivi." Hic similiter omittitur prima sententia, *non ex sanguinibus;* ceterum hic locus clarissime occupat, in Iohanne legi in singulari, *natus est.* Iam, cum et alii latini scriptores *singularem* prae P. 235.

22) Libro III. adversus haereses cap. 16. (aliis 18.) p. 204. Massueti. 23) Ibid. cap. 19. (aliis 21.)

prae se ferant, sicubi hunc locum Iohannis excitant: facile patet, hos scriptores usos fuisse libris seu codicibus *latinis*, qui hanc scripturam, quam Tertullianus unice confirmat, sequebantur. Sic superest *Veronensis* Evangelii codex [24]), qui sic omnino scribit versum 13,

P. 236. *Qui non ex sanguine* [25])
Neque ex voluntate carnis,
Nec ex voluntate viri
Sed ex deo natus est.

Ita et *Ambrosius* in Psalmum 37, *Augustinus* libro 7. confession. cap. 9. *Sulpitius Severus*; quorum sententias *Sabaterius* descripsit. Hic tot latinorum scriptorum consensus in lectione plane singulari ostendit, eos sequi hanc recensionem certae provinciae ecclesiasticae, cui hic Tertullianus quasi primus praeivit; praeire autem certam aut probabilem auctoritatem non poterat, nisi eo tempore atque eo rerum statu, *quo nondum vulgata erant in multorum manus latina exemplaria*; aliter latinorum codicum numerus et multitudo obstitisset huic novae auctoritati. Sed nec ipse Tertullianus audere potuisset, quod ausus est; non potuisset *adulteratores* eos dicere, qui legebant *in plurali*: si multorum latinorum exemplarium obstabat auctoritas. Itaque videmur hic ipsa *primordia latinae translationis* occupare et deprehendere. Si enim *in clara quasi diei luce* et plurium in manibus erant latini graecique codices, qui *legebant singularem*: Tertullianus hanc auctoritatem afferre pro se multo magis debuerat, quam ratiocinandi ministerio incerto uti; si vero erant iam *multi libri graeci*, qui *pluralem* ostendebant, ἐγεννήθησαν: quomodo susti-

24) *Blanchini* Evangeliarium quadripartitum tomo I.
25) *Vulgata* et alii, ex *sanguinibus*; sed et Tertullianus alicubi singularem scribit, uti *Hilarius*, *Tychonius*, *Vigilius*, *Augustinus*.

sustinere poterat Tertullianus, pluralem tribuere Valentinianis, tamquam *adulteratoribus* huius sententiae [26])? Scivit igitur hic Tertullianus: aut Valentinianos nullos esse; aut eos non scituros et lecturos esse hoc φορτικὸν et dirum mendacium; quia sic fecisse se sciebat, ut tantum in manibus domesticorum amicorumque haec scriptio maneret. Aut illud scivit, *tam pauca esse adhuc* Evangelii *latini exemplaria*, (nulla forte alia, quam hoc primum, suum ipsius; P. 237. P. 238.

26) Nisi quidem sic malimus statuere, *abfuisse inde ab initio* tam *pluralem*, *quam singularem*; ut graeci legerint, v. 12. τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, v. 13. οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ θεοῦ, v. 14. καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. *Latini* autem: *credentibus in nomine eius*. v. 13. *Non ex sanguine, nec ex voluntate viri*: *sed ex deo*. v. 14. Et *sermo* caro factus est etc. Atque profecto non deest varia suspicionis occasio atque iusta quasi causa. Illud *ex sanguine*, quod alii *sanguinibus* scribunt, graece et latine; *abest bis* ab allegatione Irenaei. Istae autem sententiae, *non ex voluntate carnis*, *nec ex voluntate viri*, similiter *non constanter* excitantur, sed aut altera abest, aut altera alteri praeponitur. Itaque videmur non sine ratione id opinari: nec *pluralem* nec *singularem* in libris scriptis exstitisse; itaque quosdam *de suo* adiecisse, *nati sunt*, uti omnino propositio illa *expleri* debet, nisi sic fuit perscripta. Hoc *Tertullianus* dicit *adulterationem*; quia timet et metuit; hac ratione *homines dici ex deo natos* esse; hanc phrasin confirmare posse Valentinianorum *semen* illud divinum. Itaque audet ipse contendere, *de Christo* Johannem haec scribere, non de credentibus. Sed iam mirum est, hominem, quia Valentinianis vel phrasin illam invidet, tamen illam orationem Ioh. 3, qua Christus Nicodemum docet, de nova γεννήσει non similiter sollicitasse; aut Iohannis illas phrases, *semen dei* manet in homine; *ex deo natus* etc. Hanc sententiam ipse excitavit, *de pudicitia*, cap. 19. Facile autem patet, *ex isto metu* parum iusto et liberali hunc scriptorem eo delabi, ut vel *impostores* et *adulteratores sententiarum* evangelii faciat adversarios suos.

ipsius;) ut non dubitaverit, fore, ut efficeret id, quod instituerat; ut scil. iam latini codices legunt, *natus est;* licet graeci legant, *nati sunt*, ἐγεννήθησαν. Forte ideo *confinxit* hic illud de *Valentinianis*, ut adversarios [27]), qui Ro-

27) Ipse hic scriptor videtur, (sicut dici solet,) se prodere sicut sorex; nam hoc ipso libro adversus *Valentinianos* cap. 5. sic scribit: „*nec undique* (an *utique?*) *dicimur ipsi nobis finxisse materias*, quas tot iam „viri sanctitate et praestantia insignes, nec solum no„stri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum con„temporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt „et retuderunt; ut *Iustinus;* philosophus et Martyr; ut „*Miltiades* ecclesiarum Sophista; ut *Irenaeus*, omnium „doctrinarum curiosissimus explorator; ut *Proculus* no„ster, virginis senectae et christianae eloquentiae di„gnitas; quos in omni opere fidei, quemadmodum in „isto, optaverim assequi. *Aut si in totum haereses non* „*sunt*, ut, qui eas pellunt, *finxisse credantur:* mentie„tur Apostolus, praedicator illarum. Porro si sunt, „non aliae erunt, quam quae retractantur. Nemo „tam otiosus fertur stilo, ut materias habens, fingat." Totus hic locus videtur aliquid monstri prodere. Si omnino *Romae*, alibique, vivebant homines haeretici: eos igitur non solus Tertullianus noverat; christiani alii similiter hanc haereticam causam sciebant. Itaque non intelligimus, qua ratione amoliatur hic scriptor eam suspicionem, qua dici ipse possit *sibi finxisse materias.* Porro ipsa illa defensio est satis mediocris et imbecillis. *Iustini* illius scriptoris, *causam* ipsam scimus esse satis dubiam atque ancipitem; *eius nomine confecti sunt tales libelli*, eo consilio, ut auctoritate eius porro liceat uti. *Miltiades vero?* ecquid tandem illud est, *ecclesiarum Sophista?* quid tandem est? Putamusne Tertullianum legisse aliquid huius *Miltiadis?* Miltiadis aliquas scriptiones Eusebius ex *Rhodone* nominat, contra *Montanum*, *Priscillam* et *Maximillam;* contra gentes et Iudaeos; sed contra Gnosticos aut haereticos nihil. Cur ergo hic excitatur, quasi scripserit adversus *Valentinianos?* *Irenaei* causa similiter monstro non caret, ut paulo post videbimus; adeo Tertullianus *exscripsit latine*, quod in *Irenaeo* legitur graece, ipso tamen non nominato. *Proculus* autem ille, si forte est *Proclus*, pertinet ad Montanistas. Hieronymus nihil eius rei dixit, quod eloquentiae christianae dignitatem

Romae adhuc graeca lingua uti ſolebant, eo P. 239.
vehementius vellicaret. Spernit igitur codices
graecos, *quaſi corruptos;* atque ſic poſſet ratio
quaedam reddi, *cur numquam* lectionem ali-
quam *auctoritate graecorum codicum* confirma-
tum eat; contemſit ultro et dedita opera *grae-
cos* codices, quos ſciebat eſſe in manibus *catho-
licorum*, quos iam adverſarios ſuos expertus
fuerat. Hac ſola ratione poteſt illud explicari,
cur non ſolum hic ſcriptor *tueatur et defendat
lectionem*, *aliamque* dicat eſſe corruptam; ſed
etiam qui fiat, ut tot alii latini ſcriptores, li-
cet ſciverint poſtea *diverſitatem et varietatem* eſ-
ſe in *graecis codicibus*, tamen porro ſemper,
quaſi nihil quicquam ad eos pertineat, *latinam
priſtinam recenſionem* mordicus retinuerint.
Forte iam hoc ſeculo II diviſa Romae fuit ec- P. 240.
cleſia illorum, qui graece loquebantur et *grae-
cis codicibus* utebantur, ab eccleſia horum, qui
latina lingua et latina translatione utebantur.
Hi latini, quia non ignorabant, translationem
auctoritate eſſe ſecundam et minorem, hac
porro ratione *ſingularem praeſtantiam* latinis ſuis
codicibus conciliatum iverunt, quod *novas gloſ-
ſas hic ibi inſeruerunt*, quibus graeci libri illi ca-
rebant; hac ratione praeſtantiae praecipuae
aliquod inſtar acceſſit ad hos libros latinos; at-
que haec tam vetus accuſatio, *corruptos eſſe
libros graecos* per Haereticos, eo facilius in me-
moria latinorum ſcriptorum haeſit, quia invi-
dia quaſi quadam in graecos laborabant, qui
archetypos quidem libros ſacros haberent,
graecos ipſos; ſed minus fideles atque inte-
gros, corruptos potius, atque minus copioſos
et frugiferos, quam *latinorum* libri eſſent. Sed
de illa cauſa porro pluribus agendum eſt.

§. V.

in eo ſpectare iubeat Igitur non eſt nulla ſuſpicio, *con-
finxiſſe* Tertullianum ſcribendi argumentum, ut faciunt
declamatores.

§. V.

Pluribus enim locis nobis opus est, ut tandem ex istis tenebris aliquid lucis perspicere contingat. Igitur Galat. 2. iam designavimus; istum locum similiter paulo diligentius excutere videtur operae pretium, quia porro confirmabitur, quod diximus: hunc scriptorem tantum *latino textu* usum, atque vel in quaestione de *variis lectionibus*, atque de praeferenda scriptione quadam, ad codicum *graecorum*
P. 241. numquam provocare. Iste locus Galat. II, 5. sic excitatur [28]) *ergo, propter superinductitios*, inquit, *falsos fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram; quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subiectioni.* „Intendamus enim (sic iam pergit scriptor), et sensui ipsi et causae eius, et apparebit *vitiatio scripturae*. Quum praemittit, *sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset Graecus, coactus est circumcidi;* dehinc subiungit, *propter subintroductitios falsos fratres*, et reliqua; contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens, propter quid fecerit, quod nec fecisset, nec ostendisset, si illud, propter quod fecit, non accidisset. Denique, dicas velim, si non introiissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subiectioni? Non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt, propter quos cederetur; hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensae competebat — Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem christianam; ne ante, eam in servitutem abducerent iudaismi, quam Paulus sciret, se non in vacuum cucurrisse — Necessario igitur cessit, ad tempus etc.“ Haec omnis disputatio scriptoris, quae est tam sedula et sollicita, poterat, quod nemo

28) Libro 5 adversus Marcionem cap. 3. eum iam aliquoties illustravimus alibi.

mo negabit, longe facilius, longe brevius, longe fortius inſtitui: ſi hic ſcriptor provocaſſet ad *graecorum* librorum auctoritatem. Cur igitur hac in cauſa, quae eſt hiſtoricae indolis, P. 242.
hic ſcriptor *vitiationem* illam, *corruptionem* ſcripturae, quam audet tribuere adverſariis, non appellat fidem codicum graecorum? Utrum *vitiarat* Marcion codices *graecos* omnes? Hic ſcriptor, qui ad *authenticas* litteras Apoſtolorum ipſe ablegabat, *Corinthum, Ephesum* etc. cur non et hic ad Galatas provocat, penes quos erat illa authentica Pauli epiſtola? Quot autem exemplaria epiſtolae huius vel in Italia et *Romae* iam fuiſſe putamus? Tamen ad *graecos* libros non provocat? Idem vero ſcriptor quidni ad *latinae translationis* alia exemplaria lectores ablegat? quidni *profert* et *affert* latina plura exempla, quae eſſent Romae aut alibi omnium in manibus? Fallimur? an vero ſcivit et ſatis certo ſcivit, ad ſuae partis homines omnem iam auctoritatem ab ipſo porro pendere; omnes ſecuturos hanc ipſius admonitionem; graecorum librorum vel multorum auctoritatem *nullum fore apud latinos homines*? Haec vero tam ſunt rei et cauſſae convenientia, ut vix dubitem, fore, qui ſtatuant de hac re aliter. Nam inepte ſedula et parum venuſta erat omnis illa diligentia, quae argumentis *internis*, utitur, ad *ſcripturae veteris* modum et ordinem corrigendum; quae *collectiunculas* tantum adfert ſine hiſtoricis codicum teſtimoniis. Rem ipſam teneo; fuit a Paulo ſcriptum, *ceſſimus ad horam*, ſeu, *ad tempus*, ut poſtea transfert hic ſcriptor; ſed rei confirmationem non peti e codicibus *graecis*: id omnino miror; id monſtro carere non credo.

Nempe, ut porro hanc rem, quae ad *Latinos* pertinet, ſuorum codicum defenſores, illuſtremus, addimus adhuc iſta; in codice *Claromontano*, ſeu regio, qui eſt graecolatinus, et P. 243.

in *Sangermanensi* graecolatino, sic omnino legi: ad horam *cessimus* [29]); sine negatione. Hic
similiter mirum accidit illud, *Irenaeum*, uti
quidem nobis superest, legere similiter: *ad horam cessimus subiectioni, uti veritas evangelii perseveret apud nos* [30]). Certum igitur est, *fuisse*
sacram societatem *Latinorum*, qui hic nullam
negationem insertam legere solebant. Atque facile apparet, *Marcionem graecis codicibus* usum:
quia vetusti latini fatentur, *esse antiquum dissensum* inter lectionem codicum graecorum, et
codicum latinorum; non solum hoc fatentur,
sed et praeterea dicunt, et aperte prae se ferunt, *corruptionem*, *interpolationem* studiosam
in graecorum libris locum habuisse, quia ex
consilio domestico voluerint pro eo, quod sentire et intelligere solebant, auctoritatem aliquam scripturae afferre; itaque graecos sic
scripsisse, uti intellexerint. Haec causa est omnino magni momenti; nec dubitamus, si accuratius excutiatur, post multas tenebras, in
quibus versabamur, multum tandem lucis
p. 244. etiam rediturum. Sic ille *Ambrosiaster*, quicunque tandem sit, auctor commentariorum
satis utilium in Pauli epistolas, satis aperte
scribit; auctor commentariorum, qui inter
Hieronymiana esse solet, quem *Scholiasten* Hieronymi quidam dicebant; ille, quem nos *Pelagium* esse scimus, fatetur: esse *dissensionem*
hic inter codices graecos et latinos; sed et,
quod est mirabile, utitur iste *contraria collectione*, qua efficere vult, male opinari quosdam,
legendum esse sine negatione. Cur vero et
hi non provocant ad *antiquos*, ad dignissimos
et

29) Vide *Sabaterii* corpus biblicum; qui tamen non annotavit, Tertullianum *corrigere* et emendare lectionem; falso igitur Sabaterius adfert illud: *nec ad horam cessimus;* Tertullianus enim *vitiationem* (graeci exemplaris) scripturae esse dicit, quod legitur negatio; vult, *abesse* negationem. 30) Irenaeus libro 3, cap. 13.

et accuratos codices, tam latinos, quam graeces? Nempe, res olim haec aliter habuit, quam quidem opinari nostri solent, qui de cura *canonis* multa praecipiunt, aut ex *loco dogmatico*, de scriptura sacra sibi aliisque fingunt historias falsas.

§. VI.

Testimonia Ambrosiastri, de antiqua dissensione lectionis.

Satis igitur vehementer ille *Ambrosiaster*[31]) isto sua tempore *adversus graecos Sophistas* insurgit, eisque id omnino vitio dat, quod *addiderint* in codicibus suis aliquid, minus recte. „Nunc dicant *sophistae graecorum*, qui sibi pe„ritiam vindicant, naturaliter subtilitate inge„nii se vigere: quae tradita sunt gentibus ob„servanda? quae ignorabant, an quae, scie„bant [32])? — *tria* haec mandata ab apostolis P. 245.
„et senioribus data reperiuntur, quae igno„rant leges romanae; i. e. ut observent se ab „idololatria, et sanguine, sicut Noe, et forni„catione; quae *Sophistae graecorum* non intel„ligentes, scientes tamen, a sanguine absti„nendum: *adulterarunt scripturam*, quartum „mandatum *addentes*, et a *suffocato* abstinen„dum; quod puto, nunc dei nutu intellecturi „sunt; quia iam supra dictum erat, quod ad„diderunt." Haec his verbis ille scriptor *graecis* obiicit; porro autem scribit, cum recitasset Galat. II, 4. *propter autem* SUBINTRODUCTOS *fratres falsos, qui subintraverunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in servitutem subiicerent,* AD HORAM CESSIMUS *subiectioni, ut veritas evangelii permaneat apud vos.* — — „Graeci, sic pergit, e „con-

31) In caput a Epist. ad Galatas. 32) Attingit hic locum illum Actor. XV, v. 29, et hic dicit *additum* fuisse a Graecis, de *suffocato*.

„contra dicunt, *nec ad horam ceſſimus;* et hoc „aiunt convenire cauſae; quia, qui fieri pro„hibebat, non oportebat, inquiunt, dicere ſe „feciſſe, ne probaret eſſe faciendum.“ Iam refutat iſtam lectionem *graecorum*, quae differebat, a latina uſitata lectione: „Sed Apoſto„lus, vir divinus, ſciens, poſſe hoc opponi, „ipſe illud proponit, ut praemuniat calumnio„ſos, et reddit cauſas, quibus compulſus eſt „facere, quod nolebat. *Propter ſubintroductos autem*, inquit, *falſos fratres*. „Subintrodu„ctos dicit, quia cum dolo introierunt, oſten„tantes ſe fratres, cum eſſent inimici. — *Qui* „*ſubintraverunt;* hoc eſt, cum humilitate intra„verunt, fingentes amicitiam — — *Libertas* in Chriſto Ieſu haec eſt, non ſubiici legi; ut
P. 246. nos in ſervitutem ſubiicerent — *ad horam ceſſimus;* hoc eſt, ad horam nos ſubiecimus ſervituti, humiliantes nos legi, ut circumciſo Timotheo ceſſaret dolus et ſcandalum Iudaeorum. Parati enim erant, ſicut datur intelligi, commovere illi tumultum et ſeditionem. —— *ad horam ergo ceſſit*, ut veritas Evangelii permaneat apud gentes, cum non ſubiiciunt ſe circumciſioni. Apud Iudaeos autem non erat veritas Evangelii, qui *(etiam)* credentes circumcidebant *(tamen)* filios ſuos. — Non ſolum hiſtoria, ſed et litterae *hoc indicant*, quia cet. Nam ſupra dicit, Titum, cum eſſet graecus, non eſſe compulſum circumcidi; et ſubiicit dicens, *propter ſubintroductos autem falſos fratres*. Quid iam ſonat, niſi quia ceſſit, ad horam, propter ſubintroductos falſos fratres? Si quo minus, *quomodo verba aut ſenſus ſe ſequerentur?*“ etc. nec enim univerſam illam diſputationem opus eſt a nobis huc transferri. Hic igitur ſcriptor ſimiliter, uti Tertullianus, *rationibus* variis illud efficere vult, falſam eſſe illam lectionem Graecorum, qui ſolebant legere, *non ceſſimus*, addita negatione. De ipſa autem illa

cauſa,

caussa, *corruptione* nupera, quae in codices *graecos* fuerit illata, alibi longe clarius hic idem scriptor agit 33), atque suam mentem sic exponit, ut dubitari nequeat, *latinos* ecclesiasticos auctores studiose id tenuisse et defendisse, graecorum *codices*, sicubi differrent a *latinorum lectione*, *corruptos* atque interpolatos esse. Igitur antiqua iam et quasi continua est illa sententia, atque a *Tertulliani* illis scriptis inter Latinos valuit semper; tandem *Damasus* per *Hieronymum* iussit *graecorum* etiam libros conferri cum latinis; a quo tempore *nova* quaedam *Recensio textus latini* repetenda est. Eam igitur sententiam ibi explicat ille Ambrosiaster: regnavit mors etiam in eos, qui *(non)* peccaverunt in similitudine praevaricationis Adae, — *et convenit*, ut, quia antequam lex daretur, mors regnavit, *in eos regnasse dicatur*, qui peccaverunt (sine *negatione*), in similitudine praevaricationis Adae, sicut supra memoravimus. „— — iam pluribus interiectis, addit, „et tamen sic praescribitur nobis *de graecis co*„*dicibus.* Quasi non ipsi (graeci codices, in „hac sententia) ab invicem discrepent. Quod „fecit studium contentionis. Quia enim pro„pria quis auctoritate uti non potest ad victo„riam verba legis 34) *adulterat;* ut sensum „suum, quasi verba legis afferat; ut non ratio, „sed auctoritas praescribere videatur. Con„stat autem quosdam *latinos* (scil. *codices*), por„ro olim de veteribus graecis translatos codi„cibus (esse), quos *incorruptos* 35) simplicitas „temporis servavit et probat. Postquam au„tem a concordia animis dissidentibus, et hae„reticis perturbantibus, torqueri quaestiones „coeperunt: multa *immutata sunt* ad sensum „hu- P. 247

33) In commentario ad Rom. 5. 34) Scil. christianorum; seu novi testamenti. 35) Latinos istos codices, in quibus illa lectio erat sine negatione, dicit hic *incorruptos*.

„humanum; ut hoc contineretur in litteris (sa„cris, Novi testamenti), quod homini videre-
P. 248. „tur. Unde et ipsi *graeci diversos codices* ha„bent. Hoc autem (ex variis his *lectionibus*) „verum arbitror, quando et ratio et historia „et auctoritas observatur. Nam, *hodie*, *quae* „*in latinis reprehenduntur codicibus*, sic inve„niuntur a veteribus (latinis) posita; *Tertullia*„*no*, *Victorino et Cypriano*."

Hic locus est satis clarus; nec enim circuitione utitur hic scriptor; sed 1) *praefert latinorum* lectionem, quae sit antiquiorum *latinorum* auctorum; 2) tribuit illam diversitatem studio et consilio illorum, qui quaestiones natas secundum suam sententiam ausi fuerint diiudicare, atque eam in rem suum sensum *nunc*, *hodie*, seriori tempore, *intulerint* in codices graecos. 3) negat recte reprehendi *latinorum lectionem hanc usitatam*, cuius in locum e graecis codicibus quibusdam quidam vellent lectionem contrariam substituere. 4) dicit graecorum codices ipsos non consentire; sed *variare* in illa eadem huius loci scriptura. 5) *Praescribi* iam latinis de graecis codicibus; i. e. esse, qui latinos codices, in quibus supersit antiqua lectio, *mutari iubeant et corrigi*, ad codices graecos. Ex hoc igitur loco patet, apud ecclesiasticos latinos scriptores, ante Hieronymum, in tanta auctoritate fuisse codices latinos: ut pati et ferre nollent, si quis iam e graecorum codicibus auderet aliquid corrigere in istis latinorum antiquis lectionibus. Haec sententia videtur inde a primo illo tempore,
P. 249. quod latinam translationem prodidit, continua quasi successione viguisse apud latinos; certissimum enim est, nec *Tertullianum*, nec *Cyprianum*, nec ullum scriptorem e latinis illis ecclesiasticis provocare umquam ad graecorum librorum auctoritatem; si vel maxime obscura aut contraria lectio occurreret; fakim

clam

clam quasi et furtim tandem melior lectio substituta fuit.

§. VII.

Eiusdem rei illustratio ex Morino.

Ambrosiaster igitur, qui sic omnino scripsit, iam a Morino alius consilii studioso sic illustrabatur. Hic enim, *Morinus*, qui Sancti *Ambrosii* nomine excitavit istum locum, Rom. V. [36]) annotavit, etiam *Origenem* in commentario in Epistolam ad Romanos sic legisse, sine negatione; itaque vivente Origene *plerosque graecos codices antiquis latinis* hac in re fuisse similes; quorumdam enim dissimilium meminit, quibus adscripta erat negatio [37]). *Augustinus* autem isto suo tempore annotavit, *plerosque* codices iam legere, *addita negatione;* quosdam etiam Latinos sic exhibere, quibus ipse accedit. Nempe, ut ille *Ambrosiaster* explicabat, post istas lites cum *Pelagio.* Idem *Morinus* de isto altero loco Galat 2. observavit, *utramque* lectionem explicari ab Hieronymo, qui neutri fecerit praeiudicium. Idem fecisse *Primasium;* sed *Sedulius* audet *Latinos codices* corrigere [38]). Itaque ad *Sedulii* tempora pervenerunt adhuc *codices latini*, qui ibi negationem prae se ferebant; eamdemque lectionem adhuc post annum Christi 800 in latinis libris exstitisse, patet ex commentario in hanc Epistolam *Claudii*, Antissiodorensis episcopi; tandem sic pergit *Morinus:* ab ipsa antiquitate variarunt codices P. 250.

grae-

36) *Morinus* exercitationum biblicarum II. cap. 1. p. 34. edit. in Folio. 37) Scimus etiam hodie in Anglia superesse codicem graecum, qui negationem ibi omittit; ea de re exposuit doctissimus *Griesbachius*, in illa dissertatione, de recensione N. T. per *Origenem*.
38) *Sedulii* collectaneum, in Galat. 2. pag. 70. b. edit. 1528. folio: *male* in latinis codicibus legitur, *quibus ad horam* cessimus.

graeci [39]); ſine enim negatione hunc locum citat *Irenaeus* et Tertullianus. Univerſa enim capitis illius ratiocinatio, et complexio *negationem illam abeſſe ſupponit*; licet in verſus citatione, intra textum, ab aliquo ſenſum non intelligente addita ſit. Haec poſtrema recte ſic addit *Morinus*; Paulus ſine negatione ſcripſit; alius vero, qui putavit, hinc doctrinae mixtionem et corruptionem impendere, *addidit ipſe negationem*; antiquiſſimi temporis haud dubie eſt haec interpolatio, et eſt *graecorum* ſcriptorum; itaque latini ſolebant latinos libros
P. 251. praeferre. In commentario *Attonis*, vercellenſis [40]) iſta adhuc leguntur: „duobus modis iſte „locus legitur. In veris namque graecis exem„plaribus habetur, *neque ad horam*. In quibus„dam latinis, *quibus ad horam ceſſimus*. Sed „ſi ſecundum graecos legas, ſatis eſt ſenſus „etc." Si vero legas *ſecundum latinos*, *ceſſimus*, (ſine negatione) non intelligendum eſt de circumciſione, ſed de perſecutione, quae facta eſt Antiochia Ieroſolymis, ſuper hac quaeſtione. — et ideo *ceſſiſſet* Apoſtolus, ut pro re certa et explorata mitteretur — *et ideo ceſſit*, ut veritas Evangelii maneret apud Galatas etc. quae ſunt ex Hieronymo fere deſumta. Ex his ſatis certum eſt, *latinos* ſatis diu ſecutos fuiſſe auctoritatem ſuorum librorum, adverſus graecos; nec conceſſiſſe, niſi ſerius, cum *Au-*

39) Hoc minus certum eſt; *variaſſe* hic graecos codices; ex teſtimonio *Tertulliani* et Irenaei id non liquet; nec enim umquam Tertullianus *graecum textum* adduxit. Potius *diverſa diſciplina*, *diverſa ſententia* legentium, effecit duplicem lectionem, per emendationem. Alii ſtatuebant Paulum concedendo nihil docuiſſe; alii, nihil conceſſiſſe, ut nihil docuiſſe ſiniſtri videretur. 40) Tomo operum 2. fol. 22. editio Caroli *Barontii*, Vercellis 1768. Adnotatur hic: illud *neque* ſupra verbum *ad* poſitum inſpicitur, eodem tamen charactere. Certum tamen eſt, ſcribam recte omiſiſſe, et *addidiſſe* ex vulgata.

Augustini et Hieronymi nova auctoritas iuvare videretur.

§. VIII.

Falsa latina *Lectio Hebr.* 6, 4 *seqq.*

Tertullianus, ut plura alia exhibet *capitula* ex *latina* translatione, ipsius novis et recentibus glossis aucta, quae tamen, licet *invitis omnibus graecorum codicibus*, apud latinos scriptores ecclesiasticos sic porro solebant scribi: sic luculenter alicubi prodit, latinae translationis *ipsa prima initia et recentia rudimenta* ab ipsius P. 1
tempore repetenda esse; nisi ab ipso adeo auctore. Res est clarissima, etsi nondum ab eruditis viris ad hanc caussam accuratius illustrandam adhibita. Sic igitur *Tertullianus* excitat[41]) illum locum, ex Epistola ad *Hebraeos* VI, 4 seqq. "*Impossibile est enim, eos, qui semel illuminati sunt, et donum coeleste gustaverunt, et participaverunt spiritum sanctum, et verbum dei dulce gustaverunt*, OCCIDENTE IAM AEVO, *cum exciderint, rursus revocari* (renovari) *in poenitentiam; refigentes cruci in semet ipsos filium dei, et dedecorantes*[42]). *Terra enim* etc. Comparemus autem illa *graeca nostra*, ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους δὲ τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα etc.

Praeterimus alia mediocria et minus nobis iam utilia; quid autem est illud, *occidente iam*

41) In libro de pudicitia cap. XX. 42) Antiqua translatio apud *Harduinum* tomo I. conciliorum pag. 678. reddit, *publicantes*; in codice Sangermanensi et Regio, seu Claromontano (graeco latinis), *populare*, παραδειγματίσαι, in infinitivo. Vulgata, *ostentui habentes.*

δύνοντος αἰῶνος ?

iam aevo: δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος. Quomodo illa latina his graecis respondent? Notavimus iam alibi [43]), in translatione hac latina nec volam esse nec vestigium *nominis* graeci δυνάμεις, sicut in graeco nihil est, quod referri possit ad illud *occidente jam* iam *aevo*. *Tertullianum* igitur ipsum hic libro graeco non usum fuisse, sed confisum latino. *Translationis* vero auctorem, rudem adhuc et imperitum christianarum phrasium sic reddidisse, *deceptum* compendio litterarum graecarum; δυς, loco δυνάμεις, legit pro δῦσαι, *occidere*, δῦσαι μέλλοντος, transtulit, occidente *iam iam*. Neque tum observaveram, etiam *Millium* [44]) hoc vidisse, ex male intellecto compendio litterarum, ΔΥΝΑΣΤΕ, δύναις pro δυνάμεις. Est autem haec convenientia opinionis aut coniecturae vel ipsa indicium veri atque ingenui iudicii. Atque, ne lectores rerum harum minus periti mirentur, eius coniecturae rationem, aut dubitent porro, utrum satis bene sit a nobis sic coniectum: possum simillimo exemplo huius rei fidem facere; licet eruditi viri, qui non sunt omnino alieni ab harum rerum criticarum consuetudine, haud dubie nobiscum omnes consentiant. Ego igitur observavi locum alium [45]), ubi graece legitur, ὑπὲρ δυσίν, latinus vero ille interpres reddidit, *supra* vires, ὑπὲρ δυνάμεις, nempe deceptus et ipse oculorum aberratione simillima. De eo igitur dubitari non potest, 1) *primum hic quasi deprehendi auctorem latinae translationis*, cui minus notae erant illae phrases, δυνάμεις μέλλοντος αἰῶνος, qui *finem* seculi, ex ista vulgari opinandi consuetudine facilius hic inveniebat.

P.253. (margin, beside "tavimus iam alibi")

P.254. (margin, beside "eo igitur dubitari")

43) In appendice ad prolegomena *Wetstenii* edit. Hallensis pag. 587. 44) In prolegomenis, num. 626. nec debebat *Wetstenius* negligere antiquissimam hanc aberrationem scripturae. 45) Vid. *Harduini* concilia, tomo 5. pag. 1187.

niebat. 2) Ex *uno quodam* graeco libro, qui
compendiis litterarum perscriptus erat, hanc
translationem factam fuisse. 3) Secure et sine
ulla haesitatione Tertullianum haec hic excita-
re; quasi satis certum esset causae. Itaque aut
ipse *auctor fuit* huius translationis, aut vixit
illo ipso tempore, quo inter latinos primum
exiit latina quaedam translatio in usum latino-
rum. Nam ceteri omnes latini ex alio codice
graeco, aut ex luculenta intelligendi consuetu-
dine, *correxerunt* istum errorem; etiam illi,
qui solent *Tertullianum* propius sequi in illa la-
tina translatione afferenda. *Omnes* hic legunt,
virtutes, δυνάμεις. Cur enim *Tertullianus* illam
phrasin *occidente tam aevo*, tam facile patitur,
et sine haesitatione perscribit? Quia vix *unico*
codice graeco ille utebatur, qui translationem
hanc primus prodidit. Cur vero nec pluribus
codicibus usus est, nec peritiorum hominum
consuetudinem in consilium adhibuit *Tertullia-*
nus? Quia *Latinis* libris solebat parem aucto-
ritatem tribuere, ac graecis; immo maiorem.
Ille vero idem *Tertullianus* affert etiam *capitula*
ex libris sacris, quae ab ipso, primo rei novae
auctore, fuerunt glossis et sententiis additis
aucta; has easdem sententias, etsi *praeter om-*
nium graecorum librorum regulam atque aucto-
ritatem additas, alii multi *Latini* solent porro
constanter repetere; adeo confidunt *latino* co- P. 255.
dici; adeo *ex uno illo codice*, quo Tertullianus
usus fuit, derivatur in ceteros codices *latinos*;
ut dubitare non possimus, *praeire* Tertullia-
num latinae translationis prima rudimenta.

§. IX.

Supersunt igitur variae *novae glossae atque*
interpretationes, quarum primus et solus auctor
certus est ille *Tertullianus*; has vero interpola-
tiones cum ceteri scriptores latini, ut diximus,
constanter *in latinis libris retineant*; certum est,
la-

latinos numquam in consilium adhibuisse libros graecos; adeo solebant fidem maxime habere latinis libris; quae quidem consuetudo videtur non obscure niti illa tam vetusta accusatione, quam *Tertullianus* primus praeivit, graecorum libros adulteratos fuisse ab haereticis illis graecis, gnosticis. In eodem illo libro, *de carne Christi*, paulo ante illa verba ex Evangelii Iohannis cap. I.[46]) Tertullianus excitat Ioh. III, 6, hac ratione; *quod natum est ex carne, caro est* (quia ex carne natum est); *et quod de spiritu natum est, spiritus est* (quia deus Spiritus est, et de deo natus est). Idem paulo post sic repetit: *ita, cum ipse sit, de spiritu dei, et spiritus deus est*: ex deo natus ipse est, et ex carne hominis homo in carne generatus. Haec sic Tertullianus; sed istae partes, quas includimus,
P. 256. in graeco nullo libro umquam reperiri potuerunt; itaque dubium non est, saltim siquis huius scriptoris ingenium noverit, haec *addita* fuisse a Tertulliano. Iam vero mirum est, *hanc glossam* similiter legi in codice antiquo *corbeiensi*: *quod natum est de carne, caro est* (quia de carne natum est); *et quod natum est de spiritu, spiritus est* (quia de spiritu est). Sic alii excitant; *Calmetus* vero sic repetiit hanc lectionem, *quia deus spiritus est*. Annotavit etiam *Millius*, sic haec legi in antiquissimo *latino* codice bibliothecae *Bodleianae*; ita et in *Vercellensi* codice legitur[47]). Porro vero *Sabaterius* iam attulit magno numero scriptores[48]), e. c. *Hilarium*, libros de trinitate, qui hanc sententiam, *quia deus spiritus est*, bis repetit, quasi Iohannis verba. *Ambrosius* autem, non solum libro 2. *de spiritu S.* sic ipse excitat, sed etiam [illegible] libro

46) Scil. de deo *natus* est: de qua lectione copiosissime egit *Ansaldi* libris 2, de authenticis S. S. apud S. S. patres lectionibus. 47) In *Blanchini* Evangeliario quadripartito, tomo I. 48) In bibliorum latinorum corpore, tomo III.

libro 3, scribere audet: quem locum ita expresse, Ariani, testificamini esse de spiritu, *ut eum de vestris codicibus auferatis*, atque utinam, de vestris, et non etiam de ecclesiae codicibus *tolleretis*. Eo enim tempore, quo — Auxentius mediol. eccles. — occupaverat, vel a *Valente* atque *Ursacio*, nutantibus sacerdotibus suis, incursabatur ecclesia Sirmiensis: *falsum hoc et sacrilegium vestrum* in ecclesiasticis codicibus deprehensum est. Sic et *Fulbertus*, carnotensis, scribere audet: Arii auditores, quoniam spiritum sanctum deum esse negabant: *de Evangelio eraserunt* illud, quod Salvator ait: *Spiritus est deus.* Mirum omnino est, P. 257. *Ambrosium* talia scribere sustinuisse; sed hinc discimus, *latinorum codices illos antiquiorum* semper in tanta fuisse auctoritate, *ut numquam cum graecis exemplaribus* collati fuerint ab istis servidis latinae ecclesiae adversus graecos Arianosque defensoribus. Itaque bona fide, Tertulliani exemplo, Ambrosius accusavit Haereticorum *depravationem*, cum audiret, alios istum locum legere breviorem, carentem ista postrema sententia. Plures enim latini eam partem constanter solent recitare; auctor libri de fide orthodoxa; *Vigilius*, bis; etiam auctor *explanationis Symboli ad Cyrillum*, quae olim excudi solebat inter Hieronymiana opera; *Germonius* 49), advocat etiam *Nemesianum*, an Thubunis, in Synodo carthagi: atque ipse statuit, omnino in *codicibus* pluribus, ecclesiae, saltim occidentalis, atque ex his detracta fuisse fraude Arianorum. *Constantius* vero in *Vindiciis* veterum codicum confirmatis recte illam sententiam reiecit, et vidit: Tertullianum has partes *addidisse* primum, explicationis causa 50).

Sed

49) In tractatu, de *veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus*, lib. I. parte 2. cap. 5.
50) Vid. et *Ansaldi* in ista dissertatione, adversus *Barsanum*, pag. 74. 75.

Sed nemo eruditorum virorum hic attendit ad hanc caussam, de qua agimus: Tertulliani scilicet hanc tantam apud tot latinos scriptores, qui hunc locum Ioh. III, 6, sic excitant, auctoritatem, id secum ferre: ut statuerint
P. 258. illi latini, istam latinorum suorum codicum recensionem non subesse censurae graecae; Tertulliani vero illam latinam recitationem et recensionem *adeo esse primam*, ut ipsa prima et recentia initia latinae translationis occupet; fuisse etiam studiosissimos harum partium, quibus praefuit Tertullianus, sectatores, inde ab isto eius tempore, qui graecae linguae hominibus aliisque codicibus nihil quicquam auctoritatis tribuerent.

§. X.

Hieronymi locus de Tertulliano, in catalogo, illustratus.

Observavimus paulo ante, hunc scriptorem allegare *suas scriptiones graecas*, quas praeter istas latinas, iam ediderit. Id igitur magis mirum est, quod *Hieronymus* scribit [51]: Tertullianum se presbyterum *nunc demum primum*, post Victorem et Apollonium, *latinorum ponere*. Optare licet, ut Hieronymus scripsisset et narrasset accuratius, Tertullianus *Latinorum* presbyter *primus* est; nempe id vult Hieronymus eorum hominum, qui Romae *latina lingua* uti solebant, Tertullianus fuit *primus presbyter*. At hic idem Tertullianus *graecarum multarum scriptionum* se auctorem dixit; quomodo igitur *Latinorum* dicitur primus esse romanus presbyter? *Graece* scripsit adversus homines *graece* loquentes, quales Romae multi fuerunt, et plures forte christiani, quam ex
P. 259. *latine* loquentibus. Narrat autem idem Tertullianus alio loco [52], quod videtur ad hunc lo-

51) In catalogi capite. 52) *De Testimonio animae*; statim ab initio.

locum maxime pertinere. „Magna curiositate „et maiore longe memoria opus est ad studen„dum, *si quis velit ex litteris* [53]) *receptissimis qui„busque philosophorum, vel poetarum, vel quorum„libet doctrinae ac sapientiae secularis* [54]) *magistro„rum*, testimonia excerpere christianae verita„tis [55]).“ — „Nonnulli quidem, *quibus de pri„stina litteratura et curiositatis* labor et memo„riae tenor perseveravit, ad eum modum *opus„cula penes nos condiderunt*; commemorantes „et contestificantes [56]) in sugillationem, et „originem et traditionem et sententiarum ar„gumenta, per quae recognosci possit, *nihil „nos aut novum aut portentosum* suscepisse; de „quo non etiam *communes* et *publicae litterae* [57]) „ad suffragium nobis patrocinentur etc.“ Locus argumento isto maxime notabilis est; ad eum illustrandum *Pamelius* [58]) ista addit: scripta quoque multorum a Christo patrum adversus gentes, illius (Tertulliani) conversioni caussam dedisse sentimus, ad quae alludit: *nonnulli*, inquit, *quibus* etc. Inter quos commemorandi *Quadratus*, *Aristides*, Anaxagoras (Athenagoras) *Melito*, *Theophilus*, antioch. *Apollinarius*, *Tatianus*, *Clemens*, alex. et *Apollonius*, senator. Denique ab auctore (Tertulliano) alicubi citati, *Iustinus*, philosophus et Martyr, *Miltiades*, ecclesiarum Sophista, *Irenaeus* omnium doctrinarum curiosissimus explorator. Quibus omnibus evolvendis et ante et post fidem P. 260.

53) Quasi γράμματα expresserit. 54) *Secularis* τοῦ αἰῶνος τούτου, novo omnino usu. 55) Intelligit τὰ ἠθικά. 56) Συμμαρτυροῦντες. 57) Κοινὰ τὰ γράμματα, itaque statuebant Valentiniani κοινότητα decretorum moralium. *Publicas* dicit, illas scriptorum non christianorum. Christiani enim doctores non in vulgus prodebant *libros sacros suos*; licet soleant plerique aliter opinari. Erant tantum in manibus clericorum, priora per secula. 58) In vita Tertulliani anno domini CLXXXXVI.

dem susceptam, ipsum allaborasse: vel ex *Apologetico* patet, in quo subinde illos ad verbum fere imitatur. Haec sic Pamelius; quae quo iure scripserit, alii arbitrabuntur. Namque *Quadrati*, *Aristidis*, *Melitonis*, *Apollinarii*, *Apollonii*, *Miltiadis*, nihil eius generis aut nobis superest, aut lectum olim fuit ab aliis, ut satis certo sciamus, hos scriptores fuisse omnino ex eorum numero, qui *pristinae litteraturae* dederint multa specimina, ad defendendam christianismi indolem, *ex communibus et publicis litteris*. *Apologias* dicuntur scripsisse; sed huius generis documentis eos usos fuisse, quae fuerint petita ex gentilium scriptorum libris, nemo confirmare potest; atque videntur satis mediocres fuisse scriptiones, quibus ad posteros transmittendis tam parum studii fuit impensum. Cur igitur dicit Pamelius, Tertullianum fere ad verbum imitari solitum istorum auctorum scripta? Nos potius parum probabile putamus, *istos scriptores* designari a nostro, qui narrat de *eruditis viris*, qui sic collegerint decreta et sententias ex libris graecorum philosophorum et poëtarum, ut ostenderint, christianismum nihil novi continere. *Confictum*
P. 261. est hoc argumentum universum, declamatorum more; nisi putamus huius generis scriptores, tam antiquos, tam frugiferos, adeo oblivioni statim addictos fuisse, neglectosque et deperditos omnino: ut ne *Eusebius* quidem vestigium vel notam talium scriptorum reperire potuerit, qui in isto *opere de praeparatione Evangelica* id omnino egit, quod hic Tertullianus dicit *suo iam tempore* quosdam instituisse. *Eusebius* vero nihil quicquam eius rei didicit; nec Hieronymus aliquid reperire potuit. Audemus igitur statuere, scriptorem, *talia ultro confinxisse*, ex suo ingenio rem illam arbitratum. *Pamelii* sententiam vel illud evertit: *Tertullianus* Romae, Carthagine, tot scriptorum

rum libellos, qui inter graecos satis remoti ab istis urbibus vivebant, nancisci non potuit. Quis autem sine taedio et stomacho legat istam declamationem: Irenaeus, *omnium doctrinarum curiosissimus explorator?* Nos certe statuimus, hoc encomium monstro non carere. Ea, quae nobis supersunt, *Irenaei*, profecto hominis ingenium humile et parum excultum prae se ferunt; ista vero *Tertulliani* nostri scripta, sic turgent rerum fere omnium copia et varietate, ut in ipsum hoc maxime conveniat, hunc scriptorem id diligenter egisse, ut *omnium doctrinarum curiosissimus explorator* videretur. Unicus *Clemens*, alexandrinus, eius generis scriptiones confecit; et si minus severi sumus, *Iustinus* ille; latini nominis scriptores. Videbimus autem paulo post, si quidem tempus nobis non desit, multa *Tertulliani* latine scribi, quae *graece* leguntur in isto *Irenaeo*; in *Clemente* vero quaedam exstare, quae sunt etiam in *Irenaeo*. Forte tandem aliquid lucis colligere licet, post tam longi temporis tenebras; ex una atque eadem officina quidam libri videntur prodiisse, quos studiosissime solebant variis et diversis scriptoribus dividere. Antiquissima fuit haec societas et impensa sive ab uno sive a duobus diligentia, quae cum *Romana* illa tam graeca quam latina societate nova videtur sic cohaerere, ut communi consilio operam dederint. Illustrabimus autem istam *sedulitatem ineptam* quorumdam hominum, qui *ex veteribus novas scriptiones compilare solebant*, luculento exemplo [59], istius libri, quem *contra Iudaeos Tertullianus* scripsisse dicebatur. P. 262.

O 2 §. XI.

59) Eam in rem etiam conferri facile possunt, *libri Tertulliani adversus Nationes*, cum *Apologetico*. Unus omnino est liber, si consilium scriptoris et argumentum spectamus; longo ordine verborum et rerum series convenit; *alio tantum loco* utraque scriptio exhibet easdem sententias.

§. XI.

Compilatio libri contra Iudaeos *ex libris contra Marcionem.*

Oculis, ut dici ſolet, videre licet iſtam ſedulitatem atque impoſturam hominis, qui *plures libros* Tertulliani conficere volebat; ſi comparamus iſtum librum *adverſus Iudaeos*, cum *tertio libro* contra Marcionem. Viderat *Iunius* et alii, eius rei aliquid; ſed nimis verecunde de ea cauſa ſentire ſolebant viri docti. Nos
P. 263. tandem diligentius recenſuimus ea, quae iam in editione Tertulliani Halenſi aliquoties indicavimus. Comparent iam ipſi lectores *utrumque exemplum*; attendant ad mediocrem artem, qua uſus eſt auctor novi libelli *adverſus Iudaeos*; ſicut etiam non obſervare vix poſſunt, ineptias et ſedulitates humiles, quibus ipſe auctor librorum adverſus Marcionem uti ſolet. Adeo eſt indigna et abiecta *declamatio*; e qua vix aliquid commodi et emolumenti derivari ad nos poſſit. Quid tandem *Marcionis* et cultiorum hominum ingenia putabimus utilitatis hauſiſſe, ex tam negligenti ſcriptione!

TERTULL.

adverſ. Marcionem Lib. III Cap. 7.	adverſ. Iudaeos Cap. 14.
Diſcat nunc — (*paucis exceptis eadem leguntur in lib. adv. Iud.*) populi.	Diſcite nunc — populi.
Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, ſicut ſublimitatis ſecundo; cum fiet iam non lapis offenſionis nec petra ſcandali, ſed lapis ſummus angularis poſt reprobationem aſſum-	Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt: ſicut ſublimitatis ſecundo; cum fiet, iam non lapis offenſionis nec petra ſcandali; ſed lapis ſummus angularis poſt reprobationem ad-

Adverſ. Marcionem.

ſumptus et ſublimatus in conſummationem *templi eccleſiae ſcilicet.* Et petra ſane illa apud Danielem de monte praeciſa, quae imaginem ſecularium regnorum comminuet et conteret. De quo adventu idem prophetes: Et ecce cum nubibus coeli tanquam filius hominis veniens venit usque ad veterem dierum, et aderat in conſpectu eius: et qui aſſiſtebant, adduxerunt illum, et data eſt ei poteſtas regia: et omnes nationes terrae ſecundum genera et *omnis gloria famulabunda*, et poteſtas *eius usque in aevum*, quae non auferetur: et regnum eius; quod non *vitiabitur.* Tunc ſcilicet habitaturus et ſpeciem honorabilem, et decorem indeficientem *ſuper* filios hominum; tempeſtivus enim, *inquit*, decore citra filios hominum, effuſa eſt gratia in labiis tuis, propterea benedixit te deus in *aevum.* Accingere enſem *ſuper* femur tuum, potens tem-

Adverſ. Iudaeos.

adſumptus et ſublimatus in conſummationem: Et petra ſane illa apud Danielem de monte praeciſa, quae imaginem ſecularium regnorum comminuet, et conteret. De quo *ſecundo* adventu *idem Daniel dixit.* Et ecce cum nubibus coeli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conſpectu eius. Et qui adſiſtebant, adduxerunt illum, et data eſt ei poteſtas regia, et omnes nationes terrae ſecundum *genus et omnis gloria ſervient illi*; et poteſtas *illius aeterna*, quae non auferetur, et regnum eius quod non *corrumpetur.* Tunc ſcilicet ſpeciem honorabilem et decorum habitaturus eſt indeficientem ſupra filios hominum: tempeſtivus enim decore citra filios hominum. Effuſa eſt gratia, *inquit*, in labiis tuis, propterea benedixit te deus in *ſaecula.* Accingere enſem *tuum circa* femur tuum potens tem- P. 264.

Advers. Marcionem.

tempestivitate *tua* et pulchritudine tua: cum et pater *posteaquam* diminuit *eum* modicum *quid* citra ange-
P. 265. los, gloria et honore coronabit illum et *subiiciet* omnia pedibus eius. *Tunc et* cognoscent eum, *qui* compugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non *agnoverunt* cum in humilitate conditionis humanae: *Et homo est*, *inquit Hieremias*, et quis cognoscet illum? Quia et nativitatem eius *Esaias*, *quis*, *inquit* enarrabit? Sic et apud Zachariam in persona *Iesu*, imo et in *ipso* nominis sacramento, verus summus sacerdos patris, Christus Iesus, duplici habitu in duos adventus deliniatur, primo sordidis indutus, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, *ne dicam etiam post baptisma tentator*. Dehinc *despoliatus* pristinas sordes, et exornatus

Advers. Iudaeos.

pestivitate et pulcritudine tua: cum et pater *postea*, *cum* diminuit *illum* modicum *qui* citra angelos, gloria et honore coronavit illum, et *subiecit* omnia *sub* pedibus eius. *Et tunc* cognoscent eum, *quem* pupugerunt; et caedent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non *agnoverint* eum, in humilitate conditionis humanae CONSTITUTUM. *Hieremias inquit: et homo est*, et quis cognoscet illum? quia et nativitatem eius, *inquit Esaias quis* enarrabit? Sic et apud Zachariam in persona *ipsius*, imo et in *ipsius* nominis sacramento, verus summus sacerdos patris Christus Iesus, duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordidis indutus *est*, id est, carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, *qui eum etiam post baptismum tentaverat*. Dehinc *spolia-*

Adverſ. Marcionem.	Adverſ. Iudaeos.
tus podere et mitra et cidari munda, id eſt ſecundi adventus *gloria et honore.*	*liatus* priſtinas ſordes, exornatus podere et mitra et cidari munda, P. 266. id eſt ſecundi adventus: *quoniam gloriam et honorem adeptus demonſtratur* (hic addita ſunt quaedam, quae ſcriptor ex antea dictis repetere videtur. abſunt autem a l. cont. Mar.) (Nec poteritis eum Ioſedech filium dicere, qui nulla omnino veſte ſordida, ſed ſemper ſacerdotali fuit exornatus, nec unquam ſacerdotali munere privatus. *Sed Ieſus iſte Chriſtus Dei patris ſummus ſacerdos, qui primo adventu ſuo humana forma et paſſibilis venit in humilitate usque ad paſſionem, ipſe enim effectus hoſtia per omnia pro nobis, qui poſt reſurrectionem indutus podere, ſacerdos in aeternum Dei nuncupatus eſt.*)
Si enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Chriſti *figurant?* Pares quidem at-	*Sic* enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque P. 267. ordinem *nominis* Chriſti, *qui iam venit, oſtendunt?*

Adverſ. Marcionem.

atque conſimiles propter eundem domini conſpectum, *quia* non in alia venturus eſt forma, ut qui agnoſci *habeat*, a quibus et laeſus eſt. *Alter* autem eorum circumdatus coccino maledictus et conſputus, et convulſus, et compunctus a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifeſtis notatus inſignibus *dominicae* paſſionis. Alter vero pro delictis oblatus, et ſacerdotibus templi in pabulum datus, ſecundae repraeſentationis argumenta ſignabat, qua delictis omnibus *expiatis*, ſacerdotes templi ſpiritalis, id eſt eccleſiae, dominicae gratiae qua-
P. 268. ſi viſceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a ſalute. Igitur quoniam primus adventus et *plurimum* figuris obſcuratus, et omni-

Adverſ. Iudaeos.

dunt? pares quidem atque conſimiles, propter eumdem Domini conſpectum, *qui* non alia venturus eſt forma, ut qui agnoſci *habet* a quibus et laeſus eſt. *Unus* autem eorum circumdatus coccino, maledictus, et conſputatus, et convulſus, et compunctus a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifeſtis notatus inſignibus *Chriſti* paſſionis; *qui coccinnea circumdatus veſte, et conſputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus eſt.* (iterum ex priori ſermone hoc deſumptum eſt.) Alter vero pro delictis oblatus et ſacerdotibus *tantum* templi in pabulum datus ſecundae repraeſentationis argumenta ſignabat qua delictis omnibus *expiati* ſacerdotes templi ſpiritalis id eſt, Eccleſiae, Dominicae gratiae quaſi viſceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a ſalute. Igitur quoniam primus adventus et *plurimis* figuris

Adverſ. Marcionem.

omni inhoneſtate proſtratus canebatur; ſecundus vero et manifeſtus et deo condignus: idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum ſolum intuentes, id eſt ſecundum, non immerito decepti *ſunt circa obſcuriorem, certe indigniorem* id eſt primum: atque ita in hodiernum negant veniſſe Chriſtum ſuum, quia non in ſublimitate venerit, dum ignorant, *etiam* in humilitate fuiſſe venturum.

(Quatuor quae ſequuntur capita in libro adverſus Iudaeos non invenies; continent autem convicia contra Marcionem.)

Cap. 12.

Provoca nunc, ut ſoles ad hanc Eſaiae comparationem *Chriſti, contendens illam in nullo convenire. Primo enim,* inquis, *Chriſtus Eſaiae Emmanuel vocari habebit,* dehinc virtutem *ſu-*

Adverſ. Iudaeos.

guris obſcuratus, et omni inhoneſtate proſtratus, canebatur: ſecundus vero et manifeſtus, et deo condignus: idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum ſolum intuentes, id eſt, ſecundum, *qui eſt in honore et gloria,* non immerito decepti ſunt *circa indigniorem certe obſcuriorem*, id eſt primum. Atque ita in hodiernum negant veniſſe Chriſtum ſuum, quia non in ſublimitate venerit, dum ignorant in humilitate *primo* fuiſſe venturum.

Ex Capite IX.

Provocemus iſtam praedicationem Eſaiae et faciamus comparationem *an Chriſto, qui iam venit competat illi primo nomen, quod Eſaias praedicavit, et inſignia eius quae de eo nunciavit. Equidem Eſaias praedicat eum Emmanuelem vocari oportere,* dehinc virtutem *ſumpturum* P. 269.

Da-

Adverſ. Marcionem.

ſumere Damaſci et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum. Porro iſte, qui venit, neque ſub eiusmodi nomine eſt editus, neque *ulla* re bellica functus *eſt*. At *ego te admonebo*, uti cohaerentia quoque *utriusque* capituli *recognoſcas*. Subiuncta eſt enim et interpretatio Emmanuelis, nobiscum deus, uti non ſolum ſonum nominis ſpectes, ſed et ſenſum. Sonus enim hebraicus, quod eſt Emmanuel ſuae gentis eſt. Senſus autem eius, quod eſt deus nobiscum, ex interpretatione *communis* eſt. *Quaere* ergo, an iſta vox, nobiscum deus,
P. 270. quod eſt Emmanuel, exinde *quod* Chriſtus *illuxit* agitetur in Chriſto. Et puto non negabis. (Pauca hic inſerta ſunt quae in lib. cont. Iud. requires.) Atque ita conſtat, *veniſſe iam* illum qui praedicabatur Emmanuel, quia quod ſignificat Emmanuel, venit, id eſt nobiscum deus.

Cap.

Adverſ. Iudaeos.

Damaſci et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum. Porro, *inquiunt*, iſte qui venit, neque ſub eiusmodi nomine eſt editus, neque re bellica functus. At *nos e contrario admonendos eos exiſtimavimus*, uti cohaerentia quoque *huius* capituli *recognoſcant*. ſubiuncta eſt enim et interpretatio Emmanuel, nobiscum deus, uti non ſolum ſonum nominis ſpectes, ſed et ſenſum. Sonus enim hebraicus, quod eſt Emmanuel ſuae gentis eſt. Senſus autem eius, quod eſt deus nobiscum, ex interpretatione *communi* eſt. *Quaero* ego, an iſta vox nobiscum deus, quod eſt Emmanuel, exinde, *quo* Chriſtus *inluxit*, agitetur in Chriſto? Et puto ex toto non negabis.

(*Addita ſunt pauca.*)

Atque ita conſtat *iam veniſſe* illum qui praedicabatur Emmanuel, quia quod ſignificat Emmanuel, venit, id eſt nobiscum deus.

Ae-

Advers. Marcionem. Cap. 13.

Aeque et sono *nominum duceris*, cum virtutem Damasci, et spolia Samariae, *et* regem Assyriorum, sic *accipis*, quasi bellatorem portendant Christum *creatoris*; non animadvertens, quid scriptura *promittat*. Quoniam priusquam cognoscat vocare patrem *et* matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Ante est enim, in *spicias* aetatis demonstrationem, an *hominem* iam Christum exhibere possit, nedum imperatorem? Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans? Et *signa* belli, non tuba, sed crepitacillo daturus? Nec ex equo, *vel de curru* vel de muro, sed de nutricis, *aut* gerulae suae *collo*, *sive dorso* hostem destinaturus? Atque ita Damascum et Samariam pro *mammillis* subacturus? Aliud est, si penes *Ponticos barbaricae gentis* infantes in praelium erumpunt, credo ad

Advers. Iudaeos.

Aeque et sono *nominis* inducuntur, cum virtutem Damasci, et spolia Samariae *adversus* regem Assyriorum, sic *accipiunt* quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes quid scriptura *praemittat*. Quoniam prius quam cognoscat *puer* vocare patrem *aut* matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Ante est enim in *spicas* aetatis demonstrationem, an *virum* iam Christum exhibere *ista aetas* possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et *signum* belli, non tuba, sed crepitacillo daturus: nec ex equo, vel de muro, sed de nutricis *et* gerulae *suae dorso sive collo* hostem destinaturus; atque ita Damascum et Samariam, pro *mammis* subacturus. Aliud est, si penes *vos* infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis ar- P. 271.

Adverſ. Marcionem.

ad ſolem uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro ſtipendiati, qui ante norint lanceare, quam lancinare. Enimvero, ſi nusquam hoc natura concedit, ante militare *quam vivere*, ante virtutem Damaſci ſumere, quam *patris et matris vocabulum noſſe*; ſequitur, ut *figurata pronunciatio* videatur. Sed et virginem, *inquit*, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetae. Et merito; praeſtruxit enim fidem incredibili
P. 272. rei, *rationem edendo*, quod *in ſigno* eſſet *futura*. Propterea, inquit, *dabit* vobis *Dominus* ſignum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium. Signum autem a deo niſi novitas aliqua monſtruoſa, *tam dignum* non *fuiſſet*. Denique *et Iudaei ſi quando ad nos* deiiciendos mentiri *audent*, quaſi non virginem, ſed iuvenculam concepturam et parituram ſcriptura contineat: hinc *revincuntur*, quod nihil ſigni videri poſſit,

Adverſ. Iudaeos.

armati, et butyro ſtipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare. Enimvero ſi nusquam hoc natura concedit, ante militare *quam virum facere*, ante virtutem Damaſci ſumere, quam *patrem noſſe*. ſequitur, ut *figurate pronunciatum* videatur. Sed et virginem, *inquiunt*, parere natura non patitur, et tamen credendum eſt Prophetae. Et merito. Praeſtruxit enim fidem incredibili rei, *dicendo* quod *ſignum* eſſet *futurum*. Propterea, inquit, *dabitur* vobis ſignum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium. Signum autem a deo niſi novitas aliqua monſtruoſa *fuiſſet*, *ſignum* non *videretur*. Denique *ſi*, quando ad deiiciendos *aliquos ab hac divina praedicatione vel convertere ſingulos ſimplices quosque geſtitis* mentiri *audetis* quaſi non virginem, ſed iuvenculam concepturam et parituram ſcriptura contineat, hinc *quoque revincimini* quod ni-

Advers. Marcionem.

sit, res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo *disposita* virgo, *et* mater, merito creditur: infans vero bellator non aeque. Non enim et hic signi ratio versatur; sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius *ordo iam* infantis edicitur, mel et butyrum mandicaturi. Nec hoc utique in signum est, *malitiae non assentaturi*, et hoc enim infan*tia* est, sed *accepturi* virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. *Serva* modum aetatis, et *quaere* sensum praedicationis: imo *redde* EVANGELIO· *veritatis, quae posterior detraxisti*, et tam intelligitur prophetia, quam renunciatur expuncta. Maneant *autem* orientales illi Magi, in infantia *Christum*, recentem, auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci, sine praelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est,

Advers. Iudaeos.

nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo *nobis posita* virgo mater merito creditur, infans vero bellator non aeque. Non enim hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius *iam ordo* infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est, et hoc enim infan*tiae* est; sed *accepturum* virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum, *hoc est mirabile signum*. *Servate* modum aetatis, et *quaerite* sensum praedicationis, *immo reddite veritati quae credere non vultis* et tam intelligitur prophetia, quam renunciatur expuncta. Maneant *enim* orientales illi Magi infantiam *Christi* recentem auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine praelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est, P. 273.

Adverſ. Marcionem.

eſt, orientis virtutem, id eſt *vim et* vires auro et odoribus pollere ſolitam: *certe* eſt *creatori* virtutem *ceterarum quoque gentium* aurum conſtituere, ſicut per Zachariam, Et Iudas *praetendet apud* Hieruſalem, et congregabit
p. 274. omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum. *De illo autem* tunc auri munere, etiam David, Et dabitur illi *ex* auro Arabiae. Et *rurſus*, reges Arabum et Saba munera *offerent* illi. Nam et Magos reges habuit fere Oriens; et Damaſcus Arabiae retro deputabatur, antequam tranſcripta *erat* in Syrophoenicen, ex diſtinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Chriſtus accepit; accipiendo inſignia eius, aurum ſcilicet et odores: ſpolia autem Samariae, ipſos Magos: qui cum illum cognoviſſent, et muneribus honoraſſent, *et genu poſito adoraſſent*, quaſi *Deum* et regem ſub teſtimonio indicis et du-

Adverſ. Iudaeos.

eſt, Orientis virtutem, id eſt vires, auro et odoribus pollere ſolitam, *certum* eſt, *et ex divinis ſcripturis*, *virtutem quoque ceterarum gentium* aurum conſtituere. Sicut per Zachariam *dicit*: Et Iudas *pertendet* Hieruſalem, et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum aurum et argentum. *Nam de hoc* auri munere etiam David *dixit*: Et dabitur illi *de* auro Arabiae. Et *iterum*: Reges Arabum et Saba munera *afferent* illi. Nam et Magos reges fere habuit Oriens, et Damaſcus Arabiae retro deputabatur, antequam tranſcripta *eſſet* in Syrophoenicem ex diſtinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Chriſtus accepit, accipiendo inſignia eius, aurum ſcilicet et odores: ſpolia autem Samariae, ipſos Magos, qui cum illum cognoviſſent, et muneribus honoraſſent, quaſi *Dominum* et regem ſub teſtimonio indicis et ducis ſtel-

Adverf. Marcionem.

ducis ftellae, fpolia funt facti Samariae, id eft idololatriae, credentes videlicet in Chriftum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiofae ob idololatriam, qua defciverat tunc a deo, fub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum *eft creatori*, figurate uti translatione nominum, ex comparatione criminum. Nam et Archontas Sodomorum, appellat Archontas *Iudaeorum*, et populum *ipfum*, *populum* Gomorrae vocat. Et *idem* alibi: Pater, inquit, tuus Amorraeus, et mater tua *Chetaea*: ob confimilem impietatem, quos aliquando etiam *fuos filios* dixerat, filios generavi, et exaltavi. Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, fuperftitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon etiam apud Iohan-

Adverf. Iudaeos.

ftellae, fpolia funt facti Samariae, id eft idololatriae, credentes videlicet in Chriftum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiofae ob idololatriam, qua defciverat tunc a P. 275. deo fub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum *fcripturis divinis*, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam et Archontas Sodomorum appellat Archontas *veftros*, et populum Gomorrhae vocat: *cum iam olim effent civitates iftae extinctae*. Et alibi *per prophetam ad populum Ifrael*: Pater, inquit, tuus Amorrhaeus, et mater tua *Cethea. quorum ex genere procreati non funt, fed* ob confimilem impietatem; quos aliquando etiam *filios fuos* dixerat *per Efaiam Prophetam*: filios generavi et exaltavi. Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, fuperftitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon apud Ioannem noftrum,

Adverſ. Marcionem.

hannem noſtrum Romanae urbis figura eſt, proinde magnae et regno ſuperbae et ſanctorum *dei* bellatricis.
P. 276. Hoc itaque *uſu* Magos quoque Samaritarum appellatione titulavit, deſpoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adverſus regem autem Aſſyriorum, adverſus *Herodem* intellige, *cui utique adverſati ſunt Magi, tunc non renunciando de Chriſto, quem intercipere quaerebat.*

Adverſ. Iudaeos.

ſtrum, Romanae urbis figura eſt, proinde *et* magnae, et regno ſuperbae, et ſanctorum bellatricis. Hoc itaque *modo* Magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, *et* deſpoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adverſus regem autem Aſſyriorum, adverſus *diabolum, qui ad hoc ſe regnare putat, ſi ſanctos a religione Chriſti deturbat.*

Cap. 14.

Adiuvabitur haec noſtra interpretatio, dum et alibi bellatorem *exiſtimans Chriſtum*, ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba, ex reliquorum *quoque* ſenſum comparatione *convinceris*: Accingere, inquit David, *enſe ſuper* femur. Sed quid ſupra legis de Chriſto? Tempeſtivus decore *praeter* filios hominum, effuſa eſt gratia in labiis tuis. *Rideo* ſi quem *ad* bellum enſe cingebat, ei de tempeſtivi-

tate

Adiuvabitur *autem* haec noſtra interpretatio, dum et alibi bellatorem *Chriſtum ſcripturae deſignant*, ob armorum quorundam vocabula, et eiusmodi verba. *Sed* ex reliquorum ſenſuum comparatione *convincentur Iudaei*: Accingere, inquit David, *enſem ſupra* femur. Sed quid ſupra legis de Chriſto? Tempeſtivus decore *ſuper* filios hominum, effuſa eſt gratia in labiis tuis. *Valde autem abſurdum* eſt, ſi quem *ad* bellum en-

ſe

Advers. Marcionem.

tate decoris, et labiorum gratia blandiebatur: *sic item* subiungens, *et* extende et *prosperare* et regna: adiecit, propter *veritatem et* lenitatem et iustitiam. Quis enim ense operabitur, et non contraria *potius* dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia praeliorum? Videamus ergo an alius sit ensis ille, cuius *alius* est actus. *Nam et apostolus Ioannes in Apocalypsi, ensem describit ex ore dei prodeuntem bis acutum, praeacutum quem intelligi oportet sermonem divinum, bis acutum duobus testamentis legis et evangelii acutum sapientia infestum diabolo* etc.

Licuit ergo et Christo *creatoris* in *Psalmo* sine bellicis rebus *ense* sermonis praecingi figurato, cui *supradicta* tempestivitas congruat, et gratia labiorum, quem tunc *iam* cingebatur super femur

Advers. Iudaeos.

se cingebat, ei de tempestivitate decoris, et labiorum gratia blandiebatur, *de quo* subiungens, *dicebat*: Extende, et *prospera* et regna. *Et* adiecit: propter lenitatem et iustitiam *tuam*. Quis enim ense operabitur, et non contraria *lenitati et iustitiae exercet? id est*, dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia praeliorum? Videamus ergo an alius sit ensis ille, cuius *est alius* actus, *id est dei sermo divinus bis acutus duobus testamentis, legis antiquae et legis novae acutus sapientiae suae aequitate*, reddens unicuique secundum actum suum. P. 277.

(Hic auctor l. adv. Iud. lineas quasdam omisit.)

Licuit ergo et Christo. *Dei in Psalmis sine* bellicis rebus *ensem* sermonis dei praecingi figurato, cui prae*dicta* tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur P. 278.

Adverſ. Marcionem.

mur apud David, *quandoque miſſurus* in *terram*.

(Hic rurſus 5 lineae exſtant quas in lib. adv. Iud. requires.)

Et deducet *te*, inquit, *mirifice dextera tua*. Virtus ſcilicet gratiae ſpiritalis, qua Chriſti agnitio deducitur. Sagittae tuae acutae, pervolantia *ubique* praecepta, *et minae traductiones*, cordis, compungentes et transfigentes conſcientiam quamque. Populi ſub te *concident*, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Chriſtus *creatoris*. Sic *et nunc accipiens* ſpolia, non ſolius Samariae, verum et omnium gentium. Agnoſce et ſpolia figurata, cuius et arma allegorica didiciſti. *Figurate itaque et domino eiusmodi loquente, et Apoſtolo ſcribente* P. 279. *non temere interpretationibus eius utimur, quarum exempla etiam adverſarii admittunt*, atque ita in tantum *Eſaiae erit* Chriſtus, qui venit, *in quantum non fuit bellator*, quia non

Adverſ. Iudaeos.

mur apud David, *quando venturus* in *terras* etc.

Et deducet, inquit, *te magnitudo dexterae tuae*, virtus ſcilicet gratiae ſpiritalis *de* qua Chriſti agnitio deducitur. Sagittae tuae, *inquit* acutae, pervolantia *utique dei* praecepta *minantes traductionem uniuscuiusque* cordis, compungentes et transfigentes conſcientiam quamque. Populi ſub te *cadent*, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Chriſtus *eſt*. Sic *recipiet* ſpolia, non ſolius Samariae, verum et omnium gentium. Agnoſce et ſpolia figurata cuius et arma allegorica didiciſti. Atque ita in tantum Chriſtus qui venit, *non fuit bellator*, quia non talis ab Eſaia *praedicabatur*.

O-

Advers. Marcionem.

non talis ab Esaia *praedicatur.*

Ex Capite 16.

Constabit autem utrumque in Christo *creatoris*, in quo invenitur etiam Iesus. *Quomodo inquis? Disce et hic cum partiariis erroris tui Iudaeis. Cum successor* Moysi destinaretur Auses filius Naue, transfertur certe de pristino nomine, et incipit vocari Iesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos, *nati* in seculi *desertis*, introducturus *erat* in terram *promissionis* melle et lacte manantem, id est vitae aeternae possessionem, qua nihil dulcius, idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, per *Evangelii* gratiam provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi; petra enim Christus: Ideo is vir, qui

Advers. Iudaeos.

Omisit hic auctor cap. 15. adv. Marcion. nec non initium cap. 16.

Constabit autem utrumque *nomen* in Christo *dei*, in quo invenitur etiam Iesus *appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor* destinaretur Auses filius Naue transfertur certe de pristino nomine, et incipit vocari Iesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos, *nationes* in seculi *deserto* commorantes antea introducturus *esset* in terram *repromissionis* melle et lacte manantem, id est, *in* vitae P. 280. aeternae possessionem, qua nihil dulcius; idque non per Moysen, id est, non per legis disciplinam, sed per Iesum, *id est*, per *novae legis* gratiam provenire habebat circumcisis nobis petrina acie, id est, Christi *praeceptis* (petra enim Christus *multis modis et figu-*

Adverſ. Marcionem.

qui in huius ſacramenti *imagine* parabatur, etiam nominis dominici inauguratus et figura, Ieſus *cognominatus. Hoc nomen ipſe Chriſtus ſuum, iam tunc eſſe teſtatus eſt, cum ad Moyſen loquebatur. Quis enim loquebatur, niſi ſpiritus creatoris, qui eſt Chriſtus. Cum ergo mandato diceret populo,* Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te cuſtodiat in *via*, et introducat in terram, quam paravi tibi, intende illi, et

P. 281. *exaudi* eum, ne *inobaudieris eum.* Non enim *celabit* te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt. Angelum quidem *eum dixit*, ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, et ob officium prophetae, nunciantis ſcilicet divinam voluntatem.

Ie-

Adverſ. Iudaeos.

figuris praedicatus eſt.) Ideo is vir qui in huius ſacramenti *imaginem* parabatur, etiam nominis dominici inauguratus eſt figura *ut* Ieſus *nominaretur. Nam qui ad Moyſen loquebatur, ipſe erat dei filius qui et ſemper videbatur. Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit: et ideo conſtat, ipſum dei filium Moyſi eſſe loquutum, et dixiſſe ad populum:* Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, *id eſt populi*, qui te cuſtodiat in *itinere*, et introducat in terram, quam praeparavi tibi, intende illi, et *audi* eum, *et* ne *inobediens fueris* ei: Non enim *celavit* te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt. *Populum enim introducturus erat Ieſus in terram repromiſſionis non Moyſes.* Angelum quidem *dixit eum* ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus [*quas virtutes fecit Ieſus Naue et ipſi legitis*] et ob officium prophetae, nunciantis ſcilicet divinam voluntatem.

(Pau-

Adverſ. Marcionem.

Ieſum autem ob nominis ſui *futuri* ſacramentum. *Identidem* nomen ſuum confirmavit, quod ipſe ei indiderat; quia non angelum nec Auſen ſed Ieſum eum iuſſerat exinde *vocitari*. *Ergo ſi utrumque* nomen competit *in Chriſtum creatoris* etc.

Ex Capite 17.

Si enim plenitudo in illo ſpiritus conſiſtit, agnoſco virgam de radice Ieſſe. Flos *eius, meus erit Chriſtus, in quo requievit ſecundum Eſaiam* ſpiritus ſapientiae et intellectus, ſpiritus conſilii et *vigoris*, ſpiritus agnitionis et pietatis, ſpiritus *timoris* dei. Neque enim ulli hominum *diverſitas* ſpiritalium documentorum competebat, niſi in Chriſtum; flori quidem ob gratiam *ſpiritus* adaequatum, ex ſtirpe autem Ieſſe deputatum, per Mariam inde cenſendum.

Adverſ. Iudaeos.

(Pauca hic inſerta ſunt quae a l. adv. Marc. abſunt.)

Sic et Ieſus ob nominis ſui *futurum* ſacramentum: *id enim* nomen ſuum confirmavit, quod ipſe ei indiderat quia non angelum, nec Auſen, ſed Ieſum eum iuſſerat exinde *vocari*. Sic igitur utrumque nomen competit *Chriſto dei*.

(Denuo quaedam hic omiſſa ſunt.)

Evidenter Propheta in ſequentibus dicit: Et *naſcetur*, inquit, *virga* P. 282.
de radice Ieſſe, *quod eſt Maria*, et flos de radice eius aſcendet. *Et requieſcet ſuper illum ſpiritus dei*, et ſpiritus ſapientiae et intellectus, ſpiritus conſilii et *virtutis*, ſpiritus agnitionis et pietatis, ſpiritus *dei timoris implebit illum*. Neque enim ulli hominum *univerſitas* ſpiritalium documentorum competebat, niſi in Chriſtum, flori quidem ob gratiam adaequatum, ex ſtirpe autem Ieſſe deputatum per Mariam *ſcilicet* inde cenſendum.

Fuit

Adverſ. Marcionem.

dum. Expoſtulo *autem de propoſito, ſi das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Eſaiae erit Chriſtus,* P. 283. homo in plaga, et ſciens fere imbecillitatem: qui tanquam ovis ad victimam *adductus* eſt, et *tanquam* agnus *ante tondentem* non aperuit os. *Qui* neque contendit neque clamavit, *nec* audita eſt foris vox eius, qui arundinem confuſam, id eſt quaſſam *Iudaeorum* fidem, non comminuit: qui linum ardens, id eſt momentaneum ardorem gentium, non extinxit. Non poteſt alius eſſe, quam qui praedicabatur. Oportet actum eius, ad ſcripturarum re-

Adverſ. Iudaeos.

Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, ſicut apud Romanos in cenſu deſcripta eſt Maria, ex qua naſcitur Chriſtus. Expoſtulo *etiam et quia a Prophetis praedicabatur ex Ieſſe genere venturus, et omnem humilitatem, et patientiam et tranquillitatem eſſet exhibiturus, an venerit? Atque ita is homo qui talis oſtenditur, ipſe erit Chriſtus qui venit. De hoc enim Propheta dicit:* homo in plaga *poſitus* et ſciens fere imbecillitatem: qui tanquam ovis ad victimam *ductus* eſt, et *ſicut* agnus *coram tondente ſe* non aperuit os *ſuum. Si* neque contendit, neque clamavit, *neque* audita eſt foris vox eius, qui arundinem contuſam, id eſt quaſſam *Iſraelis* fidem, non comminuit: qui linum ardens id eſt, momentaneum ardorem gentium non extinxit, *ſed lucere magis fecit ortu luminis ſui,* non poteſt alius eſſe, quam qui praedicabatur. Oportet itaque actum Chriſti eius qui venit ad ſcripturarum regulam re-

Advers. Marcionem.	Advers. Iudaeos.
regulam recognosci. Duplici, *nisi* fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam.	recognosci, duplici enim, *nisi* fallor operatione distinctum eum legimus praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam. *(Sequentem periodum omisit scriptor.)*
Hic autem generaliter expungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem *interim annunciari* Christum, per Esaiam. *(Citantur nunc loca ex V. T. sed utrimque inter se differunt.)*	Itaque *specialiter dis*pungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem *adnunciatum* Christum, *ut* per Esaiam etc. P. 284.
Cap. 18. *De exitu plane puto diversitatem tentatis inducere*, negantes passionem crucis in Christum *creatoris* praedicatam, et argumentantes insuper, non esse credendum, ut *in* id genus mortis exposuerit *creator* filium suum, quod ipse *male dixerat*: maledictus, *inquit*, omnis qui *pependerit* in ligno. Sed huius maledictionis sensum *differo* etc. *(Utrimque alia exhibita sunt.)*	De exitu *plane passionis eius ambigiris*, negantes passionem crucis in Christum praedicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut *ad* id genus mortis exposuerit *deus* filium suum, quod ipse *dixit*: maledictus omnis *homo* qui *pependit* in ligno. Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio.
Et utique *vel maxime* sacramentum *istud* figu-	Et utique sacramentum *passionis ipsius* figu-

Adverſ. Marcionem.

gurari in *praedicatione oportebat:* *quanto* incredibile, tanto magis
P. 285. *ſcandalo* futurum, ſi nude praedicaretur: quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret. Itaque in primis Iſaac, cum a patre *in hoſtiam deditus*, lignum *ſibi ipſe* portaret, Chriſti exitum iam tunc denotabat, in victimam conceſſi a patre, *et* lignum paſſionis ſuae baiulantis. Ioſeph et ipſe chriſtum *figuratus*, nec hoc ſolo *(ne demorer curſum)* quod perſecutionem a fratribus paſſus eſt, *ob dei gratiam*; *ſicut et Chriſtus a Iudaeis, carnaliter fratribus*, cum benedicitur *a patre*, *etiam in haec verba*, Tauri decor eius, cornua unicornis, cornua eius in eis nationes ventilabit pariter ad ſummum usque terrae. Non utique rhinoceros deſtinabatur unicornis, *nec* minotaurus bicornis, ſed chriſtus in illo ſignificabatur, taurus ob utram-

Adverſ. Iudaeos.

gurari in *praedicationibus oportuerat: quantoque* incredibile, tanto magis *ſcandalum* futurum, ſi nude praedicaretur: quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret.

Cap. X.

Itaque in primis Iſaac, quum a patre *hoſtia duceretur et* lignum *ipſi ſibi* portaret, Chriſti exitum iam tunc denotabat, in victimam conceſſi a patre, lignum paſſionis ſuae baiulantis. Ioſeph et ipſe Chriſtum *figuravit*, vel hoc ſolo ne *curſum demorer ipſe*, quod perſecutionem a fratribus paſſus eſt *et venandatus, a Iuda quum traditur.* Nam et benedicitur *in haec verba Ioſeph:* Tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad ſummum usque terrae. Non utique rhinoceros deſtinabatur unicornis *vel* minotaurus bicornis, ſed Chriſtus in illo ſignificabatur: taurus ob utram-

Advers. Marcionem.

utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator. Cuius cornua essent crucis *extrema*. Nam et in *antemna*, quae crucis pars est, *extremitates cornua* vocantur. Unicornis autem media stipitis palus. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus, universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc *per iudicium ventilabit*, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Iacob in Simeonem et Levi, *id est in scribas et Pharisaeos*. Ex illis enim deducitur census istorum. *Spiritaliter interpretatur*, Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem, ex sua *haeresi*, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, *quia in* indignatione sua interfecerunt ho-

Advers. Iudaeos.

utramque dispositionem, P. 286
aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator. Cuius cornua essent crucis *extima*. Nam et in *antenna navis* quae crucis pars est, *cornua extremitates* vocantur. Unicornis autem media stipitis, palus. Hac denique virtute crucis, et hoc more cornutus, universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc *ventilabit per iudicium*, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Iacob in Simeonem et Levi *porrexit benedictionem de scribis et Pharisaeis prophetas*. Ex illis enim deducitur census illorum. *interpretatur enim spiritaliter sic:* Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem, ex sua *secta*, qua scilicet christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem P. 287
eorum ne incubuerint iecora mea: *quoniam* indignatione sua interfe-

Advers. Marcionem.

homines id est prophetas, et in concupiscentia sua *caeciderunt nervos tauro*, id est *Christo*, quem post necem prophetarum *suffigendo nervos eius* clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post *homicidia*, alicuius bovis *illis* exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus *Amaleck* proeliabatur, expansis manibus *orat* residens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus *depositis*, et manibus caedentibus pectus, et facie humi *volutante*, orationem commendare debuisset? Nisi quia illic ubi *est* nomen *domini*, dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, *crucis quoque erat habitus* necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus. Idem rur-
P. 288. sus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur *aereum* serpentem ligno impositum, pendentis habitu,

Advers. Iudaeos.

fecerunt homines, id est, prophetas; et in concupiscentia sua *subnervarunt taurum*, id est *Christum*, quem post necem prophetarum *interfecerunt*, *et nervos eius* suffigendo clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post commissum *iam ab eius ampuistum* alicuius bovis *ipsis* exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus *Amalec* proeliabatur, expansis manibus *orabat* residens; quando in rebus tam attonitis magis utique genibus *positis*, et manibus caedentibus pectus, et facie humi *volutata*, orationem commendare debuisset? nisi quia illic ubi nomen *Iesu* dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, *crucis habitus quoque erat* necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur *aeneum* serpentem ligno impositum, pendentis habitu

Adverſ. Marcionem.

bitu, in ſpectaculum ſalutare propoſuit? *An et hic dominicae crucis vim intentabat*, qua ſerpens diabolus *publicabatur*, et laeſo cuique *a ſpiritalibus colubris*, *intuenti tamen et credenti in eam*, *ſanitas morſuum peccatorum*, *et ſanitas exinde praedicabatur?*

Adverſ. Iudaeos.

bitu in ſpectaculum *Iſraeli* ſalutare propoſuit, *eo tempore*, *quo a ſerpentibus poſt idololatriam exterminabantur? niſi quod hic dominicam crucem intentabat*, qua ſerpens diabolus *publicatur* et laeſo cuique *ab eiusmodi* colubris *id eſt angelis eius a delictorum peccantia ad Chriſti crucis ſacramenta intento ſalus efficiebatur. Nam qui in illam tunc reſpiciebat a morſu ſerpentium liberabatur.*

Cap. 19.

Age nunc, ſi legiſti penes *David*, *Dominus* regnavit a ligno, expecto quid intelligas, *niſi* forte lignarium aliquem regem ſignificari *Iudaeorum*, et non Chriſtum, qui exinde a paſſione ligni, ſuperata morte, regnavit.

Etſi enim etc.

(haec omiſſa eſt periodus, in l. adv. Iudaeos.)

Proinde et Eſaias: quoniam, *inquit*, *puer* natus eſt nobis. Quid *novi*, ſi non de filio dei dicit? *Et datus* eſt nobis, cuius imperium factum eſt ſuper hume

Age nunc, ſi legiſti penes *Prophetam in Pſalmis*, *deus* regnavit a ligno; expecto quid intelligas, *ne* forte lignarium aliquem regem ſignificari *putetis*, et non Chriſtum, qui exinde a paſſione chriſti ſuperata morte regnavit. P. 289.

(cetera deſunt.)

Proinde et Eſaias: quoniam *puer*, *inquit* natus eſt nobis. Quid *novum*, ſi non *eſt* de filio dei dicit? *Filius natus* eſt nobis, cuius imperium factum eſt ſuper

Adverf. Marcionem.

merum ipsius. *Quis* omnino regum insigne *potestatis suae* humero praefert, et non aut capite diadema, aut manu sceptrum, aut aliquam propriae vestis notam? Sed solus novus rex *novorum aevorum* Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. *Hoc lignum et Hieremias tibi insinuat dicturis praedicans Iudaeis:* Venite
P. 290. iniiciamus lignum in panem eius, utique in corpus. *Sic enim deus in evangelio quoque vestro revelavit*, panem corpus suum appellans, *ut et hinc iam eum intelligas corporis sui figuram panis dedisse*,

cuius retro corpus in panem prophetes figuravit, *ipso domino hoc sacramentum postea interpretaturo.* Si adhuc *quaeris* dominicae crucis praedicationem, satis

Advers. Iudaeos.

per humerum ipsius. *Quis* omnino regum insigne *potestati suae* humero praefert, et non aut capite diadema, aut *in* manu sceptrum aut *aliquando* propriae vestis notam? Sed solus novus rex seculorum Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam *in* humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominis regnaret a ligno. *De hoc enim ligno etiam deus insinuat per Hieremiam quod essent dicturi.* Venite mittamus in panem eius lignum, *et conteramus eum a terra virorum, et nomen illius non memorabitur amplius.* Utique in corpus *eius lignum missum est. Sic enim christus revelavit*, panem corpus suum appellans,

(*haec a libro adv. Iud. absunt.*)

cuius retro corpus in panem prophetes figuravit. Si adhuc *quaeres* dominicae crucis praedicationem, satis iam

Adverſ. Marcionem.

tis iam *tibi poteſt facere* vigeſimus primus pſalmus, totam chriſti continens paſſionem, canentis iam tunc gloriam ſuam: Foderunt, inquit manus meas, et pedes, quae propria *atrocia* crucis. Et rurſus, cum auxilium patris *implorat: Salvum, inquit, fac me* ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus *unicornis* humilitatem, de apicibus ſcilicet crucis, ut ſupra ostendimus. Quam crucem nec ipſe David paſſus eſt, nec ullus rex Iudaeorum, ne putes alterius alicuius, qui ſolus a populo tam inſigniter crucifixus eſt. Nunc et ſi omnes *iſtas interpretationes* reſpuerit et irriſerit *haeretica duritia*, concedam illi nullam Chriſti crucem ſignificatam a creatore: quia nec ex hoc probabit alium eſſe, qui crucifixus eſt, niſi forte oſtenderit hunc exitum eius a ſuo deo praedicatum, ut diverſitas paſſionum, ac per hoc etiam perſonarum, ex diverſitate prae-

Adverſ. Iudaeos.

iam *poterit tibi facere* XXI. Pſalmus, totam Chriſti continens paſſionem, canentis iam tunc gloriam ſuam. Foderunt, inquit, manus meas, et pedes, quae propria *eſt atrocitas* crucis. Et rurſus, cum auxilium patris *imploraret. Salvum me fac, inquit,* ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus *unicornuorum* humilitatem *meam.* De apicibus ſcilicet crucis, ut ſupra oſtendimus. quam crucem nec David paſſus eſt, nec ullus regum Iudaeorum, ne putetis alterius alicuius *prophetari paſſionem, quam eius*, qui ſolus a populo tam inſigniter crucifixus eſt. Nunc et ſi omnes *interpretationes iſtas* reſpuerit, et irriſerit *duritia cordis veſtri*, probavimus. P. 291.

(cetera omiſſa ſunt.)

ſuf-

Adverſ. Marcionem.

praedicationum vindicetur. Ceterum, nec ipſi Chriſto eius praedicato, nedum cruce ipſius, *ſufficit in meum Chriſtum ſolius mortis prophetia: ex* hoc *enim*, quod non *eſt* edita qualitas mortis, *potuit et* per crucem eveniſſe,
P. 292. *tunc* alii *deputanda*, *ſi in alium fuiſſet praedicatum.* (etc. etc.)

Et mortem *autem*, et *ſepulturam et reſurrectionem chriſti mei*, una voce Eſaiae volo oſtendere *dicentis*, ſepultura eius ſublata *de medio eſt*. Nec ſepultus enim *eſſet* niſi mortuus, nec ſepultura eius ſublata *de* medio, niſi per reſurrectionem. Denique ſubiecit: propterea ipſe multos *hereditati* habebit, et multorum dividet ſpolia, pro eo quod tradita eſt *anima eius in mortem*. *Oſtenſa eſt* enim cauſa gratiae huius,
P. 293. pro iniuria ſcilicet mor-

Adverſ. Iudaeos.

ſufficere poſſe mortem Chriſti prophetatam ut ex hoc, quod non *eſſet* edita qualitas mortis, *intelligatur* per crucem eveniſſe, *nec* alii *deputandam fuiſſe paſſionem crucis quam cuius mors praedicabatur.*

(deſunt pauca denuo.)

Nam mortem *eius*, *et paſſionem et ſepulturam* una voce Eſaiae volo oſtendere: *a facinoribus, inquit, populi mei perductus eſt ad mortem etc. Dicit. enim adhuc:* ſepultura eius ſublata *eſt e medio.* Nec ſepultus enim *eſt* niſi mortuus, nec ſepultura eius ſublata *eſt e* medio, niſi per reſurrectionem eius. Denique ſubiungit: propterea ipſe multos *in hereditatem* habebit, et multorum dividet ſpolia. *Quis enim alius, niſi qui natus eſt, ut ſupra oſtendimus*, pro eo quod tradita eſt in *mortem anima eius?* Oſtenſa enim cauſa gratiae *eius*, pro iniuria ſcilicet mortis re-

Adverſ. Marcionem.

mortis repenſandae. Pariter oſtenſum eſt, haec illum propter mortem conſecuturum, poſt mortem utique per reſurrectionem conſecuturus.

Cap. 20.

Sufficit, hucusque de his interim ordinem Chriſti *decucurriſſe*, quo talis *probatus qualiter annunciabatur, non alius haberi debeat, quam qui talis annunciabatur; ut iam* ex iſta conſonantia *rerum eius*, *et* ſcripturarum creatoris, illis etiam reſtituenda ſit fides ex praeiudicio maioris partis, *quae ad diverſas ſententias vel in dubium deducuntur vel negantur. Amplius nunc ſuperſtruimus ea* quoque paria *ex* ſcripturis *creatoris, quaeque* poſt Chriſtum futura *praecinebantur. Nec enim* diſpoſitio expuncta inveniretur, *ſi non* ille veniſſet poſt quem *habebat evenire.*

Aſpi-

Adverſ. Iudaeos.

repenſandae, pariter oſtenſum eſt, haec illum propter mortem conſecuturum, poſt mortem utique reſurrectionem conſecuturum.

(plura hic inſerta ſunt.)

Ex Cap. XI.

(Videatur et cap. XIV. circa finem; ibi cum hoc noſtro plane congruit.)

Sufficit hucusque, de his interim ordinem Chriſti *decurriſſe*, quo talis *probatur qualis adnunciabatur*, *etiam* ex iſta conſonantia ſcripturarum, *quas* ex praeiudicio maioris partis *adverſum Iudaeos* elocuti ſumus. *Neque enim in dubium deducant, vel negent, quae ſcripta proferimus ut ex hoc* quoque paria *eſſe* ſcripturis *divinis negare non poſſint: ut quae* poſt Chriſtum futura *praecanebantur adimpleta cognoſcantur.* Neque enim diſpoſitio expuncta inveniretur, niſi ille veniſſet poſt quem *habebant expungi quae nunciabantur, quae completa eſſe etiam probarentur.* P. 294.

Cap.

Adverſ. Marcionem.

Aſpice univerſas na-
tiones de voragine er-
roris humani, exinde
emergentes ad deum
creatorem, ad deum
Chriſtum et ſi audes,
nega *prophetatum.* Sed
ſtatim tibi *in pſalmis*
promiſſio patris occurrit.
Filius meus es tu, ego
hodie *generavi* te. *Po-*
ſtula de me, et dabo ti-
bi gentes hereditatem
tuam et poſſeſſionem
tuam terminos terrae.
Nec poteris magis Da-
vid filium *eius vendica-*
re, quam Chriſtum:
aut terminos terrae Da-
vid potius promiſſos,
qui intra unicam *Iu-*
daeorum gentem regna-
vit, quam Chriſto, qui
totum iam orbem Evan-
P. 295. gelii ſui fide cepit. *Sic*
et per Eſaiam: Ecce
dedi te in diſpoſitio-
nem *generis* in lucem
nationum, aperire ocu-
los coecorum, utique
errantium, exſolvere
de vinculis vinctos, id
eſt, de delictis libera-
re, et de *cella* carce-
ris, id eſt mortis, ſe-
dentes in tenebris,
ignorantiae ſcilicet.
Quae ſi per Chriſtum
eve-

Adverſ. Iudaeos.
Cap. XII.

Aſpicite univerſas na-
tiones, de voragine er-
roris humani exinde
emergentes ad *Domi-*
num deum creatorem,
et ad deum Chriſtum
eius; et ſi audes nega
prophetatum. Statim ti-
bi *promiſſio patris occur-*
rit in pſalmis dicens. Fi-
lius meus es tu, ego
hodie *genui* te. *Pete a*
me, et dabo tibi gen-
tes hereditatem tuam
et poſſeſſionem tuam
terminos terrae. Nec
poteris *eum* magis Da-
vid filium *dicere*, quam
Chriſtum: aut termi-
nos terras David potius
promiſſos, qui intra
unicam *Iudaeam* regna-
vit, quam Chriſto, qui
totum iam orbem Evan-
gelii ſui fide cepit. *Sic-*
ut per Eſaiam *dicit*:
Ecce dedi te in diſpo-
ſitionem *generis mei* in
lucem gentium, ape-
rire oculos coecorum,
utique errantium, ex-
ſolvere de vinculis vin-
ctos, id eſt, de deli-
ctis liberare, et de *do-*
mo carceris, id eſt mor-
tis; ſedentes in tene-
bris ignorantiae ſcili-
cet. Quae ſi per Chri-
ſtum

Adverf. Marcionem.

eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem *eveniunt* etc.

Denique et thronus in aevum, *et regnum in aevum*, magis Chrifto competit, quam Salomoni temporali fcilicet regi; fed a Chrifto mifericordia dei non abfceffit. Salomoni vero etiam ira dei acceffit, poft luxuriam, et idololatriam. Sufcitavit enim illi Satan hoftem Idumaeum. Cum ergo nihil horum competat in Salomonem, fed in Chriftum, certa erit ratio interpretationum noftrarum, ipfo etiam exitu rerum probante, quas in Chriftum apparet praedicatas: Et in hoc erunt fancta et fidelia David. Hunc deus teftimonium nationibus pofuit, non David: principem et imperantem

Adverf. Iudaeos.

ftum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem *expuncta confideramus*.

Cap. 13.

Utrimque alia invenies: Cap. autem XIII. adv. Iudaeos longam locorum quae citantur feriem fiftit.

Cap. 14 in fine.

Denique et thronus in aevum magis, Chrifto dei filio competit quam Salomoni temporali fcilicet regi,

(Haec omiffa funt.)

P. 296.

qui

Adverſ. Marcionem.

tem nationibus, non David, qui ſoli *Iſraeli* imperavit. Chriſtum hodie invocant nationes, quae eum non ſciebant, et populi ad *Chriſtum hodie* confugiunt, quem retro ignorabant. Non *poteſt* futurum *dici*, quod vides fieri.

Ex Cap. 21 in fine.

Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur. Aut ſi non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem ſunt prophetata.

Cap. 23.

P. 297. Nunc quia cum Iudaeis negas veniſſe Chriſtum eorum, recognoſce et exitum *ipſorum*, quem poſt *Chriſtum* relaturi *praedicabantur* ob impietatem, qua eum deſpexerunt et *interemerunt*. Primum enim, *ex die, qua* ſecundum *Eſaiam* proiecit homo *aſpernamenta* ſua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et noctuis,

Adverſ. Iudaeos.

qui ſoli *Iſrael regnavit*. Chriſtum enim hodie invocant nationes, quae eum non ſciebant, et populi *hodie ad Chriſtum* confugiunt, quem retro ignorabant: non *potes* futurum *contendere*, quod vides fieri.

Ex Cap. XIV in fine.

Haec aut prophetata nega, quum coram videntur: aut adimpleta, quum leguntur: aut ſi non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem ſunt prophetata.

Ex Cap. 13 circa finem.

Igitur quoniam adhuc contendunt Iudaei nec dum veniſſe Chriſtum eorum, *quem tot modis*
11 *adprobavimus veniſſe*, recognoſcant Iudaei exitum *ſuum*, quem poſt *adventum Chriſti* relaturi *praecinebantur* ob impietatem, qua eum et deſpexerunt, et *interfecerunt*. Primo enim *ex qua die* ſecundum *illud dictum Eſaiae* proiecit homo *abominamenta* ſua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et noctuis, id eſt,

Advers. Marcionem.

etuis, id est, ex quo *genus hominum*, dilucidata per Christum veritate, *idola proiecit*, *vide an* quod sequitur expunctum *sit*: *Abstulit* enim dominus Sabaoth a Iudaea, et ab Hierusalem inter cetera, *et prophetam*, et sapientem architectum, *spiritum scilicet sanctum*, qui aedificat ecclesiam, *templum scilicet et domum et civitatem dei*. Nam exinde *apud illos destitit* dei gratia, et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vinem Sorech, id est coelestibus beneficiis, ne provenirent domui *Israelis*. Fecerat enim spinas, ex quibus *dominum* coronaverat: et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis *charismatum roribus*, lex et prophetae usque ad Iohannem. *Dehinc* cum ea perseverantia furoris, *et* nomen domini per ipsos blasphemaretur,

Advers. Iudaeos.

est, ex quo *gentes*, *nos*, dilucidata per Christum veritate *proiecimus idola*, *videant Iudaei et* quod sequitur expunctum *est*. *Tulit* enim Dominus Sabaoth a Iudaeis, et ab Hierusalem, inter cetera, et sapientem architectum, qui aedificat ecclesiam, *dei templum et civitatem sanctam et domum domini*. Nam exinde *destitit apud illos* dei gratia. Et manda- P. 298. tum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech, id est coelestibus beneficiis ne provenirent domui *Israel*. Fecerat enim spinas, ex quibus *Christum* coronaverat. et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat; et ita subtractis *charismatis prioribus* lex et prophetae usque ad Iohannem fuerant. *Et piscina Bethsaida usque ad adventum Christi, curando invaletudines ab Israel, desiit a beneficiis deinde*, cum ex perseverantia furoris *sui*, nomen domini per ipsos blasphemaretur:

sicut

Adverſ. Marcionem.

retur, ſicuti ſcriptum eſt: Propter vos *blasphematur nomen meum in nationibus*, ab illis enim *coepit* infamia: et tempus medium a Tiberio usque ad Veſpaſianum, *non poenitentiam* intellexiſſent, P. 299. facta eſt terra eorum deſerta, civitates eorum exuſtae, regionem *eorum ſub ipſorum conſpectu* extranei *devorant*, derelicta filia Sion, *et* tanquam ſpecula in vinea, vel in cucumerario caſula, ex quo ſcilicet Iſrael dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, ſed dereliquit, et *in* indignationem provocavit ſanctum *Iſraelis*. Sic et machaerae conditionalis comminatio, Si nolueritis nec audieritis *me*, *machaera* vos comedet, probavit Chriſtum fuiſſe, quem non audiendo, perierunt. Qui et in pſalmo *quinquageſimo octavo* diſperſionem eis poſtulat, a patre. Diſperge eos in virtute tua. Qui et *rurſus* per Eſaiam

Adverſ. Iudaeos.

ſicut ſcriptum eſt, propter vos *nomen dei blasphematur in gentibus*. Ab illis enim *incipit* infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Veſpaſianum. *Quae cum ita commiſiſſent nec* intellexiſſent *Chriſtum in tempore ſuae viſitationis inveniendum*, facta eſt terra eorum deſerta et civitates eorum *igni* exuſtae. Regionem *ipſorum in conſpectu* eorum extranei *devorantes*: derelicta *eſt* filia Sion tanquam ſpecula in vinea, vel *ut* in cucumerario caſula: Ex quo ſcilicet Iſrael Dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, ſed dereliquit *magis*, et *ad* indignationem provocavit ſanctum *Iſrael*. Sic et machaerae conditionalis comminatio: Si nolueritis, nec obaudieritis, *gladius* vos comedet, probavit Chriſtum fuiſſe, quem non audiendo perierunt: qui et in Pſalmo diſperſionem *eius* poſtulat a patre *dicens*: diſperge illos in virtute tua. Qui et, *rurſum*

Adverſ. Marcionem.

Eſaiam *in* exuſtionem eorum *perorans*: propter me haec, inquit, facta ſunt vobis: in anxietate dormietis.

(*Cetera quae contra Marcionem disputantur a l. adv. Iud. abſunt.*)

Adverſ. Iudaeos.

ſum per Eſaiam exuſtionem eorum *orat*. Propter me, inquit, haec facta ſunt vobis, in anxietate dormietis.

§. XII. P. 300.

Iam novae rei alius ſupereſt obſervatio, quae non parum facit ad illuſtrandam huius ſuſpicionis rationem. Iſta enim *Irenaei*, quae ſunt noſtris in manibus, ſcripta, ſi comparantur cum his *Tertulliani* noſtri, mirifice conveniunt. Scimus autem *Tertullianum* iſtum eſſe illorum primum, qui *Irenaei* nomen recitant inter ſcriptores; nempe *omnium doctrinarum curioſiſſimum exploratorem* dicebat *Irenaeum* noſter Tertullianus, (pag. 238. n. 27.). Si vero ille *Irenaeus* Lugduni ſcripſit iſtos libros adverſus haereſes: quomodo *Tertullianus* iſto iam tempore hos libros oculis et manibus uſurpavit ſuis? Quo autem iure ſic fecit *Tertullianus*, ut ex graeco illo textu *Irenaei* ſublegeret ſua, et *latine repeteret*, quae ille creditur ſcripſiſſe graece? Atque ſic quidem, ut ne nominaverit quidem *Irenaeum*, quem tamen latine exſcribebat? Viderint lectores, quid ſtatuendum putent de iſta cauſa; nobis certe non videtur monſtro carere. Eligimus autem iſta rei, quam agimus, documenta.

Tertullianus adverſus Valentinianos. Cap. VII.

Illic etiam Valentinianorum deus ad ſummas

Irenaeus contra Haereſes lib. I. cap. 1. pag. 5. ed. Maſſuet.

Λέγουσι γάρ τινα εἶναι ἐν ἀοράτοις καὶ ἀνα-

to-

Tertull. adv. Valent.

mas tegulas [1]) habitat,
hunc *fubftantialiter* [2])
quidem αἰῶνα τέλειον
P. 301. appellant; *perfonaliter* [3]) vero προάρχην
et τὴν ἀρχὴν [4]), etiam
Bythion, quod in fublimibus habitanti [5]) minime congruebat. Innatum [6]), *immenfum*,
infinitum, invifibilem,
aeternumque definiunt
etc. Sic itaque Bythos
ifte *infinitis retro aevis*,
in maxima et altiffima
quiete, in *ocio* plurimo,
placidae, etc. *et tamen quem folum volunt*,
dant ei *fecundam*, in
ipfo et cum ipfo, *perfonam* [7]), Ennoeam,
quam et *Charin* et *Sigen* infuper nominant.
Et forte accedunt in
illa commendatiffima
quiete, *movere* eum de
proferendo tandem
initio rerum *a femetipfo*.
Hoc *vice* [8]) *feminis* in
P. 302. Siges *fuae*, velut in genitalibus vulvae locis [9])
col-

Iren. contra Haeref.

τονομάστοις ὑψώμασι, τέλειον αἰῶνα προόντα· τοῦτον δὲ καὶ .... προπάτορα καὶ Βυθὸν καλοῦσιν. .... ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν ἀχώρητον καὶ ἀόρατον, ἀΐδιόν τε καὶ ἀγέννητον, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἠρεμίᾳ πολλῇ γεγονέναι ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων. συνυπάρχειν δ' αὐτῷ καὶ Ἔννοιαν, ἣν δὴ καὶ Χάριν καὶ Σιγὴν ὀνομάζουσι. καὶ ἐννοηθῆναί ποτε ἀφ' ἑαυτοῦ προβαλέσθαι τὸν Βυθὸν τοῦτον ἀρχὴν τῶν πάντων. καὶ καθάπερ σπέρμα τὴν προβολὴν ταύτην (ἣν προβαλέσθαι ἐνενοήθη) καὶ καθέσθαι, ὡς ἐν μήτρᾳ, τῇ συνυπαρχούσῃ ἑαυτῷ Σιγῇ. ταύτην δὲ ὑποδεξαμένην τὸ σπέρμα του-

1) Parum commode iocatur, in re feria. 2) οὐσιώδως. 3) ὑποστατικῶς, *Tertullianus* dicit, explicatius; nempe ipfe fui interpres. 4) *Active* igitur intelligebant hoc nomen. 5) Inepte iocatur. Eodem omine altiffimus, ὕψιστος dici poterat, et βυθός, profunditas. 6) ἀγέννητον, alio ordine hic. 7) Eft explicatio τοῦ συνυπάρχειν αὐτῷ. 8) καθάπερ σπέρμα. 9) μήτρα.

Tertull. adv. Valent.

collocat. Suscipit illa statim, et praegnans efficitur, et parit, utique silentio, Sige; (*et quem parit, Nus est*) simillimum patri et parem per omnia. Denique solus hic capere sufficit immensam illam et incomprehensibilem magnitudinem patris. Ita et ipse pater dicitur, et initium omnium et proprie Monogenes etc. Nam cum illo processit et foemina, cui[10]) veritas Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo Bythios, et Sige, Nus, et veritas, prima *quadriga*[11]) defenditur, Valentinianae factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem[12]) Nus simul accepit prolationis suae officium[13]): emittit et ipse ex semetipso, *sermonem* et *vitam*, etc. Sed et haec soboles, ad initium universitatis, et formati Pleroma-

Iren. contra Haeres.

τοῦτο, καὶ ἐγκύμονα γενομένην ἀποκυῆσαι Νοῦν,

ὅμοιόν τε, καὶ ἴσον τῷ προβαλόντι, καὶ μόνον χωροῦντα τὸ μέγεθος τοῦ πατρός. τὸν δὲ Νοῦν τοῦτον καὶ Μονογενῆ καλοῦσι, καὶ πατέρα καὶ ἀρχὴν τῶν πάντων. συμπροβεβλῆσθαι δὲ αὐτῷ Ἀλήθειαν· καὶ εἶναι ταύτην πρῶτον καὶ ἀρχέγονον Πυθαγορικὴν τετρακτὺν, ἣν καὶ ῥίζαν τῶν πάντων καλοῦσιν. ἔστι γὰρ Βυθὸς καὶ Σιγὴ, ἔπειτα Νοῦς καὶ Ἀλήθεια. αἰσθόμενόν τε τὸν Μονογενῆ τοῦτον ἐφ' οἷς προεβλήθη; P. 393. προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον, καὶ Ζωὴν, πατέρα πάντων, τῶν μετ' αὐτὸν ἐσομένων, καὶ ἀρχὴν καὶ μόρφωσιν παντὸς τοῦ Πληρώματος.

10) scil. *nomen* est, veritas. 11) ludit alio nomine, loco τετρακτύς. 12) *is idem*, forte. 13) explicat ipse, illud αἰσθανόμενον ἐφ' οἷς etc.

Tertull. adv. Valent.

matis totius emissa, facit fructum; hominem et Ecclesiam procreat, habes Ogdoadem, tetradem duplicem, ex coniunctionibus masculorum et foeminarum, cellas, ut ita dixerim primordialium Aeonum, etc.

Cap. 8.

Ecce enim secunda tetras, Sermo et Vita, Homo et Ecclesia, quod in patris gloriam fructicasset [14]), huic numero gestientes, *et ipsi* tale quid patri de suo offerre, alios ebulliunt foetus proinde *coniugales*, per copulam utriusque naturae. Ac sermo et vita decuriam aeonum simul
P. 304. fundunt [15]). (Illac homo et ecclesia, duos amplius, aequiparando parentibus, quia et ipsi duo cum illis, decem: tot efficiunt, quot ipsi procreaverunt.) Reddo nunc nomina, quos decuriam, dixi. *Bythos*, et *Mixis*, et *Hedone*, *Acinetos*, et Syn-

Iren. contra Haeres.

τος. ἐκ δὴ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς προβεβλῆσθαι κατὰ συζυγίαν Ἄνθρωπον καὶ Ἐκκλησίαν. καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὀγδοάδα ῥίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, κ. τ. λ.

§. 2.

Τούτους δὲ τοὺς Αἰῶνας εἰς δόξαν τοῦ πατρὸς προβεβλημένους βουληθέντας καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ ἰδίου δοξάσαι τὸν πατέρα, προβαλεῖν προβολὰς ἐν συζυγίᾳ. τὸν μὲν Λόγον καὶ τὴν Ζωὴν μετὰ τὸ προβαλέσθαι τὸν Ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλους δέκα Αἰῶνας ὧν τὰ ὀνόματα λέγουσι ταῦτα. Βύθιος καὶ Μῖξις, Ἀγήρατος καὶ Ἕνωσις, Αὐτοφυὴς καὶ Ἡδονὴ καὶ Μακαρία. οὗτοι δέκα Αἰῶνες, οὓς καὶ φάσκουσιν ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς προβεβλῆσθαι. τὸν δὲ Ἄνθρωπον καὶ αὐτὸν

14) scil. τετρὰς prima hanc secundam. 15) ista in ( ) inclusa explicationem novam secum ferunt, quae cum graeco non cohaeret; auctori eidem id licebat.

Tertull. adv. Valent.

Syncrasis, Monogenes, et Macaria [16]). Contra duodenarius numerus hi erunt: paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Aeinos et Synesis, Ecclesiasticus et Macariotes, et Theletus et Sophia etc.

Iren. contra Haeres.

τὸν προβαλεῖν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Αἰῶνας δώδεκα οἷς ταῦτα τὰ ὀνόματα χαρίζονται, Παράκλητος καὶ Πίστις, Πατρικὸς καὶ Ἐλπὶς, Μετρικὸς καὶ Ἀγάπη, Ἀείνους καὶ Σύνεσις, Ἐκκλησιαστικὸς καὶ Μακαριότης, Θελητὸς καὶ Σοφία.

§. 3.

Hoc erit Pleroma illud arcanum divinitatis tricenariae *plenitudo*. Videamus, quae sint istorum privilegia numerorum, quaternarii, et octonarii, et duodenarii. etc.

Οὗτοί εἰσιν οἱ τριάκοντα Αἰῶνες τῆς πλάνης αὐτῶν τοῦτο τὸ ἀόρατον καὶ πνευματικὸν κατ' αὐτοὺς πλήρωμα τριχῆ διεσταμένον εἰς ὀγδοάδα καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα κ. τ. λ.

Cap. 9.

Sed et hoc exceptio personarum est, quod *solus ille Nus* ex omnibus immensi patris fruitur notione: *gaudens* et *exultans*, illis utique moerentibus [17]). Plane Nus et quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat,

Cap. 2.

§. 1.

Τὸν μὲν οὖν Προπάτορα αὐτῶν γινώσκεσθαι μόνῳ λέγουσι τῷ ἐξ αὐτοῦ γεγονότι Μονογενεῖ, τοῦτ' ἔστι τῷ Νῷ· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον ὑπάρχειν. μόνος δὲ ὁ Νοῦς κατ' αὐτοὺς ἐτέρπετο θεωρῶν τὸν Πατέρα, καὶ τὸ μέγεθος τὸ ἀμέτρητον αὐτοῦ καταvοῶν P. 305.

16) hic latina variant a graecis, sed et in graeco deest αἰών masculus, ante μακαρία. 17) haec pars, *illis utique moerentibus*, est irrisio, sic narrantis.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres. I.
rat, *ceteris quoque communicare*[18]), quae norat, quantus et quam *incomprehensibilis* Pater; *sed* intercessit Mater Sige etc.[19]). Etsi de patris *nutu*[20]) aiunt factum, volentis omnes P. 306. in desiderium sui accendi. Itaque dum macerantur intra semetipsos, dum tacita cupidine cognoscendi patrem uruntur: *paene scelus factum est.*[21])	νοῶν ἠγάλλετο, καὶ διενοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς ἡλίκος τε καὶ ὅσος ὑπῆρχε, καὶ ὡς ἦν ἄναρχός τε καὶ ἀχώρητος, καὶ οὐ καταληπτὸς ἰδεῖν. κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγὴ, βουλήσει τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ θέλειν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πόθον ζητήσεως τοῦ προειρημένου προπάτορος αὐτῶν ἀγαγεῖν, καὶ οἱ μὲν λοιποὶ ὁμοίως Αἰῶνες ἡσυχῇ πως ἐπεπόθουν τὸν προβολέα τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἰδεῖν, καὶ τὴν ἄναρχον ῥίζαν ἱστορῆσαι.
	§. 2.
Namque ex illis duodecim aeonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natu Aeon, *viderit Soloecismus;* Sophia enim nomen est[22]) incontinentia[23]) suisne coniugis *Phileti*[24]) socie-	Προήλατο δὲ πολὺ ὁ τελευταῖος καὶ νεώτατος τῆς δωδεκάδος, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας προβεβλημένος Αἰὼν, τοῦτ' ἔστιν ἡ Σοφία, καὶ ἔπαθε πάθος ἄνευ τῆς ἐπιπλοκῆς τοῦ ζυγοῦ τοῦ Θελητοῦ· ὃ

18) haec satis conveniunt. Cetera latine dicuntur brevius. 19) *addit* et hic scomma: *quae haereticis tacere praescribit.* 20) βουλήσει. 21) irrisio scriptoris hic additur. 22) ridet scriptor. 23) graeca exprimuntur ἔπαθε πάθος, itaque porro legendum cum aliis, *sui*, *sine* coniugis etc. ἄνευ. Contra ex Tertulliano, *graece* legendum est, ἐπιπλοκῆς συζύγου. 24) Θ, theta et φ, phi, hic mutarunt.

Tertull. adv. Valent.

cietate prorumpit in patrem inquirere, et genus contrahit vitii, quod *exorſum* quidem fuerat in illis *aliis*[25]; qui circa Nun[26], in hunc autem, (vel[27]) in Sophiam) derivarat. Sed enim ſub *praetexto*[28]) delectionis in patrem, aemulatio ſuperabat in Nun, *ſolum* de patre gaudentem. Ut vero *impoſſibilia contendens* Sophia fruſtrarat, et vincitur difficultate et *extenditur* affectione: modico abfuit prae vi dulcedinis et *laboris* devorari, et in *reliquam*[29]) ſubſtantiam *diſſolvi*[30]): nec alias quam pereundo ceſſaſſet, niſi bono fato in Horon incurſaſſet. Quaedam et huic vis eſt, fundamentum, univerſitatis illius extrinſecus cuſtos etc.

Ita

Iren. contra Haereſ.

ὃ ἐνήρξατο μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, καὶ τὴν Ἀλήθειαν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα, πρόφασιν μὲν ἀγάπης τόλμης δὲ διὰ τὸ P. 307.
μὴ κεκοινωνῆσθαι τῷ Πατρὶ τῷ τελείῳ, παθὼς καὶ ὁ Νοῦς. τὸ δὲ πάθος εἶναι ζήτησιν, τοῦ πατρός· ἤθελε γὰρ, ὡς λέγουσι, τὸ μέγεθος αὐτοῦ καταλαβεῖν. ἔπειτα μὴ δυνηθῆναι, διὰ τὸ ἀδυνάτῳ ἐπιβαλεῖν πράγματι, καὶ ἐν πολλῷ πάνυ ἀγῶνι γενόμενον, κ. τ. λ. Ἐτεινόμενον ἀεὶ ἐπὶ τὸ πρόσθεν, ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ τελευταῖον ἂν καταπεπόσθαι, καὶ ἀναλελύσθαι εἰς τὴν ὅλην οὐσίαν εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ, καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀῤῥήτου μεγέθους φυλασσούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει· ταύτην δὲ τὴν δύναμιν καὶ Ὅρον καλοῦσι κ. τ. λ.

Καὶ

25) in illis, (*aliis*, vix verum), ἐν τοῖς etc. 26) in graeco porro eſt, *et veritatem*. 27) haec *additio* ( ) etiam in latina illa translatione Irenaei invenitur: in hoc nomen, i. e. *Sophiam*. 28) legit προφάσει, ut interpres Irenaei, *ſub occaſione*; ſic et alicubi translatio bibliorum effert. 29) quaſi legiſſet, ἄλλην, loco ὅλην. *Integram*, ſcribit interpres Irenaei. 30) quae iam ſequuntur latina, variant a graeco.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeref.
Ita Sophia periculo exempta et tarde per- P. 308. ſuaſa, declinata inveſtigatione patris conquievit, et totam Enthymeſin i. e. animationem cum paſſione quae inſuper occiderat, expoſuit.	Καὶ μόγις ἐπιστρέψαντα εἰς ἑαυτὸν — ἀποθέσθαι τὴν προτέραν ἐνθύμησιν σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει ἐκ τοῦ ἐκπλήκτου ἐκείνου θαύματος.
Cap. 10.	§. 3.
Sed quidam 31) exitum Sophiae et reſtitutionem aliter *ſomniaverunt*. Poſt irritos conatus et ſpei deiectionem, *deformatam* 32) *eam*, pallore credo 33) et macie et incuria formae, uti quae patrem non minus denegatum dolebat, quam amiſſum.	Ἔνιοι δὲ αὐτῶν πῶς τὸ πάθος τῆς Σοφίας, καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μυθολογοῦσιν. ἀδυνάτῳ καὶ ἀκαταλήπτῳ πράγματι αὐτὴν ἐπιχειρήσασαν, τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον, οἵαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν.
Dehinc in illo moerore ex ſemetipſa ſola, nulla opera coniugii, concepit, et procreat foeminam 34) P. 309. etc. Et metuere poſtre-	ἣν καὶ κατανοήσασαν, πρῶτον μὲν λυπηθῆναι, διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι μηδὲ αὐτὸ, τὸ εἶναι τελείως ἔχειν· εἶτα ἐκστῆ-

31) ſatis clarum eſt, auctórem illa graeca prae oculis habuiſſe; ſed et *de ſuo* mutaſſe. 32) hic ſcriptor *imperite* graeca torſit et pervertit; quaſi legeret, ἐκείνην (loco τεκεῖν) et οὖσαν loco οὐσίαν. Unde patet; quam parum fidei mereantur tam negligentes et rerum, quas tamen exagitant, ignari ſcriptores. 33) illa omnia — — *quam amiſſum*, ſunt ridentis et iocantis. 34) θήλειαν τέκει. Iam in Tertulliano *Rigaltii* recte legitur, poſt illa ſcommata de gallina et vulturibus: *primo* quidem (huc refertur, *poſtremo*) contriſtari propter inconſummationem generationis (haec ipſa verba in latino Irenaei interprete). Et metuere etc.

Tertull. adv. Valent.

remo ne finis [35]) quoque insisteret, haerere [36]) de *ratione* casus [37]), curare de *occultatione*. etc.

Dum in malis [38]) res est: suspicit [39]), convertit [40]) ad patrem, sed incassum enisa; et vires deserebant, in preces succidit. Tota enim [41]) propinquitas pro ea supplicat, vel maxime Nus; etc. Siquidem et illa tunc conflictatio in *materiae originem* pervenit, ignorantia, pavor, moeror [42]), substantiae fiunt [43]).

Ibi demum pater, ali-

Iren. contra Haeres.

στῆναι, καὶ ἀπορῆσαι ζητοῦσαν τὴν αἰτίαν, καὶ ὅντινα τρόπον ἀποκρύψει τὸ γεγονός: Ἐγκαταγενομένην δὲ τοῖς πάθεσι, λαβεῖν ἐπιστροφὴν, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναδραμεῖν πειρασθῆναι, καὶ μέχρι τινὸς τολμήσασαν, ἐξασθενῆσαι, καὶ ἱκέτιν τοῦ Πατρὸς γενέθαι συνδεηθῆναι δὲ αὐτῇ καὶ τοὺς λοιποὺς Αἰῶνας, μάλιστα δὲ τὸν Νοῦν ἐντεῦθεν λέγουσι πρώτην ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὴν οὐσίαν, τῆς ὕλης ἐκ τῆς ἀγνοίας, καὶ τῆς λύπης, P. 310.
καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐκπλήξεως.

§. 4.

Ὁ δὲ πατὴρ τὸν προει-

35) legit τέλος, loco τελείως, illud et latinus Irenaei interpres habet: ne hoc ipsum *finem* habeat. Videntur diversae graecae descriptiones esse, μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ, μηδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Illud melius. 36) haerere, ἀπορῆσαι. 37) casus, τὸ γεγονός. 38) *res* non est in graeco, sed de *ipsa Sophia* hoc narratur; itaque aut falsa est lectio aut Tertullianus ipse pervertit. Nec bene redditur, *malis*, πάθεσι. 39) *suspicit* non est in graeco. 40) ἐπιστροφή. Forte legebatur: *suscipit*, *converti* ad patrem. 41) forte, *una*. Illud *enim* certe nihili est. 42) in graeco sunt *quatuor* nomina. 43) non sic est in graeco. *Materiae origo* describitur, substantia τῆς ὕλης, non vero dicitur, *pavorem*, *moerorem*, *fieri substantias*. Πάθη sunt Sophiae, non substantiae extra illum.

Tertull. adv. Valent.

aliquando motus, *quem supra diximus*, Horon, per Monogenem Nun 44) *in haec* 45) promit, *in imagine sua*, foemina marem, quia de patria sexu ita variant 46). Adiiciunt autem Horon etiam 47) Metagogea, (i. e. circumductorem) vocari, et Horotheten. Huius praedicant opera 48), et repressam ab inlicitis et purgatam a malis 49), et deinceps confirmatam Sophiam
P. 311. et *coniugio restitutam*, et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse. Enthymesin vero eius et illam appendicem 50) Passionem ab Horo relegatam et crucifixam 51), et extra aevum 52) factam; malum 53), (quod aiunt) foras: spi-

Iren. contra Haeres.

εἰρημένου Ὅρον ἐπὶ τούτοις διὰ τοῦ Μονογενοῦς προβάλλεται ἐν εἰκόνι ἰδίᾳ κ. τ. λ. τὸν γὰρ πατέρα ποτὲ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄῤῥεν, καὶ ὑπὲρ θῆλυ εἶναι θέλουσι. Τὸν δὲ Ὅρον τοῦτον καὶ Συλλυτρωτὴν, καὶ καρπιστὴν, καὶ Ὁροθέτην, καὶ Μεταγωγέα καλοῦσι. διὰ δὲ τοῦ Ὅρου τούτου φασὶ κεκαθάρθαι, καὶ ἀποκατασταθῆναι τῇ συζυγίᾳ. χωρισθείσης γὰρ τῆς Ἐνθυμήσεως ἀπ᾽ αὐτῆς, σὺν τῷ ἐπιγινομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος εἶναι· τὴν δὲ ἐνθύμησιν αὐτῆς, σὺν τῷ πάθει, ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀφορισθῆναι, καὶ ἀποστερηθῆναι, καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην, εἶναι μὲν πνευματικὴν οὐσίαν, φύ-

44) *Nun* non est in graeco. 45) an, ἐπὶ τούτοις? 46) in graeco clarius. *Variant*; ποτὲ — ποτέ. 47) omittitur duplex nomen graecum aliud. 48) alii, *operam*. Latine plura dixit; postea vero brevius. 49) πάθεσι. 50) ἐπιγινομένῳ. Latinus Irenaei interpres reddit simillime: *cum appendice passione*. Hic *Idiotismus* utriusque scriptoris notandus est. 51) quasi legisset, ἀποσταυρωθῆναι, loco ἀποστερηθῆναι. 52) *eum*, scil. ἐκτὸς αὐτοῦ, πλήρωμα. Male *aevum*, legitur. 53) de suo addit hoc.

Tert. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quendam impetum Aeonis, sed informem et inspectatam, quatenus nihil apprehendisset, ideoque fructum infirmum, et foeminam[54]) pronunciatam.	φυσικήν τινα Αἰῶνος ὁρμὴν τυγχάνουσαν, ἄμορφον δὲ καὶ ἀνείδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαβεῖν. καὶ διὰ τοῦτο καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θῆλυν αὐτὸν λέγουσι.
Cap. 11.	§. 5.
Igitur post Enthymesin extorrem[55]), et matrem eius Sophiam coniugi reducem, ille iterum Monogenes, ille Nus, ociosus[56]) plane *de patris cura, atque prospectu*[57]) solidandis rebus, et *pleromati muniendo iamque figendo*[58]) ne qua eiusmodi rursus concussio incuteret: novam excludit copulationem, Christum et spiritum sanctum turpissimum par duorum masculorum; aut femina erit spiritus sanctus; et vulneratur a femina spiritus S.[59]); etc.	Μετὰ δὲ τὸ ἀφορισθῆναι ταύτην ἐκτὸς τοῦ πληρώματος τῶν Αἰώνων, τήν τε Μητέρα αὐτῆς ἀποκατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ, τὸν Μονογενῆ πάλιν ἑτέραν προβαλέσθαι συζυγίαν, κατὰ προμήθειαν τοῦ Πατρὸς ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων, Χριστὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ πληρώματος κ. τ. λ. Αἰῶνας. τὸν μὲν γὰρ Χρι- P. 312.

54) hic presse secutus est haec graeca. 55) scil. extra pleroma Aeonum. 56) haec addit hic scriptor de suo. 57) κατὰ προμήθειαν τοῦ πατρός. *Alia* vero immiscuit de suo, *traiectis partibus*. 58) εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ πληρώματος. 59) haec de suo ridens addit, parum opportune aut pudice.

Tertull. adv. Valent.

etc. Christi erat, docere aeonas naturam coniugiorum. Vides quam rem planes; et innati coniectationem 60), et idoneos 61) efficere, generandi 62) in
P. 313. se agnitionem patris, quod capere eum non sit, neque comprehendere, non visu denique, non auditu compotiri eius, nisi per Monogenem 63) etc. Doctrinae denotabo perversitatem, quod docebantur, incomprehensibile quidem patris, causam esse *perpetuitatis ipsorum*. Comprehensibile vero eius, generationis illorum et formationis esse rationem etc. — — *Filium* 64) autem constituunt adprehensibilem patris.

Iren. contra Haeres.

Χριστὸν διδάξαι αὐτοὺς συζυγίας φύσιν, ἀγεννήτου κατάληψιν γινώσκοντας ἱκανοὺς, εἶναι, ἀναγορεῦσαί τε ἐν αὐτοῖς. τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι αὐτὸν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς γινώσκεται. Καὶ τὸ μὲν αἴτιον τῆς αἰωνίου διαμονῆς τοῖς λοιποῖς τὸ πρῶτον καταληπτὸν ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μορφώσεως, τὸ καταληπτὸν αὐτοῦ, ὢ δὴ ἴσός ἐστι καὶ κ. τ. λ.

§. 6.

Spiritus vero sancti propria; ut de doctrinae

Τὸ δὲ ἓν πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξισωθέντας αὐτοὺς

60) *κατάληψιν*. 61) sic et Latinus interpres Irenaei: sufficientes sive *idoneos* esse. 62) loco *ἀναγορεῦσαι*, legit latinus noster male, *ἀναγεννῆσαι*, vel simile; sine omni sensu. 63) hic de suo addit: et tamen tolerabo, quod ita discebant patrem nosse etc. 64) *Tertullianus* quaedam mutavit. In graeco loco *ἴσος* olim fuit, *ὃ δὴ υἱός ἐστι*, sic interpres Irenaei: quod quidem *filius* est.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
nae studio 65) omnes peraequati, gratiarum actionem prosequi nossent, et veram inducerentur quietem.	τοὺς πάντας εὐχαριστεῖν ἐδίδαξε· καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀνάπαυσιν ἡγήσατο.
Cap. 12.	
Itaque omnes forma et scientia peraequantur, facti omnes, quod unusquisque; nemo aliud, quia alteri *omnes refunduntur in Nun* 66), omnes in Homines, in Philetos 67). Et quae feminae, in Sigas 68), in Zoas, in Ecclesias, in Fortunatas 69) etc. Exinde refecti sunt, et *constabiliti* sunt, et in requiem ex veritate 70) compositi, magno cum gaudii fructu, hymnis patrem concinunt. Diffundebatur et ipsa laetitia, et utique bene, cantantibus filiis, nepotibus 71) etc. Ita-	Οὕτως τε μορφῇ, καὶ γνώμῃ ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Αἰῶνας λέγουσι, πάντας γενομένους Νόας, καὶ πάντας Λόγους, καὶ πάντας Ἀνθρώπους, καὶ πάντας Χριστοὺς, καὶ τὰς θηλείας ὁμοίως πάσας Ἀληθείας, καὶ πάσας Ζωὰς, καὶ Πνεύματα καὶ Ἐκκλησίας. στηριχθέντα δὲ ἐπὶ τούτῳ τὰ ὅλα, καὶ ἀναπαυσάμενα τελέως μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησὶν ὑμνῆσαι τὸν Προπάτορα, πολλῆς εὐφρασίας μετασχόντα. Καὶ ὑπὲρ τῆς εὐποιΐας ταύτης βουλῇ μιᾷ, καὶ γνώ- P. 314.

65) *doctrinae studia*, addit ad *exaequatos*; bene, ad sensum. 66) aliter descripsit. *Noas* legendum esset. 67) hoc non est in graeco; sicut hic omisit logos, et *Christos*. 68) hoc non est in graeco. Omisit etiam πνεύματα. 69) nihil eius generis est in graeco. Addit Tertullianus: ut Ovidius, Metamorphoses suas delevisset, si hodie maiorem cognovisset. Talibus additionibus et corruptus et perversus, fuit sensus verus. 70) *ex veritate*, forte fuit, *ex varietate*; sicut postea, ex *varietatis* gratia. Ad *perfectum*, interpres Irenaei, τελέως. 71) scomma scriptoris huius; addidit idem longam irrisionem de *nautis* et *symbolis* nautarum.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
P. 315. Itaque ut nautae ad symbolam semper exultant; tale aliquid et aeones, unum iam omnes etiam forma, nedum sententia, convenientibus ipsis quoque fratribus et magistris, Christo et spiritu, quod optimum atque pulcherrimum unusquisque *florebat* 73), conferunt in medium etc. Igitur ex aere collatitio (quod aiunt) in honorem et gloriam patris, pulcherrimum Pleromatis sydus 74), fructumque perfectum compingunt, *Iesum*, eum cognominant *Soterem*, et *Christum*, et *Sermonem de patruitis* 75), et *omnia* iam, ut ex omnium defloratione constructum etc. Ut P. 316. autem tantum sigillarium extrinsecus quoque inornassent, *satelli-*	γνώμῃ τὸ πᾶν πλήρωμα τῶν Αἰώνων. συνευδοκοῦντος, τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τοῦ 72) δὲ πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, ἕνα ἕκαστον τῶν Αἰώνων, ὅπερ εἶχεν ἐν ἑαυτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρώτατον συνενεγκαμένους, καὶ ἐρανισαμένους, καὶ ταῦτα ἁρμοδίως πλέξαντας, καὶ ἐμμελῶς ἑνώσαντας, προβαλέσθαι πρόβλημα τα εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ βυθοῦ τελειότατον κάλλος τε καὶ ἄστρον τοῦ πληρώματος, τέλειον καρπὸν τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ Σωτῆρα, προσαγορευθῆναι, καὶ χριστὸν καὶ Λόγον πατρωνυμικῶς, καὶ (κατὰ) πάντα, διὰ τὸ ἀπὸ πάντων εἶναι. δορυφόρους τε αὐτῶν εἰς τιμὴν τὴν αὐτῶν ὁμογενεῖς Ἀγγέλους

Quod genus scribendi, in re historica, est parum frugiferum aut opportunum; adeo omnia quasi fumo et nebula circumdantur. 72) haec graeca, τοῦ πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζομένου, *omisit etiam* interpres *Irenaei*. 73) *florebat*, ἀνθηρώτατον. Ceterum partim *omittit* Tertullianus, partim indicta sua addit. 74) ἄστρον, iam sequitur graeca pressius. 75) de *patruitis*, graece πατρωνυμικῶς.

Tertull. adv. Valent.

lites [76]) ei angelos proferunt. Par genus etc. [77])

Cap. 14.

Namque Enthymesis sive *iam* [78]) Achamoth, quod abhinc scriptum, hoc solo ininterpretabili nomine, ut cum vitio individuae *passionis* [79]) *explosa* est [80]), in loca luminis aliena [81]) quod pleromatis res est [82]), in vacuum atque inane *illud Epicuri* [83]), miserabilis enim de loco res est. Certe nec forma nec facies ulla; defectiva scilicet et *abortiva genitura* [84]). Dum ita rerum habet, *fle-cti-*

Iren. contra Haeres.

λους συμπροβεβλῆσθαι. κ. τ. λ.

Cap. 4.

Τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἄνω Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμὼθ καλοῦσιν, ἀφορισθεῖσαν τοῦ Πληρώματος, σὺν τῷ πάθει, λέγουσιν ἐν σκιαῖς, καὶ κενώματος τόποις. ἐκβεβράσθαι κατὰ ἀνάγκην, ἔξω γὰρ φωτὸς ἐγένετο, καὶ Πληρώματος ἄμορφος, καὶ ἀνείδεος, ὥσπερ ἔκτρωμα, διὰ τὸ μηδὲν κατειληφέναι. οἰκτειράντα τε αὐτὴν τὸν χριστὸν, καὶ διὰ τοῦ Σταυροῦ ἐπεκταθέντα, τῇ ἰδίᾳ δυνάμει μορφῶσαι μόρφωσιν τὴν P. 317.

76) sic et interpres Irenaei. 77) Tertull. *multa* iam de suo addit, ut irrideat. Inter illa etiam haec habet: si vero Soteri *consubstantivos*, (ambigue enim positum inveni) quae erit eminentia eius inter satellites coaequales? Illud *inveni* est scriptoris refugium, qui non *intelligebat*. Irenaeus habet *totum caput tertium*, cuius in Tertulliano tantum est *brevissima* Epitome, cap. 13. 78) *quam et*, ἣν καὶ, describit, *iam*, quod *abhinc* scriptum, clare ostendit, auctorem prae oculis habuisse graeca haec; quod autem negat se *interpretari* posse, demonstrat, quod vix leviter has res tractaverint catholici. 79) tam multis verbis describit, σὺν τῷ πάθει. 80) addi debebat, e (superiori) pleromate, explosa, ἐκβεβράσθαι. 81) sic describit, ἐν σκιᾶς τόποις. 82) sensus: *quod*, lumen etc. in graeco vero aliter habet. 83) de suo addit et ridet. 84) ἔκτρωμα, alii legunt, *devestiva*, minus bene.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
ctitur a superioribus Christus, deducitur[85]) per Horon[86]); aborsum ut illud *informet de suis viribus*, solius substantiae, non etiam scientiae forma. Et tamen cum aliquo peculio[87]); relinquitur interim odor corruptibilitatis quo compos casus sui potiorum desiderio suppararetur. Hac misericordia functus, non sine spiritus sancti societate recurrit[88]) Christus in Pleroma. Usus est rerum, ex liberalitatibus quoque nomina accedere etc.[89]). Sophia de matre[90]) manat, spiritus sanctus, *ex angelo* accipit Christum[91]), a quo derelicta *statim sense*-*rat*	τὴν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γνῶσιν. Καὶ πράξαντα τοῦτο, ἀναδραμεῖν, συστείλαντα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ καταλιπεῖν (αὐτὴν), ὅπως αἰσθομένη τοῦ περὶ αὐτὴν πάθους διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ πληρώματος, ὀρεχθῇ τῶν διαφερόντων, ἔχουσά τινα ὀδμὴν ἀφθαρσίας, ἐγκαταλειφθεῖσαν τοῖς ἀμφοτέροις ὀνόμασι καλεῖσθαι Σοφίαν τε πατρωνυμικῶς κ. τ. λ. Καὶ πνεῦμα ἅγιον, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν χριστὸν πνεύματος, μορφωθεῖσάν τε αὐτὴν, καὶ ἔμφρονα γενηθεῖσαν, παραυτίκα δὲ κενωθεῖσαν ἀοράτου αὐτῇ συνόντος Λόγου, τοῦτ'

P. 318.

85) in graeco non est. 86) sicut Theodoretus, διὰ τοῦ ὅρου καὶ σταυροῦ. Fuit igitur in graeco. 87) sic ridet Tertullianus; cetera aliter divisit; *recurrit* paulo serius posuit, quam hic ἀναδραμεῖν. 88) haec *disiecit* Tertullianus. 89) sic ridet scriptor. 90) *patre*, alii legunt rectius. 91) *angelo* locus non est. Videtur in graeco fuisse: ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν χριστὸν ἄλλου, (scilicet, πνεύματος.) *Nomen* Sophiae, habet, a patre Sophia; *nomen* Spiritus Sanctus, habet, ab *alio* qui apud Christum. Pro ἄλλου Tertull. legit, ἀγγέλου, et sensum mutavit. Nisi id nomen *Christum*, falso additum est a librario.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres. I.
rat 92), desiderium. Itaque *prosiluit* et ipsa lumen eius *inquirere*, quem 93) si omnino non noverat, ut invisibiliter operatum etc. Tamen *tentavit*, *et fortasse apprehendisset* 94), si non idem Horos, qui matri 95) eius tam prospere venerat, nunc tam importune filiae occurrisset, ut etiam inclamaverit in eam Iao etc. Inde invenitur Iao in scripturis 96). Ita depulsa, quo minus pergeret, nec habens supervolare crucem, id est Horon, etc. 97). Ut *destituta* 98) passioni illi suae, in trichea 99) multiplicia atque perplexa: omni genere eius coepit affligi; moerore, quod non perpetrasset inceptum 100); metu, ne sicut luce ita et vita or-	τοῦτ' ἔστι τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμῆσαι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, καὶ μὴ δυνηθῆναι καταλαβεῖν αὐτὸ, διὰ τὸ κωλυθῆναι ὑπὸ τοῦ Ὅρου. καὶ ἐνταῦθα τὸν Ὅρον κωλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοὔμπροσθεν ὁρμῆς εἰπεῖν Ἰαώ. ὅθεν τὸ Ἰαὼ ὄνομα γεγενῆσθαι φάσκουσι. μὴ δυνηθεῖσαν δὲ P. 319. διοδεῦσαι τὸν Ὅρον διὰ τὸ συμπεπλέχθαι τῷ πάθει, καὶ μόνην ἀπολειφθεῖσαν ἔξω, παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν πολυμεροῦς, καὶ πολυποικίλου ὑπάρχοντος, καὶ παθεῖν, λύπην μὲν, ὅτι οὐ κατέλαβε· φόβον δὲ, μὴ καθάπερ αὐτὴν τὸ φῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἐπιλίπῃ, ἀπο-

92) haec latine multo brevius, quam graece, dicuntur. 93) haec Tertullianus inserit, parum opportuna. 94) ipse mutavit et lusit. 95) Tertulliani risus est. 96) ludit antea, addendo: in eam, Iao, quasi, proh (alii, porro,) Quirites, aut fidem Caesaris. Inde etc. non sic est in graeco. 97) addit ludens: quia nullum Catulli laureolum fuerit exercitata. 98) μόνην ἀπολειφθεῖσαν. 99) hoc nominis pertinet ad συμπεπλέχθαι, alii, in *trica* multiplici atque perplexa. 100) in graeco οὐ κατέλαβε.

Tertull. adv. Valent.

orbaretur; consternatione, tam ignorantia [101]). Nec ut mater eius. Illa enim Aeon; at haec, pro conditione [102]), deserius, insurgente adhuc et alio fluctu [103]) *conversionis* in Christum P. 320. a quo vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem temperata.

Iren. contra Haeres.

ἀπορίαν τε ἐπὶ τούτοις. Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα καὶ οὐ καθάπερ ἡ μήτηρ αὐτῆς ἡ πρώτη Σοφία καὶ Αἰὼν, ἑτεροίωσιν ἐν τοῖς πάθεσιν εἶχεν, ἀλλὰ ἐναντιότητα. ἐπισυμβεβηκέναι δ' αὐτῇ καὶ ἑτέραν διάθεσιν, τὴν τῆς ἐπιστροφῆς ἐπὶ τὸν ζωοποιήσαντα.

Cap. 15.

Age nunc discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde materia [104]), quam innatam volunt, et originem et substantiam [105]) traxerit in omnem hanc struem mundi. Audisti *conversionem*, genus aliud passionis. Ex hac omnis anima huius mundi, dicitur constitisse etiam ipsius Demiurgi. Audisti moerorem et timorem. Et his *initiata* [106]) sunt cetera. Nam ex lachrymis eius universa aquarum natura mana-

§. 2.

Ταύτην σύστασιν καὶ οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆσθαι λέγουσιν, ἐξ ἧς ὅδε ὁ κόσμος συνέστηκεν. ἐκ μὲν γὰρ τῆς ἐπιστροφῆς τὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ δημιουργοῦ πᾶσαν ψυχὴν τὴν γένεσιν εἰληφέναι, ἐκ δὲ τοῦ φόβου καὶ τῆς λύπης τὰ λοιπὰ τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι. ἀπὸ δὲ τῶν δακρύων αὐτῆς γεγονέναι πᾶσαν ἔνυγρον οὐσίαν. ἀπὸ δὲ τοῦ γέλωτος, τὴν φωτεινήν. Ἀπὸ δὲ τῆς λύπης καὶ ἐκπλήξεως, τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα, ποτὲ μὲν γὰρ ἐ-

101) brevius reddit graeca. 102) de suo addit et mutat. 103) videri posset legi debere: *affectu*, διάθεσις, nisi soleret mutare aliena. 104) haec de suo addit. 105) σύστασις καὶ οὐσία. 106) initiata; ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὰ λοιπά.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
navit [107]) etc. Proinde et *consternatione* et *pavore*, *corporalia* elementa ducta sunt et tamen in tanta circumstantia *solitudinis*, in tanto *circumspectu* [108]) *destitutionis*, ridebat interdum, qua conspecti Christi recordans, eodem gaudio *risu* [109]) lumen effulsit. —	ἔκλαιε καὶ ἐλυπεῖτο, ὥς λέγουσι, διὰ τὸ καταλελεῖφθαι μόνην ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ κενώματι. ποτὲ δὲ εἰς ἔννοιαν ἥκουσα τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, διεχεῖτο καὶ ἐγέλα — — P. 321.

Tertullianus igitur brevius hic iocos suos exhibet, quam qui in Irenaeo sequuntur &c. Nempe sic Irenaeus §. 3. pergit, post enarratas origines *aquarum*, et luminis. „Atque hic „iam non levis tragoedia et imaginatio exsistit, „cum unusquisque illorum alio modo expli„cet, quo quidem ex πάθει et ex quo elemen„to, ἡ οὐσία ortum duxerit. Talia videntur „mihi non abs re minime cunctis palam expo„nere velle, sed iis solis, qui ingentem mer„cedem pro talibus mysteriis pendere que„ant." etc. §. 4. Sed et ipse cupio aliquid ad eorum fructificationem conferre. Quoniam enim *aquas* partim *dulces*, ut fontes etc. partim *salsas*, ut in mari, video: equidem putarim non omnes aquas illius ex lacrimis promanasse. Itaque *salsae* erunt ex lacrimis. Est autem credibile eam, in tanta anxietate, etiam *su-*

107) hic copiosius nugas addit Tertullianus. 108) *circum septo* destitut. melius legitur, ut describat κένωμα, locum omnino vacuum. 109) alii aliter hic legunt. An eodem gaudii *rictu*, ut exprimat διεχεῖτο, aut *effulsit* legendum? Hic multa inepta assuit Tertullianus. Itaque accuratius exponemus istas *scriptoris* utriusque additiones.

P. 322. *sudoribus* non caruisse; atque fontes et aquae dulces, erunt ex eius *sudoribus*. Porro eum in mundo etiam *calidae* quaedam atque *acres* sint aquae, *νοεῖν ὀφείλεις, τί ποιήσασα καὶ ἐκ ποίου μορίου προήκατο ταῦτα*, (quid faciens et *ex quo membro* emiserit has.) Haec ille graecus, si placet, Irenaeus, addit, ut ridendo et iocando nihil omnino differat hic graecus scriptor, ab isto stilo ioculari Tertulliani.

Iam vero rogo, ut lectores *Tertulliani* ista comparent, ex capite 15. *Hic aestimandum* (plane est illud graecum, *νοεῖν ὀφείλεις*) *quem exitum duxerit;* nempe, describebat *vesicam*, a qua urina *educitur*, (*ἐκ ποίου μορίου προήκατο*, graece) quantis lacrimarum *generibus* inundaverit. (Nempe *genera* distinguere vult aquarum, uti *Irenaeus*.) Habuit et *salsas*, habuit et *amaras* et *dulces*, et *calidas* et frigidas (an *rigidas*, *δριμέας*, *austeras* reddit latinus interpres Irenaei;) guttas, et bituminosas, et ferruginantes et sulphurantes utique et venenatas etc. Iam enim alia plura parum opportuna de suo superaddit scriptor petulantior. Haec fere sola pars sufficit nostro consilio.

Tertull. adv. Valent. Cap. 16.	Iren. contra Haeres. §. 5.
Convertitur ad preces et ipsa, (more materno)[110]). Sed Christus, quem iam P. 323. *pigebat*[111]) extra Pleroma proficisci — — Paracletum, Soterem. (Hic erit Iesus)[112]) largito ei patre univer-	*Ἐπὶ ἱκεσίαν τραπῆναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, τοῦτ᾽ ἔστι τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν· ὃς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ Πλήρωμα, αὐτὸς μὲν, εἰκὸς ὅτι ὤκνησεν ἐκ δευτέρου κατελθεῖν, τὸν Παράκλητον δὲ ἐξέπεμψεν*

110) haec addit. 111) *ὤκνησεν*, *rursus etiam* est in *editione* Tertulliani Franeker. 112) haec addit ipse.

Tertull. adv. Valent.

versorum aeonum[113]), summam potestatem subiiciendis eis[114]) omnibus, uti in ipso, *secundum Apostolum* omnia conderentur[115]); ad eam emittit cum officio atque comitatu[116]) coaetaneorum Angelorum. — — Ibidem adventu pompatico eius concussa Achamoth, protinus velamentum sibi obduxit, ex officio primo venerationis et verecundiae. Dehinc contemplatur eum fructiferum suggestum, quibus inde conceperat viribus, occurrit illi, *κύριε χαῖρε*[117]). Hic opinor susceptam ille conformat atque conformat agnitione iam et ab omnibus iniuriis passionis expumicat, non eadem negligentia in *extermi-nium*[118]) discretis, quae acciderat in casibus matris. Sed enim exer-

Iren. contra Haeres.

ψεν αὐτὴν, τοῦτ᾿ ἔστι τὸν Σωτῆρα, ἐνδόντος αὐτῷ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πατρὸς, καὶ πᾶν ὑπ᾿ ἐξουσίαν παραδόντος, καὶ τῶν Αἰώνων δεόμενος, ὅπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτισθῇ — — ἐκπέμπεται δὲ πρὸς αὐτὴν, μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν Ἀγγέλων. τὴν δὲ Ἀχαμὼθ ἐκτραπεῖσαν αὐτὸν, λέγουσι πρῶτον μὲν κάλυμμα ἐπιθέσθαι δι᾿ αἰδῶ, μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν αὐτὸν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ, προςδραμεῖν αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν. — — Κἀκεῖνον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ P. 324.
γνῶσιν, καὶ ἴασιν τῶν παθῶν ποιήσασθαι αὐτῆς, χωρίσαντα δὲ αὐτὰ αὐτῆς μὴ ἀμελήσαντα δὲ αὐτῶν, οὐ γὰρ ἦν δυνατὰ ἀφανισθῆναι, ὡς τὰ

113) monuit iam *Grabius* falso sic hic describi Irenaeus vult: etiam *Aeonibus* donantibus ei potestatem etc. 114) *ei* melius legit Massuet. 115) sic legendum, *κτισθῇ*, non vero, *confoederentur*. 116) cum *officio* et comitatu, de suo addit; uti et illud postea, *adventu pompatico*. 117) addit de suo. 118) ad *ἀφανισθῆναι* pertinet.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeref.
exercitata 119) vitio et ufu vitiofa confudit. Atque ita maffaliter folidata *defixit feorfum* in materiae *corporalem* 120) paraturam, commutans ex incorporali paffione indita habilitatem atque naturam, qua pervenire mox poffet in aemulas 121) aequiparantias corpulentiarum, ut duplex fubftantiarum conditio ordinaretur, de vitiis peffima, de converfione paffionalis. Haec 122) erit materia, quae nos commifit cum Hermogene, caeterisque, qui Deum ex materia, non ex nihilo, operatum cuncta praefumunt.	τὰ τῆς προτέρας, διὰ τὸ ἑκτικὰ ἤδη καὶ δυνατὰ εἶναι. ἀλλ' ἀποκρίναντα χωρὶς συγχέαι καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ ἀσωμάτου πάθους εἰς ἀσώματον τὴν ὕλην μεταβαλεῖν αὐτά· εἶθ' οὕτως ἐπιτηδειότητα, καὶ φύσιν ἐμπεποιηκέναι αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγκρίματα, καὶ σώματα ἐλθεῖν, πρὸς τὸ γενέσθαι δύο οὐσίας τὴν φαύλην τῶν παθῶν, τήν τε τῆς ἐπιστροφῆς ἐμπαθῆ· καὶ διὰ τοῦτο δυνάμει τὸν Σωτῆρα δεδημιουργηκέναι φάσκουσι.

P. 325.

Cap. 17.	
Abhinc Achamoth, expedita tandem de malis omnibus — — Prae gaudio — — fimulque contemplatione ipfa angelicorum luminum ut ita dixerim *fubfermentata* (pudet, fed aliter non eft,)	Τήν τε Ἀχαμὼθ ἐκτὸς πάθους γενομένην, καὶ συλλαβοῦσαν τῇ χαρᾷ τῶν ἐν αὐτῷ φώτων τὴν θεωρίαν, τοῦτ' ἔστι τῶν ἀγγέλων τῶν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐγκισσήσασαν αὐτοὺς κεκυηκέναι καρποὺς μετὰ τὴν εἰκόνα

119) ἑκτικά, viriofa, δυνατά. 120) legit Tertullianus εἰς σώματον, aut ipfe *male* mutavit; *incorpoream* debebat fcribi. 121) addit de fuo. 122) haec de fuo addit.

Tertull. adv. Valent.

est,) quodammodo *substruit* [123]) intra et ipsa, in illos, et conceptu statim intumuit spirituali ad imaginem ipsam, quamvis — —

Reperit denique, et facta est exinde trinitas [124]) generum ex trinitate caussarum. Unam *materiale*, quod ex passione; aliud *animale*, quod ex conversione; tertium *spiritale*, quod ex imaginatione.

Cap. 18.

— *formare* singula genera constituit, sed spiritale quidem non ita potuit attingere, ut et ipsa [125]) spiritalis. — — Eo animo se unum ad animale convertit, prolatis Soteris disciplinis. Et primum (quod cum magno horrore blasphemiae et pronuntiandum et legendum est et audiendum) [126]) deum

Iren. contra Haeres.

να διδάσκουσι κύημα πνευματικὸν καθ' ὁμοίωσιν. — —

Cap. 5.

§. 1.

Τριῶν μὲν οὖν ἤδη τούτων ὑποκειμένων, κατ' αὐτοὺς, τοῦ μὲν ἐκ τοῦ πάθους, ὃ ἦν ὕλη· τοῦ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, ὃ ἦν τὸ ψυχικὸν τοῦ δὲ ὃ ἀπεκύησε, τοῦτ' ἔστι τὸ πνευματικὸν οὕτως ἐτράπη ἐπὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν

ἀλλὰ τὸ μὲν πνευματικὸν μηδὲ δυνῆσθαι αὐτῇ μορφῶσαι, ἐπειδὴ ὁμοούσιον ὑπῆρχεν αὐτῇ. τετράφθαι δὲ ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τὴν γενομένην ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῆς ψυχικῆς οὐσίας, προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθή- P. 326.

123) *subavit* alii rectius legunt; satis fortiter describit *ἐγκισσήσασα*. 124) de suo sic describit. 125) *ἐπειδὴ ὁμοούσιον ὑπῆρχεν αὐτῇ.* Notemus illud vocabulum. *Consubstantivum* dixit Tertullianus. 126) hac admonitione facilius carebamus, quam accuratiori descriptione, et fide in narrando.

Tertull. adv. Valent.

deum fingi, (adhuc, nostrum et omnium, praeter haereticorum patrem et) [127]) eum — — et regem universorum quae post illum — a qua (Achamoth) *occulto*, nihil sentiens — in omnem operationem *movebatur*. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate, nomen illi P. 327. Metropatoris *miscuerunt* [128]) — — ut animalium quidem substantiarum, quas ad dextram commendant, patrem nuncupent; materniarum vero, quas ad laevam delegant Demiurgum nominent. Legem autem communiter, in universitatem.

Cap. 19.

— Cum enim dicant Achamoth in honorem aeonum imagines commen-

Iren. contra Haeres.

θήματα. καὶ πρῶτον μεμορφωκέναι αὐτὴν ἐκ τῆς ψυχικῆς οὐσίας λέγουσι τὸν πατέρα καὶ βασιλεα πάντων — — λεληθότων κινούμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς, ὅθεν καὶ Μητροπάτορα — καὶ Δημιουργὸν αὐτὸν καὶ Πατέρα καλοῦσι.

τῶν μὲν δεξιῶν πατέρα λέγοντες αὐτὸν τοῦτ' ἔστι τῶν ψυχικῶν. τῶν δὲ ἀριστερῶν τοῦτ' ἔστι τῶν ὑλικῶν Δημιουργὸν, συμπάντων δὲ βασιλέα.

Τὴν γὰρ Ἐνθύμησιν ταύτην βουληθεῖσαν εἰς τιμὴν τῶν Αἰώνων τὰ πάν-

127) haec inclusa Tertulliani indignatio addit; qua non opus erat. 128) de suo; sic iudicat ipse. In *Irenaeo* praecedit; patrem πάντων, τῶν τε ὁμοουσίων αὐτῷ, τοῦτ' ἔστι τῶν ψυχικῶν, ἃ δὴ δεξιὰ καλοῦσι, καὶ τῶν ἐκ τοῦ πάθους καὶ τῆς ὕλης, ἃ δὴ ἀριστερὰ καλοῦσι. *Tertullianus* autem quibusdam omissis, describit: miscuerunt, distinctis appellationibus ceteris, secundum status et situs operum; ut *animalium* quidem substantiarum.

Tertull. adv. Valent.

mentatam, rursus hoc in Soterem auctorem detorquent, qui *per illam* sit operatus, ut ipsam quidem imaginem patris invisibilis et incogniti, *daret* [129]), incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo, eundem autem Demiurgum νοῦν filium effingeret, Archangeli vero Demiurgi opus, reliquos aeonas exprimerent. [130]) — —

Cap. 20.

Igitur Demiurgus extra pleromatis limites constitutus, *in ignominiosa externi exilii vastitate novam provinciam*, [131]) *condidit*, hunc mundum; repurgata *confusione et distincta diversitate duplicis* [132]) *substantiae* illius destrusae [133]), animalium et materiarum. Ex incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, sublimantia, atque vergentia, coelestia atque terrena [134]); tum ipsam

Iren. contra Haeres.

πάντα ποιῆσαι, εἰκόνας λέγουσι πεποιηκέναι αὐτῶν, μᾶλλον δὲ τὸν Σωτῆρα δι' αὐτῆς, καὶ αὐτὴν μὲν ἐν εἰκόνι τοῦ ἀοράτου Πατρὸς τετηρηκέναι, μὴ γινωσκομένην ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. τοῦτον δὲ τοῦ Μονογενοῦς υἱοῦ, τῶν δὲ λοιπῶν Αἰώνων τοὺς P. 328.
ὑπὸ τούτων γεγονότας Ἀρχαγγέλους τε καὶ Ἀγγέλους.

§. 2.

Πατέρα οὖν καὶ Θεὸν λέγουσιν αὐτὸν γεγονέναι τοῦ ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος ποιητὴν ὄντα πάντων ψυχικῶν τε καὶ ὑλικῶν. διακρίναντα γὰρ τὰς δύο οὐσίας συγκεχυμένας, καὶ ἐξ ἀσωμάτων σωματοποιήσαντα, δεδημιουργηκέναι τά τε οὐράνια καὶ τὰ γήϊνα, καὶ γεγονέναι ὑλικῶν καὶ ψυχικῶν, δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν δημιουργὸν, κούφων καὶ βαρέων, ἀνωφερῶν καὶ κατωφερῶν. ἑπτὰ γὰρ οὐρανοὺς κατεσκευακέναι,

129) addit a graeco. 130) hic multa inserit Tertull. de suo, ut reprehendat. 131) de suo addidit. 132) διακρίναντα τὰς δύο οὐσίας συγκεχυμένας. 133) *de strue*, legit Rigaltius. 134) transposuit sententias.

Tertull. adv. Valent.

ipsam coelorum septemplicem scenam, solio desuper suo, finit. Unde et sabbatum dictum est, ab hebdomade, sedis suae,
P. 329. et Ogdoas mater Achamoth, ab argumento Ogdoadis primigenitalis. Coelos autem *noeros*[135]) deputant, et *interdum*[136]) angelos eos *faciunt*, sicut et ipsum Demiurgum[137]), sicut et Paradisum, *archangelum*[138]) quartum, quomodo et hunc supra coelum tertium pangunt, ex cuius virtute sumserit Adam deversatus illic inter nubeculas et arbusculas.[139])

Iren. contra Haeres.

ναι, ὃν ἐπάνω τὸν Δημιουργὸν εἶναι λέγουσι. καὶ διὰ τοῦτο Ἑβδόμαδα καλοῦσιν αὐτὸν, τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχαμὼθ, Ὀγδοάδα, ἀποσώζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχεγόνου, καὶ πρώτης τοῦ πληρώματος Ὀγδοάδος τοὺς δὲ ἑπτὰ οὐρανοὺς οὐκ εἶναι νοητούς φασιν, ἀγγέλους δὲ αὐτοὺς ὑποτίθενται, καὶ τὸν Δημιουργὸν δὲ καὶ αὐτὸν Ἄγγελον Θεῷ ἐοικότα· ὡς καὶ τὴν παράδεισον ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ὄντα, τέταρτον Ἄγγελον λέγουσι ὑπάρχειν, καὶ ἀπὸ τούτου τὸ εἰληφέναι τὸν Ἀδὰμ διατετριφότα ἐν αὐτῷ.

Cap. 21.

Interdum tenendum, Sophiam cognominari, et terram et matrem quasi matrem terrae, et quod magis rideas etiam spiritum sanctum[140]). — —

Alio-

§. 3.

— ταύτην δὲ τὴν μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν, καὶ Γῆν — — καὶ ἅγιον Πνεῦμα — —

§. 4.

135) *noetos* haud dubie legendum. 136) *interdum* faciunt, ὑποτίθενται. 137) omisit, *deo similem*. 138) in graeco est Ἄγγελον. Sed et latinus interpres Irenaei habet, *Archangelum* quartum. 139) hic multas nugas serias Tertullianus addit de suo. 140) parum verecunde iocatur: *omnem honorem contulerunt feminae, puto et barbam, ne dixerim cetera.* Nempe,

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeref.
	§. 4.
Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, de animalibus fcilicet cenfu invalitudinis [141]) fpiritalia accedere: ut fe folum ratus, concionaretur, Ego Deus et absque me non eft [142]). — —	— — διὰ τοῦτο ἀτονώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ γινώσκειν τινὰ πνευματικὰ, αὐτὸν νενομικέναι μόνον εἶναι Θεὸν, καὶ διὰ τῶν Προφητῶν εἰρηκέναι. Ἐγὼ Θεός, πλὴν ἐμοῦ οὐδείς. P. 330.
Cap. 23.	
Tolerabilior infamia eft apud illos in diabolum, vel quia origo fordidior capit [143]). Ex nequitia enim moeroris illius deputatur, ex qua angelorum et Daemonum, et omnium *fpiritalium malitiarum* genituras notant; et tamen diabolum quoque opus demiurgi affirmant, et *Munditenentem* appellant, et fuperiorum magis gnarum defendunt, ut fpiritalem natura, quam Demiurgum, ut animalem. —	ἐκ δὲ τῆς λύπης τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διδάσκουσι γεγονέναι ὅθεν τὸν Διάβολον τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ὃν καὶ Κοσμοκράτορα καλοῦσι. καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ τοὺς Ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν τῆς πονηρίας ὑπόστασιν — — τὸν δὲ κοσμοκράτορα γινώσκειν τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, ὅτι πνεῦμά ἐστι τῆς πονηρίας. τὸν δὲ Δημιουργὸν ἅτε ψυχικὸν ὑπάρχοντα. P. 331.
Cap.	Ob-

talibus iocis opus erat. Gnoftici eo delabebantur. Iam Tertullianus partim omittit, partim breviffime contrahit. 141) legendum omnino, de *animalium* fcilicet cenfu (fic ludit Tertull.) *invalidus* fpiritualia *agnofcere*. 142) mifera funt, quae hic addit Tertullianus, ut refutet. 143) ipfe hoc addit.

Tertull. adv. Valent.

Cap. 23.

— In ſummis ſummitatibus praeſidet, *Tricenarius*, *pleroma* [144]) — — inferius illum metatur *medietatem* Achamoth, filium calcans. Subeſt enim Demiurgus in hebdomade ſua, magis [146]) diabolus, in iſto nobiscum communi mundo — —

Cap. 24.

— Molitus enim mundum Demiurgus, ad hominem manus confert et ſubſtantiam
P. 332. ei *capit* [148]) non ex iſta, inquiunt arida quam — — novimus terram — — ſed ex inviſibili corpore [149]) materiae illius philoſophicae, de fluxili et fuſili eius [150]) — Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu ſuo *animat* [151]); ſic erit

Iren. contra Haereſ.

Οἰκεῖν δὲ τὴν μητέρα αὐτῶν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον, τοῦτ᾽ ἔστιν ἐν τῇ μεσότητι. τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπερουράνιον [145]) τόπον, τοῦτ᾽ ἔστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι. τὸν δὲ παντοκράτορα [147]) ἐν τῷ καθ᾽ ἡμᾶς κόσμῳ.

§. 5.

Δημιουργήσαντα δὴ τὸν κόσμον πεποιηκέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸν χοϊκόν· οὐκ ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ξηρᾶς γῆς, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἀοράτου οὐσίας, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου καὶ ῥευστοῦ τῆς ὕλης λαβόντα καὶ εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικὸν διορίζονται. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸν κατ᾽ εἰκόνα, καὶ ὁμοίωσιν γεγονότα — — ὕστερον δὲ περιτεθεῖσθαι λέγουσιν αὐτῷ

144) *mater*, tantum graece, nihil autem de *ſummis ſummitatibus* in quibus ſit pleroma. 145) ἐπουράνιον legendum. Locus *in caelo*, habet latinus Irenaei interpres. 146) ſcil. *ſubeſt*. 147) κοσμοκράτορα legendum, uti in latino interprete Irenaei omnino legitur, pro eo Tertullianus dixit *diabolum*. 148) ſequitur in graeco paulo poſt, λαβόντα. 149) οὐσίας, ex inviſibili *corpore* materia. 150) multa de ſuo addit Tertull. 151) ἐμφυσῆσαι.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
erit et choicus et animalis ad imaginem et similitudinem factus. — — Interim carnalem superficiem[152]) postea aiunt choico *supertextam*, et hanc esse *pelliceam* tunicam, obnoxiam sensui.	τῷ τὸν δερμάτινον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι.
Cap. 25.	§. 6.
Inerat autem in Achamoth *ex substantia*[153]) Sophiae matris peculiare quoddam seminis spiritalis, sicut et ipsa Achamoth in filio Demiurgo *sequestraverat*, ne hoc quidem gnaro. — — Ad hoc enim *deposuerat* et occultaverat, ut, cum Demiurgus animam mox de suo afflatu in Adam communicaret, pariter et *semen* illud spiritale quasi per carnalem animam derivaretur in choicum: atque ita *foeturatum* in corpore materiali, velut in utero, ut adultum illic *idoneum* inveniretur suscipiendo quandoque *sermoni*[154]) per-	Τὸ δὲ κύημα τῆς μητρὸς αὐτῆς τῆς Ἀχαμὼθ, ὃ — — ἀπεκύησεν ὁμοούσιον τῇ μητρὶ πνευματικὸν καὶ αὐτὸν ἠγνοηκέναι τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· καὶ λεληθότως κατατεθεῖσθαι εἰς αὐτὸν, μὴ εἰδότος αὐτοῦ, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπαρὲν, καὶ εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σῶμα, κυοφορηθὲν, ἐν τούτοις καὶ αὐξηθὲν, ἕτοιμον γένηται εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου. Ἔλαθεν οὖν ὥς φασι, τὸν Δημιουργὸν ὁ συγκατασπαρεὶς τῷ ἐμφυσήματι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Σοφίας πνευμα- P. 333.

152) carnalem superficiem, σαρκίον. 153) ὁμοούσιον, ex substantia reddit. 154) legit λόγον et reddit *sermoni*; interpres autem Irenaei, *rationi* reddidit.

Tertull. adv. Valent.

perfecto. Itaque cum Demiurgus *traducem* 155) animae suae committit in Adam, latuit homo spiritalis flatu ipsius 156) insertus, et pariter corpori inductus; quia non magis semen noverat matris Demiurgus, quam ipsam. Hoc semen ecclesiam dicunt, ecclesiae supernae *speculum*
P. 334. 157), et hominis *censum* 158). Proinde eum 159) ab Achamoth deputantes, quemadmodum animalem, a Demiurgo; choicum substantia ἀρχῆς 160) carnem materia.

Iren. contra Haeres.

ματικὸς ἀνθρώπων ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ. ὡς γὰρ τὴν μητέρα ἠγνοηκέναι, οὕτω καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς. ὃ δὴ καὶ αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀντίτυπον τῆς ἄνω Ἐκκλησίας. καὶ τότε εἶναι ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν, ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τὴν μὲν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τοῦ χοὸς, καὶ τὸ σαρκικὸν ἀπὸ τῆς ὕλης — —

Cap. 26.

Sic et exitum singulis dividunt. *Materiali* quidem, id est, carnali, quem et sinistrum vocant, indubitatum *interitum* 161). Animali

Cap. 6.

§. 1.

Τριῶν οὖν ὄντων, τὸ μὲν ὑλικὸν, ὃ καὶ ἀριστερὸν καλοῦσι, κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι λέγουσιν, ἅτε μηδεμίαν ἐπιδέξασθαι πνοὴν ἀφθαρ-

155) frequentissimum postea Africanis nomen. 156) sic legendum, non *Iesus* insertus. 157) exemplum, ἀντίτυπον reddit Interpres Irenaei antiquus. 158) respicit ad ἀξιοῦσιν. Legendum enim cum vetere latino: καὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν. 159) scil. *spiritalem*. 160) choicum substantia *corpus*, postulant graeca. Porro, *carnem*, a *materia*. 161) itaque longa disputatio fuit, de ἀφθαρσίᾳ *carnis*, quam Gnostici negabant.

Tertull. adv. Valent.

li vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum, utpote inter materialem spiritalemque nutanti et illac debito, qua plurimum *adnuerit*. Ceterum spiritalem emitti in animalis comparationem [162]), ut erudiri cum eo et exerceri in conversationibus possit. Indiguisse enim animalem etiam sensibilem disciplinarum, in hoc et paraturam mundi prospectam, in hoc et Soterem in mundo repraesentatum, in salutem scilicet animalis. Alia adhuc compositione monstrosum, volunt illum *prospicias* [163]) earum substantiarum induisse, quarum summam saluti esset redactura; ut spiritalem quidem susceperit ab Achamoth, animalem vero, quem mox a Demiurgo induit Christum. Ceterum corporalem, ex animali sub-

Iren. contra Haeres.

φθαρσίας δυνάμενον. τὸ δὲ ψυχικὸν, ὃ καὶ δεξιὸν προςαγορεύουσιν, ἅτε μέσον ὂν τοῦ τε πνευματικοῦ, καὶ ὑλικοῦ, ἐκεῖσε χωρεῖν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόςκλισιν ποιήσηται. τὸ δὲ πνευματικὸν ἐκπεπέμφθαι, ὅπως ἐνθάδε τῷ ψυχικῷ συζηγὲν μορφωθῇ, P. 335. συμπαιδευθὲν αὐτῷ ἐν τῇ ἀναστροφῇ. —— ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων. δι' ὧν καὶ κόσμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικὸν, ἐπεὶ καὶ ἀντεξούσιον ἐστὶν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. ὧν γὰρ ἤμελλε σώζειν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμὼθ τὸ πνευματικὸν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸν ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας [164]) περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατεσκευασμέ-

162) συζηγὲν, *comparatione* exprimit. 163) *prosficias*, aut *primitias*, ἀπαρχάς. Verum de suo addidit, quarum summam etc. 164) hic forte antiquissima mentio οἰκονομίας, de historia Christi humana.

Tertull. adv. Valent.

ſubſtantia, ſed miro et inenarrabili rationis ingenio conſtructum, *adminiſtrationis* 164) cauſam vi contuliſſe, quo congreſſui et conſpectui et contactui et
P. 336. *defunctui* 165) ingratis ſubiaceret. Materiale autem nihil in illo fuiſſe utpote ſalutis alienum 166). 1. Inſerunt *quidam*, eſſe etiam Demiurgo ſuum Chriſtum, filium naturalem, denique *animalem*, prolatum ab ipſo; promulgatum prophetis; in praepoſitionibus poſitum, i. e. *per* virginem non *ex* virgine editum. Quia delatur in virginem trans-

Iren. contra Haereſ.

ιασμένην δὲ ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ἀόρατον, καὶ ἀψηλάφητον, καὶ ἀπαθὸν γεγενῆσθαι. καὶ ὑλικὸν δὲ οὐδ' ὁτιοῦν εἰληφέναι λέγουσιν αὐτόν. μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας.

1. *Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες, προβαλέσθαι αὐτὸν καὶ Χριστὸν υἱὸν ἴδιον, ἀλλὰ ψυχικὸν, περὶ τούτου διὰ προφητῶν λελαληκέναι. Εἶναι δὲ τοῦτον*

Adminiſtrationis cauſa ei contuliſſe, forte legere licet. 165) *defunctui*, *τῷ πάθει*, morti. 166) Iam multa in Irenaeo ſequuntur clarius cap. 6. n. 2. quae Tertullianus partim tacet, partim involvit, c. 30. E. c. Irenaeus num. 4. ſcribit, — *δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον* etc. Tertullianus cap. 30: dicitur apud illos *medidantum* atque celebrandum *ſemper ſacramentum*, comiti, i. e. feminae adhaerendo etc. Satis clarum tamen eſt, Tertulliani cap. 31. 32. deſumtum eſſe ex capite Irenaei VII. num. 1. variis Tertulliani nugis auctum. Nec enim dubitare licet, Irenaeum et Tertullianum, ſive quicunque eſt ſcriptor, *ignoraſſe* veram ſententiam Gnoſticorum, et ſententias probas et perfectioris cognitionis indices, corrupiſſe, ut rideri poſſent. Contra, ea, quae hic in Irenaeo ſtatim ſequuntur numero 2, Tertullianus refudit in ſuum caput 27.

Tertull. adv. Valent.

transmeatorio potius quam generatorio more processerit, *per* ipsam, *non ex* ipsa, non matrem eam sed *viam* passus. 2. Super hunc itaque Christum devolasse tunc in baptismatis sacramento *Iem* (Iesum, Soterem) per effigiem columbae. 3. Fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis (condimentum ne marcesceret scilicet reliqua farsura.) Nam in figuram principalis tetradis quatuor eum substantiis stipant; spiritali, Achamothiana, animali, demiurgiana; corporali, *inenarrativa* [167]); et illa sotericiana, i. e. columbina.

Iren. contra Haeres.

τὸν διὰ Μαρίας διοδεύσαντα καθάπερ ὕδωρ διὰ σωλῆνος ὁδεύει. 2. Καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος κατελθεῖν ἐκεῖ- P. 337.
νον τῶν ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐκ πάντων Σωτῆρα, ἐν εἴδει περιστερᾶς. 3. Γεγονέναι δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὸ αὐτὸ τῆς Ἀχαμὼθ σπέρμα πνευματικόν. τὸν οὖν Κύριον ἡμῶν ἐκ τεσσάρων τούτων σύνθετον γεγονέναι φάσκουσι, ἀποσώζοντα τὸν τυπὸν τῆς ἀρχεγόνου καὶ πρώτης τετράκτυος, ἔκ τε τοῦ πνευματικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τῆς Ἀχαμὼθ, καὶ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ, ὃ ἦν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἐκ τῆς [167]) οἰκονομίας, ὃ ἦν κατεσκευασμένον ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, καὶ ἐκ τοῦ Σωτῆρος, ὃ ἦν καταλθοῦσα εἰς αὐτὸν περιστερά.

Cap. 27.

4. Et soter quidem permansit in Christo, impassibilis, inlaesibilis,

Cap. 7.

§. 2.

4. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ διαμεμενηκέναι· (οὐ γὰρ ἐνεδέχετο παθεῖν P. 338.

167) hic sole clarius est Tertullianum e graecis copiosioribus reddidisse parcius. De *oeconomia* in Irenaeo cap. 5, n. 6, ἀῤῥήτῳ προνοίᾳ, et, cap. 6, 1, de *oeconomia*, *praecessit*; Tertullianus vero perturbat ordinem.

Tertull. adv. Valent.

lis, inadprehenſibilis. Denique cum ad adprehenſiones venitur, diſceſſit ab illo, in *cognitione*[168]) Pilati. Proinde nec matris ſemen admiſit iniurias, aeque *inſubditivum*[169]), et ne ipſi quidem Demiurgo compertum. Patitur vero animalis et carneus Chriſtus, in deliniationem ſuperioris Chriſti, qui ad Achamoth formandam, ſubſtantivali, non agnitionali forma cruci, id eſt, Horo fuerat innixus. Ita omnia in imagines urgent. —

Iren. contra Haereſ.

θεῖν αὐτὸν, ἀκράτητον καὶ ἀόρατον ὑπάρχοντα) καὶ διὰ τοῦτο ἠρθαι, προσαγομένου αὐτοῦ τῷ Πιλάτῳ, τὸ εἰς αὐτὸν κατατεθὲν πνεῦμα Χριστοῦ· ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀπὸ τῆς μητρὸς σπέρμα πεπονθέναι λέγουσιν. ἀπαθὲς γὰρ καὶ αὐτὸ, τὸ πνευματικὸν, καὶ ἀόρατον, καὶ αὐτῷ τῷ Δημιουργῷ· ἔπαθε δὲ λοιπὸν, κατ' αὐτοὺς, ὁ ψυχικὸς Χριστὸς — ἵν' ἐπιδείξῃ, αὐτοῦ ἡ μήτηρ τὸν τύπον τοῦ ἄνω Χριστοῦ, ἐκείνου τοῦ ἐπεκταθέντος τῷ Σταυρῷ, καὶ μορφώσαντος τὴν Ἀχαμὼθ μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν. πάντα γὰρ ταῦτα τύπους ἐκείνων εἶναι λέγουσι.

Cap. 28.

5. Interea Demiurgus omnium adhuc neſcius, et ſi aliquid et ipſe per prophetas concionabitur ne huius quidem operis ſui intelligens; (dividunt enim et prophetiale patrocinium[170]) in Acha-

P. 339.

§. 3.

5. Τὰς δὲ — ψυχὰς — πλεῖον τῶν ἄλλων ἠγαπῆσθαι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ εἰδότος τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ λογιζομένου εἶναι τοιαύτας. διὸ καὶ εἰς Προφήτας, φασὶν ἔτασσεν αὐτοὺς, καὶ ἱερεῖς καὶ βασιλεῖς, καὶ πολλὰ ὑπὸ

168) ſic Tertullianus ipſe deſcribit. 169) ἀνυποκείμενον, ſcil. πάθεσι. 170) ſatis obſcure Tertullianus haec hic deſcripſit. Gnoſtici hi ſtatuebant:

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
Achamoth, in semen, et in Demiurgum,) ubi adventum Soteris accepit, propere et ovanter accurrit, cum omnibus viribus suis, centurio de Evangelio [171]). Et de omnibus inluminatus, ab illo etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris [172]). Ita exinde securus, dispensationem mundi huius, vel maxime ecclesiae protegendae nomine, quanto tempore oportuerit, insequitur [173]).	ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου εἰρῆσθαι τῶν προφητῶν, καὶ λοιπὸν τέμνουσι τὰς προφητείας, τὸ μέν τι ἀπὸ τῆς μητρὸς εἰρῆσθαι θέλοντες, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ δέ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. §. 4. τὸν δὲ Δημιουργὸν — διατετελεκέναι ἄχρι τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου. ἐλθόντος δὲ τοῦ Σωτῆρος, μαθεῖν αὐτὸν παρ' αὐτοῦ πάντα λέγουσι, καὶ ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα, μετὰ πάσης P. 340. τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἑκατόνταρχον — — — αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν μέχρι τοῦ δέοντος καιροῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑτοιμασθέντος αὐτῷ ἐπάθλου, ὅτι εἰς τὸν τῆς μητρὸς τόπον χωρήσει.
Cap.	§. 5.

prophetias. ista etiam spirituales animas, semen illud in ipsis, alicubi praeclaras sententias protulisse. Nempe satis recte; nisi catholici solerent involvere. 171) minus clare describit, ut rideri facilius possit, quam intelligi. Hic ibi tamen emicat sententia Gnosticorum satis proba et casta. 172) huc retraxi, cum in graeco sequantur sub finem demum. 173) addit Tertullianus: *colligam nunc ex disperso*, ad con-

Tertull. adv. Valent. Cap. 29.

— Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adam; inde iam dividunt singulares *generum* proprietates, *nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate*[174]) *ipsius Adae.* — Cain et Abel, et Seth — in totidem derivant argumenta,
P. 341. naturae atque essentiae *Choicum* saluti degeneratum ad *Cain* redigunt: *animali*, mediae spei deliberatum, ad Abel componunt; *spiritale*, certae saluti praeiudicatum, *in Seth*[175]) recondunt.

8. Sic et animas ipsas duplici proprietate discernunt bonas et malas — — Choicum enim genus id est malas animas, numquam capere salutaria.

In-

Iren. contra Haeres. §. 5.

Ἀνθρώπων δὲ τρία γένη ὑφιστάντες, πνευματικὸν, χοϊκὸν, ψυχικὸν, καθὼς ἐγένετο Κάϊν, Ἄβελ, Σὴθ, καὶ ἐκ τούτων τὰς τρεῖς φύσεις, οὐκέτι καθ' ἓν, ἀλλὰ κατὰ γένος καὶ τὸ μὲν χοϊκὸν εἰς φθορὰν χωρεῖν· καὶ τὸ ψυχικὸν — ἐν τῷ τῆς μεσότητος τόπῳ ἀναπαύεσθαι — τὰ δὲ πνευματικὰ, ἃ ἂν κατασπείρῃ ἡ Ἀχαμὼθ, ἐκτότε[176]) ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα κ. τ. λ.

8. Καὶ αὐτὰς μὲν τὰς ψυχὰς πάλιν ὑπομερίζοντες λέγουσιν, ἃς μὲν φύσει ἀγαθὰς ἃς δὲ φύσει πονηράς. — τὰς δὲ φύσει πονηρὰς, μηδέποτε ἂν ἐπιδέξασθαι ἐκεῖνο τὸ σπέρμα.

Cap.

cludendum, quae de totius generis humani dispositione differant. *Triformem* etc. Siccine *colligit? ex disperso?* In Irenaeo enim adhuc *brevius*. 174) ἐκ τούτων, tam copiose describit latine. 175) ista, ad Cain, ad Abel, in Seth, ipsi *addit* Tertullianus. 176) haec, ἐκ τότε — παιδευθέντα, etc. *omisit* Tertullianus.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeref. Cap. VI. §. 2.
Inmutabilem enim et inreformabilem naturam pronunciarunt. [177])	Ὡς γὰρ τὸ χοϊκὸν ἀδύνατον σωτηρίας μεταϭχεῖν.
Cap.	Cap.

177) ſic *multa* hic *inſerit*, qui colligere *ex diſperſo* voluit. Imo vero bene compoſitum ſermonem, ſejunxit et *diſperſit* ipſe, pro ſuo lubitu. Haec enim, quae faciunt *finem* capitis in Irenaeo, *retraxit* huc; atque *iam demum* immutat ſic: id ergo *granum* ſpiritualis ſeminis *modicum et* parvulum iactu, 'ſed *erudita* huius, fides augetur atque provehitur; *ſupra* diximus. *Animaeque* hoc ipſo ita ceteris *praevertunt*, ut demiurgus tunc ignorans magni fecerit. „Cum his igitur illa graeca comparabimus: τὰ δὲ πνευματικὰ, ἃ ἂν ἐγκαταϭπείρῃ ἡ Ἀχαμὼθ, ἐκ τότε ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψύχαις παιδευθέντα ἐνθάδε, καὶ ἐκτραφέντα, διὰ τὸ νήπια ἐκπεπέμφθαι, ὕϭτερον τελειότητος ἀξιωθέντα, νύμφας ἀποδοθήϭεϭθαι τοῖς τοῦ ϭωτῆρος ἀγγέλοις. Hic *inſeruit* Tertullianus, *granum* etc. *erudita*, eſt ex παιδευθέντα. *parvulum iactu*, νήπια ἐκπεπέμφθαι. Iam Tertullianus pergit: ex eadem ego laterculo *et in reges et in ſacerdotes allegere* conſueverat. Haec autem debebat capiti 28. addidiſſe; exſtant enim in Irenaei cap. 7. num. 3. iam iam: ἔταϭϭεν αὐτοὺς καὶ ἱερεῖς καὶ βαϭιλέας. Hoc hic dicit, *allegerat*, ἔταϭϭεν. Hoc eſt *diſpergere*, an *ex diſperſo* colligere? Pergit autem: quae *nunc quoque* ſi plenam atque perfectam notitiam adprehenderint, iſtarum *naeniarum*, naturificatae iam ſpiritalis conditionis *germanitate*, certam obtinebunt Salutem. Nempe haec graeca huc pertinent: παιδευθέντα ἐνθάδε (*nunc* quoque) — ὕϭτερον τελειότητος ἀξιωθέντα, (ſi *plenam* etc.) νύμφας ἀποδοθήϭεϭθαι *ſponſas* reddi ſalvatoris angelis, tranſtulit Irenaei interpres. Hic *naeniarum?* *Nympharum* (auſim legere) obtinebunt certam ſalutem.

Tertull. adv. Valent. Cap. 31.	Iren. contra Haeres. Cap. VII. §. 1.
P. 342. — Igitur in primis ipsa Achamoth, de regione medietatis, de tabulato secundo, in summum transferetur, restituta pleromati et statim excipit comparcinus [178]) P. 343. ille Soter, sponsus scilicet; ambo coniugium novum fiet. Hic erit in scripturis sponsus, et sponsale, Pleroma.	Ὅταν δὲ πᾶν τὸ σπέρμα τελειωθῇ, τὴν μὲν Ἀχαμὼθ τὴν μητέρα αὐτῶν μεταβῆναι τοῦ τῆς μεσότητος τόπου λέγουσι, καὶ ἐντὸς πληρώματος εἰςελθεῖν, καὶ ἀπολαβεῖν τὸν νυμφίον αὐτῆς τὸν Σωτῆρα, τὸν ἐκ πάντων γεγονότα, ἵνα συζυγία γένηται τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς Σοφίας τῆς Ἀχαμὼθ, καὶ τοῦτο εἶναι νυμφίον καὶ νύμφην, νυμφῶνα δὲ τὸ πᾶν Πλήρωμα.
	Cap. 5. §. 4. circa finem.
— Et Demiurgus tunc de hebdomade coelesti in superiora mutabit.	Τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπουράνιον τόπον τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι (scil. οἰκεῖν). τὸν δὲ Δημιουργὸν μεταβῆναι καὶ αὐτὸν εἰς τὸν τῆς μητρὸς Σοφίας τόπον τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ μεσότητι.
Cap. 32.	§. 1.
9. Iustorum animae, id est, nostrae, ad Demiurgum in medietatis receptacula, transmittentur. Agimus gra-	9. Τὰς δὲ τῶν δικαίων ψυχὰς ἀναπαύσεσθαι καὶ αὐτὰς ἐν τῷ τῆς μεσό-

178) hoc nomen videtur exprimere illud, τὸν *ἐκ πάντων γεγονότα*, *comparcinus*, quasi a *parsimonia*; *ex omnibus*.

Tertull. adv. Valent.

gratias [179]), contenti erimus cum Deo nostro deputari, qua censùs nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini [180]).

10. *His* nuptiis recte deducendis pro face et flammeo [181]), tunc credo ille ignis *arcanus* erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur [182]). —

Cap. 33.

Producam — aliter atque aliter commendata ab *emendatoribus* Ptolemaei. Exstiterunt enim de schola ipsius discipuli *super magistrum* [183]), qui duplex con-

Iren. contra Haeres.

σόντος τόπῳ. μηδὲν γὰρ ψυχικὸν ἐντὸς Πληρώματος χωρεῖν. τούτων δὲ γενομένων οὕτως, τὸ ἐμφωλεῦον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν, καὶ ἐξαφθὲν, καὶ κατεργασάμενον πᾶσαν ὕλην, συναναλωθήσεσθαι αὐτῇ, καὶ εἰς τὸ μηκέτι εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι. P. 344.

Cap. XII.

§. 1.

Ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμπειρότερος ἡμῖν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου. . . . . δύο συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖς Βυθῷ κα- P. 345.

179) iocatur Tertullianus. 180) hic multa addit Tertullianus, quae conveniunt cum Irenaei cap. 7, 5, seu fine; de *sponsis*, Salvatoris Angelis etc. 181) ludit Tertullianus. 182) hic post alios lusus, cap. 33 Tertullianus *ipse dicit:* producam denique velut epicitharisma, post fabulam tantam etiam illa, *quae, ne ordini obstreperent* et lectoris intentionem interiectione dispargerent, *hunc malui in locum distulisse*, aliter etc. Quid tandem dicit? *ne ordini* obstreperent etc. Nempe *omisit* et *transiluit* omnia, quae iam in Irenaeo faciebant caput 8, 9. 10. 11; et statim iam, describit ipsum initium capitis 12. Hoc enim est *ordinem* observare? 183) Irenaeus *aliter;* dicit, Ptolemaeum eiusque socios peritiores

Tertull. adv. Valent.

coniugium Bytho suo adfingerent, cogitationem et voluntatem. Una enim satis non erat cogitatio, qua nihil producere potuisset. Ex duabus facillime prolatum [184]). Primum coniugium Monogenem, veritatem; ad imaginem quidem cogitationis, foeminam veritatem; ad imaginem voluntatis, marem, Monogenem. Voluntas enim vis utique, (quae) effectum praestat cogitationi mavis obtinet censum [185]).

Iren. contra Haeres.

καλουμένῳ, ἐπενόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. ταύτας δὲ καὶ διάθεσιν ἐκάλεσεν, Ἔννοιάν τε καὶ Θέλημα. πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη προβαλεῖν, φησίν, εἶτα ἠθέλησε. διὸ καὶ τῶν δύο διαθέσεων τούτων — τῇ προβολῇ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τῆς Ἀληθείας κατὰ συζυγίαν ἐγένετο οὓς τινὰς τύπους καὶ εἰκόνας τῶν δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς προελθεῖν — — ὁ μὲν ἄῤῥην εἰκὼν τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος. τὸ θέλημα τοίνυν δύναμις ἐγένετο τῆς Ἐννοίας.

Cap. 35.

Sunt qui nec principatum Bytho defendunt, sed postumatum,
P. 346.
Ogdoadem ante omnia praemittentes, ex tetrade quidem et ipsam, sed et aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt *proarchen*; secundo *Anennoëton*, tertio *arrheton*, quar-

Ἄλλοι δὲ πάλιν αὐτῶν τὴν πρώτην καὶ ἀρχέγονον Ὀγδοάδα τούτοις τοῖς ὀνόμασι κεκλήκασι· πρῶτον προαρχὴν, ἔπειτα ἀνεννόητον, τὴν δὲ τρίτην ἄῤῥητον, καὶ τὴν τετάρτην ἀόρατον· καὶ ἐκ μὲν τῆς πρώτης προαρχῆς προβεβλῆσθαι πρώτῳ καὶ πέμπτῳ ἀρχὴν,

se fecisse, quam fuerit ipsorum magister. 184) *facillimo prolatu*, primum etc. alii legunt. 185) postquam caput 34 lusibus et iocis plenum adiecit, iam capite 35, *redit* Tertullianus in Irenaei caput XI, in fine, et *iam* haec hic *inserit*, quae ille *praemiserat*.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.
quarto *aeraion*. Ex proarche itaque processisse primo et quinto loco *archen*, ex anennoëto secundo, et sexto loco *acatalepton*, ex arrheto, tertio et septimo loco, Anonomastum; ex invisibili, quarto et octavo loco, Agenneton.	χὴν, ἐκ δὲ (τῆς ἀρχῆς) τῆς ἀνεννοήτου δευτέρῳ καὶ ἕκτῳ τόπῳ ἀκατάληπτον, ἐκ δὲ τῆς ἀῤῥήτου τρίτῳ καὶ ἑβδόμῳ τόπῳ ἀνονόμαστον, ἐκ δὲ τῆς ἀοράτου ἀγέννητον[186]).
Cap. 36.	
21. Quanto meliores, qui totum hoc taedium de medio amoliti[187]), nullum aeonem voluerunt, alium ex alio, *per gradus* revera Gemonios[188]), structum. Sed mappa (quod aiunt) missa[189]) semel octoiugem istam, et ex parte[190]), Ennoea	Τὴν πρώτην ὀγδοάδα οὐ καθ' ὑπόβασιν ἄλλον ὑπὸ ἄλλου Αἰῶνα προβεβλῆσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ εἰς ἅπαξ τὴν τῶν ἓξ Αἰώνων προβολὴν ὑπὸ τοῦ προπάτορος καὶ Ἐννοίας αὐτοῦ τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος, I . . . . . . δια-

P. 347.

186) Iam hic cap. eodem XI. fine, sequitur in Irenaeo: de *Bytho*, οἱ μὲν αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι, μήτε ἄῤῥενα, μήτε θήλειαν, μήτε ὅλως ὄντα τι. Ἄλλοι δὲ ἀῤῥενόθηλυν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι, Ἑρμαφροδίτου φύσιν περιάπτουσι. Hinc Tertullianus argumentum capitis sui 34 decerpit: maluerunt nullum Bytho sexum deputare — alii contra magis et masculum et feminam dicunt; ne apud solos Lunenses *Hermaphroditum* existimet annalium conditor *Fenestella*. Sic Tertullianus Irenaeum discerpsit. 187) *de suo* adiecit. Epiphanius autem et Theodoretus *Colarbasiis* tribuunt. 188) de suo addidit, καθ' ὑπέρβασιν. 189) ὁμοῦ καὶ εἰς ἅπαξ, sic describit. 190) legendum omnino: ex *patre et* Ennoea eius exclusam. Certe enim graece, ἐκ τοῦ προπάτορος. Porro illa — — μαιωσάμενος; omi-

Tertull. adv. Valent.

necea eius ex caussa. Ex ipso denique eius motu nomina gerunt [191]); cum inquiunt, cogitavit proferre: hoc *pater* dictus est. Cum protulit, quia vere protulit! hic *veritas* appellata est. Cum semetipsum voluit *probari* [192]), hoc *homo* pronunciatus est. Quos autem praecogitavit, cum protulit: tunc *ec-*
P. 348. *clesia* nuncupata est. *Sonuit* [193]) homo sermonem, et hic est primogenitus filius, et sermoni accessit *vita*, et Ogdoas prima conclusa est.

Iren. contra Haeres.

διαβεβαιοῦνται. — ὅτι ὅπερ ἐνενοήθη προβαλεῖν ὁ Προπάτωρ, τοῦτο πατὴρ ἐκλήθη. ἐπεὶ δὲ ὃ προεβάλετο ἀλήθεια ἦν, τοῦτο Ἀλήθεια ὠνομάσθη· ὅτε οὖν ἠθέλησεν ἐπιδεῖξαι αὐτὸν, τοῦτο Ἀνθρώπος ἐλέχθη. οὓς δὲ προελογίσατο ὅτε προέβαλε, τοῦτο Ἐκκλησία ὠνομάσθη. καὶ ὁ Ἄνθρωπος τὸν Λόγον, οὗτός ἐστιν ὁ πρωτότοκος υἱός· ἐπακολουθεῖ δὲ τῷ Λόγῳ καὶ ἡ Ζωή· καὶ οὕτως πρώτη Ὀγδοὰς συνετελέσθη.

Cap. 37.

Accipe alia ingenia Currucae Enniani insignioris [194]) apud eos magistri qui. — Est, inquit ante omnia Proarche inexcogitabile et

Cap. XI.

§. 3.

— ἔστι τις πρὸ πάντων προαρχὴ, προανεννόητος, ἄῤῥητός τε καὶ ἀνο-

fit noster. Videtur graece aliter legendum esse. 191) addit haec Tertullianus. 192) ἐπιδεῖξαι. Latinus Irenaei interpres reddit, *ostendere*; rectius. Sic Iren. lib. I. cap. 14, num. 1. sermo iam adstans, hypostasis, ὑπέδειξεν (ἐπέδειξεν) αὐτῷ, ὃ ἦν. 193) deest in graeco *verbum*. 194) Ἐπιφανοῦς, fuit nomen *proprium*. Haec repetit Tertullianus ex Irenaei 12, XI, num. 3. Adeo omnia volens perturbat.

Tertull. adv. Valent.

et inenarrabile. Inenarrabile, quod ego nomino *Monoteta*. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello *Henoteta*. Monotes et Henotes, id est solitas et unitas; cum unum essent, protulerunt, non proferentes, initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile, quod sermo monada vocavit. Huic adest constantiva virtus, quam appellat unio. Haec igitur virtutes solitas unio ceteras prolationes aeonum propagarunt. —

Iren. contra Haeres.

ἀνονόμαστος, ἣν ἐγὼ μονότητα ἀριθμῶ· ταύτῃ τῇ μονότητι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω ἑνότητα. αὕτη ἡ ἑνότης, ἥ τε μονότης, τὸ ἓν οὖσαι, προήκαντο μὴ προέμεναι ἀρχὴν ἐπὶ πάντων νοητὴν, ἀγέννητόν τε καὶ ἀόρατον, ἣν ἀρχὴν ὁ λόγος μονάδα καλεῖ. ταύτῃ τῇ μονάδι συνυπάρχει δύναμις ὁμοούσιος P. 349. 195) αὐτῇ, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω τὸ ἕν. αὗται αἱ δυνάμεις, ἥ τε μονότης καὶ ἑνότης, μονάς τε καὶ τὸ ἕν, προήκαντο τὰς λοιπὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων.

Cap. 38.

Humanior iam *Secundus* 196), ut brevior, Ogdoadem in duas tetradas dividens, in dexteram et sinistram in lumen et tenebras, tantum quod desultricem et defectricem illam virtutem non vult ab

Cap. XI.

§. 2.

Σεκοῦνδος λέγει εἶναι τὴν πρώτην ὀγδοάδα, τετράδα δεξίαν, καὶ τετράδα ἀριστερὰν, οὕτως παραδιδοὺς καλεῖσθαι, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. τὴν δὲ ἀποστᾶσάν τε καὶ ὑστερήσασαν δύναμιν μὴ εἶ-

195) ὁμοούσιος συνυπάρχει, notabilis descriptio.
196) haec pars in Irenaeo praecedebat illam narrationem de Epiphane, [illegible]

Tertull. adv. Valent.

ab aliquo deducere 197) aeonum, sed a fructibus de substantia veniant.

Iren. contra Haeres.

εἶναι ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων, ἀλλὰ 198) . . .

Cap. 39.

De ipso iam domino Iesu, quanta diversitas
P. 350. scinditur. Hi ex *omnium aeonum* flosculis eum construunt, illi ex solis decem constitisse contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt. Inde et in ipsum sermonis et vitae concurrerunt oculi: isti ex Christo, potius ex hominis et ecclesiae foetu; ideoque *filium hominis* aiunt 199) pronunciatum; alii, a Christo et spiritui sancto *constabiliendae* 200) universitati provisis, confictum, et in se paternae appellationis haeredem. Sunt qui

Cap. 12.

§. 4.

Πολλὴ δὲ μάχη παρ' αὐτοῖς καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος. οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐκ πάντων γεγονέναι λέγουσι. οἱ δὲ ἐκ μόνων τῶν δέκα Αἰώνων, τῶν ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς, προβεβλῆσθαι αὐτὸν λέγουσι. τὰ προγονικὰ ὀνόματα (τὰ) διασώζοντα. οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων, τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς γενομένων καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ὁμολογεῖ, ὡςανεὶ ἀπόγονον Ἀνθρώπου. οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς στήριγμα τοῦ πληρώματος γεγονέναι λέγουσιν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν λέγεσθαι αὐτὸν, τὴν τοῦ Πατρὸς — διασώζοντα προςηγορίαν. ἄλλοι δὲ — τινὲς ἐξ αὐτῶν

197) deest, *triginta*. 198) quae hic graece desunt, leguntur in Irenaei interprete: *sed a fructibus eorum*. 199) *avite* exstat in vulgatis Tertulliani editionibus; Rigaltius reposuit, *aiunt*. Sed Tertullianus videtur hic graeca quaedam omisisse. *Καὶ ζωῆς, ex homine et vita*. 200) στήριγμα.

Tertull. adv. Valent.	Iren. contra Haeres.	
qui filium hominis aliunde conceperint dicendum: quanquam ipsum patrem pro magno nominis sacramento hominem appellasse praesumserint.	τῶν ῥαψῳδοὶ τὸν προπάτορα, — Ἄνθρωπον λέγουσι καλεῖσθαι· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ὅλα δύναμις, καὶ περιεκτικὴ τῶν πάντων Ἄνθρωπος καλεῖται.	P. 351.

§. XIII.

Hic Tertullianus libri adversus Valentinianos finem sic fecit: „ut quid amplius speres de „eius dei fide, cui nunc adaequaris? Talia „ingenia superfruticant apud illos ex materiae „seminis redundantia: atque ita insolescentes „doctrinae Valentinianorum in silvas iam exoleverunt Gnosticorum." In *Irenaeo* autem cap. 13. sequitur de *Marci* praestigiis, longa tractatio; cuius nec vestigium nec vola in Tertulliano reperitur, qui tamen illa Irenaei sursum deorsum, ut dicitur, versaverat. Superest autem pars non exigua ex isto *Irenaei* libro primo, inde a capite XXIII, quod de *Simone*, Mago, et *Menandro* exponit etc. in illo Tertulliani libro, de *praescriptionibus haereticorum*; sic quidem, ut non sint obscura vestigia disiecti corpusculi, atque in aliam seriem divulsi. Hic, ut in illa temporis penuria licet, breviter tantum indicabimus diligentis et studiosae scriptionis illam ambiguam et dubiam indolem.

Illa igitur, quae sequuntur in Tertulliani libello, *de praescriptionibus*, cap. 46, post illa verba, (*etiam specialiter respondebimus*,) in codice *Hirsaugiensi praecedebant* hunc ipsum de praescriptionibus librum; in codice *paterniacensi* erat libellus *separatus*, sine epigraphe; in alio

alio vero codice *titulus novus* erat, *adversus omnes haereses.* Itaque et in Rhenani editione haec separatim excusa sunt, quasi libellus novus. In *Rigaltii* editione similiter hic libellus hoc in loco sic clauditur: — *respondebimus;* haec in fide veritatis ci — — legentibus pax et gratia domini nostri Iesu Christi in alternum. (Iam subscriptio pergebat) *contra haereticos explicit.* Nunc porro quae sequebantur, deerant in codice Agobardi.

Haec etsi obscura indicia, nobis non sunt negligenda; superest enim per haec indicia et vestigia illa suspicandi ratio, hunc libellum varie compilatum fuisse; non vero una serie ab auctore quodam contextum; a scribis potius *latinas partes vetustas*, undecunque decerptas, varie adiectas fuisse. Non opus est, ut exscribamus illa omnia; facillime, si quis comparet, invenitur, Tertullianum ex isto Irenaei corpusculo desumsisse; sicut ille *Iustinus* de Simone mago, narrat idem illud, quod omnes boni atque ingenui scriptores, ignorant: Simonem *statua honoratum* fuisse a Claudio Caesare, propter magicam artem. Non infitiamur, omnia illa *Iustini* scripta nobis esse maxime suspecta. Ceterum hic ibi Tertullianus seriem atque ordinem simul mutavit, sicut brevissime scripsit. Sed iam non licet pluribus componere simillimas istas sententias, cum Haereticis non disputandum *esse ex scriptura;* eos Apostolis partim negare scientiam perfe-
P. 353. ctam, partim tribuere sapientem oeconomiam etc. Tertullianus cap. 39 de *Homerocentonis* loquitur, Irenaeus ex *Homeri* versibus totam componit descriptionem, cap. 9.

Sufficit nostro consilio, quod iam effecimus ista comparatione; Tertulliani his scriptionibus parum a nobis tribui posse auctoritatis.

§. XIIII.

§. XIIII.

Neque vero omittendum hic est illud *problema*, satis novum atque minus certe expectatum, quod longam orationis partem, quae in *Clementis*, alexandrini illius doctoris, Stromat. VII. sub finem habetur, etiam in isto *Irenaei* corpusculo invenimus, totam atque universam, libro V. contra Haereses cap. 8. Agebat *Irenaeus*, ut scribit in ipso initio huius libri, de eversione τῆς ψευδωνύμου γνώσεως — eo consilio, ut neophytorum quoque sensum confirmaret, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab ecclesia acceperunt. Cap. I. Vani sunt, qui Christum dicunt putative apparuisse. Cap. II. Christus non venit in aliena Cap. III. in infirmitate carnis, elucet virtus et gloria dei. Cap. IIII. Falluntur, qui praeter mundi fabricatorem, alterum deum patrem confingunt. Cap. V. Priscorum vita longaeva, Eliae et Enoch cum propriis corporibus translatio, Ionae, Ananiae, Agariae et Misaelis conservatio, ostendunt, deum excitare posse corpora nostra ad vitam aeternam. Cap. VI. Integrum et perfectum hominem, corpore et anima constantem, salvum faciet deus. Cap. VII. quia Christus in carne nostra resurrexit, sequitur, et nos in eadem resurrecturos. Iam sequitur caput nostrum VIII; dona Spiritus Sancti, quae recipimus, praeparant nos ad incorruptelam, spiritualesque reddunt, et a carnalibus secernunt, qui mundis et immundis animalibus in lege significantur, In hoc igitur capite reperimus, *illa eadem*, quae leguntur in isto loco *Clementis*, cuius omnis συνάφεια sic omnino cohaeret et coniungitur: ut, si quis comparet, non possit non fateri, hanc orationem hic quasi inter lares et penates versari; sique iam in Irenaeo exstet, *furto quasi translatam esse*, atque parum commode aut P. 354.

 op-

opportune ibi adſuta legi. Viderint iam lectores et ſtatuant ipſi de hac cauſa.

Irenaeus lib. V. cap. VIII. §. 2 in fine.

Sed et nos in conſuetudine huiusmodi homines (eos nimirum qui vitam carnalem et irrationalem agunt:) iumenta et pecora irrationabilia dicimus.

§. 3.

Praedixit autem figuraliter omnia haec Lex de animalibus delineans hominem: P. 355. quaecumque, inquit duplicem ungulam habent et ruminant, munda enuntians, quaecumque autem aut utrumque, vel alterum horum non habent vel ut immunda ſegregans. Qui ſunt ergo mundi? Qui in Patrem et Filium per fidem iter firmiter faciunt; haec eſt enim firmitas eorum, qui duplicis ſunt ungulae: et eloquia Dei meditantur die ac nocte, uti bonis operibus adornentur; haec eſt enim ruminantium virtus. Immunda autem, quae neque dupli-

Clem. Alex. Stromatum lib. 7 fine.

Ὀπὴν οὖν τινα ὀλίγην ὑποδείξαντες τοῖς φιλοθεάμοσι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ κατὰ τὰς θυσίας νόμου, περί τε Ἰουδαίων τῶν χυδαίων, περί τε τῶν αἱρέσεων μυστικῶς διακρινομένων, ὡς ἀκαθάρτων ἀπὸ τῆς περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζώων θείας ἐκκλησίας κατεπαύσωμεν τὸν λόγον. τὰ μὲν γὰρ διχηλοῦντα καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγοντα, τῶν ἱερείων καθαρὰ καὶ δεκτὰ τῷ Θεῷ παραδίδωσιν ἡ γραφὴ, ὡς ἂν εἰς πατέρα καὶ εἰς υἱὸν διὰ τῆς πίστεως τῶν δικαίων τὴν πορείαν ποιουμένων. αὕτη γὰρ τῶν διχηλούντων ἑδραιότης τῶν τὰ λογία τοῦ Θεοῦ νύκτωρ καὶ μεθ᾽ ἡμέραν μελετώντων, καὶ ἀναπεμπαζομένων ἐν τῷ τῆς ψυχῆς τῶν μαθημάτων δοχείῳ, ἣν καὶ συνάσκησιν γνωστικὴν ὑπάρχουσαν καθαροῦ ζώου μηρυκισμὸν ὁ νόμος ἀλληγορεῖ. ὅσα δὲ μήτε ἑκά-

Irenaeus lib. V. cap. VIII.

plicem ungulam habent, neque ruminant, (hoc est, qui neque in Deum fidem habent, neque eloquia eius meditantur: haec autem Ethnicorum est abominatio.) Quae autem ruminant quidem, non habent autem ungulam duplicem, et ipsa immunda; haec Iudaeorum est imaginalis descriptio, qui quidem eloquia Dei in ore habent, stabilitatem autem radicis suae non infigunt in Patre et in Filio: propter hoc autem et lubricum est genus ipsorum. Etenim quae sunt unius ungulae animalia facile labuntur; firmiora autem sunt quae duplicem ungulam habent, succedentibus invicem ungulis fissis secundum iter, et altera ungula subbaiulant aliam. Immunda autem similiter quae duplicem quidem ungulam habent, non autem ruminant: haec est autem omnium videlicet haereticorum ostensio, et eorum qui non meditantur eloquia

Clem. Alex. Stromatum lib. 7. fine.

ἑκάτερον, μήτε τὸ ἕτερον τούτων ἔχει, ὡς ἀκάθαρτα ἀφορίζει.

quae uncinis inclusa sunt ea Irenaeus addit.

αὐτίκα τὰ ἀνάγοντα μηρυκισμὸν, μὴ διχηλοῦντα δὲ τοὺς Ἰουδαίους αἰνίσσεται τοὺς πολλούς· οἳ τὰ μὲν λόγια τοῦ Θεοῦ ἀνὰ στόμα ἔχουσι, τὴν δὲ πίστιν καὶ τὴν βάσιν δι' υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα παραπέμπου- P. 356.
σαν οὐκ ἔχουσιν ἐπερειδομένην τῇ ἀληθείᾳ· ὅθεν καὶ ὀλισθηρὸν τὸ γένος τῶν τοιούτων θρεμμάτων ὡς ἂν μὴ σχιδανοπόδων ὄντων, μὴ δὲ τῇ διπλόῃ τῆς πίστεως ἐπερειδομένων. οὐδεὶς γὰρ κ. τ. λ.

ἔμπαλιν τε αὖ ἀκάθαρτα ὁμοίως κἀκεῖνα, ὅσα διχηλεῖ μὲν, μηρυκισμὸν δὲ οὐκ ἀνάγει. ταύτῃ γὰρ τοὺς αἱρετικοὺς ἐνδείκνυται, ὀνόματι μὲν πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐπιβεβηκότας· τὴν δὲ τῶν λογίων ἀκριβῆ σαφήνειαν

Irenaeus lib. V. cap. VIII.

quia dei, neque operibus iustitiae adornantur, quibus et dominus ait: quid mihi dicitis Domine, Domine, et non facitis quae dico vobis? Qui enim sunt tales, in Patrem quidem et Filium dicunt se credere, nunquam autem meditan-
P. 317. tur eloquia Dei, quemadmodum oportet, neque iustitiae operibus sunt adornati.

Clem. Alex. Stromatum lib. 7 fine.

αν λεπτουργεῖν καὶ καταλεαίνειν ἐξασθενοῦντας, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης ὁλοσχερέστερον, οὐχὶ δὲ ἀκριβέστερον μετερχομένους. εἶγε καὶ μετέλθοιεν τοιούτοις τισὶν ὁ κύριος λέγει, τί με λέγετε κύριε κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω, ἀκάθαρτοι δὲ πάμπαν, οἱ μὴ διχηλοῦντες μηδὲ ἀνάγοντες μηκυρισμόν.

§. XV.

Novum documentum furti ex Clemente alexandrino.

Etsi haud dubie lectores mirabuntur, rei, quam indicavi, novitatem: tamen multo magis credo omnes miraturos esse, rei hanc indolem, ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista suam in rem corrasit, licet non commodissima aut consilio maxime apta. Nempe Libro 3 contra haereses cap. 21 admonet ille Irenaeus de Aquilae et Theodotionis illa interpretatione loci Iesaiae VII, qui νεᾶνις posuerint loco παρθένος, quod legatur in interpretatione τῶν ο'; cuius ut praestantiam et auctoritatem adversus novam translationem, ista iam scripsit; graecum vero textum *Irenaei* nomine excitavit *Eusebius*, lib. 5. histor. cap. 8. et post eum Nicephorus, lib. 4, 14. Nec ulla suspicio eruditis viris de ea re adhuc subnascebatur, haec *aliunde* desumta esse. Iam vero, postquam isto primo exemplo patet, hunc scriptorem omnino omnem istam tractationem de animalibus *fissa-*

rum

rum singularum ex Clemente surripuisse, auctore ne nominato quidem: facilius mihi dabunt eam veniam, quod contendere audeo, etiam hanc narrationem derivatam esse ex *Clemente* alexandrino. Comparent igitur lectores ipsi utramque scriptionem. P. 358.

Clemens Alex. Stromatum L. I. p. 321. ed. Sylburgii Colon. 1688.

Ἑρμηνευθῆναι δὲ τὰς γραφὰς, τάς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου, εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶττάν φασιν ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου· ἢ ὥς τινες, ἐπὶ τοῦ φιλαδέλφου ἐπικληθέντος — ἔτι γὰρ Μακεδόνων [201]) τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, φιλοτιμούμενος ὁ βασιλεὺς τὴν ἐν Ἀλεξανδρίᾳ πρὸς αὐτὸν γενομένην βιβλιοθήκην πάσαις [204]) κατα-

Irenaeus contra Haereses L. 3. cap. XXI. §. 2.

§. 2.

Πρὸ γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων [201]) τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην [202]) βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμῆσαι τοῖς πάντων [203]) ἀνθρώπων συγγράμμασιν, (ὅσα γε σπουδεῖα ὑπῆρχεν), ᾐτήσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν [205]) εἰς τὴν

201) hinc satis bene procedit utriusque textus. 202) κατεσκεύαζε scribit, etiam *Iustinus* apolog. 2. 203) mirum omnino est, πάντων ἀνθρώπων scripta Ptolemaeum conquisitum ivisse; sed haec eadem sententia exstat in Iustini illa Apologia 2, licet impostor porro addiderit ibi, *Herodem* regem misisse Ptolemaeo etc. 204) hinc isti alii finxerunt libros πάντων ἀνθρώπων. 205) formam nominis etiam servat. Iustinus vero, quia tota fabula nondum satis certis limitibus constabat, addit *Herodem* regem Iudaeorum. Tam imperitus et rudis est Iustinus ille; eum tamen auctoris honore et iure ornabimus? Idem narrat, primo libros hebraicos (graece) scriptor Herodem misisse; *deinde* misisse interpretes. Idem igitur Tertullianus post Iu-

Clemens Alex. Stromatum l. 1. p. 341. ed. Sylburgii Colon. 1688.

P. 359. τακοσμῆσαι γραφαῖς, ἠξίωσε καὶ τοὺς Ἱεροσολυμίτας τὰς παρ' αὐτοῖς προφητείας εἰς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον [206]) ἑρμηνευθῆναι. οἱ δὲ ἔτι ὑπακούοντες Μακεδόσι, τῶν παρὰ σφίσιν εὐδοκιμωτάτων, περὶ τὰς γραφὰς ἐμπείρους [208]), καὶ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου εἰδήμονας, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἐκλεξάμενοι, ἀπέ-
P. 360. στειλαν αὐτῷ μετὰ καὶ τῶν θείων βίβλων. ἑκάστου δὲ ἐν μέρει κατ' ἰδίαν [212]) ἑκάστην ἑρμη-

Irenaeus contra Haereses l. 3. cap. XXI. §. 2.

τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον [206]). σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς γραφὰς οἱ δὲ (ὑπήκουον [207]) γὰρ ἔτι τοῖς Μακεδόσι τότε) τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους [208]) τῶν γραφῶν, καὶ ἀμφοτέρων [209]) τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἔπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο [210]). ὁ δὲ ἰδίᾳ πεῖραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθείς τε μήτι ἄρα συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι [211]) τὴν ἐν ταῖς γραφαῖς διὰ τῆς ἑρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων,

stinum narrat: libros a Iudaeis postulavit, *proprias scilicet et vernaculas litteras*, quas soli habebant; sed ne notitia vacaret, *hoc quoque* Ptolemaeo a Iudaeis subscriptum est 70 interpretibus indultis. In Apolog. c. 18. 206) servantur etiam haec verba. 207) clarissimum signum, *describentis*, non scribentis. 208) primum superlativum omisit et pro ἐμπείρους fecit ἐμπειροτάτους. 209) Iustinus, τοὺς καὶ τὴν Ἑλλήνων καὶ ἑβραίων διάλεκτον εἰδότας, in Cohortat. ad gentes. 210) hic iam illud exhibet, quod paulo post *Clemens* effert, θεοῦ γὰρ ἦν βούλημα, μεμελετημένον εἰς ἑλληνικὰς ἀκοάς. 211) aliam rationem hic ipse addit. In Iustino aliter: εἴργεσθαι τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμιλίας, ἵνα τὸ τῆς ἑρμηνείας ἀκριβὲς καὶ διὰ τῆς τούτων συμφωνίας γνωσθῆναι δυνήθῃ. Cohortat. ad graecos. 212) *Clemens* his verbis rem

Clemens Alex. Stromatum l. 1. p. 341. ed. Sylburgii Colon. 1688.	Irenaeus contra Haereses lib. 3. cap. XXI. §. 2.
μηνεύσαντος προφητείαν, συνέπνευσαν αἱ πᾶσαι συναντιβληθεῖσαι. καὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς λέξεις. Θεοῦ γὰρ ἦν βούλημα μεμελετημένον εἰς Ἑλληνικὰς 214) ἀκοάς. οὐ δὴ ξένον ἐπιπνοία Θεοῦ, τοῦ τὴν προφητείαν δεδωκότος, καὶ τὴν ἑρμηνείαν, οἱονεὶ Ἑλληνικὴν προφητείαν, ἐνερ-	λων, ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν γράφειν· καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, συναντιβαλόντων 213). ἑκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἑρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γνῶναι 215), ὅτι κατ' ἐπίπνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν P. 361.

eandem innuit, *separatos* fuisse, *iussu* regis. Iustinus *domunculas* addit, quas ipse vidisse se dicit. O mendacia! Tamen *Iustinus* audet scribere, quasi sorex suo iudicio se prodens: O viri graeci ταῦτα οὐ μῦθος. 213) utriusque idem verbum συναντιβάλλειν. 214) brevissime effert, quod iam ab Irenaeo post Iustinum confingitur copiosius. ἐπεὶ δὲ ἔγνω τοὺς ο' ἄνδρας μὴ μόνον τῇ αὐτῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ καὶ ταῖς αὐταῖς λέξεσι χρησαμένους καὶ μηδὲ ἄχρι μιᾶς λέξεως τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας διημαρτηκότας, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν γεγραφότας, ἐκπλάγεις, καὶ θείᾳ δυνάμει τὴν ἑρμήνειαν γεγράφθαι πιστεύσας etc. Brevius Tertullianus: quos Menedemus quoque *de sententiae communione*, suspexit. Ex Aristaea. Nempe Iustinus allegat Philonem et Iosephum; Tertullianus Aristaeam. *Clemens* allegat neminem; nec Irenaeus. 215) latius describit illud consilium dei.

Clemens Alex. Stromatum l. I. p. 341. ed. Sylburgii Colon. 1688.	Irenaeus contra Haereses l. 3. cap. XXI. §. 2.
ἐνεργεῖσθαι· ἐπεὶ κἂν τῇ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ διαφθαρεισῶν τῶν γραφῶν, κατὰ τοὺς Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλέως χρόνους, P. 362. ἐπίπνους Ἐσδρὰς ὁ Λευΐ-	σιν ἑρμηνευμέναι αἱ γραφαί. καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν 216), τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηκέναι 217), ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ 218) τοῦ λαοῦ διαφθαρεισῶν τῶν γραφῶν καὶ μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου τῶν Περσῶν βασιλέως ἐνέπνευσεν 219) Ἐσδρᾷ τῷ

216) Clemens: οὐ δὴ ξένον etc. 217) in Clemente idem verbum ἐνεργῆσθαι. 218) haec τεκμήρια utrimque sunt clarissima. 219) est levis mutatio. Rem ipsam etiam *Tertullianus* sic effert, cap. 3. de Habitu mulierum: quemadmodum et Hierosolymis Babylonica expugnatione deletis, omne instrumentum Iudaicae litteraturae per Esdram *constat restauratum.* Nempe ex IV Esdrae, 14, 21 sqq. Ex hoc forte igitur manavit illa persuasio; hic autem liber quartus Esdrae videtur iam seculo I. Alexandriae notus fuisse.

Liceat vel paucis hic admonere, de *domunculis divisis* et de *inspiratione dei singulari*, primum ex tot scriptoribus meminisse *Iustinum*, si nomen placet; *Clementem*, *Irenaeum*. Aristaeas enim ille, *uno in loco* συνέδριον nominat; omnes *inter se communi* opera *contulisse*, de translatione optime consignanda. Ex his primis scriptoribus, qui quasi *unici fontes* fuerunt, quia res christianorum arctis adhuc limitibus et tantum maioribu in urbibus continebantur: christiani plerique ceter hauserunt. *Mendaciis* autem crassis vel ille Iustinus nor pepercit, qui *Herodem* regem ausus est addere; hi quis non videt, Aristaeae narrationem *male interpolatam et intellectam* fuisse? οἱ δὲ ἐπετέλουν ἕκαστα σύμφωνα ποιοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς ταῖς ἀντιβολαῖς τ

Clemens Alex. Stromatum l. 1. p. 341. ed. Sylburgii Colon. 1688.	Irenaeus contra Haereses l. 3. cap. XXI. §. 2.
Λευΐτης ὁ ἱερεὺς γενόμενος, πάσας τὰς παλαίας αὖθις ἀνανεούμενος προεφήτευσε γραφάς.	τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευῒ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν.

§. XVI.

Alius locus Platonis, quem Irenaeus ex Clemente *desumsit.*

Clemens Alex. Strom. l. 2. pag. 418. edit. Colon.	Irenaeus lib. 3. cap. 25. §. 5.
— τὸ κατ' ἀρετὴν τελειότατον· τοῦτο δὲ ἐν ἐπιστήμῃ τοῦ ἀγαθοῦ τίθεται, καὶ ἐν ἐξομοιώσει τῇ πρὸς τὸν Θεόν. ὁμοίωσιν ἀποφαινόμενος (scilicet ὁ Πλάτων) δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως εἶναι — λέγει οὖν ἐν τοῖς νόμοις. Ὁ μὲν δὴ Θεὸς, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχήν τε, καὶ μέσα, καὶ τε-	Quibus religiosior *Plato* ostenditur, qui eumdem Deum et iustum, et bonum, confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem iudicium, sic dicens. Et Deus quidem, quemadmodum et *vetus sermo* est, initium, et finem, et medietates omnium quae sunt habens, P. 363.

δὲ ἐκ τῆς συμφωνίας γενόμενον πρεπόντως ἀναγραφῆς, οὕτως ἐτύγχανε παρὰ τοῦ Δημητρίου. In *Philone* exstat, eos deum *orasse*; iam *addit ipse* Irenaeus, Ptolemaei *curam* fecisse Irenaeus, ut eos *separaret*; Philo autem dicit, ipsos sic instituisse, ut in loco essent extra urbis strepitum. Itaque christiani quidam plura addiderunt, de *inspiratione*; primus certe ille scriptor, Irenaeus, audet *auctoritatem* repetere ab *inspiratione* huius translationis, adversus Aquilae et Theodotionis aliam interpretationem.

Clemens Alex. Strom. l. 2. pag. 418. edit. Colon.	Irenaeus lib. 3. cap. 25.
τελευτὴν τῶν πάντων ἔχων, εὐθεῖαν περαίνει P. 364. κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῷ δὲ ἀεὶ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός.	bens, recte perficit, ſecundum naturam circumiens: hunc autem ſemper conſequitur iuſtitia, ultrix in eos, qui deficiunt a lege divina.

Atque hic porro lubet et illud obſervare, quod forte nondum ab aliis obſervatum fuit, *Iuſtini* illius, quem Martyrem dicere ſolent, multa, quae in illa *cohortatione ad graecos* leguntur, deſumta ſimiliter eſſe ex *Clemente* alexandrino; quae inter etiam hic locus *Platonis* eſt, de legibus lib. 4. Sunt autem et cetera ſatis clara documenta, tum praecipue hoc maxime luculentum τεκμήριον, quod *Iuſtinus* illam explicationem, *vetus verbum*, quam ſubiecit ibi *Clemens* ipſe, ſimiliter transſcripſit, ut dubitari nequeat, hunc ſcriptorem, quisquis eſt, ſua compilaſſe ex *Clemente*. Ita vero ſcribit: — ὁ *Πλάτων* αὐταῖς λέξεσιν οὕτω γέγραφεν, ὁ μὲν δὴ θεὸς, (ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος,) ἀρχὴν καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν πάντων ἔχων. Ἐνταῦθα ὁ *Πλάτων* σαφῶς καὶ φανερῶς τὸν παλαιὸν λόγον *Μωϋσέως* ὀνομάζει νόμον, τοῦ μὲν ὀνόματος *Μωϋσέως* φόβῳ τοῦ κωνείου μεμνῆσθαι δεδιώς. Hic illud addimus: Irenaeus ille excitat *Iuſtinum;* refutat *Tatianum;* nominat *Clementem*, romanum, ſcriptorem Epiſtolae ad Corinthios. Idem nominat Polycarpum, quem ſub Aniceto Romam veniſſe ſcribit, vel fingit potius; epiſtolamque eius ad Philippenſes allegat. Iam vero conſideremus illam ſcriptoris
P. 365. huius aſtutiam, quod ex *Clemente*, alexandrino, *tam multa longo ordine deſcripſit et deſumſit*, eius vero nomen numquam recitavit. *Irenaeus* igitur ille fuit aliquando in Aſia, in prima aeta-

tate, si placet; fuit Romae; fuit epus Lugduni; quando tandem hic scriptor fuit *Alexandriae*, ut ei licuerit *Clementis* illius scriptiones manibus versare? An vero putabimus, *Clementis* scripta statim exportata fuisse ex Aegypto, ut Irenaeus sive in Asia, sive Romae, sive Lugduni iis uti potuerit? Nempe Irenaeum facere solent tam antiquum, ut mortuus dicatur a. 202, in illa calamitate, quam *Severus* insixerit christianis. Clementis autem alexandrini mortem designare vix licet tardius, quam paulo ante Antonini Caracallae fatum, si quidem Hieronymo credimus, qui sic scribit: *floruit Severi et Antonii filii eius temporibus.* Occisus autem fuit Caracalla 217. Itaque potest Clemens noster etiam mortuus esse aliquot annis ante istum annum 217. Iam vero, quomodo factum est, ut *Irenaeus* desumserit tam multa ex Clemente? Nempe hic aliquid monstri subest.

§. XVII.

Comparantur quaedam Hippolyti cum Tertulliani sententiis, e libro adversus Praxean.

Nemo umquam de *Praxea* aliquid inaudivit, qui tamen in Asia dicitur aliquando fuisse, et *Martyris* instar habuisse, et Romae effecisse, ut *litterae pacis* negarentur Montanistis. Nos vix dubitamus, confictum esse hoc argumentum; sicut non obscure ludit auctor, *duo negotia* diaboli *procurasse* Praxean Romae; alludit ad hoc nomen Praxeas. Sed quicquid sit, magna et in sententiis, rebusque et verbis convenientia, si quis comparet istam scriptionem *Hippolyti* cum hac *Tertulliani*. Nobis iam non superest tantum alia, ad explicandam istam consarcinationem libellorum, qui *Hippolyti* nomine abutantur; certissimum autem nobis videtur, subesse et hic simile monstrum, atque sub *Hippolyti*; (alicubi *Irenaei*, e. c. *ne-* P. 366.

qi

οἱ τῆς τοῦ παντὸς οὐσίας, πρὸς Πλάτωνα, qui libellus etiam *Caii*, *Iosephi* et aliorum nomine solebat circumferri;) nomine confictas esse omnes istas scriptiones graecas. Hic breviter quasdam sententias utriusque libri comparamus; quam causam, postquam sic attigimus, speramus ab aliis multo diligentius illustratum iri.

Tertullianus adv. Praxean.

Cap. 1.

Varie diabolus aemulatus est veritatem. — — Ipsum dicit patrem descendisse in virgine, ipsum ex ea natum, ipsum passum. Denique ipsum esse Iesum Christum. — — Sed enim ipse (diabolus) potius a primordio *mendax* est, et si
P. 367. quem hominem de suo subornavit ut Praxean. Nam iste primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit homo etc. inquietus, et *inflatus* de iactatione martyrii, etc. Nam idem tunc epum romanum — coegit et litteras pacis revocare — Paracletum fugavit. —

Hippolytus contra Noëtum.

I.

Οὗτος (Νόητος) φυσιωθεὶς [220]) εἰς ἐπηρμένον ἤχθη, οἰήσει πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθείς. Ἔφη τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα γεγεννῆσθαι καὶ πεπονθέναι. — Ὁρᾶτε, ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτὸν, ἤδη μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑτέρων πράξεών εἰς τοῦτο φέρεται ὁ ἔλεγχος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῷ πνεύματι ἐφθέγγετο (Cap. 1. statim ab initio.) Ἕτεροί τινες ἑτέραν διδασκαλίαν παρεισάγουσι, γενόμενοί τινος Νοήτου μαθηταί, ὃς τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος, οὐ (πρὸ) πολλοῦ χρόνου γενόμενος. — Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύ-

Cap.

220) de iactatione martyrii *inflatus*; paulo post sequitur in Tertulliano.

Tertullianus adv. Praxean.

Hippolytus cont. Noëtum.

σβύτεροι — ἐξήταζον — οὖν πάλιν — ἤλεγξαν. (paulo ante Hipp. inquit) Ὃ γὰρ εἰς πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν ἔκβλητος γένηται κλήρου ἁγίου.

Cap. 2.

Nos vero — *unicum* quidem deum credimus sub hac tamen *dispensatione*, quam οἰκονομίαν dicimus ut *unici* dei sit et filius sermo ipsius. —

Πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι. καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οἴδαμεν ἀληθῶς οἴδαμεν Χριστόν etc.

Cap. 8. Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει. —. (Idem Cap. 14. ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν, Iohannes in Evangel. C. 1. — οἰκονομίαν δὲ τρίτην, gratiam Spiritus S.)

Hunc passum, hunc mortuum et sepultum — et resuscitatum a patre — sedere ad dexteram patris venturum iudicare vivos et mortuos.

οἴδαμεν τὸν υἱὸν παθόντα, — ἀποθανόντα — καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. P. 368.

II.

Unicum deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et pa-

— οὕτω φάσκουσι συνιστᾷν ἕνα Θεὸν — εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεὸν, αὐτὸς ἄρα ἐστὶν

Tertullianus adv. Praxean.

patrem et filium et ſpiritum ſanctum dicat. Quaſi non ſic quoque unus ſit omnia, dum ex uno omnia per ſubſtantiae ſcilicet unitatem: et nihilominus cuſtodiatur *οἰκονομίας* ſacramentum. —

Hippolytus cont. Noëtum.

ἐστὶν ὁ Πατὴρ, εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός[221]).

Ex §. 3.

Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει.

Cap. 3.

Simplices enim — ne dixerim imprudentes et idiotae — quoniam et ipſa regula fidei a pluribus diis ſeculi ad unicum et verum deum transfert: non intelligentes unicum quidem, ſed cum
P. 369. ſua *οἰκονομίᾳ* eſſe credendum. —

III.

Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοί τε νενοήκασιν ἀληθὲς, οὔθ' οὗτοι, καθὼς αὐταὶ αἱ γραφαὶ ἐλέγχουσιν αὐτῶν τὴν ἀμαθίαν, μαρτυροῦσαι τῇ ἀληθείᾳ.

IV.

Ἐν τίνι δὲ, ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πατρῴῳ Λόγῳ, καὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας.

At ego — monarchiam nihil aliud ſignificare ſcio, quam ſingulare et unicum imperium.

§. 81.

Καλῶς εἶπε (ſcil. Ioannes) παντοκράτορα Χριστὸν — καὶ πάντων κρατεῖ παντοκράτωρ παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστός.

Ex Cap. 4.

Adeo autem manet in ſuo ſtatu, — ut etiam reſtitui habeat pa-

Ἤδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνὺς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη.

221) res redit ad articulum. Eſt hic obiectio alterius partis.

Tertullianus adv. Praxeam. patri, a filio. Siquidem Apostolus scribit de ultimo fine, cum *tradiderit regnum* deo et patri. Oportet enim eum regnare, usque dum ponat inimicos eius deus sub pedibus ipsius. — Cum autem subiecta erunt illi omnia, (absque eo, qui ei subiecit omnia) tunc et ipse subiicietur illi, qui ei subiecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.

Hippolytus cont. Noetum. ἔφη. — εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί. — Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. — Εἰ οὖν τὰ πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος. τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν.

(ordine paululum mutato haec, ut magis Tertulliani citatis respondeant congesta sunt.)

Cap. V.

— Ante omnia enim deus erat, solus ipse sibi et mundus, et locus, et omnia [221]). Solus autem quia nihil extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus: habebat enim secum, quam habebat in semetipso, *rationem* suam scilicet. *Rationalis* [222]) enim Deus, et ratio in ipso prius: et ita ab ipso omnia. — — Nam et si deus nondum *sermo-*

§. 10.

Θεὸς μόνος ὑπάρχων P. 370. καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐννοηθεὶς, θελήσας τε καὶ φθεγξάμενος ἐποίησεν — αὐταρκὲς οὖν ἡμῖν ἐστὶν μόνον εἰδέναι ὅτι σύγχρονον Θεοῦ οὐδὲν, πλὴν αὐτὸς ἦν, αὐτὸς δὲ μόνος ὢν πολὺς ἦν, οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν, πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ πᾶν. Πάντα γὰρ

221) μηδὲν αὐτῷ σύγχρονον. 222) οὐκ ἄλογος.

Tertullianus adv. Praxean.

monem ſuum miſerat: proinde eum cum ipſa et in ipſa *ratione* intra ſemetipſum habebat, tacite cogitando et diſponendo ſecum, quae per ſermonem mox erat dicturus. —

Cap. 6.

P. 371. — Ipſum *primum* protulit *ſermonem*, habentem in ſe individuas ſuas, *rationem* et *Sophiam*, ut per ipſum fierent univerſa per quem erant cogitata atque diſpoſita, imo et facta quantum in dei ſenſu —

Cap. 7.

Tunc igitur etiam ipſe ſermo ſpeciem et ornatum ſuum ſumit, ſonum et vocem, cum deus dicit: fiat lux. —

Ex Cap. 8.

Sermo autem ſpiritu ſtructus eſt, et ut ita dixerim, ſermonis corpus eſt ſpiritus. — Protulit enim deus ſermonem — Sicut radix

Hippolytus cont. Noëtum.

γὰρ τὰ γενόμενα διὰ λόγου καὶ σαφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτίζων, σοφίᾳ[223]) δὲ κοσμῶν. — τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον, ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ κόσμῳ, ὁρατὸν ποιεῖ.

Προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον, τὸν ἴδιον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα. —

§. XI.

Καὶ οὕτως παρίσταται αὐτῷ ἕτερος. Ἕτερον δὲ λέγων, οὐ δύο Θεοὺς λέγω ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτὸς, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ παντός. —

dix §. 14.

223) paulo poſt Tertullianus iungit: *rationem* et *Sophiam*.

Tertullianus adv. Praxean.

dix fruticem; et *fons fluvium*, et *sol radium*. — Igitur, — profiteor, me duos dicere, deum et sermonem, patrem et filium eius — — Tertius enim est spiritus a deo et 224) filio. — Ita trinitas per consertos et connexos gradus a patre decurrens, et monarchiae nihil obstrepit, et *οἰκονομίας* statum protegit.

Cap. 9.

— Ecce — dico, alium esse patrem, et alium filium, et alium spiritum. — Pater — *tota substantia* est, filius vero *derivatio* 225), totius et portio. —

Cap. 11.

Probare autem tam aperte debebis ex scripturis, quam nos probamus illum sibi filium fecisse sermonem suum. Si enim filium *nominat*, filius autem non alius erit, quam qui ex ipso prodiit; sermo autem prodiit ex ipso: hic erit filius,

non

Hippolytus cont. Noëtum.

§. 14.

Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεὸν, τί οὖν φήσειεν ἄν τις δύο λέγειν Θεούς; (Ioannem) δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεούς ἀλλ' ἢ ἕνα, πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν δὲ τρίτην, gratiam Spiritus S. Πατὴρ μὲν γὰρ εἷς, πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ υἱός, τὸ δὲ τρίτον τὸ ἅγιον πνεῦμα. — Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεόν. P. 372.

Ex §pho XI.

— τὸ πᾶν Πατὴρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος. —

§. 15.

Ἀλλ' ἐρεῖ μοί τις ξένον μοι φέρεις λόγον λέγων υἱόν. — ποῖον οὖν υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς κατέπεμψεν ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον ὃν υἱὸν προσηγόρευε, διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι, καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας.

ἀνα-

224) hinc Latini tandem *filioque* repetierunt.
225) ἀπόρροια, graecis aliis. Ἐξ αὐτοῦ graece.

Tertullianus adv. Praxean.

non ipse, de quo prodiit —

Hippolytus cont. Noëtum.

ἀναλαμβάνει ὁ υἱὸς[226] καλούμενος.

§. XVI.

P. 373. Porro, qui eumdem patrem dicis et filium, eundem et protulisse, ex semetipso facis et prodisse, quod deus est. —

— ἡ δύναμις ἡ πατρῷα, ὅ ἐστιν Λόγος ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐχ αὐτὸς ὁ Πατήρ.

Ex Cap. 15.

— Atquin videmus et audivimus et contrectavimus. — Sed quem deum? scilicet patrem? — Ipse et auditus et visus — hunc et Paulus conspexit, nec tamen patrem vidit — — Christum autem et ipsum dominum cognominavit, quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem[227]), qui est super omnia deus benedictus in aevum.

Ex §. 2.

— Μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνεστράφη. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτος ἐστὶν ὁ Θεὸς ὁ μόνος ὢν, καὶ ὕστερον ὠφθεὶς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφεὶς, Χριστὸς γὰρ ἦν Θεὸς, καὶ ἔπασχεν δι' ἡμᾶς αὐτὸς ὢν Πατὴρ — Ἄλλο δὲ φησιν οὐ δυνάμεθα λέγειν, καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἕνα Θεὸν ὁμολογεῖ, λέγων, ὧν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ex Cap. 23.

— Et ego et pater unum

VII.

Ἐὰν δὲ λέγει, αὐτὸς εἰ-

226) operae pretium non putamus, studiosius hic colligere theologorum illustrationes, quia auctor hic suo ingenio obsequitur. 227) Alibi observavimus plura de hoc loco. *Hippolytus* illustrat, ut de Christo dici hoc possit, ex illo: *omnia mihi tradita sunt a patre;* quod rei minime convenit.

Tertullianus adv. Praxeam.

unum ſumus. Hic ergo iam gradum figere ſtulti, imo caeci, qui non videant: primo, ego et pater, duorum eſſe ſignificationem. Dehinc in noviſſimo, *ſumus, non ex unius eſſe perſona*, quod pluraliter dictum eſt. Tunc quod unum ſumus, non unus ſumus. — Unum ſumus, dicens, ego et pater: oſtendit duos eſſe quos aequat et iungit. — Adeo totum hoc perſeverabat inducere, *ut duo tamen crederentur in una virtute.*

Ex Cap. 24.

— Et pervenimus iam ad Philippum, qui ipſe excitatus videndi patris, — — Oſtende, inquit, nobis patrem, et ſufficit nobis. Et dominus: Philippe tanto tempore vobiſcum ſum; et non cognoviſtis me. Quem dicit cognoſci ab illis debuiſſe: (hoc enim ſolum diſcuti oportet,) quaſi patrem, an quaſi filium? Si quaſi patrem doceat Praxeas tanto tempore Chri-

ſtum

Hippolytus cont. Noëtum.

εἶπεν. Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν. — ἐπιστανέτω τὸν νοῦν καὶ μανθανέτω, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν εἰμι, ἀλλὰ ἕν ἐσμεν· οὐκ ἐφ' ἑνὸς λέγεται, ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα ἔδειξεν, δύναμιν δὲ μίαν. — P. 374.

— Εἰ δὲ καὶ Φίλιππον ἐπερωτᾷν περὶ πατρὸς, βούλοιντο λέγειν, δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν· πρὸς ὃν ἀπεκρίθη ὁ Κύριος, λέγων. τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με. — — θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνεσθαι τὸ δόγμα αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν πατέρα.

P. 375.

Tertullianus adv. Praxeam:

stum cum eis conversatum. — Nobis omnes scripturae, et veteres, Christum dei, et novae, filium dei praefiniunt. — Qui me videt, videt et patrem. — Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in verbis et cognosceretur in filio facta et verba patris administrante: quia invisibilis pater quod et Philippus didicerat. —

Ex Cap. 25.

— Ceterum de meo sumet, inquit, sicut ipse de patris, ita connexus patris in filio, et filii in paracleto, tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres *unum* sunt, non unus: quomodo dictum est, ego et pater unum sumus: ad

P. 376. substantiae unitatem non ad numeri singularitatem.

Hippolytus cont. Noëtum.

[illegible]

γνώτωσαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα ἐπιφέρουσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι κ. τ. λ. Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα, τοῦτ' ἔστιν, εἰ ἐμὲ ἑώρακας δι' ἐμοῦ, τὸν πατέρα γνῶναι δύνῃ. διὰ γὰρ τῆς εἰκόνος ὁμοίας τυγχανούσης εὔγνωστος ὁ πατὴρ γίνεται. Εἰ δὲ τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστιν ὁ υἱὸς, οὐκ ἔγνως, πῶς ἰδεῖν θέλεις τὸν πατέρα. —

VIII.

Ἀνάγκην οὖν ἔχει καὶ μὴ θέλων ὁμολογεῖν πατέρα θεὸν παντοκράτορα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν υἱὸν θεοῦ θεὸν ἄνθρωπον γενόμενον, ᾧ πάντα πατὴρ ὑπέταξε παρεκτὸς ἑαυτοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν, πῶς εἷς Θεὸς ἀποδείκνυται, γινωσκέτω ὅτι μία δύναμις τούτου, καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἷς ἐστὶ Θεὸς, ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν [228]), τρίτη ἡ ἐπίδειξις.

Ascen- §. VI.

228) hoc nomine praeter Tertullianum et hunc scriptorem nemo usus fuit ad describendam trinitatem.

Tertullianus adv. Praxean.

Afcendo ad patrem meum et patrem veftrum, deum meum et deum veftrum: pater ad patrem et deus ad deum? An filius ad patrem, et fermo ad deum? — Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonftrationem eiusdem patris et filii proficere tibi posfe, adverfus definitivam Evangelii fententiam niteris.

Cap. 27.

Ecce inquiunt. — Caro itaque nata eft, caro itaque erit filius dei. Imo de fpiritu dei dictum eft. Certe enim de fpiritu fancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nafci habebat, quod erat conceptum et pariundum id eft fpiritus. Caro autem deus non eft, — fed ille, qui in ea natus eft, deus. — Quis deus in ea natus? fermo et fpiritus, qui cum fermone de patris voluntate natus eft.

Hippolytus cont. Noëtum.

§. VI.

Ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου καὶ θεὸν ὑμῶν. Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν πατέρα, πρὸς ποῖον πατέρα ἐρεῖ πορεύεσθαι Χριστὸν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; εἰ δὲ ἀξιοῖ καταλείψαντας ἡμᾶς τὸ Εὐαγγέλιον, τῇ αὐτοῦ ἀφροσύνῃ πιστεύειν, μάτην κάμνει.

Ex §. IV.

— Μήτι ἐρεῖ, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; ἔστι μὲν οὖν σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ πατρῴου προσενεχθεῖσα δῶρον, ἡ ἐκ πνεύματος καὶ παρθένου, — τέλειος υἱὸς Θεοῦ ἀποδεδειγμένος. P. 377. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ λόγος ἄσαρκος. — Λόγος σὰρξ ἦν, πνεῦμα ἦν, δύναμις ἦν. —

Tertullianus adv. Praxean.

Certe usque quaque filium dei et filium hominis, eum deum et hominem, sine dubio, secundum utramque substantiam, in sua proprietate distantem: quia neque sermo aliud, quam deus, neque caro aliud, quam homo. Apostolus de utraque eius substantia docet: qui factus est, inquit, ex semine David, hic erit homo et perfectus filius hominis: qui definitus est filius dei secundum spiritum. Hic erit deus, et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum; non confusum, sed coniunctum in una persona coniunctum, deum et hominem Iesum.

Hippolytus cont. Noetum.

§. XVII.

Παρὼν ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἄνθρωπος γενόμενος, τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθών. οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ᾽ ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

P. 378. — Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et *spiritus* res suas egerit in illo: — et *caro* passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide flens Lazarum, anxia usque

§. XVIII.

Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίνεται ἐνδεικνύμενος θεὸς ὤν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, καὶ κάμνων διψᾷ,

Tertullianus adv. Praxean. Hippolytus cont. Noëtum, usque ad mortem[229]), διψᾷ, — καὶ ἀγονιῶν denique et mortua. — ἱδροῖ.

§. XVIII.

Conclusio.

Sed iam otio destituimur, quo ad prosequendam illam caussam non modico opus est. Fas sit itaque interea nos abire ab ista tam molesta et difficili provincia, quam hac prima dissertatione gerendam susceperamus. Ea etsi minime sic nos perfunctos esse statuimus, ut quidem ipsi institueramus, perpetuis aliorum negotiorum impedimentis saepe avocati: tamen non piget aut poenitet nos eius operae, quam huic argumento impendimus. Nec dubitamus, fore, ut exoremus aequiorum iudicum benignam veniam, qui ipsi et perspexerint rei illam, quam devoravimus, molestiam, et his ex rudimentis studiorum novorum didicerint, nec diligentiam mihi defuisse, nec, si dicere P. 379.
fas est, alicubi fortunam. Novarum certe observationum quarumdam nos non pudet, quarum utilitas, si eruditorum aliorum commoda accesserint beneficia, haud dubie novae ad historiam ecclesiasticam lucis non parum adferet. Obscurissima enim illa tempora, quae *Iustini*, *Tatiani*, *Irenaei*, *Tertulliani* nominibus et scriptis tantum distinguuntur, atque a christianorum societatum publicis initiis propius absunt: videntur parum certae historiae ad nos transmittere; historiae autem verae atque ingenuae quasi paupertatem atque inopiam, ex incertis atque dubiis illis libris satis commode suppleri posse minime credimus. Scimus, nondum luculentum atque splendidissimum esse illud beneficium, quod historiae ecclesiae-

229) has sententias non obscure imitatur *Leo* in illa Epistola ad Flavianum.

clesiasticae sic praestitimus; deesse adhuc illam lucem claram et faustam, quae veritati et historiae solet propria esse. Sed non dubitamus, parvis his initiis tandem feliciores successus non defuturos. Veniam interea dabunt, qui historiae tam vetustae et tam difficili bene cupiunt, quod ausi sumus nostram diligentiam longe aliter, atque alio consilio impendere, quam fieri solebat. Nondum sententiam omnino tulimus, de his *Irenaei* et *Tertulliani* libris; sed suspicionis novae iustam rationem nos attulisse opinamur. Non deerit illa opportunitas prosequendi atque illustrandi argumenti, cum ad *secundam dissertationem Tertullianeam* accesserimus, de *notionibus dogmaticis*, quas hi libri, quos eius nomine legimus, praeeunt; et quas *Gnosticis* tribuere solet Irenaeus ille et
P. 380. Tertullianus; quod argumentum maxime frugiferum speramus, si deus voluerit, sic illustrare, ut obscuritatem illam paululum dispellamus, quae locum illum de Gnosticis eius temporis occupat, quod post *Clementem* alexandrinum designatur. Hic, etsi quosdam Gnosticorum antistites et scriptores legit atque reprehendit, eius tamen generis putidas fabulas atque ineptias iis nondum tribuit. Videmur autem observasse, illa ipsa *Theodoti*, ut solent dici, *excerpta*, quae *Clementi* Alexandrini editionibus iam adhaerent, parum differre a multis narrationibus, quas *Irenaeus* ille praecipue perscripsit, et *Tertullianus* alio ordine alicubi exhibere solet. De his igitur et similibus rebus variis plura exponemus; de quibusdam etiam in copioso qui *in Tertullianum* paratur, indice commode poterit licet breviter, admoneri.

FINIS.

SERIES

LIBRORUM TERTULLIANI

IN HAC EDITIONE HALENSI.

[Paginae sunt editionis prioris, in hac renovata ad marg. adscriptae.]

VOL. I.

VOL. II.

VOL. III.

VOL. IV.

ORDO EDITIONIS PAMELIANAE.

TOM. I.

TOM. II.

TOM. III.

TOM. IV.

libri poetici.

TOM. V.

ORDO EDITIONIS RIGALTIANAE ET VENETAE.

Halae, typis Hendelianis.

In der Verlagshandlung dieses Buches sind unter andern erschienen und für beygesetzte Preise zu haben:

Aristophanis Nubes, denuo in usum lectionum adhibitis Brunckii, Invernizii, Hermanni, Reisigii recensionibus edidit Chr. Godofr. Schütz. 8. maj. 827. (Edit. IV.) 12½ Sgr. (10 Gr.)

Ciceronis, M. T., orationes selectae XIV. Argumentis praemissis, notis substratis et indice nom. adiecto illustr. I. C. F. Wetzel. Editio secunda. 8. maj. 820. 1 Thlr.

— tusculanische Untersuchungen; übersetzt und mit erklärenden Anmerkungen begleitet von J. D. Büchling. gr. 8. 799. 1 Thlr. 7½ Sgr. (1 Thlr. 6 Gr.)

— Dialog über das höhere Alter; a. d. Lat. übersetzt und mit einer Einl. u. den nöthigen Anmerk. von C. A. G. Schreiber. gr. 8. 799. 12½ Sgr. (10 Gr.)

— Lälius, oder Abhandl. über die Freundschaft, a. d. Lat. übers. u. mit Einl. u. erläuternd. Anmerk. von C. A. G. Schreiber. Zweite Auflage, durchaus umgearbeitet von Dr. G. F. W. Große. gr. 8. 827. 12½ Sgr. (10 Gr.)

— Paradoxien; mit erläuternden Inhalts-Anzeigen u. erklärenden Anmerkungen von C. A. G. Schreiber. gr. 8. 799. 10 Sgr. (8 Gr.)

— M. T., für den T. Annius Milo; übersetzt und erläutert (von Mötz.) 8. 794. 10 Sgr. (8 Gr.)

Demosthenes, des, Philippische Reden. Übersetzt, erläutert und mit einigen Abhandlungen begleitet, von Dr. Albert Gerhard Becker. Neuer Bearbeit. Erster Theil. gr. 8. 824. 1 Thlr.

— Zweiter Theil. Nebst der Literatur der Philippischen Reden. gr. 8. 826. 22½ Sgr. (18 Gr.)

Euripidis Iphigenia in Aulide graece, recensuit commentario illustravit, indicemque verborum adiecit, I. G. C. Hoepfner. gr. 8. 795. 1 Thlr. 5 Sgr. (1 Thlr. 4 Gr.)

— tragoedia Phoenissae cum scholiis Graecis. In usum lectionum iterum edidit adhibitis Valckenaerii, Brunckii et Porsoni recensionibus, Hugonis Grotii versionem latinam indicemque verborum adiecit Chr. G. Schütz. 8. maj. 821. 1 Thlr. 15 Sgr. (1 Thlr. 12 Gr.)

